

Magyar Irodalmi Tanszék

ACTA HISTORIAE
LITTERARUM
HUNGARICARUM
35-36

Új folyam

4-5

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum 35-36

Új folyam 4-5

ACTA HISTORIAE LITTERARUM
HUNGARICARUM

A Szegedi Tudományegyetem
Magyar Irodalmi Tanszékének
évkönyve
35-36

Új folyam

4-5

Szeged
2020

ACTA HISTORIAE LITTERARUM HUNGARICARUM
Az SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszékének évkönyve
35–36.
(Új folyam 4–5.)

Szerkesztőbizottság

Hász-Fehér Katalin (felelős szerkesztő, Szeged)

Virág Zoltán (felelős szerkesztő, Szeged)

Latzkovits Miklós (Szeged)

Csire Márta (Bécs)

Rudaš Jutka (Maribor)

Marko Čudić (Belgrád)

Utasi Csilla (Újvidék)

Biró Annamária (Kolozsvár)

Csehy Zoltán (Pozsony)

A szövegeket lektorálta

Hansági Ágnes, Hász-Fehér Katalin, Latzkovits Miklós, Virág Zoltán

Angol szövegrészek: Zentai Mária

Levelezési cím

SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék

Szeged, H-6722, Egyetem u. 2–6.

Tel. +36 62 544 365

E-mail: actahistlitt@gmail.com

Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának
Magyar Irodalmi Tanszéke

© SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék és a szerzők

ISSN 0586-3708 (Nyomtatott)

ISSN 2676-9727 (Online)

Online-kiadás: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/ahllithun>

INTER CULTURAE

MINA ĐURIĆ

FENNÁLLÁSÁNAK SZÁZHATVANADIK ÉVFORDULÓJA FELÉ –
A BELGRÁDI EGYETEM FILOLÓGIAI KARÁNAK
SZERB ÉS DÉLSZLÁV IRODALMI TANSZÉKE

[SZERKESZTŐI JEGYZET]

Az *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, a szegedi Magyar Irodalmi Tanszék évkönyve új sorozatot indít, melyben a közép-európai térség országainak, kultúráinak meghatározó irodalomtudományi centrumait, azok történetét, célkitűzéseit, munkatársait, kiemelkedő tudományos és oktatási projektjeit, kiadványait mutatja be. Elsőként a Szerb Köztársaság két legfontosabb ilyen központjáról: a Belgrádi Egyetem Filológiai Karán működő Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszékről, valamint a belgrádi Irodalmi és Művészeti Intézetéről készült ismertetés a két intézmény két kiváló munkatársának köszönhetően. A sorozat reményeink szerint tovább erősíti a térség hasonló profilú szakembereinek, kutatóinak, oktatóinak egymás iránti érdeklődését, egymásra találását, együttműködését és a közös programok bővítését.

[EDITOR'S NOTE]

The Department of Hungarian Literature of the Faculty of Arts and Social Sciences of Szeged University starts a new series of its yearbook, focusing on the work of the major research centres in the field of literary sciences in the countries and cultures of Middle Europe. We plan to present the work of the centres through their history, their main objectives, their research associates, their outstanding achievements, scientific and educational projects as well as their publications. To start with, we give descriptions about the two most important centres, namely the Department of Serbian Literature with South Slavic Literatures (Faculty of Philology, University of Belgrade) and the Institute of Literature and Art (Belgrade), written by distinguished colleagues of the institutions. We hope that the series will strengthen the interest towards each others' work and facilitate cooperation and joint projects between the departments and researcher of the region.

АПСТРАКТ

*Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима
Филолошког факултета Универзитета у Београду ка стошездесетогодишњици
свог постојања*

У тексту се представљају организација и рад Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима Филолошког факултета Универзитета у Београду на крају друге деценије XXI века. Након осврта на неке од важнијих тренутака из историје Катедре, приказује се садржај наставних програма и предмета основних, мастер и докторских академских студија, поља научних ангажовања наставника и сарадника, активности студената, перспективе сарадње са другим установама науке и културе у земљи и иностранству, донети у издавачкој делатности. Закључује се да је, ближећи се тренутку обележавања сто шездесет година од свога оснивања, Катедра прошла кроз динамичан процес развоја и модернизације који је у складу са напретком науке и образовања у свету. Успешним учешћем у реализацији значајних скупова, а посебно XVI међународног конгреса слависта 2018. године, чланови Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима су залагањима и остварењима потврдили да је ова јединица у оквиру Филолошког факултета Универзитета у Београду једно од незаобилазних упоришта славистичких и компаративних истраживања и у XXI веку.

Кључне речи: Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима Филолошког факултета Универзитета у Београду, историјат, програми, наставници, сарадници и студенти, активности.

ABSTRACT

*Department of Serbian Literature with South Slavic Literatures, Faculty of Philology,
University of Belgrade towards the Occasion of the 160th Anniversary*

The paper presents the organization and the work of the Department of Serbian Literature with South Slavic Literatures (Faculty of Philology, University of Belgrade) at the end of the second decade of the 21st century. After reviewing some of the most important moments in the history of the Department, the paper elaborates on the content of the curriculum of undergraduate, master and doctoral academic studies, fields of scientific engagements of teachers and associates, student activities, perspectives of cooperation with other scientific and cultural institutions in the country and abroad, aspects of publishing goals. The paper concludes that, approaching a moment of celebrating 160 years since its founding, the Department has gone through a dynamic process of development and modernization that is in line with the progress of science

and education in the world. By successfully participating in the realization of important scientific gatherings, especially the XVI International Congress of Slavists in 2018, members of the Department of Serbian Literature with South Slavic Literatures through their efforts and achievements confirmed that this unit within the Faculty of Philology in Belgrade is one of the unavoidable strongholds of Slavic and comparative researches in the 21st century.

KEYWORDS: Department of Serbian Literature with South Slavic Literatures, Faculty of Philology, University of Belgrade, history, programs, teachers, associates and students, activities.

A Belgrádi Egyetem Filológiai Karán működő Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék a 21. század harmadik évtizedének elején a 160. évfordulójáról készül megemlékezni.¹ Szerbia egyik legrégebbi tanszékének története a belgrádi felsőoktatás alakulástörténetének és néhány más nagyhatású irodalmi, kulturális intézmény tevékenységének kontextusában közelíthető meg.²

1808-as megnyitását követően – különösen az első időszakban – a Főiskolában (Velika Škola), melynek kezdeteihez, bár eltérő szerepkörben, Dositej Obradović és Vuk Stefanović Karadžić neve is fűződik, a felsőfokú oktatás a mozgalmas társadalmi események függvényében alakult és változott, de képzési programjában a történelem, a jog, a fizika és néhány egyéb tudományág mellett többé-kevésbé folyamatosan szerepeltek a

---

¹ A Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék honlapja az intézmény történetének, tanulmányi programjainak, munkatársainak és könyvtárának adataival: <http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/katedre/srpska-knjizevnost-sajuznoslovenskim-knjizevnostima/>, utolsó hozzáférés (valamennyi alábbi online hivatkozás esetében is): 2020. 08. 19.

² Ld. még: Dušan TATIĆ, Đorđije USKOKOVIĆ szerk., *Univerzitet u Beogradu: 1838–1988* [A Belgrádi Egyetem 1838–1988], tanulmánygyűjtemény, Beograd, Univerzitet, Savremena administracija, 1988; Zlata BOJOVIĆ–Petar BUNJAK, *O Filološkom fakultetu u Beogradu* [A belgrádi Filológiai Kar] = Mališa STANOJEVIĆ–Tatjana MILENKOVIĆ–Aleksandra VRANEŠ szerk., *Studijski programi Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu* [A Belgrádi Egyetem Filológiai Karának tanulmányi programjai], Beograd, Filološki fakultet, 2011, 7–14. (<http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/fakultet/o-fakultetu/>); Vaso MILINČEVIĆ, *Velika škola i veliki profesori (Ogledi i dokumenta iz srpske književnosti, Velike škole, BU i srpske kulturne istorije)* [Nagy iskola, nagy tanárok – Elemzések és dokumentumok a szerb irodalomból, a Főiskola, a Belgrádi Egyetem és a szerb művelődés történetéből], Beograd, Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, 2006.

filológiai tárgyak is: legkorábban a német nyelv, majd a megnyitás után mintegy három évtizeddel a francia, míg végül 1844-ben a szláv filológia oktatása is társult hozzájuk.³ A jelzett időszak többi fontos nyelvi, irodalmi és kulturális kezdeményezésével együtt⁴ éppen ez teremtett kedvező feltételeket ahhoz, hogy Vuk Stefanović Karadžić lányának, Vilhelmina Minának férje, Aleksa Vukomanović közzétegye felsőoktatási tervzetét, majd rövid idő múlva létre is jöjjön egy olyan tanszék, amely a szerb nép és a szerb irodalom történelmét tanulmányozza, oktatja, és amelynek örököse a mai Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék.⁵ Az újonnan megalapított tanszéken Aleksa Vukomanović élete végéig, 1859-ig a világirodalom történetéhez is kapcsolódó témákról tartott előadásokat, míg munkatársai, majd követői, a filológiai kutatások történetének legnagyobb alakjai – Matija Ban, Svetomir Nikolajević, Đura Daničić, Jovan Bošković, Stojan Novaković, Ljubomir Stojanović, Aleksandar Belić, Bogdan Popović, Jovan Skerlić és mások – a szláv filológia és az összehasonlító irodalomtudomány egyetemi oktatásának eszméjét szélesebb alapokra helyezve – olyan tárgyakat tanítottak, melyek ma a szerb nyelvvel, irodalommal, valamint az összehasonlító irodalomtudománnyal külön-

---

³ Ld. még: Mihailo PETROVIĆ MINGEJ vál., *Školstvo Srbije: 1804–1918: dokumenti i kazivanja* [A szerbiai iskolaügy története 1804–1918: dokumentumok és közlések] Beograd, Naučna knjiga, 1980; Snežana BOJOVIĆ, *200 godina Beogradskog univerziteta: 1808–2008: istorija institucije* [A Belgrádi Egyetem 200 éve, 1808–2008: az intézmény története], Beograd, Princip, 2008; Zlata BOJOVIĆ–Petar BUNJAK, *i. m.*, valamint a Belgrádi Egyetem, Filológiai Kar, Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék honlapján lévő adatok:

<http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/katedre/srpski-jezik-sa-juznoslovenskim-jezicima/>

⁴ Vuk Stefanović Karadžić, Đura Daničić, Petar II Petrović Njegoš és Branko Radičević 1847-ben megjelentetett műveinek jelentőségével kapcsolatban ld. Aleksandar MILANOVIĆ–Rajna DRAGIĆEVIĆ szerk., *Godina 1847: prelomna tačka savremene srpske kulture* [1847: a modern szerb kultúra fordulatának éve], tanulmánygyűjtemény, Beograd, Savez slavističkih društava Srbije, 2018.

⁵ Ld. a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék honlapján lévő történeti adatokat: <http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/katedre/srpska-knjizevnost-sa-juznoslovenskim-knjizevnostima/>. A Tanszék történetének részletes feldolgozása: Aleksandra VRANEŠ–Ljiljana MARKOVIĆ szerk., *Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu* [A Belgrádi Egyetem Filológiai Kara], monográfia, Beograd, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2016.

külön foglalkozó tanszékek keretébe tartoznak.⁶ A felsőoktatás intézményes formálódásának folyamata 1905-ben az egyetemmé alakulással zárult, és az új szerkezet a következő filológiai képzéseket tartalmazta: Klasszikus nyelvek és ókortörténeti szeminárium, Német nyelvi szeminárium, Összehasonlító irodalomtudományi szeminárium, Francia nyelvi szeminárium, Szerb szeminárium.⁷ A Szerb szeminárium tantárgyai – közöttük a szerb filológia szláv kontextusban történő kutatása, illetve a szerb nép történetének és a szerb irodalomtörténetnek a délszláv keretek közötti tanulmányozása – a mai Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék oktatási programjának, valamint a vele rokon stúdiumoknak az előzményét és alapját képezték.⁸

A Szerb és Délszláv Irodalmak Tanszékén a két négyéves alapstúdiumban (Szerb nyelv és irodalom; Szerb nyelv és irodalom összehasonlító irodalomtudománnyal), de azon tanulmányi programok keretében is, melyeket a Filológiai Kar más tanszékei hirdettek meg (a Szerb nyelv és irodalom filológiai, illetve tanári szakiránya a Szerb és Délszláv Nyelvi Tanszéken; a Nyelv, irodalom és kultúra című curriculum az Általános Irodalomtudományi és Irodalomelméleti Tanszéken) több tantárgy is rendelkezésre áll a szerb és délszláv irodalmak történetének, poétikájának tanulmányozására: a népköltészettől kezdve a középkori és reneszánsz irodalmon át a racionalizmus időszakáig, a barokk kortól kezdve a felvilágosodás, klasszicizmus, preromantika, romantika és realizmus irányzatáig, a modernizmustól a posztmodernig és a kortárs irodalomig. Emellett – a szerb nyelv és irodalom leendő általános és középiskolai tanárainak képzését szem előtt tartva –, a Tanszéken külön tárgyak foglalkoznak a szerb nyelv és irodalom tanításának módszertanával. A jellem-

---

⁶ Zlata BOJOVIĆ–Petar BUNJAK, *i. m.*; ld. még a Belgrádi Egyetem Filológiai Karán a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék honlapját, illetve ugyanitt az Általános Irodalomtudományi és Irodalomelméleti Tanszék honlapján a történeti adatokat:

<http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/katedre/opsta-knjizevnosti-i-teorija-knjizevnosti/>

⁷ Zlata BOJOVIĆ–Petar BUNJAK, *i. m.*; Vaso MILINČEVIĆ, *Univerzitet i književnost* [Egyetem és irodalom], Beograd, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2013.

⁸ Anđelka MILOJKOVIĆ, *Sto godina Srpskog seminara na Beogradskom univerzitetu* [A Szerb szeminárium száz éve a Belgrádi Egyetemen], *Srpski jezik* 10 (2005)/1–2, 945–957; Gavriilo KOVIJANIĆ, *Dokumenti o Srpskom seminaru na Filozofskom fakultetu* [A Filozófiai Kar Szerb szemináriumának dokumentumai], *Bibliotekar* 20 (1968)/3, 181–189; Zlata BOJOVIĆ–Petar BUNJAK, *i. m.*, valamint a Tanszék honlapján lévő történeti adatok.

zően diakrón megközelítés mellett a Tanszéken az irodalom elméleti és összehasonlító jellegű tanulmányozására is gondot fordítanak. E törekvés jelen van azokban a tárgyokban, melyek a folklórjelenségek vizsgálatát tűzték ki célul az irodalomoktatás keretei között, a hallgatók terepmunkára való felkészítésében, illetve azokon a kurzusokon, ahol az óndiai próza és a szerb szóbeli irodalom összefüggéseivel, a régi szerb irodalom és a Biblia kapcsolatával, a régi szerb irodalom műfaj történetével, poétikájával, a szerb szóbeliség és írásbeliség közötti dialógussal, a szerb irodalom európai kontextusának vizsgálatával, a szerb költészet verstani kérdéseivel, az újabb szerb irodalom prózaalakzatainak genezisével, vagy a gyermekirodalom körüli vitákkal és hasonlókkal foglalkoznak. A Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék hallgatói tökéletesíthetik ismereteiket az irodalom és más tudományok, művészetek interdiszciplináris tanulmányozásának területén is, amint arról a szerb nép művelődéstörténetéről, az olvasástörténetről, az irodalom és internet, irodalom és más médiumok, irodalom és etnológia stb. kapcsolatáról szóló tantárgyak leírásai tanúskodnak. Több tantárgy készíti fel a hallgatókat az irodalmi művek hermeneutikai megközelítésére, a kortárs költészet és próza értelmezésére, és külön órák ösztönzik a hallgatókat kreatív írásra különböző irodalmi műfajokban, a megírt művek közös olvasására, kommentálására és értékelésére. A Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék hallgatói kötelező és/vagy választható tárgyakat, meghatározott kurzusokat hallgatnak más tanszékeken is: a Szerb és Délszláv Nyelvészeti Tanszéken a szerb nyelv szinkrón és diakrón vizsgálatairól szóló tárgyakat, az Általános Irodalomtudományi és Irodalomelméleti Tanszéken irodalomelméleti és a világirodalom történetével foglalkozó kurzusokat, a Társadalomtudományi szemináriumban a pedagógia, pszichológia és más tudományok tárgyait, míg az idegennyelvi tanszékeken kötelező nyelvi órákat, a Könyvtárodományi és Informatikai Tanszéken választható kurzusokat vehetnek fel.

A négyéves alapstúdium végén a Tanszék hallgatói mentor segítségével kutatási témát választanak, majd elkészítik és bizottság előtt megvédi diplomadolgozatukat. A Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék hallgatói így módon széleskörű és elmélyült tudásra tesznek szert a tágabb értelemben vett filológia terén, alkalmassá válnak az önálló kutatómunkára és az oktatáshoz szükséges alapvető kompetenciák minőségi fejlesztésére.

A Szerb irodalom című egyéves mesterprogram keretében a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék egyrészt kötelező kurzusokat hirdet meg (A tudományos írás technikája; Az irodalomtanítás módszertana), másrészt a hallgatóknak öt kurzust kell felvenniük a választható tárgyából.

Utóbbiak a következő témákkal foglalkoznak: szerb művelődéstörténet más kultúrák viszonyrendszerében; a szóbeli költészettel kapcsolatos ismeretek elmélyítése a népi énekesek szerepének tanulmányozásán keresztül; a formulaszerűség poétikája; fordítási gyakorlat a régi szerb irodalomban; a mondák és legendák helye a népi kultúra rendszerében; a régi szerb irodalom textológiai kérdései; a karnevalizáció és az európai, illetve dubrovnikai reneszánsz karneváli kultúra tanulmányozása; a felvilágosodás eszméinek szerb irodalmi hagyományozódása; a drámai és epikus elemek viszonya a szerb drámaköltészetben; a szerb lírai regény műfaji sajátosságai; bevezetés az irodalmi imagológia és kulturális identitás(ok) kutatásába; Danilo Kiš prózájának szerb irodalmi kontextusú értelmezése, illetve a szerb irodalom és film szemiotikai vizsgálata. A letett vizsgák, elvégzett kutatási gyakorlat, megírt és megvédett mesterdolgozat után – a „szerb nyelv és irodalom tanára” cím birtokában – a frissen végzett kollégák elhelyezkedhetnek általános és középiskolában mint a szerb nyelv és irodalom tanárai, mint újságírók vagy szerkesztők a kiadóknál, vagy pedig elmélyíthetik ismereteiket a tudományos kutatás területein. A 2017/2018-as tanévtől kezdődően a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék, a Filológiai Kar más tanszékei, illetve a Kölni Egyetem Szláv Intézetének hallgatói lehetőséget kaptak egy kettős mesterprogramban való részvételre, melynek címe: *Kultúra- és értelmiségtörténet Kelet és Nyugat között (Cultural and Intellectual History Between East and West)*. A programot a Kölni Egyetem vezeti a partnerintézményekkel együttműködve, melyek közé a Belgrádi Egyetem Filológiai Kara is odatartozik.⁹

A Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék elismerten minőségi tárgyakat tud felkínálni a doktori iskola „Szerb irodalom” című programjában, mely hatéves képzést jelent, a hosszabbítás lehetőségével együtt. Mielőtt a hallgatók benyújtanák doktori értekezésüket és elnyernék a tudományok doktora – filológiai tudományok doktora címet, részt vesznek az *Elmélet a szerb irodalom tanulmányozásában* című kötelező kurzuson, illetve választható tárgyakat hallgatnak. Utóbbiak részben a régebbi irodalom témáihoz kapcsolódnak, ezen belül a régi szerb irodalom kutatási módszertanához, a népköltészet történetéhez és poétikájához, a szerb szóbeli irodalom délszláv kontextusú vizsgálatához, a szóbeli történelemhez, a kép, szimbólum és emlékezet kérdéseivel a folklórban, a régi

---

⁹ A *Kultúra- és értelmiségtörténet Kelet és Nyugat között (Cultural and Intellectual History Between East and West)* című kettős mesterprogram honlapja: <https://cih.phil-fak.uni-koeln.de/>

szerb irodalom műfajaihoz, az életírás [žitije]¹⁰ strukturális és tipológiai sajátosságaihoz. Más tantárgyak az újabb szerb irodalommal foglalkoznak, egyesek textológiai jellegűek; vizsgálják a tragikus hős helyzetét a 19. századi szerb drámában; az elbeszélői poétikákat a 19. és 20. században; a gnosztikus tapasztalat és a modern irodalom összefüggéseit; a költői öntudat kérdéseit a modern kritikaelméletek perspektívájából; a mai megközelítések lehetőségeit az újabb szerb irodalom – a költészet, próza, dráma vizsgálatában; foglalkoznak Andrićnak a modernizmusban elfoglalt helyével, illetve Crnjanski hipermodernizmushoz fűződő kapcsolatának értelmezhetőségével. A Tanszék doktori képzésében olyan tárgyak is jelen vannak, melyek korszakokat, poétikákat ívelnek át, mint ahogy egyébként a felsoroltak között is vannak olyanok, melyek az autopoetikus megnyilvánulásokra összpontosítanak a barokktól a realizmus koráig, vagy az irodalom és ezoterizmus, irodalom és erotológia kapcsolatával foglalkoznak, bevezetést nyújtanak az irodalomtörténet-írás kortárs elméleteibe – míg más tárgyak középpontjában az irodalom tanulmányozásának módszertana áll, különösen a szóbeli prózaműfajok elemzése, illetve a hallgatók olvasói kompetenciáinak fejlesztése. A Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék különös gondot fordít a kutatói utánpótlásra, ösztönzi a hallgatók hazai és külföldi továbbképzését, a tudományos csereprogramokban való részvételét, a kutatási projektekbe és az oktatásba való bekapcsolódását, a konferenciákon való rendszeres előadását és munkáik publikálását.

A felsorolt neves elődök munkásságát a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszéken – a szerb és délszláv irodalom világirodalmi kontextusú tanulmányozásának területén – jelenleg huszonkilenc aktív munkatárs folytatja a tanársegédi fokozattól kezdve a professor emeritusig, akik az alap-, a mester és a doktori fokozaton oktatnak. A tanszékot jelenleg prof. dr. Boško Suvajdžić vezeti (fő kutatási területe a népi irodalom), helyettese pedig prof. dr. Slavko Petaković (fő kutatási területe a reneszánsztól a racionalizmusig terjedő időszak irodalma). A Tanszék jelenleg is aktív és nyugalmazott munkatársai közül hárman a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tagjai: prof. dr. Nada Milošević Đorđević (fő kutatási területe a népi irodalom), aki a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Nyelvi és Irodalmi Osztályának rendes tagja; prof. dr. Zlata Bojović (fő kutatási témája a reneszánsz és racionalizmus közötti időszak irodalma),

---

¹⁰ A „žitije” a szentek életrajzának, a hagiográfiának a műfaját, tágabb értelemben általában az életrajzi jellegű szövegeket jelöli. (A fordító megj., H.F.K.)

rendes tagja és titkára a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Nyelvi és Irodalmi Osztályának; valamint prof. dr. Jovan Delić (kutatási területe a 20. és 21. századi irodalom), levelező tagja a Nyelvi és Irodalmi Osztálynak. A milánói Academia Ambrosiana tagjává választotta továbbá prof. dr. Irena Špadijert (kutatási területe a középkori irodalom). A professor emeritus címet a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszéken prof. dr. Dušan Ivanić viseli (fő területe a 18. és 19. század irodalma), aki egyben a Dositej Obradović Alapítvány igazgatótanácsának elnöke is. A Tanszék tanárai számos hazai és nemzetközi jelentőségű tudományos, kulturális intézmény és/vagy projekt elismert tagjai, vezetői; prof. dr. Milan Aleksić, akinek a kutatási területe a bevezetés a szerb irodalomba és a gyermekirodalom, a *Svet reči* [Szavak világa] című lap főszerkesztője; prof. dr. Ljiljana Bajić (kutatási területe az irodalomtanítás módszertana) a Szlavisták Nemzetközi Szövetségében a Szláv Nyelvek és Irodalmak Oktatási Bizottságának elnöke; prof. dr. Jovan Delić akadémikus a Matica srpska alelnöke és az intézmény nyelv- és irodalomtudományi folyóiratának (*Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*) főszerkesztője; prof. dr. Aleksandar Jerkov (fő területe a 20. és 21. századi irodalom) a belgrádi Svetozar Marković Egyetemi Könyvtár igazgatója; prof. dr. Milo Lompar (kutatási területe a 18. és 19. századi irodalom) a Miloš Crnjanski Alapítvány elnöke; prof. dr. Zona Mrkalj (szakterülete az irodalomtanítás módszertana) a Klett kiadóhoz szerb nyelvű szerkesztője; prof. dr. Zorica Nestorović (fő területe a 18. és 19. század irodalma) a belgrádi Irodalmi és Művészeti Intézet igazgatótanácsának tagja; prof. dr. Predrag Petrović (tudományos területe a 20. és 21. századi irodalom) több éve tagja a Szláv, Kelet-Európai és Eurázsiai Tanulmányok Szervezetének az USA-ban (ASEEES); dr. Nataša Stanković Šošo egyetemi docens (fő területe az irodalomtanítás módszertana) a Novi Logos kiadó szerb nyelvi és irodalmi szerkesztője; prof. dr. Boško Suvajdžić a Vuk Alapítvány igazgatótanácsának elnöke; dr. Tanja Rakić egyetemi docens, a reneszánsztól a racionalizmus koráig terjedő korszak kutatója, a *Bratstvo* [Testvériség] című lap szerkesztőségi tagja és titkára; dr. Aleksandra Ugrenović egyetemi docens, a 18. és 19. századi irodalom kutatója a *Dositejev vrt* [Dositej kertje] című folyóirat szerkesztőbizottságának volt tagja és titkára.

A tudományos és oktatói tevékenységen túl a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék munkatársainak nevéhez irodalmi alkotómunka is fűződik, amint arról a megjelent kötetek és megérdemelt elismerések tanúszkodnak. Prof. dr. Mihajlo Pantić, a délszláv irodalmak kutatója művészi prózát ír; prof. dr. Tomislav Jovanović (kutatási területe a középkori iro-

dalom), dr. Goran Korunović egyetemi docens (a délszláv irodalmak kutatója), Irena Plaović MSc, tanársegéd, a középkori irodalom kutatója, valamint a Tanszék könyvtárosa, a szerb irodalom kutatója, Borivoj Vezmar MSc a költészetet műveli, míg prof. dr. Boško Suvajdžić költeményeket és drámát egyaránt publikál.

A Tanszék tagjai ott szerepelnek néhány rangos irodalmi díj bíráló bizottságaiban, illetve maguk is nyertesei számos irodalomtudományos elismerésnek: többek között prof. dr. Snežana Samardžija és prof. dr. Sonja Petrović, a népi irodalom kutatói, akiket a Vuk Karadžić Alapítvány tudományos díjával tüntettek ki; prof. dr. Milo Lompar Meša Selimović-díjat kapott, prof. dr. Nenad Nikolić, a 18. és 19. századi irodalom kutatója Nikola Milošević-díjas az irodalom- és művészetelmélet, esztétika és filozófia terén megjelent, legjobbnak minősített könyvéért; prof. dr. Jovan Delić akadémikus, prof. dr. Aleksandar Jerkov, prof. dr. Radivoje Mikić (kutatási területük a bevezetés a szerb irodalomba, illetve a gyermekirodalom), valamint prof. dr. Mihajlo Pantić a Đorđe Jovanović-díj kitüntetettjei; prof. dr. Boško Suvajdžić a Vuk-érdemrendet vehette át, amit azoknak adományoznak, akik a Szerb Köztársaságban és az össz-szerb kulturális térségben a legtöbbet tették a művelődés fejlesztéséért.

A 20. és 21. században a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszéken szerkesztettek és adtak ki néhányat a legrangosabb szerbiai irodalomtudományos folyóiratok közül. A jövő évben, 2021-ben lesz a száz éves évfordulója annak, hogy a Pavle Popović által kezdeményezett folyóirat, a *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* [Az irodalmi, nyelvi, történelmi és néprajzi tudományok szemléje] első száma kijött a sajtó alól. A folyóirat rovatbeosztása szerint megjelenhetnek itt tudományos cikkek és értekezések, adatközlések és források, emlékezések és megemlékezések, ismeretések és kritikák, jegyzetek és hozzászólások, stb. Szent Jeromos mondata: „Non sunt contemnenda quasi parva sine quibus magna constare non possunt”¹¹ 1923-ban került fel mottóként a folyóirat címlapjára, és máig ott olvasható.¹² A folyóirat jelenlegi fő- és felelős szerkesztője prof. dr. Zlata Bojović akadémikus, és 2019-ben a 85. kötete jelent meg ennek az értékes, magasan minősített kiadványnak.

---

¹¹ Szent Jeromos 107. leveléből, szabad fordításban: „Nem szabad lebecsülni a látszólag kis dolgokat, mert nélkülük a nagyok sem létezhetnének.” [A ford. H. F. K.]

¹² A folyóirat egyik kötete megtekinthető online:
<http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/prilozi-kjif/>

A *Prilozi* mellett a Tanszék rendszeresen megjelenteti a *Godišnjak Katedre za srpsku književnost sa južnoslovenskim književnostima* [A Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék Évkönyve] című kiadványát.¹³ A 2020-as tanévben az évkönyv jubiláris, 15. kötete jön ki sajtó alól (*Godišnjak Katedre za srpsku književnost sa južnoslovenskim književnostima za školsku 2019/2020. godinu*). Felelős szerkesztője prof. dr. Radivoje Mikić, főszerkesztője pedig prof. dr. Boško Suvajdžić. Az értekezések, tanulmányok, cikkek, értékelések és ismertetések állandó rovatai mellett az évkönyv „Venturi” címmel külön részt biztosít a mesterfokozatú és doktori hallgatók munkáinak. Fontos rovata az évkönyvnek a „Tanszéki krónika”, melyet a tanszéki titkár, Valentina Tasić MSc gondoz (szakterülete: informatika és könyvtártudomány), és amely a tanárokkal, hallgatókkal, munkatársakkal kapcsolatos legfontosabb eseményeket gyűjti össze az adott tanévben, anyagot szolgáltatva ily módon a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék 21. századi történetének majdani megírásához is. Megkerülhetetlenül fontos része az évkönyvnek az „Irodalmi kirakat” rovat, melyet a Tanszék könyvtárosa, Ljiljana Dulić MSc szokott összeállítani (szakterülete az informatika és könyvtártudomány), és amely lényegében a tanárok és munkatársak könyvpublikációit regisztrálja az elmúlt tanévből.

A belgrádi Filológiai Kar hallgatói lapokban gazdag hagyományát folytatja a *Vesna* című irodalmi újság, melynek 2020 januárjában jelent meg a 15. száma.¹⁴ A lapot a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék alap- és mesterképzős hallgatói – Minja Tomić, Uroš Mikić és Predrag Nurkić szerkesztik. Költemények, prózai szövegek, esszék, fordítások, interjúk olvashatók benne, ezenkívül beszámolók kulturális eseményekről; a munka valamennyi szakaszát – a vizuális tervezéstől (fejléc, logó) a technikai előkészítésig és a nagyon gondos szerkesztésig – a hallgatók végzik. A Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék hallgatói közül többen – alapítóként, vezetőként vagy tagként – ott vannak a Belgrádi Egyetem Filológiai Karának Színpadművészeti csoportjában is.¹⁵ Számos rendezvényben működtek közre (szerzőkkel való beszélgetést, szavalóversenyt szerveztek, színdarabokat rendeztek és mutattak be, előadásokat tartottak, szín-

---

¹³ Az évkönyv kötetei:

<http://doi.fil.bg.ac.rs/unit.php?lang=en&pt=journals&title=godisnjak>

¹⁴ A *Vesna* honlapja:

<http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/studenti/studentske-aktivnosti/casopisi/>

¹⁵ A Színpadművészeti csoport honlapja:

<http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/studenti/studentske-aktivnosti/sekcija-scenskih-umetnosti/>

padi költészeti esteket terveztek meg és adtak elő). Egyes rendezvények jótékonyági célokat szolgáltak, ezeken a Filológiai Kar más tanszékeinek tanárai és hallgatói is részt vettek. A Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék hallgatói emellett aktív résztvevői a Belgrádi Egyetem Filológiai Karán működő alumni-programnak.¹⁶ Ennek keretében, a hallgatók és tanárok tömeges részvételével igen hasznos projektek valósultak meg – a járvány idején online, távelőadások formájában is, ami mind az irodalmi oktatás, mind az oktatáson kívüli tevékenység területén jól bevált kezdeményezésnek bizonyult. A „Covirodalmi felolvasás” című programban hallgatók és tanárok mutattak be olyan könyveket, melyekről úgy gondolták, hogy segítséget nyújthatnak a bezártság idején; a „Költészet mindenkié” elnevezésű program keretében rövid művészfilmek készültek, ahol hallgatók mondtak el választott költeményeket, de filmfelvételen rögzítettek beszélgetéseket az Egyetem és a Kar vezetőivel és tanáraival a távoktatás előnyeiről és hiányosságairól is.

1960-tól, a Filozófiai Kar kettéválásának időpontjától kezdve a Filológiai Kar önálló tudományos intézményként fejlődött tovább, és ma már egyike a legsokoldalúbb profilú, legváltozatosabb programokat kínáló, kiváló könyvtárral is felszerelt karoknak.¹⁷ A Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék szemináriumi könyvtára felbecsülhetetlen értékű állománnyal rendelkezik. A régi könyvek gyűjteménye, melyet nagy gonddal őriznek, mintegy ezer darabból áll, az újabb könyvrészlege pedig mintegy 82 000 kötetet tartalmaz, és ide tartozik a mintegy ötezer példányt számláló periodika-gyűjtemény is. A Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék Szemináriumi könyvtára, illetve a könyvtárosok és olvasók iránti sok évtizedes bizalmat tükrözi, hogy több alkotó és kutató – köztük Velibor Gligorić, Živan Živković, Ivan V. Lalić, Vladan Nedić, Pavle Popović, Miodrag Popović, Miroljub Todorović – rendkívül értékes örökséget hagyományoztak a könyvtárra.¹⁸ A könyvtáros és oktató kollégák hagyatékán túl a

---

¹⁶ A Filológiai Kar Alumni-szervezetének honlapja: <http://alumni.fil.bg.ac.rs/>

¹⁷ *Sto godina Filozofskog fakulteta* [A Filozófiai Kar száz éve], Beograd, Narodna knjiga, 1963; Zlata BOJOVIĆ–Petar BUNJAK, *i. m.*; Aleksandra VRANEŠ–Ljiljana MARKOVIĆ szerk., *i. m.*

¹⁸ Vaso MILINČEVIĆ, *Fond Pavla Popovića* [A Pavle Popović-hagyaték], *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 67 (2001)/1–4, 245–246, valamint a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék honlapján lévő adatokat. A Könyvtár történetéről részletesen ld. Aleksandra VRANEŠ–Ljiljana MARKOVIĆ szerk., *Zbornik radova – Naučna konferencija Biblioinfo – 55 godina od pokretanja nastave bibliotekarstva na visokoškolskom nivou* [Tanulmánygyűjtemény – Biblioinfo: tudományos kon-

könyvtár fenntartásáról és fejlesztéséről a könyvtárosok gondoskodnak: Borisav Milošević és Bojana Antonić MSc (szakterületük a szerb irodalom); a régi és ritka könyvek gyűjteményét kutatói és bibliofil elkötelezettséggel prof. dr. Snežana Samardžija és prof. dr. Zorica Vitić vezetik (szakterületük a középkori szerb irodalom).

A Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék munkatársai voltak az alapítói, később vezetői, tagjai a nagy hagyományú Szerb Nyelvi és Irodalmi Társaságnak (Društvo za srpski jezik i književnost Srbije).¹⁹ A Társaság alapítóinak, Pavle Popovićnak, Jovan Skerličnek és Aleksandar Belićnek a küldetését folytatva a Tanszék oktatói ma is ott vannak az igazgatósági tagok között, részt vesznek a Társaság *Književnost i jezik* [Irodalom és Nyelv] című folyóiratának szerkesztésében, és rendszeresen publikálnak benne; ugyancsak jelen vannak a középiskolások számára kiadott lap, a *Svet reči* [Szavak Világa] kiadásában; előadásokat és foglalkozásokat tartanak a több napos Téli szemináriumon, ami a legfontosabb és legnépesebb akkreditált továbbképzési programnak számít a szerb irodalom általános és középiskolai tanárai számára; részt vesznek a Belgrádban és a szerb nyelvterület más városaiban tartott egynapos szakmai szemináriumon, melynek címe: *A szerb nyelv és irodalom korszerű oktatása útján II.*; szerzői és szerkesztői a szerb nyelvről és irodalomról szóló azon kiváló monográfiáknak, melyeket a Társaság ad ki; lebonyolítói a nyelvhez és nyelvi kultúrához kapcsolódó versenyeknek, irodalmi vetélkedőknek, a különböző nyelvi és irodalmi önképzőkörök, az általános és középiskolai újságok versenyének, stb.²⁰ A Szerb Nyelvi és Irodalmi Társaság jelenlegi elnökhelyettese, prof. dr. Slavko Petaković a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék oktatója.

A Belgrádi Egyetem Filológiai Karán működő Nemzetközi Szlavisztikai Központban (Međunarodni slavistički centar), annak fél évszázados fennállása alatt a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék oktatói számos alkalommal előadóként vettek részt a Vuk Karadžić-napok keretében megtartott rangos kongresszusokon (*Naučni sastanak slavista u Vukove dane*), és a kísérő kiadványokban is rendszeresen közzétették tanulmányaikat; elő-

---

ferencia – A könyvtártudomány 55 éve a felsőoktatásban], Beograd, Filološki fakultet, 2017.

¹⁹ A Szerb Nyelvi és Irodalmi Társaság honlapja: <http://drustvosj.fil.bg.ac.rs/>

²⁰ A Szerb Nyelvi és Irodalmi Társaság történetéhez ld. Slobodan Ž. MARKOVIĆ, *Sto godina društva za srpski jezik i književnost* [A Szerb Nyelvi és Irodalmi Társaság száz éve], a mellékleteket s. a. r. Bosiljka MILIĆ, Beograd, Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, 2011.

adásokat tartottak a Lectori továbbképző kurzus keretében a külföldi egyetemeken szerbet mint idegen nyelvet oktató tanárok számára; lektorként vettek részt a Szlavista találkozón (Szerb nyelvi, irodalmi és kulturális szemináriumon), azon a háromhetes képzésen, melyet a szerb nyelvterületen kívüli egyetemi hallgatóknak szerveznek Belgrádban és Tršićben, egybekötve más kulturális centrumok (Újvidék, Manasija, Hopovo, Brankovina stb.) meglátogatásával.²¹ A Nemzetközi Szlavisztikai Központ kiadói tevékenységet is folytat, elsősorban a szerb mint idegen nyelv tanulását, tanulmányozását segítő kézikönyveket ad ki,²² száz kötetet meghaladó időszaki kiadványt bocsátott ki a nyelv és irodalomtudomány köréből, valamint egy rangos, háromkötetes munkát szentelt a 20. század legnagyobb szerb nyelvészének, Aleksandar Belićnek.²³ A Nem-

---

²¹ A Belgrádi Egyetem Filológiai Karán a Nemzetközi Szlavisztikai Központ honlapja: <http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/centri-i-instituti/medjunarodni-slavisticki-centar-msc/>

²² Lásd például: Jelica JOKANOVIĆ MIHAJLOV–Vesna LOMPAR, *Govorimo srpski: udžbenik srpskog jezika za strance* [Beszéljünk szerbül: nyelvi tankönyv idegeneknek], Beograd, Međunarodni slavistički centar, 2001; Jelica JOKANOVIĆ MIHAJLOV szerk., *Lektorske vežbe: priručnik za srpski jezik kao strani* [Lectori gyakorlatok – a szerb mint idegen nyelv kézikönyve], Beograd, Međunarodni slavistički centar, 2010; Vesna LOMPAR szerk., *Srpski s lakoćom: priručnik za predavače srpskog jezika kao stranog* [Szerbül könnyedén: kézikönyv a szerb mint idegen nyelv tanárai számára], Beograd, Filološki fakultet, Međunarodni slavistički centar, 2017; Zona MRKALJ szerk., *Srpska čitanka: izbor* [Szerb olvasókönyv: válogatás], Beograd, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Međunarodni slavistički centar, 2018.

²³ Dragana MRŠEVIĆ RADOVIĆ–Boško SUVAJDŽIĆ–Aleksandar MILANOVIĆ szerk., *Aleksandar Belić, srpski lingvista veka. Knj. 1.: O Aleksandru Beliću na Naučnom sastanku slavista u Vukove dane (1971–2016)* [Aleksandar Belić, a század szerb nyelvésze, I. k.: Aleksandar Belić a szlavisták Vuk-napok keretében rendezett tudományos tanácskozásain (1971–2016)], Beograd, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2016; Dragana MRŠEVIĆ RADOVIĆ–Boško SUVAJDŽIĆ–Sreto TANASIĆ szerk., *Aleksandar Belić, srpski lingvista veka. Knj. 2, Aleksandar Belić i strani slavisti pod krovom Srpske akademije nauka i umetnosti* [Aleksandar Belić, a század szerb nyelvésze, II. k.: Aleksandar Belić és a külföldi szlavisták a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémián], Beograd, Filološki fakultet, 2017; Dragana MRŠEVIĆ RADOVIĆ–Boško SUVAJDŽIĆ–Aleksandar MILANOVIĆ szerk., *Aleksandar Belić, srpski lingvista veka. Knj. 3, Aleksandar Belić i „beogradski stil”* [Aleksandar Belić, a század szerb nyelvésze, III. k.: Aleksandar Belić és a „belgrádi stílus”], Beograd, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Međunarodni slavistički centar, 2018.

zetközi Szlavisztikai Központ elnökhelyettese prof. dr. Boško Suvajdžić, a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék professzora.

A Tanszék oktatói és munkatársai számos más tudományos és kulturális kezdeményezésnek, intézménynek résztvevői és tagjai. Jelen vannak többek között a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia (SANU) Balkanológiai Intézetében és Bizantológiai Intézetében, az Irodalmi és Művészeti Intézetben, az Ivo Andrić Alapítványban, a Desanka Maksimović Alapítványban és másutt.²⁴ A Tanszék munkatársainak egy csoportja az elmúlt években részt vett a Belgrádi Egyetem Filológiai Karán működő Szerb mint Idegennyelvi Központ munkájában is: szemeszteri órákat tartottak és nyári kurzusokon, valamint a *Svet u Srbiji* [Szerbiában a világ], illetve a *Srbija za Srbe iz regiona* [Szerbia a régiók szerbjeiért] elnevezésű programok keretében azokat oktatták, akiknek nem szerb az anyanyelvük.

A Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék tanárai és munkatársai minden évben nagyszámú meghívást kapnak előadások tartására a hazai és külföldi tudományos intézetekbe, de ide sorolhatók a külföldi egyetemeken eltöltött kutatói időszakok is. Prof. dr. Tihomir Brajović, a délszláv irodalmak kutatója vendégelőadóként szerepelt például a Szöuli Egyetemen; prof. dr. Dragana Vukićević, a 18–19. századi irodalom kutatója a vendégelőadásokon kívül tanulmányúton járt a Hamburgi Egyetem Szlavisztikai Intézetében; prof. dr. Nemanja Radulović, a népi irodalom kutatója a Tartui Egyetem vendége volt; prof. dr. Aleksandar Jerkov és Mina Đurić egyetemi docens, mindketten a 20. és 21. századi irodalom kutatói a Szegedi Egyetemen tartottak előadásokat. Különös örömet jelentenek azok az alkalmak, amikor külföldi kollégákat láthat vendégül és velük cserélhet tapasztalatot a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék, vagy a Filológiai Kar többi tanszéke, erre pedig kivételesen jó lehetőséget nyújtanak a nagy kongresszusok és tanácskozások.

2018 az egyik legértékesebb év volt a szerbiai szlavisztika történetében. A Belgrádi Egyetem Filológiai Kara ugyanis ebben az évben, augusztus 20. és 27. között társszervező intézménye és házigazdája volt az ezernél is több hazai és külföldi szlavista XVI. Nemzetközi kongresszusának és kísérő rendezvényeinek.²⁵ 2013 és 2018 között a világ szlavistáit

---

²⁴ Az évenkénti adatokra ld. a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék évkönyveiben (*Godišnjak Katedre za srpsku književnost sa južnoslovenskim književnostima*) a „Tanszéki krónika” rovatot.

²⁵ A szlavisták XVI. Nemzetközi kongresszusának honlapja: <http://ssds.org.rs/xvi-medjunarodni-kongres-slavista/>

tömörítő legjelentősebb szervezet, a Nemzetközi Szlavisztikai Társaság elnöke prof. dr. Boško Suvajdžić volt, és a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék más munkatársai is bekapcsolódtak a szlavisták nemzetközi kongresszusának szervezőbizottsági munkájába. A kongresszushoz kapcsolódóan nagyszámú rangos kiadvány jelent meg: *Srpska slavistika* [Szerb szlavisztika] I–II,²⁶ *Srpska leksikografija od Vuka do danas* (Сербская лексикография от Вука до современности) [A szerb lexikográfia Vuktól napjainkig],²⁷ *Tragom slavističkih istraživanja profesora Bogoljuba Stankovića* [Bogoljub Stanković professzor szlavisztikai kutatásainak nyomában],²⁸ *Slobodan Ž. Marković – čovek institucija* [Ember és intézmény: Slobodan Ž. Marković],²⁹ *Stazama slavistike* [A szlavisztika útjain]³⁰ – valamennyi rendkívül értékes darabja a szlavisták könyvtárának.

---

²⁶ Rajna DRAGIĆEVIĆ–Veljko BRBORIĆ szerk., *Srpska slavistika*, kolektivna monografija (radovi srpske delegacije na XVI međunarodnom kongresu slavista), Tom 1, *Jezik* [Szerb szlavisztika, kollektív monográfia (a szerb küldöttség munkái a szlavisták XVI. nemzetközi kongresszusán), I. k., Nyelv], Beograd, Savez slavističkih društava Srbije, 2018; Boško SUVAJDŽIĆ–Petar BUNJAK–Dušan IVANIĆ szerk., *Srpska slavistika*, kolektivna monografija (radovi srpske delegacije na XVI međunarodnom kongresu slavista), Tom 2, *Književnost, kultura, folklor pitanja slavistike* [Szerb szlavisztika, kollektív monográfia (a szerb küldöttség munkái a szlavisták XVI. nemzetközi kongresszusán), II. k., Irodalmi, kulturális és néprajzi kérdések a szlavisztikában], Beograd, Savez slavističkih društava Srbije, 2018.

²⁷ Milosav TEŠIĆ–Rajna DRAGIĆEVIĆ–Nenad IVANOVIĆ szerk., *Srpska leksikografija od Vuka do danas, katalog izložbe* (Сербская лексикография от Вука до современности, каталог выставки), prevodioci na ruski jezik Ana VEDJAJEVA (Анна ВЕДЯЕВА) i dr. [A szerb lexikográfia Vuktól napjainkig, kiállítási katalógus ... oroszra fordították ... et al.], Beograd, SANU, Savez slavističkih društava Srbije, 2018.

²⁸ Ksenija KONČAREVIĆ szerk., *Tragom slavističkih istraživanja profesora Bogoljuba Stankovića, međunarodni naučni zbornik radova* [Bogoljub Stanković professzor szlavisztikai kutatásainak nyomában, nemzetközi tanulmánygyűjtemény], Beograd, Savez slavističkih društava Srbije, Filološki fakultet, 2018.

²⁹ Aleksandar JERKOV–Boško SUVAJDŽIĆ szerk., *Slobodan Ž. Marković – čovek institucija*, međunarodni naučni zbornik radova [Ember és intézmény: Slobodan Ž. Marković, nemzetközi tanulmánygyűjtemény], Beograd, Savez slavističkih društava Srbije, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2018.

³⁰ Rajna DRAGIĆEVIĆ, *Stazama slavistike*, zbornik radova objavljenih u Politici u ciklusu U susret Kongresu slavista, februar–avgust 2018 [A szlavisztika útjain, A Politika című lapban, A szlavista kongresszus elé című sorozatban meg-

A XVI. nemzetközi szlavisztikai kongresszus előkészítése alatt és után a szlavisták Szerbiai Nemzeti Bizottságának szerepét a Szerbiai Szlavisztikai Társaságok Szövetsége töltötte be. E Szövetség a szerbiai szlavisztikai szervezetek (Szerbiai Nyelvi és Irodalmi Társaság, Szerbiai Szlavisztikai Társaság, Vajdasági Szlovakisztikai Társaság) átfogó intézményét képezi, a munkásságukhoz kapcsolódó adatok és anyagok gyűjtését, összegzését végzi; begyűjti és feldolgozza a más hazai és nemzetközi szlavisztikai eseményekhez fűződő adatokat, a szlavisták Nemzetközi kongresszusaihoz kapcsolódó dokumentumokat 1929-től kezdve, a Szövetség 1955 óta megrendezett nemzeti kongresszusainak iratait, valamint a következő, 2023-ban Párizsban tartandó, XVII. Nemzetközi szlavisztikai kongresszus előkészületeihez számító reprezentatív publikációkat és információkat, melyek révén a szlavisták Szerbiai Nemzeti Bizottsága e munkában részt vesz.³¹ A Szerbiai Szlavisztikai Társaságok Szövetsége igazgatótanácsának a Kar más tanszékein dolgozó kollégákon kívül a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszékről dr. Branko Vraneš egyetemi docens (szakterülete a 20. és 21. századi irodalom) és dr. Mina Đurić egyetemi docens is tagjai.

A Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszéken a tanulók és hallgatók tudományos eredményeinek elismerésére néhány értékes díj létezik, többek között a „Zlatna srpska književnost” [Arany szerb irodalom], melyet az Aleksandar Arnautović Alapítványból fedeznek, és a szerb irodalom tanulmányozásához való hozzájárulásért ítélik oda; a Vladan Nedić-díj a legjobb szemináriumi dolgozatért jár a népköltészeti tárgyak területén; a „Gutenbergova galaksija” [Gutenberg galaxis] Alapítvány díjait a népköltészeti tárgyakból elért legjobb eredményért és a terepmunka során felfedezett legjobb anyagért, illetve az ebből összeállított gyűjteményért adományozzák; a Miodrag Pavlović-díjjal a legmagasabb módszertani felkészültséget ismerik el, míg a Radmila Popović Alapítványból a legszínvonalasabb diplomamunkát tüntetik ki a 20. századi szerb irodalom témakörében.³² Ily módon a szerb irodalommal összehasonlító kontextusban

---

jelent írárok gyűjteménye, 2018. február–augusztus], Beograd, Savez slavističkih društava Srbije, 2018.

³¹ Ld. a Szerbiai Szlavisztikai Társaságok Szövetségének honlapját:
<http://ssds.org.rs/>

³² Az évenkénti részletes adatokat ld. a Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszék Évkönyvének Tanszéki krónika-rovataiban, pl.:
<http://doi.fil.bg.ac.rs/unit.php?lang=en&pt=journals&title=godisnjak>

ismerkedő legifjabb generációt már az alapképzés során sikerül bevezetni a kutatómunka világába.

Abban a reményben, hogy a hallgatók felismerik, munkájukkal és törekvéseikkel pedig tovább növelik a sokféle értéket, amit a Szerb és Dél-szláv Irodalmi Tanszék – a szerb tudomány, kultúra és művészet számos kiválóságának nyújtva diplomát – a fennállásának százhatvan éve alatt megteremtett, hogy tanáraik szakmai vezetése mellett méltósággal és büszkén fogják öregbíteni a Tanszék hírnevét és tekintélyét a hazai és külföldi tudományos színtereken, hogy őrizni, becsülni és szeretni fogják mint tudásteremtő intézményt és mint az általános kultúra forrását, a Tanszék minden évben új jelentkezési és beiratkozási fordulót nyit meg, várva az irodalom 21. századi tanulmányozóinak, kutatóinak, értelmezőinek friss hangját.

Fordította: *Hász-Fehér Katalin*

AZ INTEGRÁLIS IRODALOMTUDOMÁNY ÚTJÁN ÉS TOVÁBB,
A KULTÚRATUDOMÁNYOK FELÉ
(A BELGRÁDI IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI INTÉZET)

Апстракт

*Ка интегралној науци о књижевности, и даље, ка студијама културе
(Институт за књижевност и уметност, Београд)*

Институт за књижевност и уметност је централна српска научна установа посвећена разматрању најширег спектра питања из области историје и теорије књижевности, фолклористике и компаратистике, али и интердисциплинарним истраживањима који науку о књижевности везују са другим дисциплинама, од историје уметности до студија културе. Истраживања су организована у оквиру више одељења фокусираних на различите гране науке о књижевности, попут теорије и компаратистике (Теорија књижевности и уметности, Упоредна истраживања српске књижевности), или пак на специфична теоријска, књижевно или културноисторијска питања, којима у другачијим установама, попут факултета, није могуће приступити на довољно систематичан начин (Периодика у историји српске књижевности и културе, Историја српске књижевне критике и метакултуре, Српска књижевност и културна самосвест Поетика модерне и савремене српске књижевности). Такође, једно одељење посвећено је теоријско-методолошки модерним проучавањима усмене књижевности, као дистинктивног српског књижевног наслеђа, и бележењу актуелног усменог стваралаштва (Фолклористика). Током историје дуге готово шест деценија, Институт је изнедрио низ значајних научника и успоставио везе са сличним истраживачким установама, као и компаратистичким и славистичким катедрама на бројним угледним страним универзитетима. Резултати досадашњих истраживања представљени су у разноврсним публикацијама Института, првенствено монографијама и зборницима радова, међу чијим ауторима су и нека од најпознатијих научних имена данашњице. Уз велики број таквих студија – посвећених појединим писцима, књижевним покретима, семантичким, стилистичким и другим анализама, или специфичним књижевним и културним феноменима – рад Института стоји иза научних издања различитих текстова и појаве *Речника књижевних термина*, темељне лексикографске публикације у

области науке о књижевности, који је имао два издања (1986, 1992) и остао јединствен подухват те врсте на тлу бивше Југославије. Такође, Институт је издавач часописа *Књижевна историја*, уврштене на ERIH PLUS и листу Међународног комитета слависта. Данас Институт броји четрдесетак сарадника, за које верујемо да ће достојно наставити његове традиције.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: наука о књижевности, студије културе, научна издања/часописи, међународна сарадња.

ABSTRACT

*Towards Integral Science of Literature and, Further, Towards Cultural Studies
(Institute of Literature and Art, Belgrade)*

The Institute for Literature and Art is a central Serbian scholarly institution dedicated to researching the widest range of issues in the field of history and theory of literature, folklore and comparative studies, but also to interdisciplinary work that connects the science of literature with other disciplines, from art history to cultural studies. The research is organized within several departments focused on different branches of literary science, such as theory and comparative studies (Theory of Literature and Art, Comparative Studies of Serbian Literature), or on specific theoretical questions and issues of literary/ cultural history, which couldn't be approached in a sufficiently systematic way in other types of institutions, such as faculties (Periodicals in the History of Serbian Literature and Culture, History of Serbian Literary Criticism and Metacriticism, Serbian Literature and Cultural Self-Awareness, Poetics of Modern and Contemporary Serbian Literature). Also, one department is dedicated to theoretically and methodologically modern studies of oral tradition, as distinctive Serbian cultural heritage, and to the recording of current oral creative processes (Folklore Studies). Over the course of almost six decades, the Institute has given rise to a number of important scholars and established links with similar research institutions, as well as comparative and Slavic departments at a number of prestigious foreign universities. The results of previous researches have been presented in various publications of the Institute, primarily monographs and collections of papers, among whose authors are some of today's most famous academic names. In addition to a large number of such studies – dedicated to individual writers, literary movements, semantic, stylistic and other analyzes, or specific literary and cultural phenomena – the work of the Institute stands behind scholarly editions of various texts and of the *Dictionary of Literary Terms*, a fundamental lexicographic publication in the field of literature studies. The *Dictionary* had two editions (1986, 1992) and remained the only endeavor of its kind in the former Yugoslavia. Also, the Institute is the publisher of the magazine *Književna istorija (Literary History)*,

listed on ERIH PLUS and on the list of the International Committee of Slavists. Today, the Institute has about forty associates, who are believed to continue its traditions in a way worthy of its predecessors.

KEYWORDS: science of literature, culture studies, scholarly editions/magazines, international cooperation

A belgrádi Irodalmi és Művészeti Intézet ma olyan központi jelentőségű, nem oktatási jellegű kutatóintézmény Szerbiában, amely az irodalom (és kisebb mértékben) más művészetek elméletével, történetével, illetve általános kulturális és művelődéstörténeti kérdésekkel foglalkozik. A múltban azonban az intézmény történetében olyan fordulatok követték egymást, melyek ellentmondásos, gyakran váratlan és bizonytalan irányokba terelték munkáját.

Legkorábbi elődje a Szerb Tudományos Akadémia (SAN) Irodalomtudományi Intézete volt, melyet 1947-ben az Oktatási Intézmények, Egyetemek és Főiskolák Bizottsága határozata alapján létesítettek. Eredetileg nem voltak állandó alkalmazottai, munkájában külsősként vettek részt a másutt magas beosztást szerzett eminens szakemberek, élükön az igazgatóval, Petar Kolendić akadémikussal, íróval és költővel, a Dubrovniki Köztársaság reneszánsz és barokk irodalmának kutatójával. A titkári feladatokat Božidar Kovačević író és költő látta el, aki emellett számos tanulmányt publikált a középkortól a 19. századig terjedő művelődés legjelentősebb egyéniségeiről, és aki az Akadémia alkalmazottja, az akadémiai Levéltár igazgatója volt. Az Intézet könyvtárosi feladatát Đorđe Sp. Radojčić, a középkori szerb irodalom kutatója, később akadémikusi rangot szerzett egyetemi tanár látta el. A vezetőség összetétele az intézmény elsődleges célkitűzéseit is tükrözte: első és legfontosabb feladatként a jugoszláv írók biobibliográfiai lexikonának elkészítését jelölték meg, ami nem csak a szepírókra, hanem az „esszéírókra, tudósokra, akik irodalomtudományos műveket alkottak, szerkesztőkre, kiadókra és általában minden olyan személyiségre – de intézményre is – kiterjedt volna, akinek, illetve amelynek szerepe irodalomtörténeti szempontból fontosnak bizonyult”.¹ A másik terv népköltészeti gyűjtemény kiadása volt, a harmadik pedig a jugoszláv népek irodalmi kapcsolatainak és európai viszonylata-

---

¹ *Godišnjak SAN* [A Szerb Tudományos Akadémia Évkönyve], LVII, 1950, 379. Idézi: Bojan ĐORĐEVIĆ, *Pola veka nauke o književnosti* [Az irodalomtudomány fél évszázada], Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2012, 11.

inak vizsgálata lett volna, amihez társult volna egy kortárs, vagyis 1945 utáni bibliográfia is. Azonban az ambiciózus tervhez hiányzottak a munkatársak, akik teljes idejükkel részt tudtak volna vállalni a feladatokban, az intézeti kiadványok vagy egyáltalán nem jelentek meg, vagy késtek, így 1954-ben a Szerb Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetét megszüntették. A közel hétéves fennállása alatt mindössze két tanulmánykötet készült el (*Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti SAN* [A Szerb Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének Tanulmányai]), a tervezett projektekből alig valósult meg valami, de az elgondolás kiindulópontként szolgált az utódintézményeknek, és a mintegy 6000 példányos könyvgyűjtemény – Kolendić kijegyzéseivel együtt a dubrovniki és kotori levéltárakból – szintén a következő intézmény könyvtárát alapozta meg.

Néhány évvel később a Filológiai Kar Általános Irodalomtudományi és Irodalomelméleti Tanszékéhez társulva létrejött az Irodalom- és Művészetelméleti Központ. Alapítója, prof. Vojislav Đurić az intézmény fő céljaként a különböző irodalomelméleti és módszertani irányzatok tanulmányozását látta elő, arra hivatkozva, hogy elméleti alapok nélkül megbízható irodalomtörténeti kutatások sem létezhetnek. Hogy a hallgatókat, valamint a tudományos és kulturális nyilvánosságot az ideológiai szigor enyhülésének éveiben megismertesse a nemzetközi irodalomelméleti irányzatokkal, a Központ munkájának első szakaszában Đurić e terület mérvadó külföldi folyóiratainak beszerzését tekintette elsődlegesnek, a világháború végéig visszamenőleg. A Központ azután valóban ennek megvalósításán dolgozott 1962-ig, amikor Đurić professzornak – fáradhatatlanul ostromolva a a legfelsőbb oktatási és tudományos hatalmi szerveket – sikerült önállósítania az intézményt, melynek neve így Irodalom- és Művészetelméleti Intézet, majd 1970-től Irodalmi és Művészeti Intézet lett.

Szembetűnő a különbség az elődintézmények és a későbbi Intézet között, mind a tudományos koncepció, mind a kutatási terület és módszertan tekintetében: míg a Szerb Tudományos Akadémia Intézete elsősorban a kéziratos források pozitívista szemléletű felkutatására és előkészítésére összpontosított egy leendő irodalomtörténeti szintézis megírásához, valamint a bibliográfiai és textológiai feladatokat tekintette elsődlegesnek, a néhány évvel „fiatalabb” Központot már jellemzően az irodalomelmélet alakulástörténete érdekelte, bár itt is megvolt az a háttérgondolat, hogy a friss elméleti ismeretek és irányzatok a jövőben majd irodalmi művek értelmezésében és irodalomtörténeti narratívák alkotásában hasznosul-

nak. Alapvető és folyamatos projektet a *Sveske* [Füzetek] szerkesztése jelentett, azon folyóirat kiadása, melyet még a Filológiai Karon létrehozott Irodalomelméleti Központban indítottak meg (első száma 1961-ben jött ki a sajtó alól), azzal a szándékkal, hogy a nemzetközi irodalomelméleti újdonosságokat közvetítse, vagyis hogy megbízott tudományos referensek révén a legjelentősebb irodalomelméleti, művészeti, esztétikai, muzikológiai tanulmányokat különböző nyelvterületekről szemlélze.

A kitűzött program szolgál magyarázattal arra nézve, hogy miért vált az Intézet – a társadalom- és humántudományok körében szokatlan módon – nem oktatási tevékenységet folytató tudományos kutatóintézménnyé. A széleskörű és szerteágazó tudományterület folyamatainak állandó követése, az alapfeladatok teljesítése ugyanis a munkatársak teljes munkaidejű foglalkoztatását kívánta meg, oly módon, ahogyan azt eredetileg is tervezték. Ezért – bár az újonnan alapított Intézet vezetősége és külsős tudományos főmunkatársai továbbra is a Filológiai Kar tekintélyes oktatói maradtak – az új Intézetben azonnal megkezdődött a fiatal kutatóasszisztensek állandó alkalmazása azzal a megbízással, hogy figyelemmel kísérjék a nemzetközi irodalomelméleti publikációkat és töltsék meg írásaikkal a *Sveske* számaint. Más, rövidtávú projektek is voltak, melyeken az Intézet munkatársai az első évtizedben dolgoztak: jelentős írók (Andrić, Krleža, Crnjanski) életművének kutatása, vagy pedig az adott körülményekhez hozzáidomuló vállalkozások (pl. a marxizmus és irodalomkritika kapcsolata), ezek általában az adott témát körbejáró tanulmánykötetekkel zárultak. Ugyanakkor néhány munkatárs poétikai, elméleti, esztétikai alaposottságú szerzői monográfiák kiadását kezdte meg, ami az eredeti intézeti terv megvalósulását jelentette (Nikša Stipčević, *Književni pogledi Antonija Gramšija* [Antonio Gramsci irodalomszemlélete] és Nikola Koljević, *Teorijski osnovi nove kritike* [Az új kritika elméleti alapjai], 1967; Eros Sekvi, *Verizam i njegova negacija* [A verizmus és tagadása] és Ivo Tartalja, *Đura Daničića lekcije iz estetike* [Đura Daničić esztétikai jegyzetei], 1968; Zoran Konstantinović, *Fenomenološki pristup književnom delu* [Az irodalmi mű fenomenológiai vizsgálata], 1969.)

Ezekkel a programokkal és eredményekkel lépett be az Intézet a 20. század nyolcvanas éveibe, ekkor azonban a tudományos kutatómunka új szabályozásával, a megváltozott akadémiai légkörrel és a gyökeres átszervezés kényszerével kellett szembenéznie. A kutatói tervekben már ezt megelőzően – néhány esetben már az Intézet indulásakor is – történetek elmozdulások, melyek a tevékenységi terület bővüléséhez vezettek. Már 1965-ben megindult két hosszútávú projekt: megkezdődtek a mun-

kálatok a „Rečnik književnih termina” [Irodalmi fogalmak szótára] és a „Bibliografski priručnik za istoriju jugoslovenskih književnosti” [A jugoszláv irodalmak történetének bibliográfiai kézikönyve] összeállításán. Ez utóbbi – jellegét tekintve – bibliográfiai és irodalomtörténeti vállalkozás volt,² és alapját a Szerb Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének eredményei, az akkor összegyűjtött és feldolgozott források képezték, melyeket az újonnan létesült intézetben nagymértékben gyarapítottak, így a mintegy százötven szerző adatain túl számos irodalmi mozgalmat és folyóiratot dolgoztak fel. Bár a vállalkozás szándéka nem valósult meg, vagyis a tervezett kiadvány nem készült el, az elvégzett munka és a gyűjtemény további munkákat alapozott meg. A projekt gondozói, Marko Nedić és Dragoljub Ignjatović több interjút készítettek és közöltek a sajtóban az akkor még élő szerzőkkel, ezeket később könyv formában is kiadták az Intézet *Priručnici* [Kézikönyvek] című sorozatában azzal a céllal, hogy hozzájáruljanak e szerzők poétikájának megértéséhez (*Sa piscima i o piscima međuratnim* [A két világháború közötti írókról, írókkal]). A fentivel ellentétben „Az irodalmi fogalmak szótára” (*Rečnik književnih termina*) számos akadály és határidő-módosítás ellenére 1986-ban sikerrel zárult, megjelent az azonos című, enciklopédikus mű első kiadása, ami mái napig az Intézet legjelentősebb kollektív teljesítményének számít.³

A jelzett időszakban az Intézetnek nagy átalakításokat kellett végrehajtania, hogy tevékenysége összhangba kerüljön a munka és a tudományos kutatás akkoriban meghozott törvényével, így a projektek is új alapokra helyeződtek. A legfontosabb közös vállalkozás, a *Sveske* [Füzetek] kiadása, melyben a régi elgondolás szerint valamennyi munkatársnak részt kellett vennie, számos okból kifolyólag megszűnt.⁴ A korábbi ta-

---

² Éppen ez a hosszútávú projekt igazolta, hogy az intézeti kutatások nem csupán elméleti, hanem egyben irodalomtörténeti jellegűek is, és ez képezte a legfőbb érvet az intézmény 1970-es névváltoztatásához, miután a korábbi elnevezés már nem fedte le tevékenységének minden területét.

³ A kötet jelentőségét mutatja, hogy már 1992-ben megjelent a második, bővített és javított kiadása, de a kereslet iránta akkora volt, hogy kalózkidadások is feltűntek a piacon, melyek ellen az Intézet jogi védelmet kért.

⁴ A nemzetközi irodalomelméleti folyamatok követése az eredeti célkitűzés alapján – az anyag hatalmas mennyisége miatt – lehetetlenné, de lényegében feleslegessé is vált, hiszen az Intézet munkatársai időközben bekapcsolódtak e folyamatokba. Amikor 1974-ben meghozták a határozatot, hogy a *Sveske* kiadása nem tudományos, hanem tájékoztató jellegű vállalkozás lesz, valójában meg is szüntették azt. Ld. Bojan ĐORĐEVIĆ, *i. m.*, 73–74.

pasztalátokat figyelembe véve most több különálló projekt indult, azon szándékot követve, hogy ezek állandó kutatási területekké váljanak, önálló munkacsoportokkal. Bár az „Irodalmi fogalmak szótára”, élén Dragiša Živković professzorral továbbra is közös és átfogó, határozott idejű vállalkozás maradt, melyben az Intézet számos munkatársa részt vett, az új helyzetben mindenki elsősorban a „saját” kutatói programjában fejtette ki tevékenységét, adott területre összpontosítva.

Már 1970-ben megindult a „Szerb irodalmi folyóiratok története” című program, mely összhangban állt az angolszász nyelvterületen zajló kultúrakutatásokkal. 1972-ben kezdődött „A szerb irodalom összehasonlító vizsgálata” elnevezésű projekt; 1975-ben „Irodalomelmélet” címmel a *Sveske* [Füzetek] sajátos folytatásának tekinthető program létesült, melynek neve és részben tárgyterülete a 2000-es években még kétszer módosult: előbb a „Kortárs irodalomelméletek és alkalmazásuk”, később pedig „Az irodalom kultúratudományos elméletei és a szerb irodalomkritika” címen futott tovább. Az „Összehasonlító tanulmányokkal” párhuzamosan létesült a „Szerb dráma kritikai története” című projekt is – ezt 1982-ben beolvasztották egy újonnan indított, integrális kutatásba, „A délszláv irodalmak története” témájába, ami lényegében folytatása volt „A jugoszláv irodalmak történetének biobibliográfiai kézikönyve” című vállalkozás addig elvégzett munkálatainak. Húsz év után azonban az új projekt koncepciója is radikális változáson ment keresztül, amennyiben már kizárólag a szóbeli irodalomra összpontosított: 2002-ben kezdődött meg a munka a „Szerb szóbeli irodalom” című témában. Semmilyen korábbi tevékenységre nem épült az 1986-ban indított, lényegét tekintve újdonságnak számító kutatás, „Az irodalmi örökség poétikai vizsgálata”, mely a későbbiekben az egyetlen olyan projekt maradt, ami kortárs irodalommal foglalkozott. A címe utóbb ennek is megváltozott, először „A szerb költészet a 20. század második felében”, majd „A poétikai paradigmák változása a 20. századi szerb irodalomban” elnevezést vette fel.

A projektek indítása, gondozása és újradefiniálása mellett a 20. század végén még egy fontos vállalkozás jellemzi az Intézet munkáját: a *Književna istorija* [Irodalomtörténet] című lap kiadásának átvétele. E folyóiratot még 1968-ban két kiadóház hozta létre, és két évtizeden át ők is adták ki, és bár az Intézet tagjai közül néhányan állandó munkatársai, mások pedig szerkesztői voltak, lényegi befolyással nem lehettek a lap koncepciójára. Amikor a folyóirat az 1980-as évek végén komoly válságba került, az Intézet felajánlotta, hogy formálisan is átveszi a kiadását, ami 1991-ben hivatalosan meg is történt. Ezt követően minősült át a folyóirat tudomá-

nyos kiadvánnyá, ekkor létesültek a rovatai az eredeti tanulmányok, szemlélő cikkek és tudományos kritikák számára, illetve ekkor vezették be a kétszemélyes anonim recenziálást. A folyóirat presztízse ennek következtében folyamatosan emelkedett, így ma a legrangosabb kiadványnak számít a maga szakterületén, nemzetközi szerkesztőséggel rendelkezik és szaktekintélyeknek számító európai és szerbiai szerzők publikálnak benne, több nyelven. Az új évszázadban a folyóirat felkerült az ERIH PLUS és a Nemzetközi Szlavisztikai Bizottság rangjelző listájára, így módon az Intézetet bizonyos körökben inkább a *Književna istorija*, mint a hosszútávú kutatási projektjei alapján ismerik.

Noha a témák elnevezése és tárgyterülete – mint fentebb leírtuk – többször módosult, az Intézet alapkoncepcióját mindez nem érintette, továbbra is öt projektre épülő kutatóhely maradt, lefedve az irodalomtudomány bizonyos ágazatait, illetve területeit: az elméletet és kritikát, az összehasonlító irodalomtudományt, az irodalom- és művelődéstörténetet, néhány specifikus terület (a nyomtatott média, másfelől a szóbeliség) történetét, végül a kortárs irodalom poétikai vizsgálatát. Amikor az idei év kezdetén életbe lépett a tudományos kutatást szabályozó új törvény, amely megszüntette a projektek létesítésének és megvalósításának hagyományosan öt éves, ciklusos rendszerét, e projektek egy része állandó tudományos egységgé alakult át. Minthogy az utóbbi években új, főként fiatal munkatársak alkalmazására nyílt lehetőség, megteremtődtek a feltételek további egységek alapítására, így ma az Intézet összesen hét kutatóegységgel rendelkezik, más-más tudományos témákra fókuszálva, melyek a következők: A periodikumok a szerb irodalom és művelődés történetében; A szerb irodalomkritika és metakritika; Néprajz; A szerb irodalom és kulturális identitás; A szerb irodalom összehasonlító tanulmányozása; A modern és kortárs szerb irodalom poétikai kérdései; Irodalom- és művészetelmélet. Az említett törvényi szabályozás alapján az Intézet az osztályokban zajló hosszútávú kutatómunka mellett további rövidtávú, kettőtől öt évig terjedő projektekre pályázhat alapművek létrehozására, melyekben az osztályok munkatársai, illetve külső szakemberek vesznek részt. Az első ilyen projekt, melyre az Intézet pályázatot szándékozik benyújtani, az „Irodalom- és kultúratudományok szótára” („Rečnik književnih i kulturnih studija”) lesz, ami lényegét tekintve a *Rečnik književnih termina* [Irodalmi fogalmak szótára] megújított változatát, utódját fogja képezni.

A jelzett elveket követve az Intézet olyan könyveket és sorozatokat tudott eddig is kiadni, melyek alapvető fontosságúak a szerb kultúra,

illetve a további kutatómunka szempontjából. A *Rečnik književnih termina* [Irodalmi fogalmak szótára] mellett jelentős kutatói és kiadói vállalkozásnak számít a *Srpska književna kritika* [Szerb irodalmi kritika] című huszonöt kötetes szöveggyűjtemény, mely a szerb kritikai gondolkodásnak a 18. század végétől a 20. század közepéig terjedő időszakát öleli fel. E másfél évszázad irodalomszemléletének reprezentatív dokumentumai részben időrendben, részben a szerzők által képviselt kritikai irányzatok mentén tagolódnak. Minden kötetet előszó vezet be, emellett részletes bibliográfia társul hozzájuk, így a sorozat megkerülhetetlenül fontos mind a kritikai gondolkodás alakulástörténetének, mind a bírálatok tárgyát képező szerzőknek a kutatói számára. Az utóbbi évek legnagyobb figyelmet keltő kiadói vállalkozása a *Zenit* (1921–1926) című avantgárd folyóirat hasonmás kiadása volt. A kiadást az Intézet munkatársai, Vidosava Golubović és Irina Subotić művészettörténész rendezték sajtó alá. A kötet részletes bibliográfiát tartalmaz a lapban szereplő szerzőkről, Vidosava Golubović pedig monografikus igényrel foglalta össze a folyóirathoz kapcsolódó kérdéseket. A kiadvány nemcsak magát a lapot mutatja be, hanem a köréje szerveződő, a régi Jugoszlávia területén egyedüli avantgárd mozgalmat, az ún. zenitizmust is. A kiadvány, melynek létrehozásában az Intézet, a Szerb Nemzeti Könyvtár és a zágrábi Prosvijeta – Szerb Művelődési Társaság együttesen vett részt, 2008-ban a belgrádi Nemzetközi Könyvvásáron az év kiadásának díját nyerte el.

Az említett kiadások csupán a legnagyobb tudományos és szervezési erőfeszítést igénylő, kulturális és mediális szempontból a leglátványosabb eredményei az Intézetnek. A munka azonban a bejelentett témákban, egyéni és csoportmunkában is szakadatlanul zajlik. A kutatók egyéni publikációs listái is arról tanúskodnak, hogy érdeklődésük, illetve kutatási témájuk szerint valamennyien folyamatos munkát végeznek a szerzők, stílusirányzatok, irodalmi és kulturális jelenségek tanulmányozása terén.⁵ Minden év elején összeállítják kutatási tervüket és várható eredményeiket, ezeket összehangolják saját vállalt témájukkal és az egység közös projektjével. A vállalások végeredményét természetesen a publikációk – cikkek, tanulmányok, monográfiák – jelentik.

Az állandó alkalmazottak és a külső munkatársak monográfiáinak megjelentetése az Intézet fontos feladatai közé tartozik, miután e műfaj

---

⁵ A publikációs listák megtekinthetők az Intézet honlapján, a Munkatársak menüpont alatt; valójában ezek nyújtják a leghitelesebb információt tevékenységükről és eredményeikről: <https://www.ikum.org.rs/>;
angolul: <https://www.ikum.org.rs/pages.php?page=ljudi>

komplex képet tud nyújtani egy tágabb tudományos kérdéshez kapcsolódó egyéni teljesítményről. A legátfogóbb sorozat e műfajban a *Studije i rasprave* [Tanulmányok és értekezések] címet viseli, melynek főszerkesztője az Intézet mindenkori igazgatója. A sorozat kötetei kevésbé körüljárt irodalmi kérdéseket, kanonikus vagy elfeledett szerzőket, mozgalmakat tárgyalnak átfogó módon. A sorozat eddig megjelent, ötvennél is több kötete az irodalomelméleti irányzatok, műfajelméleti kérdések, műformák (pl. a modernizmus prózairodalma, a romantika naplóirodalma) témakörére összpontosít, foglalkoznak a hazai és világirodalom egy-egy alkotójával, vagy egyes művek verstani, stilisztikai, szemantikai sajátosságaival.

Az Intézet e legrégebbi sorozatát követően minden egyes projekt megindította a maga külön sorozatát, melyben a munkatársak több éves, specifikus kérdésekben végzett kutatásainak szintéziseit adják közre. Így jött létre a *Teorijska istraživanja* [Elméleti tanulmányok], *Uporedna istraživanja* [Összehasonlító tanulmányok], *Istorija književnosti* [Irodalomtörténet], *Istorija srpske književne periodike* [A szerb irodalmi sajtó története], *Biblioteka usmene književnosti* [A népi irodalom tára], illetve a *Poetička istraživanja* [Poétikai tanulmányok] című sorozat. Könyvek azonban sorozaton kívül is megjelennek, gyakran társkiadásban más intézményekkel, a szerzők szülővárosának művelődési társulataival, vagy olyan helyszínek intézményeivel együttműködve, melyek bizonyos korszakokban fontos kulturális központ szerepét töltötték be, így maguk is kutatás tárgyává váltak.

A tudományos eredmények közzétételének másik formája a tanulmánygyűjtemény, olyan kutatásközi, interdiszciplináris és kollektív kiadvány, mely többnyire a hazai és nemzetközi konferenciák anyagát tartalmazza. Az ilyen tanácskozásokra az Intézet számos szakterület kutatóit hívja meg: irodalomtörténészeket és teoretikusokat, művészettörténészeket, zenetudósokat, esztétákat, történészeket, szociológusokat, politológusokat, teológusokat, pszichológusokat és pszichoanalitikusokat, médiateoretikusokat, akikről feltehető, hogy saját perspektívájukból kompetens hozzászólásokkal tudják megvilágítani az adott kérdést. A felkérőlevélben általában feltüntetik a kijelölt témát, majd a plenáris ülés vitáját követően bekérik tőlük a kész tanulmányt, amit recenziálás és szerkesztés követ. S noha a felkért recenzensek nem mindig tartják magukat a követelményekhez, az eljárás mégis megbízható tudományos eredményeket hoz; az ilyen rendezvényeknek köszönhetően az Intézet fontos köteteket adott ki, melyekben elmozdulás látszik számos szerző, alapmű,

irodalmi mozgalom, irodalmpolitikai kérdés, vagy egy-egy korszak sajtótörténete addigi értelmezéseihez képest.

Mindez hozzájárult ahhoz, hogy az Intézet kiadványai megkerülhetetlen tudományos és oktatási anyaggá váljanak, maga az Intézet pedig a szakterület vezető nemzeti intézmény rangjára emelkedjen. Az Intézet kezdettől fogva arra törekedett, hogy bekerüljön a hasonló profilú nemzetközi tudományos és felsőoktatási intézmények kapcsolatrendszerébe, részben a közös eredmények érdekében, részben pedig azért, hogy hozzájáruljon a szerb irodalom nemzetközi ismertségének növeléséhez. Már 1965-ben létrejött az együttműködés a pozsonyi Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézetével; nem sokkal később kapcsolat létesült a moszkvai Szlavisztikai Intézettel és Világirodalmi Intézettel, a Regensburgi Egyetem Szlavisztika Filológia Tanszékével, majd a hetvenes években további kilenc intézménnyel létesített együttműködést a Szovjetunióban, Magyarországon, Kelet- és Nyugat-Németországban, Csehszlovákiában, Ausztriában, az Egyesült Államokban, később Bulgáriában és Lengyelországban.

A magyarországi intézményekkel 1967-ben létesült az első kapcsolat; 1975-ben szerződés született a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetével az állandó együttműködésről és a kutatói cse-reprogramról. A Szerb Irodalmi és Művelődési Intézet ugyanakkor ettől függetlenül is foglalkozott a szerb–magyar irodalmi kapcsolatokkal: Cindori-Šinković Máriának tanulmánykötete jelent meg *Endre Adi u srpskoj književnosti (1906–2006)* [Ady Endre a szerb irodalomban, 1906–2006] címmel; az ezredforduló éveiben két olyan tudományos tanácskozást is szervezett az Intézet, melynek keretében előadások hangzottak el a (mai) Szerbia magyar nyelvű irodalmáról és sajtójáról, illetve a környező országok szerb közösségeinek irodalmáról. E tanulmányok a *Banatska periodika XIX i XX veka* (1995) [A 19. és 20. század bánáti sajtója] és *Književnost na jezicima manjina u Podunavlju* (2004) [A Duna-menti kisebbségi irodalmak] című gyűjteményekben láttak napvilágot.

A nemzetközi kapcsolatokat olykor az Intézet munkatársainak egyéni áttörései és érdemei alakították. Ez elsősorban Zoran Konstantinović munkásságára, az Intézet külső munkatársára és rövid ideig (1968) igazgatójára értendő, aki az Intézetben az összehasonlító irodalmi kutatásokat megindította. Ő létesítette és hosszú ideig vezette az innsbrucki Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékét is. Státusa révén hatalmas kapcsolatrendszert épített ki, ami egyben az Intézet ismertségét is növelte

külföldön.⁶ Természetesen az együttműködés ellenkező irányban is érvényes volt: ezt tükrözi a *Književna istorija* [Irodalomtörténet] című folyóirat nemzetközi szerkesztőbizottsága, az a tény, hogy az Intézet konferenciáinak és projektjeinek számos esetben vannak külföldi résztvevői, vagy hogy az Intézet olykor társkiadóként vesz részt nemzetközi hírnevű szlavisták alapműveinek megjelentetésében. Az Intézet munkatársainak tudományos és közéleti tevékenysége néhány esetben különleges elismerést hozott a szerb kultúra egészének: a legújabb példa erre munkatársunknak, Smiljana Đorđević Belićnek, a népi epika kutatójának részvétele abban a bizottságban, mely elérte, hogy a guszla által kísért népi éneklést az UNESCO felvegye a szellemi világörökség listájára.

Két év múlva a Szerb Irodalmi és Művészeti Intézet fennállásának és működésének hatvanadik évfordulóját fogja ünnepelni. Hisszük, hogy addigra, ebben a rövid hátralévő időszakban az Intézet munkatársai olyan műveket hoznak majd létre, melyek méltó folytatásai lesznek az eddigi eredmények sokaságának.

Fordította: Hász-Fehér Katalin

---

⁶ Konstantinović professzor jelentőségéről és az Intézet hírnevéről tanúskodik a tény, hogy amikor az Intézet tanulmánykötetben köszöntötte Konstantinovićot, olyan neves irodalomtudósok küldtek írásokat, mint René Wellek, Jurij Lotman, Umberto Eco, Hans Robert Jauss, Szabolcsi Miklós, Peter Bürger, Tzvetan Todorov, Jacques Derrida (*Metodološka misao u preseku: sadašnji trenutak nauke o književnosti* [Módszertani kérdések keresztmetszetben: az irodalomtudomány jelen pillanata] = *Methodologische Vorgangsweisen: zur gegenwärtigen Situation in der Literaturwissenschaft* = *Contemporary Studies in Methodology: Current Trends in Literary Theory* = *Un aperçu à travers la pensée méthodologique: le moment actuel de la science littéraire* = *Методологические проблемы в современном литературоведении: Zorani Konstantinoviću* (Beograd, 1990.)

SZERELEM ÉS IDEGENSÉG
MAGYAROK EGY NÉMET VERSKÖTETBEN¹

REZÜMÉ

A „német költészet atyjának” nevezett Martin Opitz költészete és ellentmondásos személyisége iránt megújuló érdeklődés újabb kutatási irányt jelölt ki az ún. költői önmegismerés területén. Fontosnak bizonyult itt a *Teutsche Poëmata* (Német költemények) különböző kiadásainak kritikai összehasonlítása. Köztudott, hogy költeményeinek első gyűjteményes kiadása, *tudta nélkül*, Julius Wilhelm Zinzendorf gondozásában jelent meg 1624-ben Strassburgban. Ez a strassburgi kiadás 149 költeményt tartalmaz, Opitz az új, általa szerkesztett breslauer (Borosló, ma Wrocław) kiadásba (1625) negyvennégyet nem vett fel ezek közül. A legfontosabb, és ezzel a kompozíciót is érintő poétikai változtatást az jelentette, hogy Opitz a kötetkezdő és kötetzáró költeményeket kicserélte: a strassburgi kiadás az *An die Teutsche Nation* (A német nemzethez) című verssel kezdődik. Ebben azt kéri, fogadja hazája jóindulattal fiatalkori szerelmes verseit és ígér ezután majd egy más, jobb művet. A breslauer kiadás 166 különböző műfajú költeményt tartalmaz nyolc könyvben. Az első könyv, amelyben vallásos témájú versek szerepelnek, egy 300 soros himnusszal kezdődik, címe „A mi urunk és megváltónk Jézus Krisztus örömteli születésnapjára”. Az Opitz által összeállított három kiadásban kettőnek is ez áll az élén, a harmadikban, amikor az élmény talán már nem volt olyan fájdalmas, a közepe után. A költemény kezdő sorai világossá teszik, hogy Erdélyben íródott (nem szerepelt nyilvánvalóan a strassburgi kiadásban) és rendkívül elítélően beszél az ottani emberekről és körülményekről. A kötetzáró vers (ami után csak az *Exegi monumentum* átköltése következik) egy búcsúvers: „Amidőn Erdélyből hazájába indult”. Itt honvágytól gyötörve keserűen búcsúzik a barbár (magyar) néptől. A kutatás szerint Opitz Erdélyben vált német nemzeti költővé.

KULCSSZAVAK: Martin Opitz, német barokk költészet, kötet szerkesztés, Erdély, magyarságkép

---

¹ Egy hosszabb dolgozat rövidített fejezete. A tanulmány az NKFIH-OTKA 116234 számú pályázat támogatásával készült.

RESÜMEE

Liebe und Fremdheit – Die Ungarn in einem deutschen Gedichtband

Die erneuerte Aufmerksamkeit für die ambivalente Person und Tätigkeit des „Vaters der deutschen Dichtung“ (Martin Opitz) hatte zur Folge, dass die Forschung neue Schwerpunkte bezüglich seiner poetischen Selbstfindung fand. Eines dieser neuen Forschungsziele war die kritische Auslegung der verschiedenen Ausgaben der *Teutschen Poëmata*. Bekanntlich wurde die erste Sammelausgabe seiner *Poemata ohne sein Wissen* von Julius Wilhelm Zingref 1624 in Strassburg herausgegeben. Die Strassburger Ausgabe enthält 149 Dichtungen, Opitz hat später 44 Gedichte ausgeschieden und nicht mehr in die neue Ausgabe (Breslau, 1625) aufgenommen. Die wichtigste und damit die Komposition betreffende poetische Änderung besteht darin, dass Opitz die Proömial- und Schlussgedichte austauschte: Der Strassburger Druck setzt mit dem Gedicht *An die Teutsche Nation* ein. Er bittet darin um günstige Aufnahme seiner jugendlichen Liebesdichtung („*der Liebe sach*“), und verspricht der Nation ein „*ander besser Werck*“. Die Breslauer Ausgabe enthält (in acht Büchern) 166 Gedichte von verschiedenen Gattungen. Das erste Buch, „*worinnen geistliche Sachen begrieffen sind*“, beginnt mit einem 300 zeiligen Lobgesang *Vber den frewdenreichen Geburtstag vnsers Herren vnnnd Heylandes Jesu Christi*. Die ersten zwei der drei von Opitz selbst zusammengestellten Ausgaben beginnen ebenfalls mit diesem Lobgesang. In der dritten steht der Lobgesang als persönlich nicht mehr so schmerzhaft etwas jenseits äußerst tadelnd über seine dortigen Verhältnisse. Im Schlussgedicht (*propenticum*), dem Gedicht *Als er auß Siebenbürgen sich zurücke anheim begab*, wurde vom barbarischen (ungarischen) Volk tief beeindruckt von der Heimatferne *vale dicit* gesagt, d. h. Abschied genommen. Laut Forschung sei Opitz in Siebenbürgen zum deutschen Nationaldichter geworden.

SCHLÜSSELWÖRTER: Martin Opitz, deutsche Dichtung des Barock; Komposition; Siebenbürgen; Ungarnbild

Több szempontból sikerült már fontos eredményekkel megközelíteni Martin Opitz (1597–1639) gyulafehérvári működését, rendelkezésünkre áll a kritikai kiadás minden vonatkozó verses anyaga és levelezésének nagyon igényes kiadása is.² A gazdag irodalom újabb ismételésétől (és értéke-

---

² Martin OPITZ, *Gesammelte Werke*, Kritische Ausgabe, Herausgegeben von George SCHULZ-BEHREND, Band II: Die Werke von 1621 bis 1626 2. Teil, Anton Hiersemann Stuttgart, 1979 (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart Band 301).; illetve: Martin OPITZ, *Briefwechsel und Lebenszeugnisse*. Kritische Edi-

lésétől) természetesen eltekintek, néhány alapmunkára azonban felhív-
nám a figyelmet.³ Az Opitz-filológia nagyon fontos kérdése a strassburgi
első (1624) és a bresloui (Boroszló, ma Wrocław, Lengyelország) második
gyűjteményes kiadás (1625) alapos kompozíciós és poétikai összehasonlí-
tása, a változtatások értelmezése.⁴ Az ilyen jellegű vizsgálat éppen hogy
megindult, az eredmények biztatók. Opitz költeményeinek első gyűjte-
ményes kiadását (A), a szerző tudomása nélkül (*ohne mein Wissen*), de
mindenképpen távollétében, barátja, Julius Wilhelm Zingref rendezte
sajtó alá.⁵ Nem lehet tudni, Opitz mikor szerzett tudomást erről a kiadás-
ról, mindenesetre már 1624. november 6-án azt írja Zingrefnek latin
nyelvű levelében, hogy visszautasítja a kötet újrayomását. Saját súlyos
hibáit, költői gyengeségeit említi nyomatékosan. Már egy egészen új gyűj-
teményt tervez, amelyben a költeményeket könyvekre osztja. Ha készen
lesz, esetleg elküldi a kiadónak, Zetzernek Strassburgba (*aut Argentoratum*

---

tion mit Übersetzung, hrsg. Klaus CONERMANN unter Mitarbeit von Harald
BOLLBUCK, Berlin, de Gruyter, 2009, I–III.

³ JAKAB Béla, *Opitz Márton a gyulafehérvári Bethlen-iskolánál*, Pécs, Wessely és
Horváth, 1909; Robert GRAGGER, *Martin Opitz und Siebenbürgen*, Ungarische
Jahrbücher, Abteilung Kleiner Mitteilungen und Anzeigen, Bd. VI. Heft 3
(August 1926); HELTAI János, *Martin Opitz und sein intellektuelles Umfeld in Sie-
benbürgen = Martin Opitz (1597–1639). Fremdheit und Gegenwartigkeit einer
geschichtlichen Persönlichkeit*, Hg. von Jörg-Ulrich FECHNER und Wolfgang
KESSLER, Herne, Stiftung Martin-Opitz-Bibliothek in Kommission, 2006, 79–
103.

⁴ MARTINI OPITII / *Teutsche Poëmata vnd ARISTARCHVS / Wieder die verachtung
Teutscher Sprach, / Item Verteutschung Danielis Heinsij Lobgesangs Iesu Christi /
vnd / Hymni in Bachum / Samptinem anhang / Mehr auserlesener geticht anderer /
Teutscher Pöeten. / Der gleichen in dieser Sprach / Hiebeuor nicht auß Kommen. /
Straßburg /In verlegung Eberhard Zetzners / Anno 1624; illetve: MARTINI
OPITII / *Acht Bücher, / Deutscher Poematum / durch Jhn selber heraus gege- /
ben / auch also vermehret vnnnd / vbersehen / das die vorigen / darmitte nicht zu uer- /
gleichen sind. / Inn Verlegung Daudid / Müllers Buchhandlers / Inn Breßlaw /
1625. A két kiadáshoz lásd: Gerhard DÜNNHAUPT, *Personalbibliographien zu den
Drucken des Barock*, Viertes Teil: Klaj-Postel, Anton Hiersemann Verlag, Stutt-
gart, 1971. Martin Opitz, *Zeitgenössische Sammelausgaben*, 1. Straßburger
Sammelausgabe (A), illetve 2. Breslauer Sammelausgabe (B).**

⁵ Julius Wilhelm Zingref Heidelbergben született 1591-ben, 44 éves korában,
1635-ben pestisben halt meg. 1607-től filozófiát és jogot hallgatott Heidel-
bergben, majd 1611 és 1616 között tanulmányúton (*Kavalierstour*) volt Svájc-
ban, Franciaországban, Angliában és Németalföldön, a heidelbergi költői kör
(*Heidelberger Dichterkreis*) aktív tagja, Opitz jó barátja.

ad illum), vagy máshova adja kinyomtatni.⁶ Így mentegeti magát a *tudta nélkül kiadott gyűjtemény* miatt német poétikájában is:

Welchen buches halben / das zum theil vor etlichen jahren von mir selber /
zum theil in meinem abwesen von andern vngeordnet vnd vnvbersehen zue-
sammen
gelesen ist worden / ich alle die bitte denen es zue gesichte kommen
ist / sie wollen die vielfältigen mängel vnd irrungen so darinnen sich
befinden / beydes meiner jugend [...] vnd dann denen zurechnen /
die auß keiner bösen meinung meinen gueten namen dadurch zu erweitern
bedacht gewesen sein.⁷

Természetesen nem vállalkozom arra, hogy a két kötet szerkesztési és poétikai eltéréseit valaha is bemutassam. Kizárólag a nyitó és záróversek kompozíciós szerepe érdekel. Ismertetném ehhez, röviden, az újabb Opitz-filológia ezen a téren mutatott legfontosabb tanulságait, majd azokat – saját szempontomból – kiegészíteném. Az első komoly vizsgálatot itt is a nagyon aktív Opitz-olvasó, Achim Aurnhammer végezte el, igaz, mégsem előzmények nélkül.⁸ A nyelvtani, metrikai változtatások fonto-

---

⁶ Martin OPITZ (Liegnitz) an Julius Wilhelm Zingref (Straßburg) 06-11-1624 = Martin OPITZ, *Briefwechsel und Lebenszeugnisse*, Kritische Edition mit Übersetzung, Hg. von Klaus CONERMANN, Bd 1., Berlin, de Gruyter, 2009, 241106 ep.

⁷ MARTINI OPITII/ *Buch von der Deutschen Poeterey*, Jn Verlegung David Müllers Buch-händlers in Breßlaw, 1624, v.ö.: Gerhard DÜNNHAUPT, *i.m.*, Martin OPITZ, *Zeitgenössische Einzelveröffentlichungen 1624*. 71.1. Das V. Capitel: Von der zuegehör der Deutschen Poesie / vnd erstlich von der invention oder erfindung / vnd Disposition oder abtheilung der dinge von denen wir schreiben wollen, D IIIr. „Az említett könyvről szólva, amit néhány évvel ezelőtt saját magam, részint távollétemben mások rendezetlenül és ellenőrizetlenül összeállítottak, kérem mindazokat, akik ezt olvassák, hogy a benne talált sokféle hibát és tévedést részint a fiatalságomnak (...) részint azoknak tulajdonítsák, akik semmiképpen sem akarták jó híremet rossz színben feltüntetni.”

⁸ Achim AURNHAMMER, „*Mihi et musis*” oder „*Exegi monumentum?*” *Die konkurrierenden Autorschaftskonzepte in Opitz' Poemata-Ausgaben von 1624 und 1625*, kézirat. Az előadás szövegének szerkesztett változata: AURNHAMMER, „*Mihi et Musis*” oder „*Exegi monumentum?*” *Konkurrierende Autorschaftskonzepte in den Opitz-Editionen von 1624 und 1625 = Martin Opitz (1597–1639). Autorschaft, Konstellationen, Netzwerke*, Hrsg. von Stefanie AREND und Anselm STEIGER, Berlin/Boston: De Gruyter, 2019 (Frühe Neuzeit, 230), 13–45. Az előzményről vö.: Günter HÄNTZSCHEL, „*Die Keusche Venus mit den gelerten Musis*”. *Marin Opitz in Heidelberg = Heidelberg im poetischen Augenblick. Die Stadt in Dichtung und bil-*

sak ugyan, de az elhagyások, az újabb versek beépítése és a kompozíció megváltoztatása az igazán lényeges.⁹ A 149 versből álló strassburgi kiadásból (A) az Opitz által átnézett, bővített és kiadott (*durch Jhn selber heraus gegeben vermehret vnnnd vbersehen*) új gyűjteményből (B) 44 költemény kimaradt. Opitz a rendezetlen, hanyagul összeállított kötet helyett újat szerkesztett, amelyet immár könyvekre (*Bücher*) osztott és amelyben a versek számát 166-ra növelte.¹⁰ A hazai, mármint az erdélyi szociális és politikai viszonyokat érintő átalakítás a legjelentősebb kompozíciós változtatás (a magyarságkép sablonjait felhasználó változtatás szerepére Aurnhammer nem tér ki): kicserélte a strassburgi nyomtatvány (poétikailag feltétlenül kitüntetett helyzetű) nyitó- és záróversét. A strassburgi kiadás (A) élén *német nemzetéhez* szólt (*An die Teutsche Nation*) és a negyven soros *dedikációban* magát jó hazafiként, hűséges polgárként, hangsúlyozottan viszont szerelmes férfiként és ambíciózus költőként pozicionálja. Ezek az első sorok:

Der blinden Venus werck / die süsse gifft zu lieben /
Vnd schöne Zauberey / in diesem Buch beschrieben /
Nim erstlich an von mir/ du werthes Vatterlandt /
Nim an der Liebe sach / als meiner Liebe pfand.¹¹

Mint a szerelem és a hazafiság még ifjú költője (*Du Teutsche Nation voll Freyheit Ehr und Tugendt / Nimb an diß kleine Buch / die früchte meiner Jugendt*, 33–34 sorok) megfogadja, hogy mihelyt *höher steig*, ha tehát mind a versszerzés szempontjából, mind az (ebből következő) elismertség tekintetében *magasabbra jut*, hazája dicsőségéről, nem pedig a szerelem édes

---

dende Kunst, Hg. von Klaus MANGER, Gerhard vom HOFÉ, Heidelberg, 1987, 45–63.

⁹ Achim AURNHAMMER *i.m.*, 2019, a Függelékben (*Anhang*) nagyon jól használható listát (*Vergleichende Übersicht*) ad a két gyűjteményes kiadás verseiről, kötetbeli pozíciójukról, a kihagyásokról és az újak beépítéséről. A két kiadás ajánlásait elemezve fontos megállapításokat tesz, szerinte Zingref (1624) *kulturpatriotisch argumentiert*, míg Opitz (1625) *international*.

¹⁰ *A nyolc könyv (Acht Bücher)* szerkezete: 1. *Geistliche Sachen* 2. *Kleinepen* 3. *Allerhand Sachen (Personalschriften)* 4. *Hochzeitgetichte* 5. *Amatoria und weltliche Getichte* 6. *Oden oder Gesänge* 7. *Sonnete* 8. *Deutsche Epigrammata*.

¹¹ Lazább prózai fordításban: „Szeretni az édes mérget, a vak Vénus művét / és szép varázslatát leírni ebben a könyvben / vedd elsőként most tőlem, érdemes hazám / vedd kérlek a szerelem dolgát, mint szeretetem zálogát”.

kínjáról fog majd írni. És az a könyv sokkal jobb lesz, mint ez a mostani.¹² Ez a vers a második gyűjteményes kiadásban (B) a 39. helyre került, a *Deutsche Poematum* V. könyvének élére.¹³ Költői alkotásának idáig tartó (1624) periódusát tehát deklaráltan, a barátai szerint is, a szerelmi tematika határozta meg. A kutatás sok érveléssel feltételezi, hogy az *exordium*hoz illő zárás az arra formailag, tartalmilag és címe szerint is válaszoló *Beschluß Elegie* lehetett.¹⁴ De mégsem ez került kötetzáró helyzetbe az 1624-es kiadásban (A), hanem, minden bizonnyal Zincgref javaslatára, egy kimondottan politikai, a spanyol katonákat *a mi szép Rajnáinktól* elűzni igyekvő szonett: *Ein Gebet / daß Gott die Spanier widerumb vom Rheinstrom wolle treiben*.¹⁵

A „saját maga által kiadott, bővített, átnézett és így a korábbiakhoz nem hasonlítható” 1625-ös breslauer kiadás (B) élére a *Lobgesang über den*

---

¹² „Ein ander besser Werck / zu dem ich jetzt mich wende / Das soll vor diesem Buch so vielmahl besser seyn / Je besser Weißheit ist als Venus süsse Pein”, 37–40. befejező sorok.

¹³ *Martini Opitii fünfftes Buch Der Poetischen Wälder: Worinnen Amatoria vnd weltliche Getichte sind*. MOGW Kritische Ausgabe II. [39] [131] 599. A kritikai kiadás természetesen pontosan feltünteti a breslauer kiadás (B) változtatásait, amelyek főleg stilisztikai jellegűek, nem érintik sem a prozódiait, sem a tartalmat.

¹⁴ Fontos és jól használható, lendületes fordítást ad VIDOR Miklós a *Beschluß Elegie* 1624-es (strassburgi), a szerelem által ihletett szövegéről (*Das blinde Liebeswerck / die süsse Gifft der Simmen*). *Magyarul Babelben Irodalmi Antológia*, online: <https://www.magyarulbabelben.net/works/de/Opitz>

A *Beschluß Elegie* a strassburgi kiadás (A) 145-ik verse (közel tehát a kötet zárásához), a breslauerban (B) a 161-ik (szinte azonos pozícióban). Opitz leszámol itt a szerelmi vágy által inspirált költészettel (*Das blinde liebes werck / die süsse Gifft der Simmen / Vnd rechte Zauberey hat letzlich hier ein end etc.*) Vidor Miklós szép fordításában: „A vak szerelmi láz, az érzék édes mérge / S bűvös varázslat itt végképp véget ér, stb.” Idézem még a zárósort is, a későbbiekben majd emlékeztetve arra, hogy a breslauer kiadás (B) az *Exegi monumentum aere perennius* büszke átköltésével ér véget. Itt mintegy előlegzi már költészetének halhatatlanságát: „Ich laß’ es alles stehen: das Ende meiner Jugendt / Die Frucht der Liebes lust beschließ’ ich gantz hierein / Ein ander höher Werck / der Anfang meiner Tugent / Ob diß gleich vntergeht soll nimmer sterblich seyn.” 29–32. sorok. VIDOR Miklós: „Lemondok róla, ím végén az ifjúságnak: Szerelmes kedvemet zárom, vigye a múlt; Erényem kezdete: mú, mely magasba hághat, Vesszen minden, ha él ez halhatatlanul”.

¹⁵ Ez itt, az 1624-es kiadásban (A) az utolsó, 149. vers. A breslauer kiadásból (B) ez az indulatos imádság (*Gebet*) kimaradt.

freudenreichen Geburtstag unsers Herrn und Heylands Jesu Christi című 300 soros nagy himnuszát tette, ami az előkelő téma mellett azt is mutatja, milyen fontos volt számára a hosszú szöveg retorikai és poétikai megformáltsága.¹⁶ Ez a *Lobgesang* megjelent már korábban, önálló nyomtatványként, hosszú és részletes magyarázatokkal (*Auslegung etzlicher örter des Lobgesangs*), néhány alkalmi vers kíséretében.¹⁷ Az itt idézett bevezető sorok a bresloui kiadásban (B) csak enyhén változtak, kommentárt sem fűzött az első 32 sorhoz, de a 19–20. sor mellett (*In diesem wilden ort / da niemals keine gunst Gewesen / noch wird sein zu einer freyen Kunst*) az szerepel a margón: In Dacien. Ez a bejegyzés a gyűjteményes kiadásban (B), miként az *Auslegung* is, elmaradt, de a *Lobgesang* után szereplő költeményeket mégis felvette az általa szerkesztett kötetbe (B).¹⁸ A gyűjtemény (B) első helyére emelt himnusz az *exordiumban* igen hatásos ellentéttel mutatja be a vigasztalan szerzői helyzetet: bár a szent ünnep mindenképp megkövetelné, most mégsem tud illendőképpen sietni a jászolhoz, hiszen erejét és kedvét nagyon megviselték a *barbár vidéken* (t.i. Erdélyben) töltött nehéz idők. A gondolatmenet logikája szerint hosszabban idézek a szövegből:

---

¹⁶ Martini OPITII, *Acht Bücher / Deutscher Poëmatum* (...)Breslaw, 1625, (v.ö. 3. jegyzet), az első könyv: Martini OPITII Erstes Buch der Poetischen Wälder: Worinnen geistliche Sachen begriffen sind, [A2a]-[D2a]; a himnusz kritikai kiadása: MARTINI OPITII *Lobgesang Vber den Freudenreichen Geburtstag vnseres HERren vnd Heylandes Jesu Christi*, MOGW, II/2, 119–151 A kritikai kiadás (MOGW) jegyzetei szerint „[D]ie ersten zwei der drei von Opitz selbst zusammengestellten Ausgaben beginnen (nach dem Vorstoß) mit unserem Lobgesang, eine Anordnung, die des Dichters hohe Bewertung dieses Werkes klar zum Ausdruck bringt“, illetve „dieser Lobgesang [ist] in Siebenbürgen entstanden. Er muß dann bald nach der Rückkehr durchgesehen und in den Druck gegeben worden sein.“ MOGW, II/2, 121.

¹⁷ MARTINII OPITII / *Lobgesang / Vber den Freudenreichen / Geburtstag / Vnseres Herren vnd Heilandes / Jesu CHristi / Gedruckt in der Fürstlichen Druckerey / zu Liegnitz / Durch Sebastianum Koch o. J. [1623].* Az ajánlás 1623 december 30-án kelt, v.ö.: Gerhard DÜNNHAUPT *i.m.*, Martin Opitz, *Zeitgenössische Einzelveröffentlichungen* 61. (1623, 30. Dez.).

¹⁸ vö.: Martin Opitz an Michael Bartsch, Liegnitz, 7. Februar 1624: „Interim hunc hymnum meum ad te transmittō“, itt bizonyosan a *Lobgesang* frissen kijött példányáról van szó: Martin OPITZ, *Briefwechsel und Lebenszeugnisse, i.m.*, Bd. I. 240207 ep.

Ich bin / O Jesu / zwar bereitet deine Krippen /
 Vnd dich / du süßes Kind / mit diesen meinen Lippen
 Zu preisen jnniglich / gleich wie ich vormahls pflag
 Mit frewd vnd lust zu thun / wann dieser hohe Tag
 Gewünscht kommen war (5) [...]

wie wann im Wettelauffen
 Sich einer gantz bemüht vor dem gemeinen Hauffen (10)
 Zu treffen auff den Zweck / sticht seinen Klepper an /
 Der Siegeshoffnung voll / nicht minder als der Man /
 Den Wind schier vberholt / vnd wann er vnterweilen
 Ihm auff der Fersen nach ein ander Pferd hört eilen /
 Da gischt er / schäumt vnd schnaubt / gibt auff den
 Staub nit viel / (15)

Reist seinen Reuter fort / vnd bringt jhn an das Ziel:/
 So solte mir auch seyn. Ach aber ich bin kommen
 Wo fast mir aller fug zu singen ist benommen /
 In diesem wilden Ort / da niemals keine Gunst
 Gewesen / noch seyn wird von einer freyen Kunst: (20) **In Dacien**

Da alle Liebe liegt / die stimme zu erheben/
 Auff art der schönen Schar die vmb die Wiegen schweben
 [...]

Kein Tempel ist hier nicht / in dem ich kondte hören / (25)
 In meiner Sprachen zwar / diß dein Geburtsfest ehren /
 An dem du worden bist das was wir Menschen seyn /
 Vnd bleibst doch wahrer Gott: bist Gott vnd Mensch allein.
 So hab' ich auch bißher nicht wenig abgenommen /
 Bin einen grossen Theil von meinen Kräfften kommen / (30)
 Durch Kranckheit / welche mich noch jetzt nicht gantzlich lest:
 Was sonsten mehr hier ist / ist grimmer Frost vnd Pest.

A szöveg olyan jelentős a világnézetet felépítő klisék és a pályakép szempontjából, hogy most itt nem jegyzetben, de mégis zárójelben adok prózafordítást:

(„O Jézus, kész vagyok ugyan jászolodat s téged, édes gyermek, ajkaimmal bensőségesen dicsőíteni, örömmel s kedvvel, épp úgy, mint korábban tettem, mikor e szent nap elérkezett [...] Midőn a versenyfutásban mindenki arra törekszik, hogy a közönséges tömeget megelőzve elsőként érjen a célba, megsarkantyúzza rossz gebéjét a győzelemben bízva, úgy, hogy a szelet is csaknem megelőzni kívánja és miközben sarkában vágatva előzni hall egy másik lovat, saját lova tajtékzik, habzik, fújtat, nem törődik a porral, tovább vágat lovasával és a célba ér: így akartam én is. Jaj! olyan helyre érkeztem azonban,

ahol az éneklés szinte teljességgel lehetetlen ezen a vad vidéken, ahol sohasem volt és nem is lesz soha érzék egy szabad művészethez [az önálló nyomtatványban itt a margón: **Dáciában**], mikor mindenki arra vágyik, hogy a bölcső köré igyekvő szép angyalok módján hangját hallassa (...) számomra itt nincs olyan templom, ahol egyáltalán saját nyelvemen hallhatnám születésedet ünnepelni, hogy az lettél, amik mi, emberek vagyunk és mégis igazi Isten maradsz, egyedül te vagy Isten és ember. Ilyen módon idáig is nem keveset vesztettem súlyomból, erőm jó része elfogyott már abban a betegségben, amely most sem enged: ami egyébként itt van még, az ádáz fagy és pestis.”)

Ez a határozott (és kirekesztően arisztokratikus) megállapítás (*da niemals keine gunst gewesen / noch wird sein zu einer freyen Kunst*, 19–20 sorok) a kor rendkívül népszerű és hatásosan terjesztett propagandisztikus írásainak kontextusában jól értelmezhető.¹⁹ Már az alkalmas tanárokat ajánló Johann Christian briegi herceg is nagy örömről és meglegedéséről tudósítja Bethlen Gábort válaszlevelében, miszerint a haza, az ifjúság és az utókor számára létrehozandó *gymnasium*ban most már Erdélyben is ápolni fogják a tudományokat.²⁰ Opitz ismerhette ezt a levelet, s mivel ismerte, bizonyára ez is fokozta aggodását az idegen földön rá váró mű-

---

¹⁹ A „soha sem volt és nem is lesz” formula igen népszerű maradt évszázadokig. Jakob Friedrich Reimmann hallei evangélikus lelkész (1668–1743) sokat idézett és a hazai művelődéstörténetben már kellőképpen feldolgozott elitélő sorait ehelyütt én is idézem röviden: „Ich glaube auch nicht, daß jemals einer von dieser Materie was geschrieben habe, oder auch was sonderliches habe schreiben können. Denn die Ungarn haben jederzeit ein solches Naturell gehabt, dass sie mehr auf ein gewandtes Pferd und einen blancken Säbel, als auf ein curieuses Buch gehalten.” Jakob Friedrich REIMMANN, *Versuch einer Einleitung in die historiam literariam sowohl insgemein als auch in die historiam literariam der Teutschen insonderheit*, Halle, I–V, 1708–1713, I. 435. A témára vonatkozó, a további vizsgálatok számára mindig kiindulópontként szolgáló standard irodalom: TURÓCZI-TROSTLER József, *A magyar irodalom európaizálódása*, ill. UÓ., *Czvittinger „Specimen”-jének német visszhangja = T-T.J., Magyar irodalom, világirodalom. Tanulmányok*, Budapest, Akadémiai, 1961, II, 5–63, ill. 64–75; TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita, Egy szállóige történetéhez*, Budapest, Akadémiai, 1969 (Modern Filológiai Füzetek, 6); KÖPECZI Béla, „Magyarország a kereszténység elensége”. *A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*, Budapest, Akadémiai, 1976; németül UÓ., *Staatsräson und christliche Solidarität. Die ungarischen Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Budapest, Akadémiai, 1983.

²⁰ OPITZ, *Briefwechsel und Lebenszeugnisse, i.m.*, 230120 ep, I. Herzog Johann Christian zu Brieg an Gabriel Bethlen, 1622. május 14; JÁNOS HELTAI, *i.m.*, 82–83.

veletlen közeg miatt. Fél évtizeddel később, 1628-ban keletkezett a *Lob des Krieges Gottes Martis* nagyszabású (848 soros), sztoikus hangoltságú, ugyanakkor szatirikus elemeket is felmutató tablóját Mars uralmáról (incip. *O Mars, ich singe dich / du starcker Gott der Kriege*). A magyarok itt is szerepelnek, Opitz itt is a németekkel szemben mutatott bizalmatlan rosszindulatukat emeli ki:

Ein jeder wird geregt (528)

Auff Eyfer, Neid vnd Zorn. Du machst / o Menschenwürger /
 Daß jener diesen hier, der Juncker einen Bürger /
 Vnd er den Bawersmann, der reich' ein armes haßt /
 Ein Weltkind geistlichs Volk. **Der Unger redet fast / (532)**
Dem Deutschen übel nach / vnd Holland zürnt mit Flandern
 /
 Mit Böhaimb Dennemarck. Ein Arzt verfolgt den andern / (535)
 Ein Kauffmann, ein Jurist, ein Singer, ein Poet /
 Als ich dann sonderlich den, welcher nichts versteht /
 Vnd gleichwol lügen will etc.²¹

A *Lobgesang* tehát igen fontos kompozíciós szerepet kapott. A *Német költemények* (B) *nyolc könyvének* első könyvét, a vallásos énekek gyűjteményét vezeti be és ezáltal az egész kötet *nyitó darabja*. Jól észrevehető továbbá a műfajok szerinti szerkesztési szándéokra való törekvés, valamint az egész kötetnek egy határozottabb szempontú elrendezése. A struktúrát röviden

---

²¹ *Lob des Krieges Gottes Martis*, Vratislaviae, April. An. M.DC.XXVIII. Hannibál Dohnának (*Carolo Annibali Burggravio Dohnensi*) ajánlva. Kötetben: Martini Opitii *Deutscher Poematum Anderer Theil*. *Zuevor nie beysammen, theils auch noch nicht heraußgegeben*, In verlegung David Müllers Buchhendlers in Breslaw 1629, 244–269. v.ö.: Barbara BECKER-CANTARINO, *Satyra in nostri belli levitatem: Opitz' 'Lob des Krieges Gottes Martis'*, *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 48 (1974) 291–317. Amikor Opitz a barbár népről, a durva tulajdonságokról, valamint a nép (*Volk*) erkölcséről, nyelvéről, beszédéről ír, akkor bizonyosan a magyarokat, pontosabban a magyar nyelvet beszélő népet érti ez alatt. A kor népszerű, ugyan mintegy száz évvel korábban született humanista történelmi és földrajzi irodalmában még nem történt meg a Hungaria-fogalom további szűkítése, természetesen Erdélyt is a *totius regni Hungariae* részének tekintették. A Hungaria- és a Pannonia-fogalom 16. századi felfogásáról lásd: Tibor KLANICZAY, *Die Benennung 'Hungaria' und 'Pannonia' als Mittel der Identitätssuche der Ungarn = Antike Rezeption und nationale Identität in der Renaissance insbesondere in Deutschland und in Ungarn*, hrsg. Tibor KLANICZAY, Budapest, Balassi, 1993, 83–110.

követve felvázolom a könyv további részeit: az alkalmi költemények (*poetische Wälder*) második könyve három nagyobb szabású költeményt tartalmaz (*In welchem die Getichte von Ruhe des Gemütes / vnd dem Ackerleben*), élükön a magyar és a román eszme- és irodalomtörténet által kiemelt fontosságúnak tartott és sokat hivatkozott nagy erdélyi tabló, a *Zlatna áll*,²² ezt követik a *Lob des Feldlebens*, illetve *Heinsii Lobgesang Bacchi*. A harmadik könyvbe különféle témákról írott szövegeit rendezte (*Darinnen allerhand Sachen*, Nr. 11–25). A negyedik könyv az esküvői és lakodalmi verseké (*von Hochzeitgetichten*, Nr. 26–37), az ötödikben szerelmi és világi versek vannak (*Worinnen Amatoria vnd weltliche Getichte sind*, Nr. 38–56).²³ A hatodik: *Oden oder Gesänge* (Nr. 57–74), a hetedik (Nr. 75–110) a szonettek könyve.²⁴ A nyolcadik, utolsó könyvbe 50 epigrammát rendezett, majd a *Beschluß-elégiát* (Nr. 161), ezt követően társaihoz írott köszöntő és köszönő verseket (Nr. 162: *Auff Danielis Heinsii Niederländische Poemata*; Nr. 163: *Antwort auff Herrn Balthasar Venators Deutsches Carmen an jhn geschrieben*), a 164. pedig ismét egy szonett: *In ein Stammbuch*. A kötet nyolc könyve, mint fentebb nyomatékosan jeleztem, összesen 166 verszöveget tartalmaz,²⁵ az egész kötet utolsó, tehát a nyolc könyv kötetzáró

²² Vö. pl.: Peter ÖTVÖS, *Martin Opitzens kleine Welt in Siebenbürgen = Die oberschlesische Literaturlandschaft im 17. Jahrhundert*, hg. von Gerhard KOSELLEK, Bielefeld, 2001, 205–220.

²³ Ez a könyv kezdődik az *An die Deutsche Nation* című, negyven soros programadó versével, amelynek 33–36. sora az ifjúkorból immár kinövő, saját költői feladatát megtaláló öntudatos szerző ígérete: „Du Teutsche Nation / voll Freyheit / Ehr vnd Tugend // Nimb an diß kleine Buch / die fruchte meiner Jugendt // Biß daß ich höher steig / vnd deiner Thaten Zahl // Werd vnablässiglich verkünden vberall”.

²⁴ 35 szonett olvasható itt. A harmincnegyedik (a kötet számozásában XXXV.) mindenképpen figyelemre méltó ideológiai és történetfilozófiai szempontból: a nagyon megfáradt (és már egy évszázada inkább visszajára fordított), korábban Magyarországra alkalmazott toposz (*propugnaculum Christianitatis*) ellenében Opitz itt a *nemes, drága Bécs*et jelöli meg *Mahomet zabolájáéként*: „O Tonaw / sey gegrüst / du König aller Flüsse // Dem Nilus selber weicht / vnd du / **du edles Wien // Du Zaum des Mahomets** / in das ich kommen bin // Ich weis gewiß nicht wie (...) **Du Wien bist strak genug den Türken zu bestehn** / Ich aber viel zu schwach der liebe zu entgehn etc.” Kritische Ausgabe, Bd. II. 109. (S. 719) 1–4 és 9–10 sorok, kiemelések tőlem, Ö.P.

²⁵ Az időrendi szempontot követően már megjelent nagyobb költeményeket a kritikai kiadás (MOGW, II/2) nem veszi fel újra az *Acht Bücher etc.* gyűjteménybe, a kiadás legfontosabb bírálója szerint jogosan: „Daß die – dem chronologischen Schema entsprechend edierten – größeren Stücke wie der *Lobge-*

verse a nevezetes *Exegi monumentum* 12 sora németül: Az *Ad Melpomenem* 16 sorát Opitz 12 sorba rendezte, viszonylag szabadon.²⁶ Az erős Horatius-reminiscencia büszke szerzői öntudatot mutat, jelzi a megtalált költői szerepet. Az *Exegi monumentum* kezdetű Horatius-émlékmű, tudjuk, *Az énekek harmadik könyvének* (*Carminum liber tertius*) rendkívül hatásos záró (XXX) darabja, az a könyv ezután már nem folytatható. Nos, Opitz értette a Horatius-szöveg szándékát és jelentését, a kissé rövidített német változatot, látjuk, saját nyolc könyvének (Breslau, 1625) végére, *kötetzáró helyre* tette. A „tudós elméből született”, a felkészült olvasó elismerésére számító zárást *előkészítő*, tehát az utolsó verset megelőző szöveg, a kötet 165. darabja pedig egy szabályos *valedicit* költemény: *Midőn Erdélyből hazájába visszatért* (*Als er auß Siebenbürgen sich zurücke anheim begab*). A kritikai kiadás azt írja, hogy e viszonylag rövid, 48 soros vers tartalmilag a *Zlatná*-hoz kapcsolódik, önéletrajzi elemeket is bőven tartalmaz, a kritikai kiadás szerkesztője és kommentálója szerint viszont költői szempontból nem tartozik a csúcsteljesítmények közé (*dichterisch keine Höchstleistung*).²⁷ A (szerintem mégis) gondosan és egy fiatal tudós ambíciójával megszerkesztett (a *búcsú* jól ismert toposzait halmozó de építkezésében mégis arányos) költemény egy életmetafora igényével készült: utazás a római

---

sang über den freudenreichen Geburtstag Christi, daß die Lehrgedichte Zlatna und Lob des Feldlebens sowie der Lobgesang Bacchi nicht erneut aufgenommen wurden, ist einleuchtend.” v.ö.: Klaus GARBER, *Martin Opitz: Gesammelte Werke. Kritische Ausgabe*. Hrsg. von George SCHULZ-BEHREND, Bd. I: Die Werke von 1614–1621. Bd. III, 1.2: Die Übersetzung von Barclays Argenis. Bd. II, 1.2.: Die Werke von 1621–1626. – Stuttgart: Hiersemann 1968, 1970, 1978, 1979. (Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart, 295, 296, 297, 300, 301) [rezension]= *Martin Opitz. Studien zu Werk und Person, i.m.*, 701–708, az idézet: 704.

²⁶ (166) **Horatii: Exegi monumentum.** Ich hab’ ein Werck vollbracht dem Ertz nicht zu vergleichen / Dem die Pyramides an Höhe müssen weichen / Das keines Regens Macht / kein starcker Nortwind nicht / Noch Folge vieler Jahr vnd flucht der Zeit zubricht / Ich kan nicht gar vergehen. Man wird mich rühmen hören / So lange man zu Rom den Jupiter wird ehren: / Mein Lob soll Aufidus der starck mit rauschen fleußt / Vnd Daunus wissen auch / der selten sich ergeußt / Dann ich bin der durch den der Griechen schönes Wesen / Was jhre Verß anlangt jetzt Römisch wird gelesen: / Setz’ / O Melpomene / mir auff zu meinem Rhum / Den grünen Lorberkrantz / mein rechtes Eigenthumb. **ENDE.** MOGW II.2. 748. v.ö. még a *Beschluß Elegie* öntudatos zárósoraival, vö. 13. jegyzet.

²⁷ MOGW, II/2, 746: „Dies Gedicht, das sich inhaltlich an Zlatna (Nr. 53) anschließt, besitzt zusätzlich biographischen Wert.”

hősök (olvasmányokból már megismert) egyik gazdag terepére, Daciába,²⁸ ahonnan – kézenfekvő, éppen ezért kissé erőtlen ellentét – a most ott lakó emberek durva, féktelen természete ijeszti el: „Der rawen Menschen Art die jetzund bey dir wohnen” (9. sor). Vágyott személyesen is megtapasztalni a görög mitológia, filozófia és irodalom már az iskolákban jól megtanult és azóta rendkívül tisztelt emlékhelyeit. Úgy gondolta, Daciából, ahol intellektuálisan majd felkészül az antik világ nagyszerű látogatásra, könnyebben eljuthat Görögországba. A vers központi része a görög kultúra mitológiai emlékhelyeinek nem rossz ritmusú felsorolása. Terve viszont most már biztosan nem valósulhat meg: a *peroratio* retorikailag indokolt helyén betegségére, hidegrázásra és forró lázára hivatkozik és ezzel indokolja, miért is kell hazájába visszatérnie (*Die Kranckheit lest mich nicht / des Febers Kält und Hitze: // Drumb ist es nur an dem ich daß ich zu Rosse sitze // Auff Deutschland wieder zu*). A kényszerű, de a tárgyi és szellemi emlékek miatt mégis vonzó távollétet, a továbbutazás vágyát és a betegség okozta gyötrelmes, lelkileg viszont megnyugtató hazatérést az idő felosztására hagyományosan alkalmas folyók, ezúttal *a szép Ompoly* (*DV schöner Apulus*) és *a gyorsvizű Bober* (*du schneller Bober*) keretezik.²⁹ Az

---

²⁸ Itteni tartózkodása, amit egy fajta „itáliai utazásnak” is felfoghatunk, egyenesen költészettörténeti cezúrát jelent működésében, így Achim Aurnhammer: „da Opitz sich während des ‚siebenbürgischen Exils‘ seiner Berufung zum deutschen Nationaldichter bewusst wurde“, Achim AURNHAMMER, *Trisia ex Transilvania. Martin Opitz’ Ovid-Imitatio im siebenbürgischen Exil (1622/23) = Deutschland und Ungarn in ihren Bildungs- und Wissenschaftsbeziehungen während der Renaissance*, hrsg. Wilhelm KÜHLMANN–Anton SCHINDLING, Stuttgart, Steiner, 2004 (CONTUBERNIUM, Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, 62), 253–272, 253.

²⁹ Elég naiv módon értekezik a versről átfogó igényű, de kíméletlen negatív kritikát kapott kötetében Gellinek: Janis Little GELLINEK, *Die weltliche Lyrik des Martin Opitz*, Bern–München, Francke, 1973, 212: „Mittelstück dieser Alexandrinerelegie bildet die Beschreibung seiner geplanten, aber einer Krankheit wegen aufgegebenen Reise nach Griechenland. Merkwürdig ist Tatsache, daß er beim Abschied von Siebenbürgen wie auch beim Gruß an Bunzlau die Landschaft anspricht, vornehmlich Quellen oder Flüsse, nicht aber Städte, kaum Menschen (vgl. aber Z. 39f.). Dichterisch ist das Gedicht keine Höchstleistung.” Az antikvitástól átvett búcsútopikát sem felismerő szerző könyve zárszavában (*Schlusswort*) egyenesen zavarba ejtő naiv következtetést tesz (269): „Fehlen doch bei ihm überhaupt Gedichte, die um eigene Krankheit oder Todesnähe kreisen, wie etwa die bekannten Sonette des Andreas Gryphius. Nur das Gedicht ‚Als er auß Siebenbürgen sich anheim begab‘ macht hier eine Ausnahme. Aber dieses Gedicht läßt sich mit den tiefreligiösen Krank-

antikvitásból ismert, Horatius által is használt, de erőteljesebben csak a koraújkori retorikákban definiált *apobaterion* (*partraszállás*) és kikötés képrokonságra ismerünk a vers zárlatában: „Elhagyva az utazást immár úgy remélem, / Életem maradékát békében nálad tölthetem: / Az ifjúság nyugtalanságát, gondjait, fáradtságát és kínját / Megelégettem már; itt legyen vége hát ennek.”³⁰ Az Ovidius-hagyomány természetesen, legkésebb a 15. századtól, folyamatosan jelen volt az északi humanisták úgynevezett ‘Heimatterne’ (‘számkivetés’, az ‘otthon hiánya’) költészetében: az idegen, a költői inspirációt egyenesen kizáró környezetben fájdalmasan hiányolták az intellektuális életet, a barátokat, egyáltalán: a nyelvüket értő közönséget és panaszkodtak a barbár vidék és a szokatlan éghajlat okozta súlyos betegségekre. Opitz felhasználta ezeket a kliséket és a ‘be-

---

heitssonetten von Gryphius nicht vergleichen.” A topikus előformákat nem, azt azonban mégis észrevette Janis Little Gellinek, hogy Opitz esetében a ‘persönliche Lyrik’ árnyaltabb, a retorikai tankönyvek tanulságait is feltüntető értelmezést igényelne, erre azonban nem vállalkozott. Könyvének szakszerű, de a problematikus kérdések miatt néhol túlságosan indulatos kritikáját adja Klaus Garber az *Összes művek (Gesammelte Werke)* első három kötetéről írott recenziójában: Klaus GARBER, *Martin Opitz: Gesammelte Werke, i. m.*, 701–708; Garber „rémületes példának” (*erschreckendes Beispiel*) említi itt Gellinek datálási kísérleteit (*uo.*, 704). Sajnálja, sőt, nehezményezi, hogy míg a nagy munkát végző Schulz-Behrend igen visszafogott a szövegek kommentálásában, Gellinek kritikátlanul idézi mások véleményét („*Um so unverständlicher muß es bleiben, daß der bescheiden zurücktretende Editor fremden Werturteilen in seiner Ausgabe Tor und Tür öffnet und eine kritische Sondierung vermissen läßt.*” *Uo.*, 706). Gellinek könyvét és külön is megjelent vonatkozó tanulmányát a legélesebben vissza kell utasítani („*aufs schärfste zurückgewiesen werden kann*”) és reménytelen következtetéseit nem kellene immár harmadszor is megörökíteni („*Hier sollen die trostlosen Exspektionen von Gellinek nicht ein drittes Mal verewigt werden.*” *Uo.*, 207.) A láz és a betegség kliséjét (sajnos) Marian Szyrocki sem értelmezte az antik és az antikizáló koraújkori költészet hagyományában, egyszerűen nem ismerte fel a toposzt: Opitz „hegte sogar die Hoffnung, daß es ihm, dank der guten Beziehungen, die damals zwischen Bethlen und der Türkei bestanden, gelingen würde, an einer diplomatischen Reise teilzunehmen, die ihn bis nach Griechenland bringen sollte [...] Eine Krankheit hinderte jedoch den Dichter daran, diesen Plan auszuführen.” Marian SZYROCKI, *Martin Opitz*, Berlin, Rütten & Loening, 1956, 55.

³⁰ 45–48. sorok: „Bey dir verhoff ich nun den Rest von meinem Leben // Das Reysen beigelegt / in Frieden aufzugeben: // Der Jugend Wanckelmut / viel Sorgen / Müh’ vnd Pein // Ist biß anher genug; hier soll das Ende seyn.” Tartalmi fordítás: Ö. P.

tegség’, ‘hidegrázás és a láz forrósága’ toposzát azzal is kiemelte (és idegenítette el az úgynevezett „személyes lírától”), hogy ebben az állapotban *lóra ül* (*ich zu Rosse sitze*) és a jelentős távolságra lévő Németországba (közelebről a Boberhez) indul.³¹ A bevezetésben tehát az idegen, barbár népet jelöli meg kényszerű távozása okául, a verszárlatban pedig, mint már idéztem, kínzó betegségét okolja azért, hogy nem folytathatta útját Görögországba:

DV schöner Apulus [...] (1)
 Gehabe dich nun wol / sampt deinen frischen Quellen (5)
 Die reich von Golde sind / ich werde keine stellen
     Bey dir / du helle Bach / mir suchen nach der Zeit /
     Daß ich da ruhen mag; mein Sinn steht anderweit.
 Der rawen Menschen Art die jetzund bey dir wohnen /
 Die aller Tugend Feind / vnd jhr mit Hasse lohnen (10)
     Der zwingt mich daß ich dir muß geben gute Nacht /
     Vnd auff mein Vaterland bin wiederumb bedacht.

„Szép Ompoly te [...] Éljd boldogul, arannyal bővelkedő frissvízű forrásaiddal együtt, ezután már nem keresek nálad nyugalmat, te tiszta patak, másra gondolok immár. A most itt lakó emberek durva természetze minden erkölcsnek ellensége, tőlük gyűlölettel kapsz dicséretet, ez kényszerít arra, hogy jó éjtd mondjak neked és újra hazám jusson eszembe.”³²

---

³¹ Az Ovidius-hagyomány (*aetas Ovidiana*) középkor-végi és kora újkor történetéről leginformatívabb magyar nyelvű összefoglalás további szakirodalommal: JANKOVITS László, *Accessus ad Janum. A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*, Budapest, Balassi Kiadó, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 27), különösen 117–139.

³² Alaposabb bemutatás és magyar nyelvű fordítás: ÖTVÖS Péter, *Egy vers nemének módja = Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*, Humanizmus és gratuláció, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit, Balassi Kiadó, Budapest, 2009, 288–296.

HOGYAN OLVASSUNK ÚTLEÍRÁST?

REZÜMÉ

A 19. századi útleírások lehetséges olvasataira, s általában az olvasás metodikájára (a „felhasználásra”) legtöbbször csak utalásokból következtethetünk, s a kutatás is csak esetlegesen foglalkozott vele. E hiány felismerése, illetve azon kutatási következtetésünk, hogy a 19. század közepéig a könyv formátumban kiadott útleírások jelentették a külföldről kialakított kép meghatározó forrását, vezetett el egy összehasonlító elemzést is lehetővé tévő, a mai olvasót segítő interdiszciplináris olvasás-módszertan kidolgozásához. Olvasásszociológiai és kultúrtörténeti premisszákból kiinduló tanulmányunkban – a Magyarországról szóló francia nyelvű útleírások korpuszából elsősorban Marmont marsall 1837-ben megjelent szövegének segítségével – e módszertan, illetve annak továbbfejlesztési lehetőségei kerülnek ismertetésre. A szöveg státuszától és esztétikai értékelésétől függetlenül a módszer révén komplex módon tanulmányozható a szerzői motiváció, az utazás és a megfigyelés körülményei, a tér- és társadalomábrázolás, a szövegek információtartalma, az információk beszerzésének és közvetítésének eljárásai, egy adott szöveg ország-, illetve nemzetkép-formáló hatása, s általában a hatékonysága.

KULCSSZAVAK: útleírás, 19. század, Franciaország, magyarországi, olvasás-módszertan

RÉSUMÉ

Comment lire le récit de voyage?

L'emploi, c'est-à-dire les lectures possibles des récits de voyage datant du 19e siècle, et sur un plan général, la méthode de la lecture ne peuvent être repérés que dans des allusions, et la recherche ne leur portait qu'une attention très limitée. Vu ces manques et le constat selon lequel avant le milieu du 19e siècle les récits de voyage publiés sous forme de livre ont constitué une source importante de la représentation d'un pays à l'étranger, on a dû se charger de l'élaboration d'une méthode de lecture. Celle-ci, de caractère nécessairement interdisciplinaire, permettrait l'analyse comparée et guiderait le lecteur d'aujourd'hui. Notre étude, basée sur des prémices relevant de la sociologie de la lecture et de l'histoire culturelle, présente, à l'aide des citations du récit de voyage du maréchal Marmont, parue en 1837, les principaux éléments de

la méthode et ses perspectives. Focalisée sur l'efficacité des textes, la méthode rend possible, indépendamment du statut du texte et de ses valeurs esthétiques, un examen complexe des motivations, des conditions du voyage et de l'observation, de la représentation de l'espace et de la société, des informations contenues dans les textes (avec les moyens d'acquisition et de transmission), l'impact d'un texte donné sur l'image d'un pays ou d'une nation

MOTS-CLÉS: récit de voyage, 19e siècle, France, image de la Hongrie, méthode de lecture

A jelen dolgozat előzményének tekinthető, a francia nyelvű útleírás írásával kapcsolatos 17–19. századi elméleti reflexiókat és gyakorlati példákat összegző, alapvetésében az útleírás irodalmiságára illetve besorolhatatlanságára, „határtalanságára” fókuszáló tanulmányunk egyik természetesnek tűnő következtetése az volt, hogy a kutató egyik fontos – ha nem legfontosabb feladata – lenne az útleírás olvasásának segítése, egyfajta olvasási módszertan kialakítása révén.¹

Ezt a megállapítást nem pusztán a pillanat, a dolgozat frappáns lezárására irányuló igyekezet szülte: több mint húsz éve tartó, a publikált eredményeket tekintve a 2000-es évek eleje óta követhető munkálkodásunk egyik komoly tanulsága. Kutatásaink során egyrészt bebizonyosodott, hogy az érintett korszakban könyv formátumban² megjelent útleírások a külföld vonatkozásában egyaránt értelmezhetők az ismeretszerzés, a kikapcsolódás, a gyönyörködtetés vagy éppen az elvágódás eszközeként; másrészt az is kiderült, hogy – noha a könyv értelemszerűen az *olvasóhoz* szól – igen csekély az olvasás támogatására tett erőfeszítés. Ami a magyar kutatást illeti, Gelléri Gábor doktori értekezésében tárgyalja az útleírás olvasását; ám ezt a 18. század vonatkozásában teszi, így reflexiója

---

¹ Vö. SZÁSZ Géza, *Határtalan utazás, avagy követ-e normát az útleíró?*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum 34(Új folyam 3), 173–197. Az utazás és irodalom kapcsolatát vizsgáló újabb nemzetközi kutatásokhoz lásd például a Viatica elektronikus folyóirat tematikus számát: Viatica 7(2020): *Voyage et littéralité*, <http://revues-msh.uca.fr/viatica/index.php?id=1249> (Utolsó letöltés: 2020. június 29.) A kérdéshez lásd még Roland LE HUENEN: *Le récit de voyage au prisme de la littérature*, 6 Paris, PUPS, 2015.

² A könyv elsődlegességét mutatja, hogy még az úgynevezett útleírás-gyűjtemények is könyveket kivonatolnak, illetve egyes részleteket közölnek belőlük. Az útleírás-gyűjtemények tárgyalását lásd alább.

is arra irányul, miként olvastak-olvashattak útleírást Diderot és kortársai.³

Amennyiben az útleírás-olvasást tágabb, az utókort is érintő összefüggéseiben kívánjuk értelmezni, két fő irány rajzolódik ki. Az első fókuszában a kortársak és a közvetlen utókor útleírás-olvasásának, olvasottságának, elsősorban maguknak az olvasóknak a kutatása áll. (Kik, milyen környezetben és milyen motivációk mentén olvastak útleírást?) Ennek a kiadástörténet és a könyvtári katalógusok elemzése mellett fontos részét képezi a levéltári kutatás (például módosabb személyek hagyatéki leltárának áttekintése) is. Francia vonatkozásban ehhez számunkra támpontot nyújtott a megyei levéltárak kéziratos anyaga (hagyatéki leltárak, könyvkereskedők könyvjegyzékei),⁴ a főúri könyvtárak publikált katalógusai,⁵ vagy éppen – sajátos kapcsolódási pontként – a Bécsben a 18. században, illetve a 19. század elején megjelent francia nyomtatványok jegyzéke.⁶ A szerző/kiadó és az olvasó egymásra reflektáló kettőse segít rekonstruálni az útleírás helyét és szerepét a saját korában, illetve a közvetlen utókor tekintetében. Ezzel kapcsolatos eredményeinket beépítettük már határozott tanulmányunkba is.

A második irány az útleírás mai, „kortárs” olvasásának támogatása. Ennek premisszája, hogy nem tekintjük az útleírást lezárt történetű, avított, „halott” műfajnak, nyitottak vagyunk a régebbi – sokszor kevésbé ismert – szövegek új interpretációja iránt, és hajlandók vagyunk az útleírásban közölt ismeretanyagnak akár az utazó feltételezett szándékától is függetleníthető, összehasonlítható elemzését lehetővé tévő olvasási módszertan kidolgozására és követésére. Egy ilyen módszertan szinte természetszerűleg interdiszciplináris: az általunk választott gyökerei az irodalomtörténet, a társadalomtörténet és a művelődéstörténet talajába nyúlnak le.

---

³ GELLÉRI Gábor, *Écrire le voyage, lire le voyage: une communication littéraire au 18e siècle*, Budapest, ELTE, 2005 (PhD-értekezés).

⁴ A hagyatéki leltárokhoz és könyvjegyzékekhez kapcsolódó kutatásainkat a franciaországi Maine-et-Loire département levéltárában végeztük. Archives Départementales de Maine-et-Loire (Angers), sous-série 83 T 2: 1811. *Catalogue d'ouvrages en lecture chez les libraires d'Angers, Baugé, Saumur. Listes d'ouvrages saisis. Correspondance*; sous-série 5 E 10/341–342; 18/147–148; 36/686; 58/43–47; 70/339–341; 71/75–78; 110/95–96.

⁵ Vö. például Marie-Pierre DION, *Du voyage à la géographie: itinéraires et cartes d'Emmanuel de Croÿ*, Paris, Fédération française de coopération entre bibliothèques, 1996.

⁶ Vö. ORAVETZ Vera, *Les impressions françaises de Vienne*, Szeged, Szegedi Egyetem, 1930.

Szükségesnek tartjuk azt is jelezni, hogy egy ilyen módszertan kidolgozása nem lehet előzmény nélküli: mi magunk is nagy mértékben támaszkodunk több, az útleírás kérdéskörével foglalkozó szegedi kutató, így elsősorban Csernus Sándor, Gausz Ildikó és Kövér Lajos eredményeire és meglátásaira.⁷

Miután – a jelzetteknek megfelelően – a módszer kialakítását alapvetően befolyásolta az olvasó percepciója, a fentiekben is szereplő kérdésfeltevést alapul véve először azt kell meghatároznunk, hogy kit tekintünk az útleírás olvasójának. A korabeli motivációk komplex jellege miatt (ismeretszerzés / kikapcsolódás / gyönyörködtetés / elvágódás, illetve egyszerre több), Sylvain Menant más helyütt már hivatkozott tanulmányának szellemében saját korunk szereplője, az „értő olvasó”, vagyis a kutató felé fordulunk.⁸ De ki is ez a kutató? Melyik tudományterületről érkezik? A könyvtárak, lexikonok, illetve a kutatói közösség heterogén megközelítéséből mi magunk az utóbbi időben mind magyar, mind francia nyelven megjelent dolgozatainkban amellet foglaltunk állást, hogy az útleírás – legalábbis a 18–19. század vonatkozásában – a történelem, a földrajz- és az irodalomtudomány halmazainak sajátos metszete, melyet bármelyikük felhasználhat, ám mindvégig tekintettel kell lenni az interdiszciplináris megközelítési elvre, s arra is, hogy bármely oldalról közelítünk, a két társtudomány ismeretkörei és kutatási-elemzési módszerei nem hagyhatók figyelmen kívül.⁹

Más szóval, nem az a fontos, hogy melyik területről érkezik az olvasó, hanem az, hogy milyen mértékben tudja felhasználni a módszert. Ez

---

⁷ A 15–18. századra vonatkozó kutatások eredményeinek összefoglalását lásd pl. CSERNUS Sándor, *Az első francia nyelvű leírások Közép-Európáról és a latin kereszténység keleti határvidékéről: Lannoy, Bouvier, Brocquière*, Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis, Acta Historica, 139 (2017), 107–129; GAUSZ Ildikó, *Magyarország vonzásában: Francia ajkú utazók a kora újkori Magyarországon (1554–1608)*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2018 (PhD-értekezés); KÖVÉR Lajos, *A XVIII. század magyarságképe elfeledett francia források tükrében*, Szeged, JATEPress, 2007.

⁸ Vö. SYLVAIN MENANT, *Qu'est-ce que la littérature française?*, Littera 2018/3, 5–14; SZÁSZ, *Határtalan utazás...*, i. m., 175., 197.

⁹ SZÁSZ Géza, *Le récit de voyage entre géographie, littérature et histoire*, Acta Romanica, 31(2019) 75–82; UŐ, *Országimázs vagy pihentető olvasmány? Adalékok a 18–19. századi útleírás történeti forrásként való értelmezéséhez* = „Uralkodjék közöttünk ész, érdem, igazság.” Köszöntő tanulmánykötet Kövér Lajos 65. születésnapjára, szerk. FERWAGNER Péter Ákos, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék, 2019, 129–137.

utóbbi egyébként – szándékunk szerint – időben és szempontrendszerében is szabadon bővíthető, minden egyes új elem csak tovább gazdagítja. Ugyanakkor azt is jeleznünk kell, hogy tisztában vagyunk *jelenlegi* korlátaival is: a kutatásaink során felépült korpusz elsődlegesen a reformkor idején Magyarországra utazó francia szerzők műveiből áll, s a módszer hatékonyságát közvetlenül ezeken a szövegeken tudtuk vizsgálni. (A bővítés lehetőségeiről és tapasztalatairól összegző megjegyzéseinkben külön is szólunk.) A tétel fordítva is igaz: az imént jelzett szövegek szorosabb olvasása győzött meg bennünket egy adott időintervallumban született és nagyjából azonos tematikai koncentrációval jellemezhető írások összehasonlító elemzését lehetővé tévő módszer szükségességéről.¹⁰ Miatán jelen tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé minden érintett szerző valamennyi magyar témában született útleírásának idézetekkel is alátámasztott elemzését, megállapításainkat legtöbbször a talán legismertebb francia utazó, Marmont marsall (más néven: Ragusa hercege) 1837-ben megjelent útleírásának egyes részleteivel igyekszünk alátámasztani.¹¹

1. Utazások és szövegek, avagy egy elemezhető korpusz kialakítása

Többször is jeleztük már, hogy akár a Magyarországgal kapcsolatos, egy adott nyelvterülethez kötődő valamennyi útleírás összehasonlító elemzése is megoldhatatlan feladat. Legalábbis a teljességre törekvő munkák példája ezt bizonyítja. Francia vonatkozásban Birkás Géza tett kísérletet a Magyarországra utazók szövegeiben foglaltak összefoglalására 1948-ban megjelent könyvében, ám szempontrendszer nem határoz meg, s a mű szinte teljesen híján van az elemzésnek. Az ezt követő mintegy fél évszáz-

---

¹⁰ Miként azt korábbi tanulmányunkban is jeleztük, az útleírás elsősleges témájának (tárgyának) a bejárt, bemutatott országot (tájat, vidéket, földrészt, szigetet stb.) tekintjük.

¹¹ Vö. Auguste Frédéric Louis Viesse de MARMONT, *Voyage du maréchal duc de Raguse en Hongrie, en Transylvanie, dans la Russie méridionale, en Crimée, et sur les bords de la mer d'Azoff, à Constantinople, dans quelques parties de l'Asie-Mineure, en Syrie, en Palestine et en Egypte*, 1. k., Paris, Ladvocat, 1837. A korpusz mindeddig legrészletesebb bemutatását magyar nyelven 2016-ban megjelent könyvünkben végeztük el, ahol a vizsgált korszak más szövegeiből vett idézetek is megtalálhatók. Vö. SZÁSZ Géza, *Ki fog itt segíteni? A reformkori Magyarország képe a francia útleírásokban*, Szeged, JATEPress, 2016, 60–192.

zad során – noha jeles kutatókból nem volt hiány – ezt tapasztaljuk Köpeczi Béla vagy akár Bajomi Lázár Endre publikációinak esetében is.¹² Argumentum nélküli, sokszor a kutatás véletlenének betudható szöveg-választás mellett egyfajta rezümézést találunk bennük, s így az olvasóban nem feltétlenül erősödik meg az útleírások olvasása iránti vágy.¹³ Az esetlegesség szerepének lehető legkisebbre csökkentése volt fő célunk akkor, amikor szorosabban is olvasott korpuszunk összeállításának alapelveit kialakítottuk. Miután elsődleges célkitűzésünk egyfajta Magyarország-kép vizsgálata volt, a bevont szövegek esetében tekintettel kellett lennünk mind az alkotás, mind a befogadás tényezőire. Más szóval: nem volt elegendő pusztán az, hogy egy adott időszakban az elemzés alapvető feltételeit kielégítő mennyiségű szöveg szülessen, hanem ezeknek a szövegeknek a saját korukban hatékonyak is kellett lenniük. Így a kronologikusan is behatárolható sűrűség mellett a szövegek olvasottsága (vagy legalábbis – konkrét adatok hiányában – olvasottságának feltételezése) jelentette a peremfeltételeket.

Van-e „sűrű” időszak?

A Magyarországra tett utazások, illetve az útleírások történetével foglalkozó korábbi szakirodalom, valamint saját kutatásaink alapján francia nyelvterületen egyértelműen a Júliusi Monarchia kora, s azon belül is az 1837–1847 közötti évtized minden addiginál termékenyebbnek bizonyult.¹⁴ Az egyes utazásokkal kapcsolatos cikkek, illetve az útleírásokról közölt kritikák révén a korabeli francia sajtóban is tetten érhető fellendülés okai politikai, technikai és intellektuális természetűek. Egyrészt a napóleoni háborúk lezárultával a Szent Szövetség által fémjelzett kontinentális politikai rendszer főbb vonalaiban több mint harminc évig tartó békét és stabilitást eredményezett, amivel biztonságosabbá vált az utazás is. Az ipari forradalom – s elsősorban a gőzgép elterjedése – alapvető válto-

---

¹² BIRKÁS Géza, *Francia utazók Magyarországon*, Szeged, Universitas Szegediensis, 1948; KÖPECZI Béla, *Magyarok és franciák XIV. Lajostól a francia forradalomig*, Budapest, Szépirodalmi, 1985; BAJOMI LÁZÁR Endre, *Franciaia tükör. Válogatás a 19. század magyar vonatkozású francia irodalmából*, Budapest, Magvető, 1987; UŐ, *Arpadine. Kalandozások a magyar-francia kapcsolatok múltjában*, Budapest, Szépirodalmi, 1980.

¹³ Az ilyen típusú bemutatás tipikus példája: KÖPECZI Béla, *Les voyageurs français en Hongrie à l'Ère des Réformes = L'image de la Hongrie en France 2: Guides et récits de voyage*, dir. Jean ROHR-Árpád VÍGH, Paris, 1996, 27–36.

¹⁴ SZÁSZ, *Ki fog itt segíteni...*, i. m., 64–69.

zásokhoz vezetett a közlekedésben csakúgy, mint a nyomdaiparban. Nem csupán az utazás vált gyorsabbá és könnyebbé, hanem az útleírások megjelenítése is. Ennek első eredménye az utazás lezárulta és az útleírás megjelenése között eltelt idő radikális csökkenése volt, ami természetszerűleg emelte az útleírás dokumentumértékét. Társadalomtörténeti oldalról közelítve pedig azt látjuk, hogy az utazás társadalmi gyakorlata lassan demokratizálódik (de még nem beszélhetünk a mai értelemben vett turizmusról!), a közvélemény figyelme pedig – miközben megmarad a távoli kontinensek vonzereje – immár Európa keleti felére (is) irányul. Magyarország egyértelműen ezen folyamatok haszonélvezője, s útleírások témája lett. Fontos azonban leszögeznünk, hogy egyetlen utazó vagy útleírás sem foglalkozik kizárólag csak Magyarországgal: hazánk az utazások résztere (egyesek egészen a Közel-Keletig folytatják útjukat), s ezzel az útleírások *egyik* témája. Ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a jelzett intervallum egybeesése a reformkorral új távlatokat nyithat a korabeli magyar közélet, társadalom vagy akár a művelődés és az irodalom ábrázolása terén is.¹⁵

Mely szövegek tekinthetők hatékonyak?

Ahogy jeleztük, ezt a kritériumot az olvasottság vagy ismertség oldaláról közelíthetjük meg. A kiadástörténettel foglalkozó munkák a fent jelzett időszakot illetően egy átlagos – és a francia átlagpolgár számára még így is drága – könyv kiadásonkénti példányszámát nagyjából ezerben határozzák meg.¹⁶ Pusztán ennek alapján egy Magyarországról szóló útleírás impakt-faktorát a korabeli, mintegy 35 millió lakost számláló Franciaországban nem csupán megbecsülhetetlennek, hanem akár lényegtelennek is tarthatnánk. Azonban a – francia történészekről kölcsönzött kifejezéssel – *notabilitáson* alapuló társadalom (*la France des notables*) és annak kultú-

---

¹⁵ Ehhez nyújt például érdekes adalékot Hyppolite Desprez, aki egy közép-európai utazására alapozott tanulmányában értékeli a *Szózatot*. Hyppolite DESPREZ, *La Hongrie et le mouvement magyar*, *Revue des Deux Mondes*, 1847/20, 1089.

¹⁶ A többkötetes, sokszor térképeket és más illusztrációkat is tartalmazó útleírások több esetben is kifejezetten drága kiadványnak számítottak. Egy kétkötetes könyv ára az 1820-as évek végén megegyezett 40–45 kilogramm kenyérével. Pierre ORECCHIONI, *Presse, livre et littérature au XIXe siècle*, *Le livre et la presse*, *Revue française d'histoire du livre* 1974/7, 38; Claude PICHOS, *Pour une sociologie des faits littéraires: Les cabinets de lecture à Paris durant la première moitié du XIXe siècle*, *Annales* 14(1959), 527.

rája is „másképp működött”, noha egyes jegyei szinte a mai posztmodern világot előlegezik meg. Így egyrészt a kornak is megvoltak a maga „celebjei”, akiknek tetteit a sajtó – és ezzel egy jóval szélesebb olvasóközönység – is figyelemmel kísérte, másrészt a könyvek drágasága és a közönyvtárak hiánya miatt a kor kialakította a maga „könyvmegosztó” te-reit, ahol csekély összeg fejében lehetett olvasni vagy kölcsönözni könyveket, illetve azok egyes füzetait.¹⁷ Emellett elterjedt volt a több útleírásból vett részleteket (vagy egész művek tartalmi kivonatait) egy kötetbe foglaló utazási gyűjtemények (*collections des voyages*) megjelentetése is.¹⁸ Az pedig köztudomású, hogy a korban született legolvasottabb regények (köztük Alexandre Dumas vagy Eugène Sue művei) először fejezetenként jelentek meg a sajtóban; olyannyira, hogy a kiadási gyakorlat hamarosan az alkotás folyamatát is alapvetően befolyásolta.¹⁹

Ki minősült, ki minősülhetett celebnek? Mindenképpen olyan *illusztris személy*, aki korábbi életútja vagy éppen alkotó tevékenysége miatt a sajtó és a közvélemény *tartós* figyelmére tarthatott számot, s akinek véleménye vagy személye nem feltétlenül a közvetlen olvasottságot, hanem a közölt információ beágyazódását és elterjedését, egy szóval: hatékonyságát növelte. (A mai típusú efemer celebritás figurája a korban mindig negatív kontextushoz – pl. gyarmati lázadás, bűnözés – kapcsolódott.)²⁰

---

¹⁷ A korszak városi könyvtárai a szélesebb néprétegek kizárására törekedtek, míg a „nyilvános olvasóterem” (*cabinet de lecture*) fizetős, de demokratikusabb intézmény volt. Ehhez lásd Claudie GOHIER, *La lecture publique à Angers au XIXe siècle*, Angers, Université d’Angers, 1993 (DEA-dolgozat), 71–72; François FURET–Wladimir SACHS, *La croissance de l’alphabétisation en France. XVIIIe–XIXe siècle*, Annales 29(1974), 726; Noë RICHTER, *La lecture et ses institutions. Tome I : La lecture populaire 1700–1918*, Bassac–Le Mans, Éditions Plein Chant – Bibliothèque de l’Université du Maine, 1987, 137–150, 173–177; Françoise PARENT, *Les cabinets de lecture dans Paris: pratiques culturelles et espace social sous la Restauration*, Annales 34(1979), 1016–1021; Françoise PARENT-LARDEUR, *Lire à Paris au temps de Balzac. Les cabinets de lecture à Paris, 1815–1830*, Paris, Éditions de l’École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1981.

¹⁸ Az utazási gyűjteményekkel kapcsolatos eredményeinket francia nyelvű tanulmányunkban foglaltuk össze. SZÁSZ Géza, *La contribution des collections de voyages de la première moitié du XIXe siècle à la lecture des récits de voyage*, Acta Romanica 21(2002), 105–111.

¹⁹ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Simone BERTIÈRE, *Introduction = Alexandre DUMAS, Les Trois Mousquetaires*. Paris, Librairie Générale Française, 1995, 7.

²⁰ Ennek sajátos példáját mutatják a Sobri Jóska halálát követően 1837-ben (de csak 1837-ben!) a francia sajtóban megjelenő, a magyar betyár párizsi vagy

Ezt a szempontrendszert figyelembe véve határoztuk meg a *jelentős útleírás (récit de voyage majeur)* fogalmát. Ez a mi esetünkben egy *illusztris személy* neve alatt megjelent, Magyarországot a neki szentelt *terjedelem* révén is kiemelten tematizáló szöveg, melynek kiadására az utazás lezárultát követően oly rövid időn belül került sor, hogy a benne foglalt információk érdemben nem veszítettek érvényességükből, s a *szerző személye* és az *utazás ismertsége* miatt nagy mértékben alakíthatta a Magyarországról kialakult képet.

Általános korpuszformáló szempontjaink között szerepelt az utazók típus szerinti besorolása és az ebből fakadó változatosságra törekvés is. Ez a – némi eltéréssel – mások által is alkalmazott értékelési szempont – a szövegre és nem az utazástörténetre fókuszáló megközelítésünk miatt – jelen tanulmányban némileg háttérbe szorul, noha egyes esetekben bevonjuk az elemzésbe.²¹

2. Kísérlet egy útleírás-olvasási módszertan kidolgozására

Ahogy azt tanulmányunk bevezetőjében is jeleztük, az alábbiakban összefoglalt módszer kialakítását saját kutatásaink, illetve a Magyarországról szóló francia nyelvű útleírásokat kutató kollégáink eredményei inspirálták. Megszületése kifejezetten gyakorlati célból, a szövegek összehasonlító elemzése érdekében történt; nem állt szándékunkban elméleti alapvetések megfogalmazása.

Ami magát a módszert illeti, az általa használt megközelítési és elemzési eljárások, szempontok négy nagyobb csoportba rendezhetők.²²

Az első alkotóelemeit szinte extratextuálisnak is nevezhetnénk, hiszen az ehhez kapcsolódó információk általában nem, vagy csak kis részben vezethetők le az útleírás szövegéből. Ilyenek mindenekelőtt az utazó személyével kapcsolatos kérdések: ki az utazó, milyen okból, milyen cél-

---

éppen dél-franciaországi posztumusz felbukkanását hírül adó „tudósítások” vagy éppen ezek cáfolatai. Vö. *Journal des Débats* 1837. március 14., április 10., május 19., július 24.; SZÁSZ Géza, *Sobri: héros populaire ou „célébrité”?*, *Eidolon* 98(2012), 263–277.

²¹ A 18. századi utazók tipológiájához lásd pl. KÖVER Lajos, *Documents et témoignages français imprimés sur la Hongrie, 1565–1814*, Szeged, JATEPress, 2017, 9–31.

²² A módszer első változatának konkrét szövegelemzésekkel alátámasztott, részletes bemutatását lásd SZÁSZ, *Ki fog itt segíteni... i. m.*, 70–192.

lal utazik? Milyen előismeretekkel rendelkezik/rendelkezhet? Milyen közönségnek szánja művét? Milyen eszközöket/módszereket használ, hogy célját elérje? Ahogy azt fentebb is jeleztük, az utazó személye szinte determinálja az útleírás fogadtatását, a benne foglalt információk értékelését.

A szövegek hatékonyságát illetően a 19. század első felének forradalom utáni, de talán a korábbiaknál is elitközpontúbb francia társadalmát vizsgálva azt állapítottuk meg, hogy számottevő visszhangra és ismertségre azok az útleírások számíthatnak, melyek szerzője illusztris személyként kellő ismertséggel rendelkezik. Mindezt szem előtt tartva elkerülhető, hogy egyes, dokumentált visszhangot nem, vagy csak alig generáló szövegeket utólag meghatározónak, a külföldről alkotott képet az adott korban döntően alakítóknak tekintsünk.

A második csoport kérdései az utazásra, az útvonalra, a tájra, a térre és a tér változására vonatkoznak. Itt érdemes megkülönböztetnünk a térpercepció és a tájbrázolás kérdéskörét. Amennyiben elfogadjuk, hogy az utazásnak van egy teljes, a kiindulóponttól az utazás végcéljáig (néha a kiindulópontozóhoz való visszatérésig) tartó tere, a bennünket leginkább érdeklő táj, ország vagy kontinens ebbe részterként történő behelyezése felvilágosítással szolgál például arról, milyen szerepet játszott Magyarország az utazásban. Esetleg egy Közel-Keletig tartó hosszabb út része volt, vagy csak egy közép-európai körúté? Netán egyúttal az utazás célországa volt? Tapasztalataink alapján az utazásban betöltött szerep ugyanis közvetlenül befolyásolja a percepciót és a reprezentációt. Amennyiben viszont Magyarország csak részter volt, de az útleírásban jelentős helyet foglal el, akkor vélhetően a szerzőnek az utazás során szerzett benyomásai által motivált tudatos döntéséről van szó. Így például a vizsgált francia utazók általában jelzik, hogy kifejezetten sokat szeretnének foglalkozni a szerintük nagy jövőre hivatott Magyarországgal. A tér problémaköréhez tartozik egy megkerülhetetlen kérdés: melyik Magyarországról van szó, mit tekintsen a kutató releváns információnak? Szembenézve azzal, hogy Magyarország elvi és gyakorlati határai is igen képlékenyek bizonyultak, egyetlen igazodási pontunk lehet; mégpedig az, hogy az utazó útleírásában mit tekint Magyarországnak. (Ez különösen fontos lehet például a 18–19. században Erdélyt vagy a Bánátot, esetleg Szlavóniát is érintő utak esetén.)

Sokáig csupán érdekességként kezelték a közlekedési eszközök és az infrastruktúra állapotának, illetve fejlődésének az útleírásokban olvasha-

tó ábrázolását.²³ Meglátásunk szerint azon túl, hogy közlekedési eszközök részletes bemutatása az útleírásban önmagában mutatja e kérdéskör fontosságát, az utazás módja nem csupán a helyváltoztatás sebességét és/vagy kényelmi szintjét befolyásolja, hanem a táj percepcióját is. Értelemszerűen mást és másként lát az országot szekéren vagy postakocsin bejáró, illetve a Dunán gőzhajón utazó, a korabeli Magyarországot megállókkal együtt is mintegy három nap alatt átszelő, vagy az uniformizált dunai útvonalat az 1840-es években követő szerző. Mindemellett a külföldi utazó észrevételei gazdagíthatják a magyarországi technikatörténet eredményeit is.

Azon kívül, hogy az utazó mikor, mivel, hova utazik, s hogy (rész)célja eléréséhez milyen útvonalat jár be, a térreprezentáció fontos elemét képezik a tájleírások. Véleményünk szerint az elemzőnek itt is túl kell lépnie a deskriptív részek rezümézésén, s tájtipológia alkalmazásával (például lakatlan, kultúr- és városi tájak megkülönböztetésével és csoportosításával) közelebb juthat ahhoz, milyen benyomást szerezhetett az olvasó a bejárt és bemutatott, illetve bizonyos tájakról, és a hozzájuk köthető témák miként és miért jelennek meg (vagy éppenséggel dominálnak) az útleírásban. Számunkra ilyen – kissé meglepő, de végső soron megmagyarázható – eredményt jelentett az, hogy a reformkor igen kevésbé városiasodott Magyarországnak bemutatásakor a városi táj milyen aránytalanul nagy teret kapott. (Ennek okaira és körülményeire külön ki is térünk.)

A harmadik nagyobb egységet a társadalomábrázolás elemzési szempontjai alkotják. Érdekes módon ez a kérdéskör a magyar kutatás számára sokáig fel sem merült, jóllehet az utazó által a bejárt országról alkotott ítélet egyik meghatározó része a társadalom percepciója (s az ítéletalkotás – ahogy azt láttuk – a felvilágosodás korától szinte kötelező).²⁴ A bejárt vidéket ugyanis nem csupán a látottak minősítik, hanem az is, hogy az ország belső szerveződése mennyire képes adekvát módon reagálni a kihívásokra. A reformkori Magyarország vonatkozásában például minden vizsgált utazó felfigyelt a hatalmas természeti erőforrások és azok – történeti-politikai okok miatti – gyenge kihasználása közti ellentmondás-

---

²³ Ezen egyoldalú megközelítés megbontására a francia nyelvű útleírásokat illetően először Kövér Lajos tett kísérletet egy 1993-ban publikált tanulmányában. KÖVÉR Lajos, *La Hongrie de l'ère des réformes (1825–1848) dans les relations de voyage françaises contemporaines, Études sur la région méditerranéenne – Méditerranée* Tanulmányok 5(1993), 157–164.

²⁴ SZÁSZ, *Határtalan utazás...*, i. m., 183–190.

ra, a reformtörekvések és az ellenállás által generált, robbanással veszélyeztető konfliktusra, s reprezentációját is ennek megfelelően alakította.

A negyedik csoportba azok az eljárások tartoznak, melyek segítségével megvilágíthatjuk az utazó információszerző tevékenységét (személyes találkozások, olvasmányok), az útleírásokat – akár évtizedes szinten is – domináló közös témákat és megállapításokat, netán tévHITEKET vagy előítéleteket.

3. Marmont marsall magyarországi utazásai

Raguza híres hercege

Az 1774-ben Châtillon-sur-Seine-ben, középnemesi családban született, a mi tipológiánkban a par excellence illusztris utazó figuráját megtestesítő Auguste-Frédéric-Louis Viesse de Marmont életpályája mintegy a „forradalmak korának” jelképe, és gyakorlatilag elválaszthatatlan attól. A katonai ranglétrán való emelkedése szorosan összefonódott barátjával, a még a dijoni kadétiskolában megismert Bonaparte Napóleonéval. Toulon ostromától kezdve minden jelentősebb hadjáratára elkíséri a későbbi császárt (Itáliában egyszer még az életét is megmenti), s Napóleon hatalmának csúcspontján (1809–1811) Raguza hercegeként a nagyjából a mai Szlovénia és Dalmácia területét magában foglaló Illír Tartományok kormányzója. Ismertségét mégis leginkább egy negatív fordulat alapozza meg: 1814 tavaszán szembefordul a császárral, s a továbbiakban a Bourbon-restauráció támogatója, hovatovább parlamenti képviselőként haszonélvezője lesz. Döntése azonban történelmi léptékkal mérve helytelennek bizonyult: a kortárs visszaemlékezések szerint neve egybeforrt hitszegésével, s midőn 1830 júliusában a felkelt párizsi néppel szemben ő látja el a helyőrség parancsnoki posztját, a győztes forradalmat követően – önszántából, de teljesen érthető módon – külföldre (előbb Angliába, majd Ausztriába) távozik, s 1852-ben Velencében bekövetkezett haláláig ő maga nem is tér vissza Franciaországba. A művei viszont igen: írásai között a halála után megjelent *Emlékiratok (Mémoires)* mellett a jóval korábban kiadott útleírás a legfontosabb dokumentum.²⁵ Ez az először 1837-

---

²⁵ Vö. Auguste Frédéric Louis Viesse de MARMONT, *Mémoires du maréchal Marmont duc de Raguse de 1792 à 1841 imprimés sur le manuscrit original de l'auteur*, 1–8. k., Paris, 1857. A megjelenés körülményeiről és a recepcióról lásd TÓTH Ferenc, *A raguzai herceg Szombathelyen = Uő, Le Département de Vas et la France –*

ben megjelent négy kötetes munka időről-időre felkelti a kutatók érdeklődését. Számunkra a szöveg terjedelme, összetettsége, Magyarország súlya, illetve a munka által felvetett, több mint másfél évszázadon át megválaszolatlanul maradt kérdések tették indokolttá, hogy ne csupán bevonjuk elemzésünkbe, hanem – mintegy korszakhatárként is értelmezve – megjelenésének évétől számítsuk a magyarországi utazások 1847-ig tartó „aranykorát”.

Marmont marsall már a kortársak véleménye szerint is igazi „celeb” volt. Útleírása megjelenését követően a *Revue des Deux Mondes* című irodalmi-politikai folyóiratban közölt kritikájában Eugène Lerminier kifejezetten a szerző addigi különös életútja felett medítál, s úgy foglal állást, hogy Marmont útleírása éppen a „száműzött” addigi cselekedetei miatt részesülhet az olvasók megkülönböztetett figyelmében.²⁶ Az útleírás kortárs fogadtatását, illetve a felfokozott érdeklődést mutatja az is, hogy magáról az utazásról rendszeres híreket nem csupán az országos, hanem még a megyei sajtó is közölt,²⁷ illetve a *Journal des Débats* című konzervatív napilap már 1837 áprilisától részleteket hozott az útleírásból. Lerminier mellett pedig az időközben szintén közép-európai utazást tett irodalmár, Saint-Marc Girardin is értékeli az útleírást.²⁸ Talán ennél is beszédesebb a mű kiadástörténete: az 1837-es első párizsi megjelenést követően még abban az évben, gyakorlatilag változatlan formában nyomtatták ki francia nyelven Brüsszelben. Még mindig 1837-ben Lipcsében kiadták az útleírás Magyarországgal és Erdéllyel foglalkozó részének német fordítását, Stuttgartban pedig a teljes német nyelvű verzió is megjelent. Mindössze négy évet kellett várni az útleírás első (a magyar vonatkozású részeket is tartalmazó) kötetének olasz nyelvű fordítására.²⁹ Ez is azt a feltételezést igazolja, hogy a szerző megfelel a „hatékony útleírás” készítőjével szemben általunk megfogalmazott követelményeknek.

Mindamellet a mű sajátos magyarországi visszhangot is keltett. A *Hírnök* már 1837 nyarán terjedelmes ismertetést közölt róla Pesti Lajos

---

Vasiak és franciák a történelemben, Szombathely, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, 2000 (*Études françaises de Szombathely*, I), 126.

²⁶ Eugène LERMINIER, *Voyage du duc de Raguse*, *Revue des Deux Mondes* 1837/11, 729–761.

²⁷ A Loire-vidéken megjelenő *Journal de Maine-et-Loire* például részletes beszámolót közölt arról a ceremóniáról, melynek keretében a török szultán fogadta a francia utazót. *Journal de Maine-et-Loire*, 30 août 1834, 3.

²⁸ *Journal des Débats* 1837. április 17., augusztus 2., augusztus 8., december 18.

²⁹ SZÁSZ, *Ki fog itt segíteni...*, i. m., 79.

tollából, amely egyes szövegrészek fordítását is tartalmazta. Ezek közül kiemelkedik a – név említése nélkül – Széchenyi István-féle lóversennyel kapcsolatos nézeteit támadó passzus. Maga Széchenyi is reflektált az útleírásra 1838-as, *Néhány szó a lóverseny körül* című munkájában.³⁰

A szerző személyét és az utazás tárgyát ebben az esetben is az utazás célja és az utazó motivációja kapcsolja egybe a legszorosabban. Többektől eltérően – mintegy a 18. századi módszertani munkák által meghonosított hagyományt követve – Marmont nem csupán tárgyszerű, hanem önvallomással is felérő előszót írt könyvéhez. Ebben számot ad az utazás elsődleges és másodlagos motivációjáról, valamint pozicionálja is magát a francia olvasóközönséghez, illetve addigi életútjához képest. Szavai egyszerre képesek érzékeltetni lemondást és vágyat, nosztalgiát és keserűséget, fájdalmat és unalmat, illetve – leginkább – tér- és időbeli távolodást attól a közegtől, melyhez már csak írásai közvetítésével juthat vissza. A szülőhazától messzire jutó emigráns útjának kiinduló- és végpontja is Ausztria (vagy osztrák fennhatóság alatt álló területek), Franciaország kívül marad az utazás terén, noha a szerző az olvasás elsődleges tereként számít rá, hiszen útleírását Párizsban adja ki, s az előszó címzettje is elsősorban a francia olvasó:

Négy évvel ezelőtt egy politikai földindulás hirtelen hazámon kívülre vetett. S bár én nem szakítottam el az engem hozzá fűző szálakat, mégis idegen lettem számára. Bécsben kedvesen fogadtak, s életem nyugodt és egyforma mederben folyt, amikor a múltban véghez vitt tetteim emléke és maradék erőm fellángolása arra készítetett, hogy léteimnek új értelmet adjak.³¹

Ez az „új értelem” pedig egy egészen a Közel-Keletig tartó utazás, melynek során – mintegy másodlagos motivációként – a természettudományt gazdagító megfigyeléseket is lehet végezni.

---

³⁰ Vö. PESTI Lajos, *Könyvisméretés*, Hírnök 1837/7 (július 25.), 1–2; 1837/9 (augusztus 1.), 2–3; 1837/12 (augusztus 11.), 2–3. SZÉCHENYI István, *Néhány szó a lóverseny körül*, Pest, Heckenast, 1838, 3–16, 51–54, 56–62, 65–69, 80–83, 87, 97, 115–120, 137, 158–162, 234–235. Naplója tanúsága szerint Széchenyi már 1837 júliusában nekilátott műve megírásának. SZÉCHENYI István, *Napló*, Budapest, Szépirodalmi, 1978, 842. Az 1838. március 5-i naplóbejegyzés szerint akkor már a könyv német fordításán dolgozott, s azt „marmontiáda” néven emlegette. *Uo.*, 878.

³¹ MARMONT, *Voyage, i. m.*, 1–2. (A szövegben szereplő valamennyi idézet saját fordításunk.)

Hogyan kerül bele Magyarország ebbe a rendkívül kiterjedt utazási térbe? Másképpen szólva: hogyan lesz – az utazás résztereként – az utazás egyik tárgya? Erre vonatkozólag maga a szerző szolgál bőséges felvilágosítással. Szintén az előszó tanúsága szerint, tudatos, előkészített döntésről volt szó, melynek fő mozgatórugója a praktikum, illetve az őszinte érdeklődés. Miután a Fekete-tenger érintésével kívánta megközelíteni Kis-Ázsiát, számot kellett vetnie a Közép-Európán belüli utazási lehetőségekkel:

Ahhoz, hogy Odesszába jussak, a Galicián, illetve a Magyarországon és Erdélyen keresztül vezető útvonal közül választhattam. E két utóbbi ország jóval érdekesebbnek tűnt, hiszen mindkettő ígéretes jövő előtt áll, [természeti] kincsekkel teli, s az ausztriai uralkodóház fő támasza lehet. [...] Emellett meg akartam tekinteni a legjelentősebb magyarországi ménesbirtokokat, és ismereteket akartam szerezni arról, milyen lószaporítási és fajtanemesítési eljárásokat követnek Ausztriában.³²

E kettős, az önvallomásban foglaltakat Magyarország vonatkozásában kiegészítő motivációban az első elem általánosnak, szinte toposz-értékűnek tekinthető: már az 1820-as évek elején megjelenik (éppenséggel visszatér) a francia utazási irodalomban a természeti kincsekben gazdag, nagy jövőre hivatott, de lehetőségeivel a múltból örökölt béklyók miatt élni nem tudó Magyarország képe.³³ Ez az elem a vizsgált korszak végéig rendszeresen feltűnik, s az útleírások egyik központi témájává is válik. A második, a lótenyésztéssel összefüggő indok egyéni, partikuláris jegynek is tekinthető, s rögzítése elengedhetetlennek tűnik az egyes szövegek, utazók és útleírások differenciálásához.

4. Táj-tér-kép

Részben már a fenti idézetekben foglaltak is sugallják, hogy az utazás és az útleírás térszerkezetének meghatározó tényezője a választott útirány (útvonalak) és a közlekedési eszköz. Ezek beazonosítása és az utazás időkeretével való egybevetése nem csupán azt mutatja, hogy merre járt vagy

---

³² Uo., 4.

³³ Vö. François-Sulpice BEUDANT, *Voyage minéralogique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818*, 1. k., Paris, Verdrière, 1822, 4–5.

járhatott az utazó, hanem segít a percepció és a reprezentáció megértésében is.

Marmont marsall a szárazföldi utat választotta, s az ország északnyugatról délkeleti irányban történő átszelése során postakocsin, gyorsparaszttal, illetve más – a szövegben közelebről meg nem nevezett – lófogató közlekedési eszközzel utazott. A bejárt útvonal elemzése pedig azal – a kutatás egyik fonákjára rávilágító – eredménnyel járt, hogy megállapíthattuk: a szerző nem egy, hanem két alkalommal is bejárta Magyarországot (illetve annak egyes részeit), s szövege is két, egymásba fonódó útleírást tartalmaz. A szorosabb olvasás azt mutatja, hogy először 1831-ben indult útnak, ám ekkor – a közelgő kolerajárvány elől menekülve – Budáról visszatért Bécsbe. A veszély elmúltával 1834-ben ismét útnak indult, s ezúttal el is jutott a Közel-Keletre. A második utazás adja a narráció fő időkeretét is. Az ezt megelőző utazás (és útleírás) létéről úgy szerzünk tudomást, hogy a szerző 1834-es pesti tartózkodásának apropóján szól a három évvel korábbi utazásáról, majd annak leírását minden további figyelmeztetés nélkül beilleszti a szövegbe; az elbeszélés végén pedig – szintén külön jelzés nélkül – visszaviszi az olvasót 1834-be, s egyszerűen megkezd a Pestről az Alföldre vezető út leírását. Ez a – szinte a pikareszk regényre hajazó – szerzői megoldás eredményezte többek között azt, hogy a magyar kutatás bő másfél évszázadon keresztül zavarban volt Marmont marsall magyarországi útvonalának meghatározásakor, illetve mellőzte az 1831-es útról szóló beszámoló önálló elemként történő értékelését.³⁴

A térpercepcióról a tájbrázolásra áttérve szükségesnek véljük néhány alapvetés rögzítését. Ezek közül az első a táj vagy tágabb értelemben az utazás földrajzi környezetének jelenlétével kapcsolatos. A tájbrázolás ugyanis – a szakirodalom, illetve saját kutatásaink alapján – nem tekinthető az útleírás állandó, szerves részének. A 18. századi útleírások és módszertani munkák olvasása is azt mutatja, hogy sokszor esetleges, gyakran hiányos vagy hiányzó elemről van szó. Ebben a korban zajlik ugyanis a látás sajátos forradalma, melynek két vektorát érdemes felidézni. Egyrészt az esztétikai értékkel kezd bírni a természeti és épített táj (ez a tájképfestészet, illetve a romkultusz első nagy kora),³⁵ másrészt

---

³⁴ Vö. TÓTH, *i. m.*

³⁵ Ehhez lásd pl. SZABOLCS Enikő, *A romok poétikája a francia neoklasszicizmus és a preromantika időszakában: Diderot-tól Chateaubriand-ig = Programok és tanulmányok*, szerk. BARTHA-KOVÁCS Katalin, PENKE Olga, SZÁSZ Géza, Szeged, JATE-

egy-
táj
típusok (mint például alpesi vagy erdei táj) megszabadulnak
évezredes negatív konnotációjuktól, s a szem immár nem fél meglátni, az
utazó pedig leírni őket.³⁶ Marmont marsall utazásának idejére a tájbrá-
zolás az útleírásokban teljes polgárjogot nyert (noha ez a jog még vi-
szonylag frissnek tekinthető), s a kutató szinte a bőség zavarával küzd.
Ezért is tűnt számunkra fontosnak az ábrázolás rendszerezése tájtípoló-
gia felhasználásával, s annak megállapítása, hogy milyen – helyenként
hamis – képet sugallhatott az útleírás egy adott országról.³⁷

Általánosságban elmondható, hogy a 19. századi útleírások – a koráb-
ban jelzetteknek megfelelően – legalább három tájtípust tartalmaznak. Az
első a városi táj, a második az ezzel némiképp szemben álló falusi vagy
kultúrtáj, a harmadik pedig az ember által alakított első kettőtől merőben
különböző lakatlan táj. Noha mindhárom alkalmat kínál a festőiségre
(*pittoresque*) törekvő leírásra, ez nem minden esetben valósul meg.

Nyugat-Európa valamennyi országában voltak városi, illetve falusi tá-
jak; ugyanakkor Magyarországon a 19. század első felében sűrűn előfor-
dultak – leginkább az ország középső részén – lakatlan tájak is.

Marmont marsall útleírásában mindhárom tájtípus jelen van, ami első
látásra kiegyensúlyozott, az ország valóságához szorosan kapcsolódó
ábrázolásra enged következtetni. A legtöbbször falusi tájjal találkozunk, s
a városi és lakatlan tájak száma megegyezik. Ez a számvetés azonban
csak részvalóságot tükröz: a marsall útvonala éppen ilyen tájakat érintett,
és a számoknál még a benyomásokat tartalmazó beszámoló is jobban
tükrözi az országra jellemző éles váltásokat:

[1834.] április 26-án Pestről indulva Soroksáron, Ócsán, Örkényen és Kec-
keméten keresztül folytattam utamat, s egész nap erőltetett iramban haladva
harminc mérföldet tettem meg, miközben emberlakta helyel csak az említett
településeken találkoztam.³⁸

A számszerűsített eredményekre visszatérve: a városi tájak viszonylag
nagy száma meglepő lehet egy olyannyira kevésbé urbanizálódott ország
vizsgálatakor, mint amilyen Magyarország volt a 19. század első felé-

---

Press, 2017 (Felvilágosodás – Lumières – Enlightenment – Aufklärung, 6),
111–118.

³⁶ A kérdést monografikus igényrel feldolgozta Claude REICHLER, *La Découverte
des Alpes et la question du paysage*, Lausanne, Georg, 2002.

³⁷ SZÁSZ, *Ki fog itt segíteni...*, i. m., 101–112.

³⁸ MARMONT, *Voyage...*, i. m., 61.

ben.³⁹ Nincs szó azonban arról, hogy az utazó „tévedett” volna. Egyrészt ő maga olyan országból származott, ahol a városi fejlődés és környezet már hosszú évszázadok óta kulturálisan és az ország településszerkezetét illetően is domináns volt.⁴⁰ Másrészt pedig – bár ez elsősorban azok esetében igaz, akik gőzhajón utaztak – az út állomásai szinte mindig városokban voltak, hiszen ezek rendelkeztek az utasok fogadására alkalmas infrastruktúrával. Az általunk vizsgált útleírások közül egyébként még mindig Marmont marsallé a legkevésbé „urbánus”; már az 1830-as évek végén tett utak leírásai is azt mutatják, hogy követői egyértelműen a városi táj reprezentációját helyezik előtérbe – olyannyira, hogy városi táj gyakorlatilag önálló témává válik az útleíráson belül.⁴¹

A táj (esetünkben a magyar tájak) ábrázolásának elemzése az utazó-narrátor és a bejárt vidék között kialakuló komplex viszonyrendszer egyes elemeire is rávilágít. A táj ugyanis sokszor többet jelent önmagánál. Többször megtörténik, hogy más, korábban látott vidékre asszociál a szerző. Az is előfordulhat, hogy ehhez valamilyen – esetleg fájdalmas – emlék köti. Ilyenkor a táj – és leírása – az összehasonlításra és az analógiakeresésre is alkalmas ad.⁴² Így például Marmont marsall számára Kőszeg „inkább német, mint magyar városnak tűnik”.⁴³ Ennél talán még frappánsabb az Esztergom és Selmecebánya közötti vidék leírása. Itt a valószínűleg elbűvölő táj Svájcra, a francia romantika legkedveltebb országára emlékezteti a szerzőt:

---

³⁹ A történeti kutatás és a rendelkezésre álló statisztikák szerint a 19. század elején Magyarország népességének kevesebb, mint 25%-a lakott valamilyen városnak tekintett településen. BENDA Kálmán, *Az udvar és az uralkodó osztály szövetsége a forradalom ellen (1795–1812) = Magyarország története tíz kötetben, 5/1. k. (1790–1848)*, szerk. VÖRÖS Károly, Budapest, Akadémiai, 1980, 434.

⁴⁰ Jacques ROSSIAUD, *A Capeting-szintézis = Franciaország története I. A kezdetektől a Bourbon-restaurációig*, szerk. Georges DUBY, ford. SUJTÓ László, Budapest, Osiris, 2005, 340–346.

⁴¹ SZÁSZ, *Ki fog itt segíteni...*, i. m., 112–128.

⁴² Az újkori útleírások analógia-rendszerét értelmezi Alain GUYOT, *Analogie et récit de voyage: Voir, mesurer, interpréter le monde*, Paris, Classiques Garnier, 2012. Az analógia fogalmköréhez lásd *Uo.*, 11–45.

⁴³ MARMONT, *Voyage...*, i. m., 33. Kőszeg városába 1713-ban a lakosság pótlására németeket telepítettek. WELLMANN Imre, *Magyarország népességének fejlődése a 18. században = Magyarország története tíz kötetben, 4/1. k. (1686–1790)*, szerk. EMBER Győző, HECKENAST Gusztáv, Budapest, Akadémiai, 1989, 49–56.

Esztergomból indulva, a Garam völgyében haladva hegyek közé érünk. Ezek már a Kárpátok előőrsei. Az oly gazdag, ám egyhangú síkságot elhagyva csodálatos érzés kerít bennünket hatalmába. A dombokon csermely csörgedezik, a lejtőket évszázados fák borítják. Az ember azt hinné, Svájc legszebb és leginkább lenyűgöző részein jár.⁴⁴

A városi tájak közül Buda „emlékekkel teli”, s a középkor hangulatát idézi.⁴⁵ A valóban lakatlan táj képzetét keltő Alföld, s leginkább a ritka, ám rendkívül népes falvak már a francia ellenpéldát kényszerítik ki. Itt a táj egyértelmű összehasonlítás tárgya lesz: „Magyarország eme, számomra még ismeretlen táján feltűnt a lakatlan síkság és a ritka, ám óriásira nőtt falvak ellentéte. Ezek népessége meghaladja az átlagos vidéki francia városokét.”⁴⁶

5. Emberek és társadalom

Miként azt jeleztük, az útleírás terét végül is tartalommal megtöltő ember- és társadalomábrázolás elemzése, értékelése hosszú ideig elkerülte a magyar kutatás figyelmét – annak ellenére, hogy ország- és nemzetképfomáló ereje vitathatatlan. Mondhatni, az 1830-as, 1840-es évek francia olvasója alapvetően Marmont marsall és követői szemével látta a magyarokat és társadalmi viszonyaikat.

Amennyiben az ember- és társadalomkép forrásainak megközelítéséhez az utazás lefolyásának és az útleírás készítésének általános szabályrendszerét hívjuk segítségül, három kútfőt tudunk azonosítani. Az elsőt a még az utazás megkezdése előtt vagy az utazás lezárultát követően olvasott szövegek alkotják, a másodikat pedig az adott ország lakosaival vagy az ország ismerőinek tekintett emberekkel folytatott beszélgetésekből leszárt információk. A harmadik az utazás, illetve az itt tartózkodás során szerzett benyomások, tapasztalatok, észlelések halmaza. Mindez tulajdonképpen már szorosan kapcsolódik a módszer negyedik pontjához, vagyis az információszerzés vizsgálatához.

---

⁴⁴ MARMONT, *Voyage...*, i. m., 45. Svájc és a francia romantika kapcsolatáról lásd François WALTER, *Perception des paysages, action sur l'espace: la Suisse au XVIIIe siècle*, *Annales* 39(1984), 3–29.

⁴⁵ MARMONT, *Voyage...*, i. m., 20.

⁴⁶ *Uo.*, 55–56.

Általános tapasztalat, hogy – a hazánkban töltött idő rövidege ellenére – minden utazó jelentős teret szentel Magyarország bemutatásának. Ez az egyébként dicséretes tény arra is rávilágít, hogy a honi viszonyok alacsony franciaországi ismertsége miatt ezt kifejezetten szükségesnek tartották.

A társadalomkép elemzésének első lépése a statikus, illetve evolutív jegyek megragadása. Ehhez elengedhetetlen a korábbi időszak útleírásainak „kontrollcsoportként” való számbavétele, hiszen csak így azonosíthatjuk a korszakok végigvonuló pozitív, illetve negatív sztereotípiákat, valamint az egyes, időben egymást követő útleírások közti eltéréseket.

Kijelenthető, hogy a 18–19. század fordulóján egyes szerzőknél tapasztalható egyértelműen magyarellenes – szinte a „vademberi” státuszhoz közelítő – magyarságkép⁴⁷ az 1830-as évekre meghaladott lesz, a pozitív elemek is megjelennek, illetve túlsúlyba kerülnek. A Habsburg-ház vendégszeretetét élvező Marmont marsallnál a negatívumok elsősorban akkor kerülnek elő, amikor Magyarországot Európa más részeivel igyekeznek összevetni: hazánk „elmaradott ország [...], melynek erkölcsi és szokásai oly kevés közös jegyet mutatnak Európa fennmaradó részével”, noha a magyarok „dolgosak”.⁴⁸ Hasonlóan sommás, kissé elhamarkodottnak tűnő ítéletek az 1830-as évek végén, illetve az 1840-es évek folyamán is előkerülnek.

Ami a pozitív előítéleteket illeti, már korábban jeleztük, hogy minden utazó kiemeli: Magyarország iránti érdeklődését abbéli meggyőződése magyarázza, hogy hazánk nagy lehetőségekkel kecsegtető jövő előtt áll.⁴⁹ Emellett a talán legtöbbször dicséret elem a magyarok vendégszeretete, illetve – ezzel összefüggésben – közvetlensége. A 18. század nem csak francia utazói által is hangsúlyozott elem előkerül Marmont marsallnál is. Sajátos módon ebben esetben az ország máshol kárhozottat elmaradottsága előnnyé válik, miközben az utazás társadalmi gyakorlata is felértékelődik:

---

⁴⁷ A negatív képhez lásd pl. Marcel de SERRES, *Voyage en Autriche ou essai statistique ou géographique sur cet empire*, 1. k., Paris, A. Bertrand, 1814, 78, 127–128. Erre a magyarságképre reflektál igen kritikusan már Robert Townson angol utazó is a 18. század végén. Vö. KÖKÉNY Andrea: *Robert Townson utazásai Magyarországon, 1793*, Aetas 28(2013)/3, 123–124.

⁴⁸ MARMONT, *Voyage...*, i. m., 5–6.

⁴⁹ *Uo.*, 4.; Xavier MARMIER, *Du Rhin au Nil*, 1. k., Paris, A. Bertrand, 1846, III.

Első utam alkalmával már véleményt alkothattam a magyaros vendégszeretetről, melyet méltán dicsérnek. A világ egy táján sem olyan elterjedt, mint itt, és sehol sem gyakorolják ekkorra kellemmel. Ha napszálltakor az utazó megáll egy kastély vagy a többenél szebb kinézetű ház előtt, s bekopog a kapun éjszakai szállást kérve, azonnal fogadják, s épp hogy megkérdezik, ki is ő. Ez az általánosan elterjedt szokás igazából közszükségletet elégít ki, hiszen – vendégfogadók híján – aki utazni, s ezáltal másoknál megszállni kíván, maga is köteles gyakorolni a vendégszeretetet mindenkiel szemben. Az egész társadalom cserekereskedelemből és egymásnak viszonzott szolgáltatásokból él. Jóllehet nem kívánom kisebbiteni a vendégszeretet értékét, szükségesnek tartottam annak igazi forrását is megemlíteni. A vendégszeretet tükrözi emellett a saját kastélyában, a világ folyásától és a hírektől elzárva élő ember külvilághoz való vonzódását is. Itt egy idegen utazó képes megtörni a mindennapok egyhangúságát, és hónapokra ellátja a családot beszédtemával. Végezetül pedig, egy ennyire termékeny országban, ahol a mezőgazdasági termékek bőséggel és igen olcsón állnak rendelkezésre, a vendéglátással járó költségek elhanyagolhatók, az ember kis befektetéssel hasznosnak érezheti magát, és jogot szerez arra, hogy szükség esetén éppolyan fogadtatásban részesüljön, mint amilyet nyújtott.⁵⁰

Természetesen a társadalomkép ennél jóval összetettebb, és komoly – a kuriózumok rögzítésén jócskán túllépő – vizsgálódást igényel. Szempontjaink között érvényesíthetjük a vertikális, illetve a horizontális megközelítést is. Előbbi esetében a hierarchikusan felépülő társadalomban a nemesség indokolatlan és idejétmúlt túlsúlya az útleírások rendszeresen visszatérő toposza; utóbbi pedig lehetőséget kínál a hierarchián kívüli, vagy egyes rétegeken belüli csoportok (nemzetiségek, nők, zsidók, foglalkozási vagy hivatali kategóriák, a nemesség belső rétegződése) azonosítására és percepciójuk vizsgálatára. Figyelemreméltó, hogy míg például a nemesség esetében Marmont marsall is észreveszi a vagyon és életmód szerinti különbségeket, a számára társadalmilag nyilván jóval távolabb álló parasztság sokkal homogénebb tömbként jelenik meg:

Tavasszal mindenki előbújik téli szállásáról, és kitelepszik a földjére. Hét közben dolgoznak, és a városokban ilyenkor nők és kisgyermek mellett csak néhány cseléd található. Szombat este aztán a családfő hazatér, miközben minden munkaeszközét kint hagyja a földeken; de hétfő reggel már vissza is tér munkájához. A mezőgazdasági munkák végeztével mindent behordanak a

---

⁵⁰ MARMONT, *Voyage...*, i. m., 53–55. E kérdésről (más korabeli értékelésekkel együtt) lásd ANTALFFY Gyula, *A honi utazás története*, Budapest, Athenaeum, 1943, 228–240.

városba. Néhány időszakos szállást már átalakítottak hevenyészett kalyibává; ezek körül ültetvények születnek, s a kunyhókból hamarosan házak lesznek. Ha ez így folytatódik, az emberek nem fognak onnan mozdulni, s a vidéket tanyák és majorságok fogják benépesíteni; ezzel Magyarországon is olyan lesz az élet, mint máshol Európában. A városok, miközben elvesztik lakóik jelentős részét, átalakulnak. Immár csak a mezőgazdaságtól távol álló, járadékból vagy kereskedelmi tevékenységből élő emberek fognak ott lakni, csakúgy, mint más országokban.⁵¹

A paraszti életmód egy kicsit talán túlságosan is általánosító leírása mellett az idézett szövegben megtalálhatjuk Marmont marsall útleírásának legfőbb jellegzetességeit is. Melyek is ezek? Legelőször is a városi kultúra és társadalom felülértékelése – ráadásul város és mezőgazdaság hosszú távon összeegyeztethetetlen fogalmak számára. Szintúgy megtaláljuk azt a szinte mániákus igyekezetet, hogy tanácsaival „segítse” Magyarországot abbéli törekvésében, hogy „utolérje” Európát.

Ezzel tulajdonképpen el is érkeztünk az elemzés egyik kényes pontjához. Marmont marsallhoz hasonlóan a kor minden Magyarországon járt és általunk vizsgált utazója kilép az utazás elbeszélésének keretei közül, s a „beteg Magyarország” diagnózisát felállítva először kóroki értekezésbe, majd terápiás javallatok megfogalmazásába kezd. Ez jóval több annál az ítéletalkotási elvárásnál, amit Diderot fogalmaz meg, s nem igazán tudjuk rokonítani sem más módszertani munkák követelményrendszerével, sem az útleírás vagy akár az útirajz alapvető sajátosságaival. Olybá tűnik, hogy kifejezetten a magyarországi utazás által kiváltott, tehát *országspecifikus* témáról vagy jellemzőről van szó. Ennek továbbgondolása visz el bennünket ahhoz a felismeréshez, hogy minden útleírásban beazonosíthatók a felvetett témák; sőt, több útleírás szinkrón vagy diakrón természetű elemzése azt is megmutatja, hogy mely témák vonulnak végig egyes korokon (esetleg korok között is), illetve jelennek meg egy adott korban, de eltérő tárgyban született (tehát más-más országokról vagy vidékekről szóló) útleírásokban. Magyarország vonatkozásában a reformkoron átívelő témaként tudtuk azonosítani a *nemesség túlsúlya*, illetve az imént említett *terápia-toposz* mellett a *fürdőkkultúra*, az *adórendszer*, a *magyar történelem*, a *koronázási szertartás*, az *esztergomi bazilika*, illetve két magyar város, *Pest* és *Pozsony* bemutatását. Mindez arra enged következtetni, hogy ezek nem csupán az útleírás Magyarországgal foglalkozó részének konstitutív elemei, hanem szinte kötelező, az olvasó által is elvárt

---

⁵¹ MARMONT, *Voyage...*, i. m., 59–60.

repetitív jegyként mintegy rögzítik a korban Magyarországról kialakult képet.

Amennyiben konkrét személyek megjelenését, ábrázolását kívánjuk vizsgálni, különbséget kell tennünk a közvetlen, illetve közvetett portré között. Közvetlen portréről akkor beszélhetünk, ha az utazó személyes – és tényleges kommunikációt is tartalmazó – találkozás alapján mutat be egy személyt vagy annak gondolatait. Közvetett a portré abban az esetben, ha az illetőről szóló információ másodkézből származik, illetve amikor a személyes találkozás – elsősorban nyelvi, kisebb mértékben társadalmi okok miatt – nem von maga után tényleges kommunikációt, s a leírás a külső jegyekre, illetve az ezekből levont következtetésekre szorítkozik. Az illusztris személyként utazó Marmont marsall Magyarországon is kizárólag illusztris személyekkel való találkozásokról számol be, ami némileg egyoldalúvá teszi a magyarságképet. A későbbi utazók még sajátosabb eljárást követnek: a döntő részben csak közvetett módon ismert Széchenyi István válik mindannyiuk kedvelt és felmagasztalt politikusává. Ahogy azt jeleztük is, az emberkép tanulmányozásához tisztában kell lennünk az útleíró ismeretszerzési eljárásaival, s ezek közül részletesen kell elemeznünk a személyes találkozásokról szóló beszámolókat.

6. Hogyan tájékozódik az utazó? (A személyes találkozások szerepe)

Az imént már utaltunk a információszerzés eszközeül szolgáló találkozások néhány válfajára. Amennyiben a útleírásban előforduló – az utazó és a helyi lakosok között megvalósuló és az útleírásban is dokumentált – személyes találkozások kategóriáit kívánjuk elkülöníteni, három főbb, az útleírásban közöltek érdemben és nyíltan befolyásoló, illetve további két, az útleírásban foglaltakat éppen a hiány által árnyaló típust határozhatunk meg.

Az elsőbe azok tartoznak, melyek esetében – általában nyelvismeret hiányában – nem valósult meg valódi kommunikáció, s a narrátor alapvetően a külső fizikai jegyek leírására törekedett. Ennek legfőbb jellemzője az „azt láttam, hogy” (fr. „j'ai vu”) fordulat használata. Ha sor is került kommunikációra, az mindig „közvetítőn” keresztül zajlott, vagyis valaki tolmácsként lépett fel, vagy részletesen bemutatta a többieket.

A második típushoz tartozó találkozások esetén megvalósult a kommunikáció. Ez elsősorban előre egyeztetett alkalmakat jelentett, s a beszélgetőtársak (államférfiúk, politikusok, néha tudósok) általában az elő-

kelő társadalmi rétegekből kerültek ki. Az utazó sokszor ajánlólevelekkel felszerelve indult útnak (bár néhány esetben saját hírneve volt a legjobb ajánlólevél). Itt előre tudható volt, hogy lesz közös nyelv, az alkalom spontaneitása azonban több mint vitatható; mindkét oldalnak volt ideje átgondolni mondanivalóját, illetve csoportosítani a kérdéseket és a válaszokat. Ez a fajta találkozó tulajdonképpen az újkori utazások (és útleírások) egyik állandó ismertetőjegye, a *Grand Tour* divatjának idején szinte kötelező „kelléke” volt. Marmont szinte csak ilyen találkozókról tesz említést, s ő volt a „legválogatósabb” valamennyi vizsgált utazó közül. Úgy tűnik, hogy csak illusztris vagy a nemesi rendhez tartozó személyekkel találkozott. 1831-es első útja során külön említi, illetve leírja például a Zichy Miklós gróffal, Széchenyi Pál gróffal vagy Festetics György gróffal való eszmecsereit. 1834-ben Bakonyi Imre tábornaggal, a komáromi erőd parancsnokával, Kecskemét város előljáróival, Károlyi Lajos gróffal és Csongrád vármegye nemességével, valamint a katonai határőrvidék korábban az ő parancsnoksága alatt szolgáló tisztjeivel találkozott. Mindezt kiegészíthetjük az 1831-es budai lóversenyre összesereglett arisztokrácia tagjaival megvalósult – de az útleírásban nem említett – találkozásokkal. A marsall egyébként is büszkén említi azt, hogy sok emberrel találkozhat – szerinte ez valóságos gyógyír a száműzetés okozta fájdalomra. Kecskemétre érkezése mutatja meg leginkább, milyen aprólékosan, a véletlent szinte teljesen kizárva szervezte meg útját és találkozóit.⁵²

Milyen nyelven társaloghatott a marsall vendéglátóival? Mivel immár évek óta tartózkodott osztrák földön (és korábban is járt errefelé), joggal feltételezhetjük a német nyelv ismeretét. Emellett a magyar elit körében a francia is elterjedt és gyakran használatos nyelv volt. Széchenyi István – és mások – írásaiból tudjuk, hogy a magyar főnemesség (és kisebb mértékben a középnemesek) körében a francia nem csupán elsajátított, hanem sűrűn gyakorolt nyelv is volt. Többen tettek utazást Franciaországban; aki elég tehetős volt, előfizethetett a konzervatív – tehát a cenzúra által engedélyezett – francia sajtótermékekre, s az is előfordult, hogy a főurak egymásnak kölcsönöztek francia nyelvű kiadványokat.⁵³ Xavier

---

⁵² „Az éjszakát Kecskeméten töltöttem. [...] Érkezésemet előre jelezték, és a város előljárói megkülönböztetett és tiszteletteljes fogadtatásban részesítettek.” *Uo.*, 61.

⁵³ Ezt a gyakorlatot említi naplójában Széchenyi István is, midőn jelzi, hogy Edouard Thouvenel francia útleíró munkáját a *Revue des Deux Mondes* című párizsi folyóirat 1839. március 15-én megjelent azévi hatodik számában ol-

Marmier tanúsága szerint ez a kulturális gyakorlat egészen a reformkor végéig fennállt.⁵⁴

A találkozások harmadik típusát a véletlennek köszönhető, ám egyúttal valós kommunikációra is lehetőséget nyújtó alkalmak jelentik. Ebben az esetben kifejezetten az út során megismert (tehát mindaddig teljesen ismeretlen) személy vagy csoport elegyedik szóba az útleírás szerzőjével. Ilyen helyzetek természetesen elég ritkán fordultak elő. Az általunk vizsgált útleírások esetében Marmont marsallnál – a fentiekből következően – nem olvashatunk róla.

E három, részletesen leírható és példákkal alátámasztható találkozás-típus mellett említést kell tennünk az elmaradt vagy éppen elhallgatott találkozókról is. Az előbbieket azért kerülnek be az útleírásba, hogy így jelezhesse a szerző az olvasónak, készült a találkozóra, várta azt („meg volt beszélve”), ám valamiért nem került rá sor (általában az utazón kívül álló okok miatt). Ilyen például az, amikor Marmont marsall találkozó reményében 1834-es útja során felkereste József nádor rezidenciáját, ám a főméltóság akkor nem tartózkodott Budán, s a marsall is rövidesen folytatta útját. Mindamellet a nádor személye és kvalitásai bemutatásra kerülnek.⁵⁵ Az elhallgatott találkozás(ok) példája lehet Marmont marsallnál a Széchenyi Istvánnal „ápol” kapcsolat bemutatásának hiánya. Széchenyi *Naplója* alapján a két férfiú számos alkalommal kényszerült arra, hogy azonos helyen – gyakran azonos légtérben (például a *Burgban*) – tartózkodjon; ugyanakkor a marsall útleírása még csak említést sem tesz a magyar reformerről, s kezdeményezéseit – szintén nevének említése nélkül – támadja vagy éppen agyonhallgatja.⁵⁶

Az „elhallgatott” találkozások néha az utazás és az információszerzés fontos elemét jelentik. Feltárásuk sokszor közelebb visz az útleírói közlésmód, a közölt információk megértéséhez, sőt néha az utazás történetéhez is.⁵⁷

---

vasta, amit Károlyi György gróf adott neki kölcsön 1839. április 13-án. SZÉCHENYI, *Napló, i. m.*, 882.

⁵⁴ „Miként Stockholmban vagy Péterváron, a magyar szalonokban is francia nyelven társalognak.” MARMIER, *i. m.*, 136.

⁵⁵ MARMONT, *Voyage...*, *i. m.*, 28–29.

⁵⁶ *Uo.*, 40–42.; SZÉCHENYI, *Napló, i. m.*, 842, 908, 1024.

⁵⁷ Erre szolgáltat példát a későbbi utazók közül Xavier Marmier, aki – miközben többször is utalást tesz az érintett személyre – nem számol be a Széchenyi Istvánnal való találkozásról. Széchenyi naplójából viszont értesülünk arról, hogy 1845. szeptember 5-én találkozott Marmier-val. Így egyrészt fény derül a ma-

A fentiek tükrében bizton állíthatjuk, hogy a személyes találkozások igen fontos szerepet játszottak a Magyarországról szóló útleírások által közvetített kép kialakításában. Megemlítésük, felsorolásuk, időrendi sorrendbe illesztésük sajátos ritmust adhatott az elbeszélésnek; egyúttal a korábban beszerzett (olvasott, hallott) információk ellenőrzésére, „hitelesítésére”, illetve újabb adalékok beszerzésére szolgáltak. Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy jellegük és szerepük nagyban függött a nyelvismeret kérdésétől, s példáink arra utalnak, hogy a közrendű magyarokkal való kapcsolatteremtésre irányuló kísérletek általában kudarcra voltak ítélve. Nem szabad figyelmen kívül hagyni az útvonal és a választott közlekedési eszköz szerepét sem. Mindazonáltal az 1830-as évek közepétől az 1840-es évek közepéig eltelt időszak során érezhetően nőtt a „véletlenszerű” (nem előkészített) találkozások száma és fontossága. Miközben Marmont marsall igazi illusztris utazóként kizárólag előzetesen egyeztetett találkozókon vett részt, és csak előkelő körökben forgott, Xavier Marmier 1845-ben már az „utca emberét” is meg tudta szólítani. Ez a jelenség természetesen szintén nyelvismeret függvénye, de nagyban függ az utazó vélt vagy valós társadalmi státuszától is.

7. Összegés – Kinek ajánljuk módszerünket?

Kis túlzással – és nem kevés szerénységgel – azt is mondhatnánk, hogy mindenkinek. Ugyanakkor számot kell vetnünk a lehetséges megközelítési módok sokszínűségével, illetve azzal, hogy egy olvasat sem lehet a többit kizáró jellegű. Amennyiben módszerünket az általunk a 18–19. századi francia útleírásról mondtak fényében értékeljük, akkor azt kell mondanunk, hogy az leginkább az útleírás dokumentumjellegét preferálók (vagy céljaik eléréséhez szükségszerűen ezt az értelmezést választók) számára javasolható, s segítségével – az egybeesések, különbségek vagy a tematikai változások azonosítása révén – szinte tetszőleges számú, egymáshoz akár csak lazán, de legalább egy jegy mentén (pl. azonos kor, azonos tárgy, azonos nyelv, azonos szerzői kör) kapcsolódó szövegek

---

gyar reformokkal kapcsolatos megjegyzések egyik lehetséges forrására, másrészt – Marmier jegyzeteinek kikutatása híján – mindmáig ez a legpontosabb információ az utazó pesti tartózkodásának datálásával kapcsolatban. Lásd SZÉCHENYI, *Napló, i. m.*, 1075. (Marmier naplót csak 1848-tól vezetett, ezt 1968-ban ki is adták. Vö. Xavier MARMIER, *Journal [1848–1890]*, éd. Eldon KAYE, 1–2. k., Genève, Droz, 1968.)

egybevetésére nyílik mód – hangsúlyosan nem csak, vagy nem kifejezetten az irodalmár vagy művelődéstörténész számára. Reményeink szerint az elemzés szempontjai a történész vagy a földrajztudós (sőt, akár az állat- vagy növénytanal foglalkozók) számára is hasznosak lehetnek.

A fentiekből következően az általunk összeállított olvasat korántsem tekinthető végleges érvényűnek, hiszen újabb szövegek, illetve eltérő vizsgálati periódusok bevonásával újabb elemzési szempontok állapíthatók meg. A lehetséges – és a kutatás érdekében feltétlenül szükséges – továbbfejlesztésről szólva két eredményről szeretnénk bővebben beszélni.

Továbbra is a francia ajkú szerzőknél maradva, a 20–21. század totalitárius rendszereibe (így a Szovjetunióba, Kínába vagy Észak-Koreába) tett utazások tapasztalatait leíró szövegeket vizsgáló Mihályi Dorottya két olyan új szempontot fogalmaz meg, melyekkel kiegészülve az elemzési módszer hatékonysága nő, és interpretációs lehetőségei számottevően bővülnek. A manipulált (államilag szervezett) utazások lebonyolítását és az útleírásban adott képet vizsgálva felhívja figyelmünket egyrészt az elhallgatott jelenségek (miről nem beszél a szerző?), másrészt a helyváltoztatás utaztató által szándékolt gyorsaságából következő percepció torzulás reprezentációban játszott szerepére, illetve a szerzők ilyen tárgyú reflexióira.⁵⁸

A középkorban Magyarországon járt francia utazók által ránk hagyományozott szövegek alapján mi magunk pedig az elemzés korlátaival szembesülhettünk.⁵⁹ Ezek közül itt kettőt említünk meg, melyek külön hivatkozások vagy idézetek nélkül is értelmezhetők. Az első a terjedelmével és a szöveg jellegével kapcsolatos: amennyiben a fennmaradt szöveg túl rövid, illetve narrációs defektusokat mutat (például nem elbeszél, hanem felsorol vagy vázlatot közöl), a komplex elemzés nem lehet hatékony, illetve hamis képhez vezethet. A második korlát korfüggőnek is tekinthető, hiszen bizonyos korok – nem csupán az útleírás területén –

---

⁵⁸ MIHÁLYI Dorottya, *Utazás vagy utaztatás: Francia utazók a Szovjetunióban és a Kínai Népköztársaságban*, *Valóság* 61(2018)/6, 24–31; Uő, *La contrainte de vitesse comme instrument de non-perception*, *Acta Romanica* 30(2018), 181–189; Uő, *Propagandistes involontaires: voyageurs français aux „pays des travailleurs” = Agapes Francophones 2017*, dir. Ramona MALITA, Ioana MARCU, Szeged, JATEPress, 2018, 189–196.

⁵⁹ Ezzel kapcsolatos meglátásainkat egy francia nyelvű tanulmányban összegeztük: SZÁSZ Géza, *Comment lire le récit de voyage médiéval? Analyse du corpus de Hongrie : le paysage = Byzance et l'Occident V. Ianua Europae*, dir. EGEDI-KOVÁCS Emese, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2019, 181–193.

nem ábrázolnak egyes témákat. Így a 18. század utolsó harmada előtti időszak útleírásaiból a legtöbb esetben hiányzik a tájleírás, s a társadalmi kérdések is inkább a 19. század első felétől kerülnek előtérbe.

Ezek a kísérletek – minden ellentmondásuk ellenére – az olvasat fejlesztettségét, továbbgondolhatóságát jelzik, s egyúttal megerősítik azon meggyőződésünket, hogy a kifejezetten interdiszciplináris megközelítést igénylő útleírás elemzése több tudományterületet is gazdagíthat, és kutatója egy esetben sem függetlenítheti magát a társtudományok eredményeitől.

INTER (CON)TEXTUS

EGY CENZÚRÁZOTT *CUPIDO*-KÉZIRAT 1764-BŐL

REZÜMÉ

A dolgozat Gyöngyösi István Csalárd Cupido című költeményének Surányi György által 1764-ben lemásolt és cenzúrázott kéziratával foglalkozik. Tanulmányomban egyrészt vizsgálom, hogy a kézirat a Csalárd Cupido melyik főváltozatát örökölte, másrészt igyekszem bemutatni, hogy mit is jelent maga a cenzúrázás, s megpróbálom feltérképezni azokat a szempontokat, amelyeket a másoló a vers átalakítása során figyelembe vehetett.

KULCSSZAVAK: Gyöngyösi István, Csalárd Cupido, cenzúra, 18. század, költészettörténet

ABSTRACT

A Censored Cupido Manuscript from 1764

The study deals with István Gyöngyösi's poem, the Csalárd Cupido, which was copied and censored in 1764 by György Surányi. I examine which one of the main versions of Csalárd Cupido can be found in the manuscript. My next question is what censorship itself means in this case, and I also try to discover the copier's considerations which led to the modification of the poem.

KEYWORDS: István Gyöngyösi, Csalárd Cupido, censorship, 18th century, history of poetry

A *Csalárd Cupido* című Gyöngyösi-versnek több szövegváltozata maradt fenn. Ezeket eredetileg két csoportra osztotta a szakma. Eddig kizárólag a „rövid”, négyrészes verziót volt szokás hiteles – tehát valóban Gyöngyösi által írt – szövegnek tartani, melyet két kézirat örökölt.¹ A „hosszú”,

---

¹ Mérei Sándor kézírata (OSZK, Quart. Hung. 186.), illetve a Barsszentkereszti kézirat, mely Stoll Béla bibliográfiájának híradása szerint valaha „a besztercebányai püspökség barsszentkereszti [ma garamszentkereszti] kastélyának könyvtárában volt. E könyvtár a turócszentmártoni Maticába került; a Gyöngyösi-kézirat azonban 1954-ben nem volt ott megtalálható”. STOLL Béla, *A magyar kézíratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Buda-

ötreszes verzió ezzel szemben a másolók, a kiadók, különféle imposztorok hamisítványainak minősült, amit ebből adódóan nem is vetettek alá részletes szövegelemzésnek. A legutóbbi kutatások azonban igazolták, hogy e hosszú verziókat is Gyöngyösi írta. Ezt az ötletet – mindenféle argumentáció nélkül – már Orlovsky Géza felvetette 2004-ben megjelent tanulmányában,² 2019-ben pedig Latzkovits Miklós ténylegesen igazolta a hosszú verziók hitelességét.³

A *Csalárd Cupido textológiája* című dolgozatomban⁴ megkísérleltem számba venni a hosszú verziók összes fennmaradt nyomtatott és kéziratos 18. századi szövegforrását, majd felvázolni az ötreszes mű keletkezéstörténetét. Az elvégzett textológiai jellegű elemzés révén megállapíthatóvá vált, hogy a hosszú *Cupido* szövegei maguk is két nagy csoportra oszthatók, tehát a műnek összesen három főváltozata maradt fenn,⁵ sőt ezek keletkezési sorrendje is kikövetkeztethetővé vált. Először készült el a vers rövid változata. Badics Ferenc ezt jelentette meg kritikai kiadásában,⁶ s ez látott napvilágot a Jankovics József és Nyerges Judit által készített legutóbbi népszerűsítő kiadásban is.⁷ Gyöngyösi azonban később átdolgozta a verset, így jött létre egy hosszabb, több mint 100 strófával meg bővített

---

pest, Balassi Kiadó, 2002, 130. Utóbbi kiadva: GYÖNGYÖSI István, *A csalárd Cupidónak kegyetlenségét megismerő és annak mérges nyilait kerülő tiszta életnek Géniusa*, kiad. RUPP Kornél, Budapest, Franklin Társulat, 1898 (Régi Magyar Könyvtár 6), 3.

² ORLOVSKY Géza, *Gyöngyösi István művei*, Irodalomtörténet 3(2004), 424.

³ LATZKOVITS Miklós, *Gyöngyösi és az imposztorok: ki írta Gyöngyösi verseit?*, Irodalomtörténeti Közlemények 123(2019), 263–300.

⁴ A dolgozat szóbeli változata 2020. szeptemberében elhangzott az egi REBAKUCS konferencián (Zrínyi Miklós és a magyarországi barokk költészet, Eger, 2020. szeptember 3–5.). Megjelenés alatt a konferencián elhangzott előadásokat publikáló tanulmánykötetben.

⁵ Hasonlóan a Florentina-drámához. Erről ld. LATZKOVITS, *i. m.*, 293., és LATZKOVITS Miklós és MÉSZÁROS Zoltán, *Ki írta Gyöngyösi Florentináját?*, Irodalomtörténeti Közlemények 109(2005), 469–493.

⁶ GYÖNGYÖSI István, *Összes költeményei*, közléteszi BADICS Ferenc, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1914–1937 (Régi magyar költők tára, XVII. Századbeli Magyar Költők Művei), III, 97–190., 198–209.

⁷ GYÖNGYÖSI István, *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása – Cuma városában épített Dédalus temploma – Heroida fordítások*, szöveggond. és jegyz. JANKOVICS József és NYERGES Judit, utószó JANKOVICS József, Budapest, Balassi Kiadó, 2003 (Régi Magyar Könyvtár, Források 13), 9–98., 329–334.

verzió (a továbbiakban H1 *Cupido*).⁸ A 18. századi nyomtatványok mind e változatot őrzik,⁹ vagyis hosszú időn keresztül ezt olvasta mindenki, s a vers nagy népszerűségét is ezeknek a kiadványoknak köszönhette.¹⁰ Gyöngyösi azonban még egyszer átdolgozta a költeményt. Ez a harmadik főváltozat szintén egy hosszú verzió (a továbbiakban H2 *Cupido*),¹¹ mely kizárólag kéziratos forrásokban maradt fenn. Úgy tűnik azonban, az utolsó átdolgozás során Gyöngyösinek már nem állt módjában teljesen befejezni a költeményt, s a szerző néhány új szöveghely esetében már nem tudta elvégezni új és régi teljes összecsiszolását.¹²

Munkámhoz tehát összesen öt nyomtatott és hat kéziratos 18. századi szövegforrást használtam, jöllehet a versnek létezik még egy 18. századi olyan kéziratos másolata is, mellyel a szoros értelemben vett textológiai elemzés során nem lehetett mit kezdeni. Ennek oka, amit a kézirat másolója maga is hangsúlyoz, hogy a költemény ezen verziója erősen cenzúrázott. Jelen írásomban egyrészt azt szeretném megvizsgálni, hogy e változat a *Csalárd Cupido* melyik szöveghagyományához tartozik, másrészt pedig azt, hogy mit is jelentett maga a cenzúrázás.

---

⁸ Jelenleg ismert forrásai az 1734-es editio princeps, egy ma Kassán őrzött kézirat (Východoslovenské múzeum VSM P. č. 1085.), illetve egy ismeretlen másoló által készített kézirat (OSZK, Quart. Hung. 4151).

⁹ Mindegyik 18. századi nyomtatott kiadás az editio princeps szövegén alapul. Dugonics összkiadását nem számítva ezek a következők: Buda, 1751; Buda, 1752; [Győr], 1754; Buda, 1772. Nyerges Judit Gyöngyösi-bibliográfiájában vélhetőleg sajtóhiba okán, és vélhetőleg az 1754-es editio helyett egy 1764-es (szintén győrinek feltételezett) kiadásról történik említés. Nyerges bibliográfiájából az 1754-es kiadás hiányzik. *Gyöngyösi István (1629–1704): Bibliográfia*, szerk. NYERGES Judit, Budapest, 2006, <http://mek.niif.hu/03800/03890/03890.htm> (Hozzáférés: 2020. 06. 26.)

¹⁰ Teljes modern kiadása nincs. Az editio princepsből a vers legproblémásabb II. részét kiadta Orlovsky Géza, Bene Andrea és Juhász Milán. ORLOVSKY Géza, BENE Andrea és JUHÁSZ Milán, *A Csalárd Cupido kétes hitelű második éneke = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, Budapest, Reciti, 2010, 59–79.

¹¹ Jelenleg ismert forrásai Lossonczi László (OSZK, Oct. Hung. 1079.), Palotai György (OSZK, Oct. Hung. 762.), Réthey Ádám (Kecskemét, Református Egyházközség Könyvtára, K 188.) másolatai. Utóbbihoz díjmentesen jutottam hozzá, amiért ezúton szeretnék köszönetet mondani Bán Magdolnának és Lipóthné Gyulai Anikónak.

¹² Erről ld. LATZKOVITS, *i. m.*, 282–283., valamint említett, megjelenés alatt lévő dolgozatomat.

A másoló, Surányi György 1764-ben Elefánton jegyezte le a verset, méghozzá egy nemes kisasszony, Nedecki Julianna számára.¹³ A kéziratban egy ötrészes változat olvasható. Minthogy mind a H1 *Cupido*, mind pedig a H2 *Cupido* rendelkezik olyan strófatöbbletekkel, melyek a többi főváltozathoz hiányoznak, s mivel textológiai érvek szólnak amellett, hogy e különbségek nem másolási hibából adódnak, e strófatöbbletek hiánya vagy megléte perdöntő a Surányi-féle kézirat megítélését illetően. A H1 *Cupidó*ban összesen hét ilyen strófatöbblet olvasható. E versszakok közül három megtalálható Surányi kéziratában is, nem leljük nyomát azonban a H2 *Cupido* strófatöbbleteinek. Ez tehát bizonyossá teszi, hogy Surányi a H1 *Cupido* verzióját másolta.

Úgy látszik, a másoló előtt egy nyomtatványról készült kéziratos verzió feküdt. Mindez a 18. századi *Cupido*-nyomtatványok egy speciális tulajdonságával függ össze, melyről említett dolgozatomban beszéltem. Az editio princeps kiadója ugyanis több szövegforrást, sőt több főváltozatot használt fel kiadói munkája során.¹⁴ Egyrészt egy rövid változatot (méghozzá egy olyat, mely leginkább a Barsszentkereszti kéziratban örökített szöveggel egyezett), illetve a H1 *Cupido* valamely szövegváltozatát. Surányi verziójában ugyanez a kevert szöveg olvasható, ezért forrásának mindenképpen nyomtatványról kellett készülnie. Fontos ehhez hozzátenni, hogy a H1 *Cupido* szövegét megőrző többi kézirat nem kontaminált, csak a nyomtatványok. Íme néhány példa ennek igazolására:¹⁵

---

¹³ Lelőhelye: OSZK, Quart. Hung. 2397. A kézirat elejéből két lap hiányzik (a 4v. és 5r. között). Ez pontosan 28 strófa kiesését jelenti. A könyvtári oldalszámzás egyébként folyamatos, tehát Surányi másolata már eleve hiányosan került az OSZK gyűjteményébe.

¹⁴ Ez nem feltétlenül meglepő, mivel egy szöveg sajtó alá rendezőjéről nagyon könnyű elképzelni, hogy a hiteles kiadás érdekében akár több szövegforrást is beszerez. A szövegahagyományozódásnak erről a módjáról, a recensio aperta jelenségéről ld. VADAI István és SINKA Zsófia, *Fától az erdőt: Balassi Bálint istenes énekeinek szövegkritikai problémáiról* = *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Tomus XXX, Balázs Mihály köszöntése*, összeáll. FONT Zsuzsa, ÖTVÖS Péter, Szege, 2011, 412–426., ill. VADAI István, *Lucretia hálójában*, Irodalomtörténeti Közlemények 120(2016), 683–708.

¹⁵ A példákat idéztem említett dolgozatomban is, ott azonban Surányi kéziratát még nem olvastam hozzájuk.

Barsszentkereszti kézirat,
nyomatványok, Surányi kézírata¹⁶

Összes többi szövegforrás¹⁷

Es kérdezi, hogy-ha vagyon-é ked-
vemben
(III/94, p. 49)

És kérdi kedvesen, vagyon é kedvem-
ben,
(III/94, p. 67)

Hogy **helyt találjanak**, lót-fút sok szol-
gája,
(IV/40, p. 62)

Hogy **fel találjanak**, lott fut sok szolgál-
ja,
(IV/40, p. 84)

Mert meg-tsonkított szólló eszkö-
zében.
(IV/118, p. 72)

Mivel hogy meg csonkúlt szólló esz-
közében.
(IV/119, p. 98)

Kit-is mutogató jelekkel kér szépen,
(IV/135, p. 74)

A kit jelek által mivel hogy kér szé-
pen,
(IV/136, p. 102)

Azt, hogy Surányi nem közvetlenül nyomtatványról másolt, abból lehet sejteni, hogy Nedecki Juliannához szóló ajánlásában az általa használt forrásból hiányzó „leveleket” emleget: „jó lehet azon historia óságára nizve már szakadozott s **ennyihán levél héjávalis** lett légyen...” Az is megállapítható még, hogy Surányi forrása az editio princeps-et másolta. Kronológiai szempontból ugyan még három nyomtatvány jöhetne szóba: az 1751-es, illetve 1752-es budai kiadások és az 1754-es, feltehetően győri nyomtatvány. A következő szöveg hely azonban kizárja annak a lehetőségét, hogy Surányi forrása a budai kiadások valamelyikét másolta volna:

Editio princeps, 1754-es kiadás, Surá-
nyi kézírata

1751-es és 1752-es budai kiadások¹⁸

A' mikor érkezel annak a' **bértzire**,
(I/69, p. 9)

A' mikor érkezel annak a' **berkére**
(I/69, p. 8)

E verssor figyelembevételével már csak az editio princeps, illetve az 1754-es kiadás között kell döntenünk:

---

¹⁶ Az idézett verssorok (ha nem jelzem mást) mindig az editio princepsből valók.

¹⁷ Az idézett verssorok a Kassai kéziratból valók.

¹⁸ Az idézett verssor az 1752-es budai kiadásból való.

Editio princeps, Surányi kézirat

1754-es kiadás

Ha meg hozod, ezért leszz **minémű béred.**

(I/21, p. 3)

Ha meg hozod, ezért leszz **igen jó béred.**

(I/21, p. 3)

A bemutatott példák alapján egyértelmű, hogy Surányi forrásának egy editio princepsről készült kéziratos másolatnak kellett lennie.

A fentebb idézett részletből egyúttal az is kiderül, hogy forrása hiányos volt („ennyihán levél héjávalis lett légyen”). Úgy tűnik, hogy másolás közben igyekezett pótolni e hiányokat. Ez látszik például a költemény legvégén, amely forrásából szinte biztosan hiányzott. Ugyanis semmilyen racionális oka nincs annak, hogy a vers eredeti utolsó négy strófája helyett egy új befejezés íródjon. Ennek ellenére a költemény ezen része (az idézett strófák első két verssorának kivételével) teljes mértékben különbözik a nyomtatványokétól, s minden más verzió lezárásától is:

A nyomtatványok verziója

Azt keresvén engem ő tárgyának venne,
Meg-lőne, és kívánt praedájának tenne.
De nem hagyá Isten, hogy ez végben menne,
'S ilyen vér-szopónak szívem rabja lenne.

Mert a' Szűz Diánna fel-kele mellettem,
El-kergeté rólam, és tőle ment lettem,
E' pedig tovább-is meg-hartzol érettem,
Minthogy fizetését már én-is fel-vettem.

Nevem-is fel-vagyon jegyezve könyvében,
Adtam dolgaimat gondviselésében.
Azért, hogy véletlen ne akadj kezében,
Menny tovább, mert nem-vagy, tudom jól,
kedvében.

A' Szűz-Aszszony nevét mikor emlétettem,
Meg-pirúlt, meg-indúlt, én-is előbb mentem,
Es minthogy későn vólt, helyemre siettem,
Bé-is setétedett, mig oda érkeztem.

Hol-is a' Szűz-Aszszonyt szaporán áldottam,
A' fáradtság után végre el-nyúgodtam,
El-hagyám pályámat, tovább nem futtattam,
Légyen elég, a' mit ezekről mondtam.
(V/142–146, p. 99)

Surányi verziója

Azt keresvén engem, ő Targyának Venne,
Meg löne, és kívánt praedájának tenne,
De meg Csalatkoztál kedved nem töltt benne,
Mivel hogy harczoltam erőssen ellene.

Azért csak távozzál: semmi közöd Velem,
Fiadat, magadat semmire böcsüllöm,
Mert a' Tisztaságot annyira Tisztelem,
Hogy kész vagyok érte: mind halnom,
s mind élnem.

Hogy ezeket hallá, Viszsa mendegelvén,
Le ütven a' fejét, hátra sem tekintvén,
Én is azon közben utamat követvén,
És hamar érhessek házamhoz sietvén.

Az hová ugyan csak be is Verekettem,
Venus, s Cupidotul hogy meg menekettem,
Azért az Istennek Dicséretet tettem,
Azután magamnak nyugodalmat Vettem.

Amen.
(V/126–129, p. 49v–50r)

Surányi emellett még cenzúrázta is a sokak által túlságosan erotikusnak, pornográfának tartott költeményt. Tehát nemcsak akkor nyúlt bele a szövegbe, ha ez forrása „szakadozottsága” miatt szükséges volt. A Nedecki Juliannához szóló ajánlásban, melynek teljes szövegét közlöm, így beszél erről:¹⁹

Az Tekéntetes es Nagyságos Nedeckei Nedecky Iulianna Kiss Aszonnak, nékem kegyes Patronámnak s Drága Komám Aszszonnak alázatos szolgálómat ajánlom.

Ennek előtte két esztendővel nemes Szala vármegyében Lesencse Tomajon létemben történet szerint akadott kezemhez a Tiszta élet Geniussanak historiája. Mivel pedig tudva lévén nálam, hogy Tekéntetes Kis Aszony fölöttébis gyönyörködik az ollatin versekkel jádzodozó historiákban, úgy annyira, hogyha foglalatossági meg engedik, magának csendes helyt választván, annak olvasásában oránként magát mulatgattya. Mellyhez képest ha sok rendbéli gratiaitul nem ösztönöztettem volnais, mind azon által előttem viselvén kötelességemet, magmaban el tökéltetem, a’ mennyire reszkető pennám és öreg napjaimra nézvé homályos szemeim engedik, hogy lé irjam, és azzal Tekéntetes Kiss Aszont neve napján még kössem; amintis hozzá fogván szerencsésen vighezis vittem, jó lehet azon historia óságára nizve már szakadozott s ennyihán levél héjávalis lett légyen, de mivel iffjuságom esztendeibenis meg fordulván kezemben, ennyihánszor átalis olvastam, így a’ fogyatkozásokat abbul vett emlékezetembül helyre hoztam. Mint hogy pediglen ezen magyar Homerus a’ meg történtt dolgoknak képzise alatt némelly verseket valamentire vastagabb pennával irtt legyen, az ollyatén verseket én vagy ki hattam, vagy pedig a’ szókat azokban meg változtattam, úgy mindazonáltal igyekeztem, hogy az értelme meg maradgyon. Vegye azért Tekéntetes Kis Aszony szokott kegyességgel, és ennek nem minimőségét, hanem az ajánlónak készségét, s Tekéntetes Kis Aszonyhoz való igaz hívsigét méltoztassék tekéntenyi, mert amaz köz mondás szerint: kinek nincs arannya vagy kövér báránnya, alázatos szolgálótyát ajánlya. Olvassa azért Tekéntetes Kis Aszony jó igyekezettel, engem pedig, szegén szolgálját uri gratiájával ápolgatni méltoztassék, a’ kibentovábbis magamat alázatossan ajánlom, élek, halok.

Tekéntetes és Nagyságos Kiss Aszszonnak
Irtam Eleffánton Februarius havában,
Szent Julianna estén 1764dik Esztendőben,

alázatos szegén legén szolgálja,
erdemetlen Komája,
Surányi György

---

¹⁹ Az átírásban a központosítást és a nagybetűk használatát modernizáltam. Surányi az e, é betűk megkülönböztetésében nem következetes.

A cenzúrázott verzió és a forrásszöveg (tehát az editio princeps) összevetése elvben jól mutathatja, hogy Surányi mit gondolt cenzúrázandónak Gyöngyösi versében, abban az esetben legalábbis, ha az általa kedvelt költeményt egy nemes hölgy olvassa. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a cenzor fő törekvése a már a 18. századi elemzők által is túlzottan erotikusnak ítélt munka illedelmesebbé tétele volt. Mindezt többféle eszköz alkalmazásával érte el, bár a két verzió különbségei esetenként biztosan másolási hibából adódnak. Az alábbiakban elsőként a másolás folytán kimaradt strófák eseteit mutatom be.

1. Biztosan másolási hiba miatt kimaradt strófák

Bizonyos szöveghelyek kapcsán egyértelmű, hogy a forrásszöveg és Surányi változatának különbsége nem szándékolt. Erre példa a következő részlet:

Nem kelletik ottan több tsapásnak lenni,
Tsak egyel-is könnyű annak fejét venni,
Mellyet Philoméla látván már meg-lenni,
Hogy azt fel-ragadja, siet oda menni.

**Es azt férre tévén, töb részét testének,
Még meg-sem hűltében éltető vérenek
Fel-kontzolja Progne, 's az tzélja kedvének,
Hogy abból főzessen ebédre Férjének.**

A' mint ezt fel-tette, úgy el-is követi,
Fijának a' testét sütteti, főzeti,
Kövé vált a' szíve, hogy nem érezheti
Ennek szörnyűségét, 's meg tselekedheti.
(IV/165–167, p. 78)

A költeményben Progne épp most gyilkolta meg kisfiát, Itist, s határozta el, hogy feltálatlja annak testét ebédre férjének. Surányi verziójából a 166. strófa hiányzik, amiért is az elbeszélés menete látványosan megbicsklik a megmaradt két versszak között. Ebben az esetben cenzúrázásról nyilvánvalóan nem lehet szó, mégpedig azért, mert ha Surányi valamiért kihagy egy szöveghelyet, akkor mindig igyekszik összecsiszolni a meg-

maradt, egymást követő versszakokat.²⁰ Az alábbi példa épp egy ilyen összecsiszolt szöveghelyet mutat be. Surányi csupán a „Hallván” szót írta át „Látván”-ra, s így a némi zavart okozó strófhianyot könnyedén kiküszöbölte:

H1 *Cupido*

Surányi kézírata

Mond haraggal: Megint itt vagy, te szemtelen,
Távozzál, mert mindgyárt meg-rontlak képtelen!
Botsát-is egy nyilat ellene hirtelen,
De hibáz, és lészen lövése helytelen.

Mond haraggal: itt vagy megint Te szemte-
len,
Távozzál mert mingyárt meg rontlak képtelen,
Bocsátis egy nyilat ellene hirtelen
De hibáz, és lészen lövése helytelen.

Mást fog azért, és azt veti idegében,
Forrván a' vér benne haragja mérgében,
Inti, vagy térjen-meg maga seregében,
Vagy szomorú véget végyen itt éltében.

Hallván ezt Cupidó, szárnyát meg-fordította,
Es Diánnát félvén ostromát tágította,
Szívemet az alól megint szabadította,
Rabjaihoz mégyen, 's-kínokat újjította.
(V/50–52, p. 88)

Látván ezt Cupido szárnyát meg fordítja
És Dianat félvén ostromát tágította,
Szívemet az alól megént szabadította,
Rabjaihoz mégyen, s-kinokat uijjította.
(V/48–49, p. 44v–44r)

2. Talán másolási hiba miatt kimaradt strófák

Bizonyos szöveghelyek kiesésekor nem sérül a szöveg értelme, amiért már nem evidens véletlen másolási hibára gondolni. Ugyanakkor a kihagyott szövegrész kapcsán nehéz elképzelni, hogy egy cenzor miért találta volna azokat kihúzendónak, illetlennek. Erre láthatunk példát a harmadik részben, amely egy nagyszabású vadászat egyik jelentét írja le:

Es a' férre tsapván erányzott helyétől,
Nyakában nem meszsze akad a' fejétől,
Irménisnek jobban jó a' nyil kezéből,
Mert az rajta által-hat a' tüdejétől.

Phialé felett egy Herjóka lebege,
Mert vala még akkor a' napnak melege,

---

²⁰ A Nedecki Juliannához szóló ajánlásban maga mondja: „ollyatén verseket én vagy ki hattam, vagy pedig a' szókat azokban meg változtattam, ugy mindazonáltal igyekeztem, hogy az értelme meg maradjon”.

Arra vetvén szemét, kézija billege,
Férre rúgá magát a' miatt idege.

Azért noha tzéltott azzal óldalához,
De el-vetvén úttyát, jút tsak a' farához,
Kit látván, hirtelen kap újabb nyilához,
De a' sem vitetett erányzott tárgyához.

Mert egy reves fára tálalt vólt állani,
Midón szintén lőne, le-kezd az omlani,
Azzal tzélozása rendi meg bomlani,
Es a' nyil úttyából bal-felé hajlani.

Akad óldalában ott egy kóris-fának,
Bánnya hibázását a' Nympha nyilának,
Idegét újjonnan vonnya-fel íjának,
'S vészi megint tzélúl a' Medvét magának.
(II/116–120, p. 52–53)

Hogy miért maradt ki ez az öt strófa Surányi verziójából, azt nem lehet eldönteni. Oka lehet az általa használt kézirat hiánya, egyszerű másolási hiba, de akár a 86 versszakon át olvasható monumentális vadászati jelenet megrövidítésének a szándéka is. Ugyanígy nehéz lenne dönteni azon strófák kimaradásának okáról, melyekben a szerelmi csalódás következtében öngyilkosságot elkövető személyekről olvashatunk:

Ez selyem-sinórral hurkolja géégjét,
Amaz (a' szerelem vévén-el elmjét)
Maga veri által fegyverrel vesjét,
'S úgy adja Plútónak Ifjúság 'sengjét.

Ki nagy tüzet rakott, 's allott közepében,
Nagy rikóltással ég 's repedez testében,
A' míg szólhat, szitok 's átok van nyelvében,
Cupidot átkozván illy veszedelmében.

Ki mély kútat keres, 's magát abban veti,
Ki a' meg-emésztő könyvezést követi,
Annak tengerében életét temeti,
Ki mérges itallal magát emészteti.

Némelly pedig szívét vágja-ki mellyéből,
Haragossan marja azt kínnya mérgéből.

Némelly mindent üldöz, tűz láng jó szeméből,
Melly mind Cupidonak van dühösségéből.
(I/79–82, p. 11)

Hasonló problémával találkozunk a második részben is. A költemény második részében tulajdonképpen különböző katalógusokat olvashatunk. Például házasságtörés-katalógust, bosszúkatalógust, udvarlaskatalógust, panasz-katalógust, szépséghiba-katalógust stb. A következő részlet a bosszúkatalógusból való, abból a tematikus egységből, melyben nők állnak bosszút az őket ért sérelmekért. E szakasz mindössze 8 strófából áll (a férfiaké 15 versszak hosszú), Surányi verziójában pedig ezek közül is csak az első kettő olvasható. Tény, hogy emiatt a megcsalt feleségek aktív ellenállása a cenzúrázott szövegben még kevésbé kifejtett, mint Gyöngyösi eredetijében, de itt sem lehet biztonsággal dönteni a kérdésben. Íme a teljes katalógus:

Mert a' Nóstény-rend-is sok panaszát hánnya,
Es azt boszszúllani mérgesen kívánnya,
A' mit fel-tet, arra magát reá szánnya,
Es végben-is viszi, ámbár azt meg bánnya.

E' meg-útált Urát sokképpen leseti,
Esküszik, hogy vagy így, vagy úgy meg-öleti,
Sokféle hányt tórit el-sem kerülheti,
Hanem tett boszszúját halállal fizeti.

Ama gyilkosokat fogad a' házára,
Leg-jobban aluván rohannak ágyára,
Ott darabolják-fel, 's vetik az útzára,
Reggel fel-virradván sokak' tsudájára.

E' vendégséget üt, Urát jól tartattya,
Végre le-fektetvén titkon meg-fojtattya,
Másnap halva lelvén lármáson jajgattya,
Hogy a' bor ölte-meg, reá azt fogattya.

Urát ez másokhoz küldi múlatásban,
Es mikor víg lévén ott a' jól-lakásban,
Ejjel haza menne senkit nem-bántásban,
Altal-vereti azt az úttza-hajlásban.

Némellyek keresnek Néző-Tudósokat,
Es meg-aranyozván elsőben azokat,
Vará'slások után vészik tanátsokat,
Miképpen hozhatnák veszélyre Urokat.

Végben-is viszik azt sok adományokkal,
Hogy meg-romoljanak kezekkel, lábokkal,
Azok nyomorognak másféle tagokkal,
Es szörnyű kínokat vallanak azokkal.

Ezt pedig a' veszély várja a' mezőben,
Amannak az halál hány tört az erdőben,
Ki éjtszaka retteg, 's ki minden időben,
Ez a' kertben romol, amaz a szőlőben.
(II/93-100, p. 28)

3. Biztosan cenzori beavatkozás

Surányi több helyen is átírja a verset, s nem hagyja ki a problémás szöveg helyet. Nyilvánvaló, hogy a beavatkozás célja gyakran a durva vagy provokatív szavak, kifejezések finomítása:

H1 *Cupido*

Surányi kézírata

Mond' a' másik: nagyobb az én rövidségem,
Mert nem-régen történt vala betegségem,
Mások alá veté farát Feleségem,
A' mig helyre állott abból egésségem.
(II/9, p. 17)

Mond a másik: nagyobb az én rövidségem,
Mert nem régen történt vala betegségem,
Másoknak kedvezett sokszor Feleségem,
A mig helyre állott nékem egésségem.
(II/8, p. 9v)

Van' olly-is, ki szívét azzal szomorgattya,
Hogy mikor tanuló-házát látogattya,
Praeceptor az aszszonyt bizvást szorongattya,
'S Calepinus helyett a' **pendelyt**²¹ forgattya.
(II/32, p. 20)

Van ollyis, ki: szivit azzal szorongattya,
Hogy mikor tanuló házát látogattya,
Praeceptor az Aszont bizvást szorongattya,
S-Calepinus helyett a **kötént** forgattya.
(II/19, p. 10v)

Azomban nem mervén hálni magánosan,
Más mellé dült sokszor, 's bátrabb volt párosan,
De járt Hadnagy Uram annyiban hasznosan,
Hogy a' lapos hasat találta tsútsosan.
(II/59, p. 23)

Azomban nem mervén háljni magánossan,
Más mellé dült sokszor, s-bátrabb volt párossan,
De járt Hadnagy Uram annyiban hasznossan,
Hogy a Feleségét találta Modissan.
(II/30, p. 11v)

---

²¹ A pendely a korban fehér házivászonból készült alsószoknyát jelentett, amely közvetlenül a testet takarta.

Ugymint, A' ki vénnel nőszik sok pénzéért,
Tudva **Kurvát** vészen nagy Nemzettségéért,
Vagy más vétekbélit valaki kedvéért,
Tsuda, mit nem mivel azokkal vesztéért.
(II/150, p. 35)

Ugymint: a ki Vénnel nőszik sok pinziért,
Tudva **roszszat** vészen nagy Nemzettségéért,
Vagy más vétekbélit valaki kedviért,
Csuda mit nem mivel azokkal vesztiért.
(II/78, p. 14v)

Az utolsó példa kapcsán elmondható, hogy Surányi következetesen kerüli a „kurva” szó használatát. Míg a nyomtatványokban összesen négyszer fordul elő, addig a kéziratban egyszer sem.

Szintén gyakori jelenség, hogy Surányi kisebb-nagyobb blokkokat is eltüntet a szövegből. Ez olykor csak 3–4 strófát jelent, máskor viszont akár 15–20 strófányi szakaszokat is kihúz. E szakaszokban nem minden strófa tartalmaz illetlen leírásokat, sőt előfordulnak olyan kihúzott egységek is, amelyekben egyáltalán nem találunk ilyen tartalmú versszakokat. Úgy tűnik, hogy a másoló eleve meg akarta rövidíteni a költemény legerotikusabbnak tartott, leginkább kifogásolható második részét. Feltűnő ugyanakkor, hogy az ilyen kihagyott blokkok zömében mégis akad egy-egy olyan kihívó leírást, obszcén szót tartalmazó strófa vagy verssor, amely különösen bánthatta a cenzor szemét. Például abban a 4 strófás blokkban, amelyben Philomela átkokat szór az őt kegyetlenül meggyalázó Tereusra:

Engemet, óh, Lator, im, **Kúrváddá** tettél,
Magával Nénémmel meg-nem elégedtél,
Hanem énnékem-is, im', Férfjemmé lettél!
Oh, átkozott, miért inkább meg-nem öltél?
(IV/106, p. 70)

Egy másik, 10 strófás szakaszban szintén igen provokatív leírásokat olvashatunk:

Ennek (noha magát gyakran confortálja,
De még-is a' tárgyat hibáson találja)
A' fáj, hogy Nósténnye másért meg-útálja,
Es a' ki jobban ló, annak inkább állja.
(II/26, p. 19)

Máshol testi hibákat kitaláló, verisztikus jellemzések fordulnak elő a kihagyott 20 strófás egységben:

Ugy ki hálhat kedvén a' dohos szájúval,
Rühessel, sülyössel és büszhödt lábúval,

Rút torhákat hányó rothadott májjúval,
Annál inkább azzal, ki veszett frantzuával.
(II/126, p. 32)

A katalógusokban bemutatott férfiakkal és nőkkel (akik mind Cupido áldozatai) megesett történetekről többnyire egy-egy strófában értesülünk. Előfordul azonban, hogy egy ilyen történet több versszakban van elmesélve. Ennek egyik példája egy férj elbeszélése, aki saját megcsalását meséli el. Kétség sem fér hozzá, hogy Surányi szándékosan hagyta ki ezt a teljes részt:

Az így szóll: kezdetem vólt egy helyre mennem,
De hogy későn járék, esvén olly hírt vennem,
Meg-térék útamból, 's azt kezdém fel-tennem,
Valamint, valahogy, othon kell ma lennem.

Haza-is érkezém, de tsak étszakára,
Mikor már az Aszszony ment vólt nyúgalmára,
Mindazáltal úgy-is vigyázzván magára,
Elebb fel-kél, mint én lépek szállására.

Mond: Ki várhatta most meg-érkezésedet,
Előre miért nem-küldted' emberedet,
Tudhatalak vólna úgy varni tégedet,
A' mint illik látnom kedves személlyedet.

El-költ a' vatsora, mit adjak már enned,
Édesem, kell addig várakozva lenned,
Míg valami készül, azomban jobb menned
Az ebédlő házban, 's ottan meg-pihenned.

Magam pedig mindjárt mégyek a' konyhára,
Hogy a' mit készítnék, ne légyen sokára.
A' kit hallván én-is így szóllék szavára:
Ettem már, szükségem nints a' vatsorára,

Hanem nyugovás kell. a' minthogy kardomat
Le-is óldom, ágyhoz készítem magamat,
Míntha szívem ugyan érzené dolgomat,
Nem lehet tágítnom meszszire ágyamat.

Végre a' mikor már alunni kezdettem,
Nagy hortyogást hallok, mellyre fel-ébredtem,

Ugy tettett, mintha a' vólna tsak mellettem,
Hogy az Aszszony tészti azt, úgy vélekedtem.

De midőn tovább-is hattya a' fületem,
Fel-kezdém emelni az ágyból fejemet,
Akkor más gondolat ütven már szívemet,
Kiáltok, hogy hamar gyújtsák-meg tüzemet.

A' melly készen lévén hamar fel-is lobban,
Az hortyogás pedig újjúl mind nagyobbban,
Le szállok az ágyról, hogy láthassam jobban,
Ki lészen az, látván, a' szívem meg-dobban.

Mert kertészem hortyog, 's fekszik az ágy alatt,
Ki oda az ágyból tsak előttem szaladt,
Kinozván az Aszszonyt a' lelki fúrdalat
Fél, hogy torkára forr az attól nyelt falat.

Hogy ezt tselekedje, azt soha nem véltem,
Meg-híttem mindenben, mert tőle nem félttem,
Minden zavar nélkül véle szépen éltem,
Es hogy tovább-is az úgy lészen, reménltem.

E' pedig onnét lett, 's nem-esett másképpen,
Midőn egykor véle sétálgatnék szépen,
A' Kertészt találjuk majd a' kert középén,
A' verőn alunni, ki-terjedve éppen.

Magam mondom néki, nézd az árbotzfáját,
Mint fel-sátorozta, 's ki-nyomta gatyáját,
Kit látván, másfelé fordítja ortzáját,
Mintha utállaná tetemes tsudáját.

Tetszik pedig néki anak nagy dorongja,
Mert noha fút tőle, de meg-mosolyogja,
Az után pediglen maga melle fogja,
Es ágyának, mint én, lész kedvesbb zalogja.

Mert jóllehet dolgát most rajta vesztette,
Es a' mint érdemli, meg-fizet érette,
De tudom, az előtt azt másként követte,
En előttem pedig mindenkor színlette.
(II/33-47, p. 20-22)

Surányi – ahogyan ez várható volt – főként a második részt dolgozta át, minthogy ez tartalmazza a legtöbb erotikus tartalmú strófát. Érdekes módon azonban cenzori munkájának másféle területei is vannak. A kézirat a bizonyosan Surányi által gyártott, Nedecki Juliannához szóló ajánlason kívül tartalmaz egy másik, olvasóhoz szóló ajánlást is. Olvasóhoz szóló ajánlást egyébként maga Gyöngyösi is írt a vers rövid verziójához,²² sőt az editio princepsben is olvasható egy, mely Gyöngyösi szövegétől teljesen különböző (utóbbi Turoczi Mihály szerkesztménye), s mely a későbbi nyomtatványokban is öröklődött. Megállapítható, hogy a Surányi kéziratában lévő ajánlás sem Gyöngyösi, sem Turoczi verziójával nem azonos. Minthogy Surányi forrása az editio princeps másolata, az vélhetőleg tartalmazta Turoczi ajánlását. Ez azért is valószínű, mert annak egyik jellegzetes kifejezése fel is bukkan Surányinál a másik, Nedecki Juliannához szóló ajánlás szövegében („vastagon fogó penna”), továbbá olvasónak szánt ajánlásában azzal a jótanáccsal is találkozunk, hogy a boldog élet elérése érdekében a „tisza élet Geniusának” példáját érdemes követni. Surányi tehát bizonyosan Turoczi ajánlását látta, de jelentősen át is írta azt. Ennek illusztrálására mindkét ajánlás szövegét idézem:²³

Turoczinál:

A' Kegyes OLVASÓHOZ,

Bizonyos az, hogy mennél többet fárad a' penna; annál vastagabban fog, te azért Kegyes Olvasó meg-ne ütközzél, hogy ha valahol e' munkátskában-is a' penna egy kevésbé vastagabban fogott volna, mert azok-is olly dolgok, mellyek meg-történhetek. Ennek olvasásához azért készületlen ne nyúlj, hanem mivel mindennek ideje vagyon, annak olvasására bizonyos időt szabj, és abban, azt nem sietve 's mintegy futva, hanem halkal és figyelemmel egészen által olvasd el, távoztatván az ide 's tova kapdosó ugrádozást az olvasásban, és úgy a' Tsalárd CUPIDONAK kegyetlenségét meg-esmérheted, és annak mérges nyilait a' Tiszta életnek GENIUSSAVAL el-kerülheted, olvasd azért jó igyekezettel. Te magad pedig élj kívánt áldásban 's jó egészségben;

Fent nevezett Szolgád,
ohajtom szívessen.

---

²² Ezt ld. GYÖNGYÖSI, *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása...*, i. m., 9–10.

²³ A nagybetű-használatot és központosítást itt is modernizáltam.

Surányinál:

A Kegyes OLVASÓHOZ 1703²⁴

Ved eszedben, Kegyes Olvasó, hogy ezen historiában a Geniuson értetődik a' magános tiszta élet, a' Vennuson pedig a' csalárd világ, Cupidon abrázoltatik a világnak különbféle szín alatt lévő incselkedése. Azért, ha szerencsésen akarod életedet folytattni, s boldog napokat akarsz számlálni, kövesd a' tiszta élet Geniussának példáját. Ha tanácsomat fogadot [!], mind test, ördög, világot, kik neked Cupidóval nagy ellenséged, meg győződ. Olvasd tehát jó szándékal, Te pedig kívánt áldásban élly sok esztendőket.

Látható, hogy míg a nyomtatványok ajánlásában egy az erotikus tartalom miatt mentegetődő, viszont a költemény eszmei mondanivalóját dicsérő szöveg olvasható, addig Surányi verziójában egy didaktikus versértelmezést találunk. Surányi minden fontosabb szereplőt – a mű intenciójától egyáltalán nem idegen módon – allegorikus figuraként értelmez. Eszerint a főhős, Genius, a tiszta életet, Venus a csalárd világot, Cupido pedig a testiséget („a világ incselkedését”) hivatott jelképezni. Ehhez hasonló magyarázat egyébként Gyöngyösi ajánlásában is olvasható, ő azonban bővebben fejti ki mondandóját. Geniusról például így ír: „a Geniuson értetik egy olyan személy, aki minekutána általlátta sok dolgokból az említett veszedelmeket s azoknak szörnyűségét, amelyek, tudnia illik, mind az házasságban, mind azon kívül az megmondott buja szerelemnek mérge s emésztő tüze miatt szoktak esni, és azokat el akarná kerülni.”²⁵ A költő emellett a mitológiai háttérrel is tisztázza, ami Surányinál teljes mértékben hiányzik. Az általa cenzúrázott, olvasóhoz szóló előszó a költemény szövegében is kifejtett értelmezési elvárásokat összegzi csupán, s az erkölcsi mondanivaló nagyon rövid summázata akar lenni.

Surányi verziójában tehát nem pusztán a mű érzéki tartalmú strófáktól való megtisztításáról van szó. A verset egy nemes kisasszonynak ajánlotta, s a másoló amellett, hogy illedelmesebbé tette a költeményt, röviden és egyszerűen értelmezte is azt a számára. Mindezzel együtt igen csak érdekes, hogy Surányi épp egy ilyen – meglehetősen pikáns – munkával köszöntötte a hölgyet névpapja alkalmából.

---

²⁴ Az idegen kéz által utólag lejegyzett évszám olvasata és jelentése is bizonytalan, minthogy azt akár 1705-nek is lehetne olvasni. Az olvasattal kapcsolatban több szakértő véleményét is kikértem (Adamik Lajosét, Bujtás László Zsigmondét, Latzkovits Miklósét, Szabó András Péterét), de egységes, határozott álláspontot így sem sikerült kialakítani. 1703-ban-ban egyébként még élt Gyöngyösi, 1705-ben viszont már nem. Valószínű azonban, hogy az évszámnak se így, se úgy nincs köze Gyöngyösi biográfiájához.

²⁵ *Uo.*, 9.

TOLNAI OTTÓ MŰVÉSZETÉNEK FRANCIA KÖTŐDÉSEI –
GEOFILOZÓFIAI ARTIKULÁCIÓK

REZÜMÉ

Tolnai Ottó művei számos francia irodalmi és filozófiai utalást tartalmaznak. A tanulmány ezt a Blanchot, Duras, Foucault, Deleuze, Barthes nevével kijelölhető konceptuális utalásrendszer kontextualizálja azzal a céllal, hogy feltárja Tolnai látásmódjának és érzékelélméletének gyökereit. Sajátos elrendeződésként egy síkra helyezi Tolnai képzőművészeti írásait, esszéit a szerző költői és prózai alkotásaival. Ily módon a tanulmány rámutat a művészi alkotófolyamat és szövegműködtetés egységére, a rizómára és a hajtásra. A Blanchot-féle „fehér tér” fogalmának Tolnai-féle aktualizálása a fehér összes színének és anyagának alkímiája folytán arra világít rá, hogy a művészi alkotás célja a modernitás fehér terének kimozdítása, elírása, eszköze pedig a fikció és a valóság egymásra mozgatása, a balkáni háború után kialakult határ-fogalom radikális fikcionalizálása. Így lesz Tolnainál a költői tér a leendő „kis” figurák és azok határtapasztalatainak kísérleti terepévé. Opusa méltó olvasat és egyben élénk dialógus a francia irodalmi és filozófiai modernitással, amit Deleuze vonalán minorizál.

KULCSSZAVAK: posztmodern tér- és szubjektumelmélet, geofilozófia, ex-jugoszláviai magyar képzőművészet, minor irodalom, határ, rizóma, moduláció, kortárs magyar irodalom

RÉSUMÉ

Pour une articulation géophilosophique de l'oeuvre de Otto Tolnai – de la connexion française

Les œuvres d’Otto Tolnai comprennent de nombreuses références à la littérature et à la philosophie françaises. L’étude vise à contextualiser ce système de références mis en place dans la lignée de Blanchot, Duras, Foucault, Barthes, Deleuze, et à explorer par là-même le fondement esthétique et philosophique de la vision et de la perception de Tolnai. Considéré comme un agencement spécial, les critiques artistiques et les essais sont placés sur le même plan avec les œuvres poétiques de l’auteur. Cela pour montrer l’unité du processus de la création artistique en oeuvre et ses opérations majeures: le pli et le rhizome. Suite à l’actualisation du concept blanchotien d’«espace

blanc» par toutes les couleurs et matières du blanc, Tolnai met en évidence le nécessaire déplacement (déterritorialisation) qu'il faudrait opérer à la conception blanchotienne de littérature, en reconduisant le réel à la fiction, et en élaborant, après la guerre des Balkans, une conception radicalement fictive de la frontière. Ainsi, l'espace poétique à la Tolnai deviendra un terrain d'expérimentation en vue de figures et espaces en devenir : un opus qui entre en dialogue et en résonance avec la modernité littéraire et philosophique française qu'il ne cesse de minoriser dans la lignée de la pensée deleuzienne.

MOTS-CLES: théorie postmoderne de l'espace et du sujet, géophilosophie, arts plastiques hongrois de l'ex-Yougoslavie, littérature mineure, frontière, rhizome, modulation, littérature contemporaine hongroise

AZ IRODALMI TÉR – KITÉRŐ RITURNÁLIÁK. Tolnai Ottó költészete, katalektái, prózája, képzőművészeti esszéi, rajzai, festményei, interjúregénye, meg nem írt útikönyvei: *riturnáliák*,¹ ismételt gesztusok, a mozdulás hangjai („téveteg beszéd”²), az a nyelv, amellyel létrehozható, kihordható az irodalmi tér. Maurice Blanchot irodalmi tere egy ritkuló, csendes és színtelen térség, amely éppen e tulajdonságai folytán, ritkulásban, eltűnésben, „munkátlanságban”, „műtelenségben”, azaz mint felszámolódás ragadja meg az irodalom esszenciáját.³ Mallarmé, Valéry, Gide, Beckett és Blanchot vonalán az irodalmi teret a modernitásunkra jellemző fehér írások (Camus, az Új regény, a *Tel Quel*, a Minuit-körüli kortárs szövegek) népesítik be, végsőkéig meritik e tér „tüllfehér”⁴ lényegét. Tolnai számára kiemérhetetlen ez a francia érintés: Blanchot csipkeállagú Mallarmé-

---

¹ Riturnália/ritornelló – A Deleuze-Guattari-féle geofilozófia kategóriája. „a föld éneke” (Gilles DELEUZE, Félix GUATTARI, *Capitalisme et schizophrénie I, Anti-Œdipe*, Paris, Minuit, 1972, 416); „territoriális komponens, ami kisarjad, rügyezni kezd, termelni” (UŐK, *Capitalisme et schizophrénie II, Mille Plateaux*, Paris, Minuit, 1980, 401); „prizma, tér-idő kristály, amely megnöveli a sebességet és interakciót kelt. A riturnália az idő a priori formája...” (Uo., 418); „egyféle hang-territorialitás”; (Gilles DELEUZE, Claire PARNET, *Párbeszéd*, ford. KARÁCSONYI Judit, LIPTÁK-PIKÓ Judit, GYIMESI Timea, Budapest, L'Harmattan kiadó, 2015, 84).

² Maurice BLANCHOT: *Az irodalmi tér*, ford. HORVÁTH Györgyi, KICSÁK Lóránt, LŐRINSZKY Ildikó, Budapest, Kijarat kiadó, 2005, 35.

³ A *désœuvrement* két magyar fordítása. Blanchot magyar kiadásában szereplő „munkátlanság” a szubjektum felől, míg a „műtelenség” (Popovics Zoltán) a megszülető mű hiánya felől ragadja meg Blanchot fogalmát.

⁴ TOLNAI Ottó, *Kalapdoboz. Képzőművészeti írások*, Újvidék, Forum, 2013, 89.

esszéje, a pliszé imaginárius tájai Michaux-nál, Duras lepraillatú babérrózsái,⁵ Bachelard intim terei, Bataille és Foucault határ-fogalma, a szökésvonalak és rizómák Deleuze-e, a Barthes-Twombly-Valéry érintkezés.⁶

Meglepőnek vagy ellentmondásosnak tűnhet elsőként éppen Maurice Blanchot-ra utalni, s vele az eltűnésben és felszámolódásban önmagával azonossá váló irodalmi térre (amilyen például Szajkó metafizikus tere,⁷ vagy a Maurits-esszében felidézett Hamvas-féle fehér: „*Már nem lehetett több fehéret kenni a hattyúra...*”⁸), ugyanis Tolnai még lírájában is ízig-vérig plasztikus, kolorista. Szavai pusztá kézzel munkált dolgok, ahogy a fáradtságosan kidolgozott színei sem fogalmak, hanem anyagok, reáliák. Ellentmondásnak tűnhet, de éppen Blanchot e ritkuló tere, e mégis kimeríthetetlen nyelvi táj Tolnai kontrapunkt-művészetének valódi tárgya. Ezért fordul végtelen figyelemmel a költészet ritka tere felé, s válogatja szét finom érzékkel annak láthatatlan fehérreit, a fehér minden anyagát. Ezért vállalkozik a földmérő és révész precizitásával a területek (földek és tengerek) bejárására; s talán ebből adódik a prózájára jellemző mozgások sokféle ritmusa, eltérő dinamikai, sebességei. Tolnai foglyul ejti a költészet blanchot-i kristály terének változó potenciáit. Saját hanggá, anyaggá és színné gyúrja az anyagtalant. Munkája azért olyan lélegzetelállító, mert e kartográfusi tevékenységével nem csak affektumokat és perceptumokat tép ki az anyagból, de megalkotja költői fogalmai is.

Egyik szinten évekig írom ezt a faktografikus prózát a vakvágányról, minden nap regisztrálom, és aztán egy-egy szó kikristályosodik, egy-egy költői foga-

---

⁵ A lepra- vagy pestisillatú leander képe többször előkerül Tolnai költészetében és prózájában. Marguerite Duras „rossz értelemben vett impresszionizmusa” (Uő, *Költő disznózsírból. Egy rádióinterjú regénye*, Pozsony, Kalligram, 2004, 98), az, ahogy megragadja pl. az *India Song*ban vagy a *Vice-Consul*ban (Marguerite DURAS, *India Song*. Paris, Gallimard, 1973, 19; Uő, *Le Vice-Consul*, Paris, Gallimard, 1966, 166) a pillanat „vékony rétegét”, mély benyomást tett Tolnaira. Lásd még: TOLNAI Ottó, *Balkáni babér. Katalekták*, Budapest, Jelenkor Kiadó, 2001, 228; Uő, *Rothadt márvány. Jugoplasztika*, Budapest, Kijarat kiadó, 1997, 74.

⁶ Az *Adriadalom* Roland Barthes Cy Twombly-esszéjéből idéz. Uő, *Balkáni...*, i.m. 219.

⁷ TOLNAI, Szajkó = Uő, *Kalapdoboz...*, i.m., 160.

⁸ Uő, *Letérdeltem...* = Uő., 89.

lom, kategória elkülönül, s aztán versekben megy tovább. Versekre finomulnak, és akkor egy-két évig újra prózában írok tovább.⁹

A Blanchot-féle elvont (absztrakt) irodalmi tér csak így, ellenfényben (próza-vers-esszé) látható, kontrapunktként, „kis” nyelven, mint *lomográfia*, vagy színekkel. Rózsaszínnel, azúrkékkel, vörössel, lilával, klorofillzölddel, feketével, szürkével, avagy a fehér anyagaival – mésszel, liszttel, sóval, homokkal, porral, sárral, gipsszel, rothadt márvánnyal, ólommal, karfiollal, csönddel *etc.* Tolnai megrögzött földmérő, „öreg alkimista”, aki folyton újratерemti és vissza is vonja, elsatírozza a láthatóság és érzékelhetőség határait. Érzet-kompozitumaival nemcsak a költészet, a vers „fehér” terét affirmálja mint folyton eltérő helyet, *utopos*-t – ahogy az 1986-os interjúban fogalmaz: „*A vers az egyetlen utópikus modell, noha verseim most szinte dadogásnak tűnnek. Igen, minél inkább csak a vers marad, annál inkább radikalizálódik.*”¹⁰ E heroikus mozzgatásban maga a fehér tér az, ami radikálisan elmozdul. A költészet metafizikai affirmációja végül a költészet – azaz a fikció – primátusát, a fikció elsőségét állítja. De nem a valóság ellenében, nem a fikció valóságot galvanizáló erejének nevében, nem a kettő pont különállásával, nem a kettő távolságát reaffirmáló módon. A kontrapunkt itt elveszíti pont, illetve *pontos*, oppozitív jellegét: maga lesz a kiterjedő nyüzsgő létezés, a deleuze-i értelemben vett Ház. Inflexió, pliszé. Hiszen – ahogy Deleuze és Guattari fogalmaz – minden művészet a házzal kezdődik, az állattal és a házzal: „*A művészet nem a hússal, hanem az állattal, a házzal kezdődik.*”¹¹ Amilyen a rovarház, a virág utca 3, a homokvár, illetve a művészet „fehér” háza: a fekete kalapdoboz, a színes irattartók és dossziék kimeríthetetlen virtualitása. Ezek káozmoszából aktualizálódnak, hajtogatódnak ki a Tolnai számára oly fontos síkok, a rajta futó vonalakkal és csomópontokkal, figurákkal (perceptumokkal és affektumokkal).

RIZÓMA-HATÁR: KONCEPTUM (FOGALOM), AFFEKTUM, PERCEPTUM. Ezek lennének – Deleuze és Guattari geofilozófiájának kategóriáival – a Tolnai-féle művészi kreativitás maradandó, önmagában megálló létezői, monu-

---

⁹ SZAJBÉLY Mihály (szerk.), *Rózsaszín flastrom. Beszélgetések vajdasági írókkal*, Szeged, JATE Szláv Filológiai Tanszék, 1995, 72. A beszélgetést lejegyezte Pozsik László.

¹⁰ *Uo.*, 72–73.

¹¹ Gilles DELEUZE, Félix GUATTARI, *Mi a filozófia?*, ford. FARKAS Henrik, Múcsarnok, Budapest, 2013, 157.

mentumai. Közelebbi kontextualizáláshoz, ahhoz, hogy megértsük Tolnai művészi munkáját, magától kínálkozik a költészete számára „alapvető” rizóma-fogalom (annál is inkább, mivel e fogalom a magyar közgondolkodásba többszörösen is éppen Tolnai révén került forgalomba¹²), valamint a belőle kibomló rendkívül komplex geofilozófia, amely egyszerre zenei, matematikai és esztétikai modell.¹³ A geofilozófia, a rizóma filozófiája, a filozófia téri fordulata, a filozófia deterritorializálása („*A gondolkodás inkább a territórium, a föld viszonyában jön létre.*”¹⁴), ami éppen annak felismerése, hogy e három tradicionálisan egymástól elváló és minőségét tekintve egymással versengő megismerési mód – azaz a filozófia, a tudomány és a művészet – szükségszerűen érintkezik egymással. A *Mi a filozófia?* egymás mellé rendeli a gondolkodás három nagy formáját: a filozófiát, a tudományt és a művészetet; megnevezi e területek sajátos kreativitását, a káoszhoz való viszonyulásukat.

A három gondolkodás keresztezi egymást, egymásba fonódik, ugyanakkor nincsen szintézis. A filozófia a fogalmakkal szintézist fakaszt; a művészet az érzetekkel emlékművet állít, a tudomány a függvényekkel tényállásokat hoz létre.¹⁵

A művészet által létrehozott érzetek, perceptumok és affektumok ugyanis a gondolkodás lehetőségét hordozzák a filozófus számára, aki olyan fogalmakat alkot, amelyek a művész perceptumainak szolgálnak foglalatul. A perceptum persze nem percepció, nem észlelet, de nem is észlelés, hiszen független az őt tapasztaló szubjektumtól. A perceptum inkább az az „érzetegyüttes”, ami a művészet által önmagában őrződik meg. Ugyanígy az affektumok sem affekciók, nem valamely szubjektum ér-

---

¹² Tolnai felkérésére készül el Deleuze és Guattari *Rizóma* (1976) című írásának magyar fordítása (lásd: Ex Symposion 15–16 (1996), 1–17); emellett a rizóma az egyik meghatározó költői, írói, alkotói kategóriája, amely számos alakot ölt: csicsóka, rizómafotel (*Költő disznózsírból*), rizómaszőnyeg (*Grenadírmars*), rizómaszövedék (*A pompeji szerelmesek. Fejezetek az Infaustusból. Válogatott prózai írások*, Pécs, Alexandra, 2007, 84–85).

¹³ Deleuze és Guattari közös írása a *Rizóma* (1976) az 1980-as geofilozófiai traktátus, DELEUZE, GUATTARI, *Mille plateaux...*, i.m. programadó bevezető esszéje lesz; a geofilozófia komplex szisztematikus kifejtését az 1991-es utolsó közös könyv, a *Mi a filozófia?* adja (Gilles DELEUZE, Félix GUATTARI, *Qu'est-ce que la philosophie?*, Paris, Minuit, 1991).

¹⁴ Uo., 73.

¹⁵ Uo., 167.

zelmei, hanem „az ember nem emberi leendései”.¹⁶ A geofilozófia, mivel a gondolkodást a térhez rendeli, s annak folyamatjellegét, leendését (*devenir*) igyekszik megragadni, szakít a hagyományos tér-idő szerkezettel, amely még a karteziánus *cogito* mentén, a szubjektumot az objektumhoz való rögzítettségében adta meg. Az affektum és perceptum tehát e felbomló és leendő tér-idő szerkezet új eseményei: a territorialitáson keletkező és onnan kifutó leendések, esztétikai alakokkal és fogalmi szereplőkkel.

A három gondolkodás egymással való dinamikus elrendeződését (*agencement*) a területek peremén keletkező szószólók¹⁷ (*intercesseur*), jobban mondva közben-járók, eljárók (földmérők és révészek) hozzák létre, járják ki, járják el: a szomszédos területek határain csetlenek-botlanak, azok peremeit hajtogatják ide-oda, ott dadognak, toporognak, s mindközben jellegzetes „relációs” és „dinamikai vonásaikkal” elrajzolják, deterritorializálják a területek meglévő kontúrját.

Vannak dinamikai vonások: az előrelépés, a behatolás, a felkapaszkodás, a leereszkedés a fogalmi szereplők dinamikái, közéjük tartozik Kierkegaard ugrása, Nietzsche tánca vagy Melville alámerülése, ezek a filozófiai atlétáknak való, egymásra visszavezethetetlen mozgástípusok...¹⁸

Tolnai affektumai tehát ezek a hiperérzékeny és sérülékeny, dinamikus figurák, a korpuszban egyre sokasodó szószólók, közben-járók: ők azok, akik a költészet-sűrűsödéseket, a költészet-pliszéket prózává (regénnyé, esszévé, interjúregénnyé) hajtogatják ki. Ők a gondolkodás határain túlra merészkedő, a „lét új anyagaival” „együtt sikló”¹⁹ fogalmi szereplők, akik hallatják, megszólaltatják e minor területek hangjait (ahogy Maurits szólaltatja meg Michaux recsegéseit, csaholásait).²⁰ Az infaustusok, Wilhelm, Regény Misu, T. Olivér stb. tehát mind olyan fogalmi szereplők, akik Michaux, Bataille, Foucault és Deleuze „vezényszavaival” vagy „formu-

---

¹⁶ Uo., 142. (Saját fordítás.)

¹⁷ Uo., 65, 71, 79, kifejezőbb lehet itt a „közben-járó”, eljáró (el-járás).

¹⁸ Uo., 62.

¹⁹ Uo.

²⁰ Tolnai Maurits 20 lapból álló rajzszorozatáról, amely Henri Michaux *Recsegések* (*Les craquements*) című prózaverséből „kölcönözte” a címét, a Maurits-esszében számol be. TOLNAI Ottó, *Maurits nyomában citátumokkal* = UŐ, *A meztelen bohóc*, Újvidék, Fórum Könyvkiadó, 1992, 157–158. Az *Érzékiség gyónásom* határzóna-fogalmába szintén beleértődik a recsegés, ropogás, süvítés, repedés (repedésvonalak) szemantikai mezeje. Vö: UŐ, *Balkáni... i.m.*, 135–160.

láival” a fülükben (heterológia, áthágás, határsértés, rizóma, leendés) esztétikai figurákká válnak. Kataléptikus mozgásaikkal, dadogásaikkal feloldják a határok átjárhatatlanságát – a műfajok, országok, nyelvek, nemzetek és kultúrák, a józan ész és örület határait. Fabulálnak a zónáról, összekötik, félretolják annak látható síkjait, megsokszorozzák, kivehetetlenné teszik peremeit, föl-le motringolják a rajta futó szájakat.

RETERRITORIALIZÁCIÓK A HATÁRON. Tolnai is egy efféle táncoló, botorkáló fogalmi szereplőként viszi színre magát legtöbb esszéjében, ahogy a *Nyelvhatáron az azúr szakadék és a sűrű fekete lét között*²¹ című konferencia-előadásában is, amely a jugoszláviai háború utáni határvalóság síkjaiból helyezi foglalatba Tolnainak mint „határlénynek”²², mint „kísérleti állatnak” a figuráját és retrospektívait (fabulációit). Egymásra vetítődik három határ-történet. A *Kavics* (1956), Tolnai első írása, ahol is egy fura beckett-i figura szájában kavicsal örökre a határon marad:

A kispróza egy figuráról szól, aki a határon próbál átmászni, de közben kataléptikus állapotba kerül. Úgy marad. Ott marad. Szájában egy kavicsot szopogatva, talán hogy félelmében nehogy felkiáltson, talán hogy éhségét, szomját enyhítse. Ott marad a határ szívében. Lám, immár fél évszázada.²³

Ezt követi a határ két oldalán élő és a határral mit sem törődő állatok etetéséről szóló tanmese (fabula) a zóna észrevétlenné válásáról. Majd a harmadik, a *Vízililiom* című írásra mutató,²⁴ amely e két előző történet egymásra mozdítása: a kimerevített statikus-kataléptikus *Kavics*-beli határ-figura (territorializálódás) és a nem-létező-határ víziója (deterritorializálódás) után ugyanis a vízililioméért a tőzegtóba lépő „én” feltárja, közel hajol (bele az anyagba, a vízbe), hogy kikapasztalja a határ alapjának valódi természetét (reterritorializálódás):

---

²¹ TOLNAI Ottó, *Nyelvhatáron az azúr szakadék és a sűrű fekete lét között* = Uő, *Grendírmars. Egy kis ízelt opus*, Zenta, zEtna kiadó, 2008, 357–370.

²² „...közben a szó szoros értelmében határhelyzetbe kerültem, határlénnyé, köztes, illetve középlénnyé lettem...” Uo., 357.

²³ Uo., 366.

²⁴ „Befejezésül, még egy másik szövegemre is utalnék, hogy az egészet lekerekítve, kerek határ, van ilyen: a látóhatár, Istenem, miféle látóhatár, ismét viszont érhessek Foucault-hoz. A *Vízililiom* című írásról van szó.” Uo., 368.

A határzóna tőzegtavából virágaink alá tőzeget bányásztunk feleséggel, amikor is a kis tó közepén egy gyönyörű, sárga vízililiomot pillantottunk meg. Láttam, feleségem szíve fáj érte, udvarunk kis tavába szeretné implantálni a védett, mint hamarosan kitűnik, többszörösen védett növényt. Kora ősz volt, még hideg. Letoltam nadrágomat, és vacogva elindultam a tó közepe felé. Ott megcsúszva egy csónakkarónak tűnő ferde rudat kaptam el, ne vágódjak a hideg vízbe. Majd lehajoltam, derékig, aztán mégis nyakig merülve, végig a karót markolva, hogy gyökerestül kitépjem a liliomot. Ám a lilium erősebbnek bizonyult. Idegesen, pánikszerűen tapogatva a fenéken, megdöbbenve tapasztaltam a víz alatti rizómaszőnyeg abszolút voltát, s azt, hogy ez a sárga lilium ama szőnyeg része, legszebb dísz. [...] lám, éppen most győzöttem meg végképp, alant nincs határ, az alapba, a fundamentumba az Isten nem húzott vonalat, a mindenkori alap, a határ alapja rizómaszerkezetű...²⁵

De nem csak a költői, esztétikai figurák kerülnek egy elrendeződésbe, egy síkra („becketti figura”-állatok–Tolnai-elrendeződés), hanem a határ fogalmi szereplői is. Például létrejön egy izgalmas Pascal–(Bataille)–Foucault–Deleuze–Tolnai-elrendeződés. Érdekes és tanulságos, hogy a magyar Foucault-ból átvett határsértés²⁶ és a francia eredetiben használt *transgression* (inkább áthágás) szemantikai mezeje mennyire nem esik egybe. Foucault 1963-as (tehát jóval a *Rizóma* előtt keletkező) Bataille-ról szóló írása a határról mint gátról és korlátról (*limite*) szól, viszont Tolnai határozószója – „kúszónövényyszerűen”²⁷ – tökéletesen megragadja azt a

---

²⁵ Uo., 368–369. A *Pompeji filatelista* II. fejezete így meséli el a jelenetet: „Hiszen ez a rizóma (minden filozófiai kategóriát így, a terepen kellene tanulmányozni a filozoptereknek), morfondírozom nyakig vízbe merülve immár, hihetetlenül összefüggő szőnyeget képez. Semmi sem tagolja, határolja... [...] Remélem, mondom félve lépkedve kifelé a gyönyörű sárga liliumokkal mellemen, nincs elaknásítva, nem maradt itt egy-két akna a vasfüggönyből, mert, minden jel szerint, a vasfüggöny aknagumói a rizómaszőnyeget sem kímélnék, felszaggatnák, egyedül talán csak azok lennének képesek felszaggatni, tagolni...” TOLNAI, *A pompeji... i.m.*, 85. Az újramondások és elmozdítások dinamikája tekintetében a *Grenadírmarshan* elmesélt vízililium-rizóma története inkább visszavont és elemelt az első megfogalmazáshoz képest. Ez a tisztulás, a fehéredés, csipkésedés, azaz a kivonás művelete.

²⁶ Michel FOUCAULT, *Előszó a határsértéshez* = UŐ, *Nyelv a végtelenhez*, ford. SUTYÁK Tibor, Debrecen, Latin Betűk, 1999, 71–86.

²⁷ Tolnai írása végén (dőlt betűvel szedve) Foucault-t idézi: „A határsértés, írja Foucault, [...] tehát nem úgy viszonyul a határhoz, mint a fekete a fehérhez, a tiltott a megengedethez, a külső a belsőhöz, a kirekesztett az otthon dédelgetett melegéhez. Inkább egyfajta kúszónövényyszerűen összefonódott viszony van közöttük, amelynek semmiféle áttörés nem képes a végére járni. Olyasvalami lehet ez, mint a villámlás

tulajdonságot, amit végül a botanikából vett rizóma-fogalom fejez ki a legteljesebben (azaz mint fogalom).

Hasonló határérzékről, határizlésről (ahogy Deleuze–Guattari „színízlésről”, „fogalomízlésről” beszél)²⁸ és nem mellékesen Foucault gondolkodásának mély ismeretéről tanúskodik *A meztelen bohóc* rövid 1976-os Szombathy-írása,²⁹ amely Antonioni és Handke mellett Foucault egy kevéssé ismert tanulmányára hivatkozik Jean Thibaudeau *Futballmeccs* című regényéről.³⁰ Nem annyira az idézett pár sor, inkább maga a Foucault-szöveg kontextusának ismerete az, ami meglep. Foucault meglátása szerint ugyanis regényében Thibaudeau a jelen pillanat megragadásakor a folytonosságnak egy sajátos alakzatát hozza létre, ami a folytonosságot változásában, mint „diszkontinuus kontinuitás” képes megragadni. Foucault és Deleuze (ahogy Bachelard és Michaux, Valéry vagy Barthes), és egyáltalán a francia esszé azért megkerülhetetlen Tolnai számára, mert pont úgy jár el, úgy olvas és lát, ahogy ő maga, amikor egymásra hajtogatja a gondolkodás síkjait.

DETERRITORIALIZÁLÁS, KIVONÁS, DADOGÁS. Tolnai nem győzi észrevenni, mi minden van e diszkontinuus kontinuitásban. Nem győzi rögzíteni az egyszerre nyelvi és földrajzi, egyszerre konkrét és elvont, költői és kollektív határtapasztalatot, a folyton megnyíló zónák bifurkáló, kivehetetlenné váló, vibráló energiákkal teli deterritorializáló működését. Ez a határtapasztalat egyébként maga a kisebbségi létezés, amely a kivonás és dadogás mellett – a minorizálás mindig visszavonó gesztus³¹ – gyakran él az egyensúlyi helyzetet felbontó likvidálással, folyékonytá tétellel. Ez maga

---

az éjszakában, amely az idő mélyéről érkezőn sűrű és fekete léttel ajándékozza meg azt, amit megtagad, tetőtől talpig belülről világítja meg, holott neki köszönheti világitó élenkségét, szívszaggató és formára csiszolt egyedüliségét, elvész a térben, melyet szuverenitásával megjelöl, és elcsitul végül, miután nevet adott a sötétségnek.” UÓ, Nyelvhatáron..., i.m., 369–370.

²⁸ DELEUZE, GUATTARI, *Mi a... i.m.*, 68.

²⁹ TOLNAI Ottó, Szombathy Bálint. *Futballogram* = UÓ, *A meztelen bohóc*, i.m., 201–202.

³⁰ Michel FOUCAULT, *À la recherche du présent perdu* = UÓ, *Dits et écrits I*, Paris, Galliard, 1994, 532–534.

³¹ A *Pilinszky az IN MEMORIAM CELAN-t készül meg-nemírni* π -rizómában is a Pi-anyag visszavonása a cél: „valójában a Pi-anyag visszavonásán dolgozom”. TOLNAI, *Balkáni...*, i.m., 184. A kivonásról mint az irodalom legfőbb gesztusáról lásd: Gilles DELEUZE, *Critique et clinique*, Paris, Minuit, 1993.

az értelmezői stratégia: „átengedni magamon...”,³² ami a Szeméremékszerekben egészen odáig megy el, hogy a valóság (menekültválság, betegség, kis-hétköznapi lét) és fikció (az iratgyűjtőkben eddig felgyülemlett élet/történetek/töredékek) egymással interferálnak, dinamikus egyensúlytalanságba, azaz diszkontinuus kontinuitásba kerülnek. Ezt az egyensúlytalanságot (a nem szűnő deterritorializációt) nem könnyű elviselni. A síkok mozgatása, a régi síkok összemozgatása a most alakulókkal, az érzetegyüttesek kitermelése és működtetése komoly súlyemelői teljesítmény:³³ „élethalálharc”,³⁴ amilyen Camus vagy Deleuze atlétái számára. Hiszen egy Atlasz ereje, vagy egy távolugró atléta nagy-nagy nekilendülése kell, hogy a tömbök végül egy kompozíciós síkba gördüljenek. Nem véletlen Tolnai rácsodálkozása a két neobarokk Atlaszra, akik a szabadkai régi Nemzeti Kaszinó (1897, Raichl J. Ferenc) épületét tartják vállalikon: ugyanígy a költő, akinek egy egész nyelvet kell kihordania: lyukat vágni a „világnyelv páncélján” („Mert a világnyelv már maga egy védőpáncél... ”³⁵), hogy onnan tudjon elődadogni a fájdalom.

S noha minden e territorialitások, e házak körül és mentén íródik tovább, a Szeméremékszerek rést üt a valóság szerkezetén, mintha sikerülne mégiscsak feljutni – ahogy a Maurits-monográfiában még nem – „a fájdalom legmagasabb csúcsaira”.³⁶ Tüllépünk a Tolnai-féle közel-emelés, közelhajolás egyszerre profán és esztétizáló gesztusán. Mi a felemelés? Elrendeződés. Moduláció. Közel-hozás, haptikus érzékelés, a test és nem csak a szem (értelem) látása. A felemelés *par excellence* gesztusa a nézés. Például Nézni a Tiszát, mint radikális program,³⁷ vagy ahogy a vidék „mint a lehető legnagyobb kaland” és „életveszélyes utazás” elrendeződik a költészet fehér terében „minden vidékies komplexus nélkül”.³⁸ Ez a művelet, a moduláció, amely mindig új ráncot, új hajtást kelt a költői belakottságban, rést üt a képen („azúr szakadékokot”³⁹ vagy Michaux-val, a csaholáson és recsegéseken át a tájjá-, állattá-leendéseket). A művészi moduláció (a távolság kiiktatása, a felemelés) minorizálja a látás nem szűnő nemességét (amely-

---

³² SZAJBÉLY (szerk.), *Rózsaszín... i.m.*, 64: „saját testemen, irodalmamon próbálom ki”; „átengedem magamon...”, *uo.*

³³ *Uo.*, 70.

³⁴ *Uo.*, 67.

³⁵ *Uo.*, 64.

³⁶ TOLNAI, *Letérdeltem, úgy néztem = UÓ, Kalapdoboz... , 97.*

³⁷ UÓ, *Világítótorony eladó. Festettvíz-próza*, Zenta, zEtna-Basiliscus, 2010.

³⁸ SZAJBÉLY (szerk.), *Rózsaszín... i.m.*, 70.

³⁹ Vö. pl. TOLNAI, *A pompeji... i.m.*, 136.

re Blanchot is utal), a semmisnek vélt anyagokat átszellemíti és érzetté, szenzációvá gyúrja, konceptummá, affektummá és perceptummá.

De valami kibillen. A fabuláció, a kontrapunkt felszámolja az értelem logikáját. Ugyanis, ahogy Deleuze-Guattari fogalmaz, a kontrapunkt nem ellenpontoz: „nem arra szolgál, hogy összekapcsolja a valós vagy fiktív beszélgetéseket”, hanem arra, hogy minden diskurzusból „felszínre hozza az örületet”.⁴⁰ A Szeméremékszerek éppen ennek a munkának a gigászi kísérlete, ugyanis a kontrapunktikus szerkezet olyan

...kiterjedt kompozíciós síkot feltételez, amit az író nem előre, absztrakt módon gondol ki, hanem a sík azzal párhuzamosan épül és gyarapszik, ahogy a mű előrehalad, és ahogy nyitogatja, kavarogtatja, szétszedi és újraépíti az egyre határtalanabb kompozíciókat, amelyeket mind jobban és jobban áthatnak a kozmikus erők.⁴¹

Ezért lehet az az érzésünk, hogy a Szeméremékszerekben mintha még tovább bonyolódna minden. A fikció és a valóság egymást kizáró síkját a karkai kócoló gépek végérvényesen összekuszálják. Sőt a fikció mintha visszatüremkedne a valóság látható, moláris vonalaiba: örült módon szétveti a *sensus communis*, azaz a józan ész belátásait és el(s)írja a helyes irányt. Persze ez csak a „nézés”, az „észrevétlenné válás” radikális programja mentén lehetséges.

FESTÉSZETI TÉNY – KÁOSZ ÉS FIGURA. Miért a festészet? Miért lehet releváns Tolnai kis világainak felderítésébe bevonni a festészet kérdéskörét, felvetni a festészeti tény problémáját, túl azon, hogy nyilvánvaló Tolnai képzőművészet iránti affinitása, s nem megkerülhető a vajdasági képzőművészet, a kis, „marginális”, „vidéki festők” feltérképezésére irányuló alapkutatása sem. Hiszen ezzel a tevékenységével a néha önmagukról művészként mit sem sejtő alkotókat az európai művészet sodrába illeszti, képbe hozza (például Ivanyos Sándor esetében: „Különösmód előbb neki kellett bizonyítani, hogy létezik az opus. Hangyánál is hasonló eset volt.”).⁴² Továbbá érdemes megfigyelni, mit lát, mit is néz Tolnai, mi az a „détail”, amire „rátapad”, mi az a „pikturális csoda”, az „az első semmis fix pont”, amit észrevesz, ugyanis ez az észrevétel és az azt követő mozdulat, gesz-

---

⁴⁰ DELEUZE, GUATTARI, *Mi a... i.m.*, 159.

⁴¹ Uo.

⁴² TOLNAI, *Látogatások Ivanyos Sándornál = Uő, Kalapdoboz, i.m.*, 43.

tus („te hát: innen kell elindulni feléje [...] De ahogy még közelebb, már-már a képbe lépünk, észrevesszük, hogy ez a vörös valahogy ott van az arcon is.”⁴³) vezeti őt magát is a képbe. Ezzel a mozdulattal tudja felnyitni, áthelyezni, feloldani a képnéző fájdalmas képtelenségét: „képtelenek is voltunk”;⁴⁴ „Valójában azt nézem, hogyan állok hozzá, hogyan kezdek működni, egyáltalán, hogyan is működöm.”⁴⁵ Ugyanígy nem mellékes, hogy kikkel, mely gondolkodókkal néz együtt, milyen relációban (lásd a barátság fogalmát Deleuze és Guattari geofilozófiájában mint a fogalmi szereplő relációs vonása): Bachelard, Hamvas, Danilo Kis, Pilinszky, Fülep, Barthes, Michaux, Rilke, Cixous, Hantai Simon, Deleuze, Beckett stb. stb. –, s hogy észrevételei merre vetik a saját írást, költészetet, prózát, képzőművészetet, s vajon mi gyűrűzik még tovább újabb művészi eseményt keltve (ahogy Laura Sagmeister festői műhelyében vagy Nagy József békaszínházában).

A festészetről szóló hosszabb-rövidebb írásai, esszék, azaz intenzív perceptumok, melyek különálló korpuszba rendeződnek, ahogy *A meztelen bohóc*, *Rothadt márvány*, *Kalapdoboz*, ám mint *fabuláció* (regény, mondat, napló – *Gyelmis regény*, *Egy mondat Sáfrány...*) a teljes életmű kulisszáját, virtuálisát alkotják. Ez az a kanavász, amely mintegy rásimul az egészre, körbetekeri, körbeöleli a születő figurát, az író-festő alakzatait, a testeket, a tereket, a színeket, és magát a saját testet – legyen az bármily „rezge kérész”, „rezge kisgyermek”. Tolnai voltaképpen portréművész, a képzőművészet és irodalom síkjait nagy igyekezettel csúsztatja egymásra.

Michaux és Maurits példája jól mutatja, mennyire közel áll egymáshoz, festészet és költészet.

És akkor már az is tudatosodott bennem, immár nem halogathatom, újra el kell kezdenem írni Mauritsról, a festőről, ahol a festés is egyfajta írás, a költőről, ahol az írás is egyfajta festés, egyszerre van jelen az írón és az ecset, igen, mintha az írón sokkal jobban tudná vezetni mindezt, mint a ceruza (...)⁴⁶

Aztán egy nagyszabású alliterációsor,⁴⁷ vagy még inkább paronomáziasor veti fel az irodalom és általában a művészet központi problémáját:

---

⁴³ Uő, *Pechán József = Uő, A meztelen... i.m., 7.*

⁴⁴ Uő, *A rózsaszín sár = Uő, Kalapdoboz, i.m., 234.*

⁴⁵ Uő, *Nádler István, fekete, uo., 308.*

⁴⁶ Uő, *Letérdeltem... i.m., 75.*

⁴⁷ Az adjektív alakzatok közül az alliterációra való utalások például: „alliterációs lánc”, „abszolválta az alliterációk szerepét eljárásaimban”, *TOLNAI OTTÓ, Szeméremékszerek. A két steril pohár. Regény Misu és társai, avagy az iratmegőrzők sorrendje*, Budapest, Jelenkor Kiadó, 2018, 136, 280.

irón, iromba, idomtalan, irdatlan – furcsa, de a felsorolásból kimarad az *irónia*. De mi az, ami irdatlan? Az a valami,

melynek megírhatatlansága festetik, megfesthetetlensége íródik meg, miközben a két eljárás éppen átcsúszik egymáson, mint kenderáztatóban ha fürdünk, s egyszer csak egy hullát pillantottunk meg a szétázó szálak bűzös függönye mögött...⁴⁸

Ugyanerre az egymásra csúszásra, összecúszásra lehetünk figyelmesek az előbbi három határtörténetben.⁴⁹ Az összecúszás, képbe hatolás, a barázdáltból a simába való áthajlás, azaz a „sima” (*lisse*) létezés vágya fogalmazódik meg a Maurits-esszé korábbi változatában is:

Jó lenne istenem, milyen jó lenne, ha ezekkel a jegyzetekkel, ezzel az írással néhol, mint akinek először van lábán korcsolya, rácsúsznék a papír üveges felületére. Jőmagam ugyanis képtelen vagyok bármilyen értelmezésre, elemzésre – csupán a képek előtti pánik legyőzésére tett kísérletről van szó.⁵⁰

Mindebből mi következik? Az a felismerés, amely számos művész és filozófus felismerése a festészet lényegéről: hogy tudniillik a festészet – ahogy Tolnai mondja: ez az eleve láttató művészet⁵¹ – láthatóvá teszi a látás tapasztalatát, azt a tapasztalatot, amely a hétköznapi és filozófiai nyelv számára, a test és szellem elválásával egyszer és mindenkorra eltávolodott egymástól. Ez Merleau-Ponty Cézanne-olvasatának,⁵² Deleuze Bacon-könyvének, *Az érzet logikájának*⁵³ fontos üzenete. A perspektíva deformációja feltárja a látható láthatatlanját, a katasztrófát – ahogy a modulációnak ezt a lényegi idejét Cézanne nevezi –, avagy Baconnel szólva a diagramot. A festmény tehát „láthatóság a négyzeten”,⁵⁴ hacsak nem „vakság”. Nem véletlen Tolnai zárójeles megjegyzése Faragó Endre *Fél-*

---

⁴⁸ Uő, *Letérdeltem... i.m.*, 75.

⁴⁹ Például ilyen egyszerre de- és reterritorializáló filmbeli nagyjelenet a konyhakredenc határon való átcsúsztatásának epizódja.

⁵⁰ TOLNAI Ottó, *Kalapkorszak. Két jegyzet Mauritsról* = Uő, *A meztelen... i.m.*, 172.

⁵¹ Uő, *Maurits nyomában... i.m.*, 156.

⁵² Maurice MERLEAU-PONTY, *Cézanne kételye*, ford. SZABÓ Zsigmond, Enigma 1996/3, 76–90.

⁵³ Gilles DELEUZE, *Francis Bacon. Logique de la sensation*, Paris, Ed. de la Différence, 1981, magyarul: Uő, *Francis Bacon. Az érzet logikája*, ford. SEREGI Tamás, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2014.

⁵⁴ Maurice MERLEAU-PONTY, *L'œil et l'esprit*, Paris, Gallimard, 1964, 22.

szemű lány című képéről: „ez a kép egyben a látást és a látványt is mutatja”.⁵⁵ A festészet megmutatja azt, amiről a látás elfeledkezik. A képbe lépés, a közel-hajolás viszont csak a saját minorizálásával lehetséges. A költő lét-rehossa az esszéíró vizionáriust, „a többet látó embert”,⁵⁶ aki „a vidéki ember tágabb”⁵⁷ szemével néz, szinte vak. Nem meglepő, hogy Cézanne festésben elfáradt vörös szeme is a vakság metaforája... A művészek, ahogy Goya nőalakjaira hasonlítanak, „[v]alamit náluk, nálunk nagyobbat láthatnak (a festő megsejtéseinek maximumát)”.⁵⁸

MI TÖRTÉNT? MI TÖRTÉNIK? (LEENDÉS. PARÓDIA. KLINIKAI KRITIKA). Miért volt szükség e két nagy téma (irodalom és festészet, irodalmi tér és festészeti tény, ház és figura) vázlatára? Mert a *Szeméremékszerek* is e két jellemző alakzatot hozza működésbe, csúsztatja egymásra, s az egymásra csúsztatás paroxisztikus pontján a képbe emeli az írókat mint közben-járókat, a határon mozgó fikatív és az alteregóitól eltérő én figuráját. Az egymásra csúszás abban az értelemben is szembeötlő, ahogy a határsáv világa a saját teremtett világok közé csúszik, illetve megfordítva, ahogy a korábbi szövegek értelmezési horizontként rásiklanak a határsávban éppen történő valóságra. Nincs (valóságos) valóság. A valóság korábbi (de már régen elveszett) racionalitása helyét a fikció (mindig leendő) valósága veszi át. Ennek tudható be talán az is, hogy az elbeszélői hangok kezdeti akkurátus elkülönítése elfelejtődik: a mű paroxisztikus csúcspontján a dossziék szerzője, maga az én, önmagát viszi színre: felkerül a képre, mégpedig az abszurd elzárás karkai és foucault-i (börtön és a pszichiátria) tereiben, ahol a beckett-i figurának már nincs lehetősége cselekvésre (kényszerzubony), sem beszédre (letapasztott száj).⁵⁹ Egyébként is: az igazi ékszer csak abban a csöndben és mozdulatlanságban, a száj megállásában lehetséges.⁶⁰ Az egyes szám első személyben író ebben a megállásban, ebben a felfüggesztésben, visszavonásban kerül fel figuraként a képre. A kép, talán Wols képe, vagy Beuysé, igazi performansz, amikor is T. Olivér rózsaszín flastromja alól állati szuszogással, nyöszörgéssel a képre szuszog-

---

⁵⁵ TOLNAI Ottó, *Életünk ideogrammai: Kismonográfia Faragó Endréről* = Uő, *Meztelen bohóc*: 115.

⁵⁶ Uő, *Maurits nyomában... i.m.*, 155.

⁵⁷ Uő, *Életünk... i.m.*, 115.

⁵⁸ Uő, *Maurits nyomában... i.m.*, 155.

⁵⁹ Uő, *Szeméremékszerek... i.m.*, 281, 284.

⁶⁰ Uő., 270.

ja minden meglévő és virtuális anyagát: „...mert akkor már kényszerzubonyban éltem. És mind gyakrabban volt a szám is leragasztva. Rózsaszín flastrommal, keresztformában”.⁶¹ Ez maga a blanchot-i legkritikább fehér tér, amelyet ezen a ponton Bartók szólaltat meg, a bartóki kék. Ezt a fehér-kék metafizikus teret csak így lehetett kijárni, szétfeszíteni, megjeleníteni: a fabuláció óriásainak rapszodikus el-éneklésével: paródiájával.

A fehér tehát csak így látható: kontrapunktikus megsokszorozódással, mint deterritorializáló dallam, a rapszodosz elcsukló hangja, parodosza. A *Szeméremékszerek* az (el)járás és (el)nézés sajátos sebességeit dolgozza ki: a sebesség kezdeti fokozása várakozást kelt, őszinte nevetést, de meddig tartható vajon ez a feszültség? Mindenesetre a fabuláció itt óriásokat kelt életre, a fikció szintjén. A sebesség elfogyása, a zárt világok nyomasztó abszurditása viszont paródiát kelt: ütemvesztést, a rapszodosz énekei (mint Ottó áriái) elválnak a narratív (fiktív) szálaktól; az ékszer itt: steril pohár. Ez a pa-rodosz valóságos fájdalma: „a dallam és a nyelv elkülönülése”, „elveszett zene utáni kesergés, a dallam természetes helye utáni fájdalom”,⁶² magának az észrevétlenné válásnak⁶³ a fájdalom-szerkezete. Megannyi óriás-csőpp ékszer, flastrom⁶⁴ a fájdalom szerkezetén.

Egyszer azt álmodtam, én szerelem le csőpp szeméremékszerét... Azt álmodta? Igen. Azt. Ahogy szereli le a szeméremékszerét? A szűnyog lánya szeméremékszerét. Igen, mondtam....⁶⁵

---

⁶¹ Uo., 272.

⁶² Giorgio AGAMBEN, *A paródia. A profán dicsérete*, Budapest, Typotex, 2008, 47–48.

⁶³ DELEUZE, GUATTARI, *Devenir intense, devenir-animal, devenir-impreceptible* = UŐK, *Mille... i.m.*, 285–380.

⁶⁴ Csáthhoz és a könyvbeli barát révén az elmeegőgyintézethez kötött rózsaszín flastrom történetéről lásd: SZAJBÉLY (szerk.), *Rózsaszín... i.m.*, 67.

⁶⁵ TOLNAI, *Szeméremékszerek... i.m.*, 281.

A KULTURÁLIS HIBRIDITÁS KRÓNIKÁJA
BÖNDÖR PÁL PRÓZÁJA

REZÜMÉ

A jelen tanulmány a költőként ismert Böndör Pál prózájának az opuszban elfoglalt pozíciójával foglalkozik. A recepció, és maga a szerző is, másodlagos teljesítményként tekint a három regényre, melyek ezen vélekedések szerint nem érik el az 1960-as évek óta íródo lírai művek esztétikai szintjét. Ahhoz, hogy újraértékeljük az *Ebihalak* (1987), *A holdfény árnyékában* (2011) és *Bender & Tsa.* (2014) című műveknek a pozícióját, figyelembe kell venni a megjelenésük kontextuális sajátosságait, az autobiografikus vonatkozásokat, a Böndör-költészetből ismert motívumtárral, írásmóddal és attitűddel való kapcsolódásokat, valamint az intertextuális és intermedialis sajátosságokat. A tanulmány négy fejezetből áll. Az első rész összegzi a kritikák meglátásait, és rámutat az értelmezések néhány hiányosságára. Ezután külön-külön fejezetek foglalkoznak a három mű kontextusával, a lényegi eltérések és folytonosságok szem előtt tartásával. Végül az összegző fejezet a böndöri prózapoétika fontos sajátosságait tárgyalja: az autopoétikus írásmódot, illetve a kulturális hibriditás valós és fikcionális terének reprezentációját.

KULCSSZAVAK: Böndör Pál, prózakísérlet, autopoétika, intermedialitás, transzkulturalitás

ABSTRACT

The Chronicle of Cultural Hybridity – The Prose Works of Pál Böndör

The paper deals with the position of Pál Böndör's prose works within his oeuvre. Author and critics likewise claim that his three novels are of inferior value compared to the poet's lyrical works, and they fall far below the aesthetic level of his lyric poetry that has been written since the 1960s. We have to examine the contextual peculiarities and the autobiographic traces of the novels, the relationship with the motifs, poetics and attitude of the poet's lyrical works. Intertextuality and intermediality also has to be taken into consideration in order to re-evaluate the novels *Ebihalak* (1987), *A holdfény árnyékában* (2011) and *Bender & Tsa.* (2014). The paper is divided into four chapters. The first one sums up the main points made by reviewing critics, and attempts to show the problems with earlier interpretations. A contextual approach is

adopted in the following ones, one novel dealt with in each of them. The most significant characteristics of Böndör's prose works are analyzed: autopoetical writing and the representation of real and fictional space of cultural hibridity.

KEYWORDS: Pál Böndör, prose experiments, autopoetics, intermediality, transculturality

Kritikák, értelmezések

A költőként ismert Böndör Pál összesen három prózai művel jelentkezett. Az 1987-ben megjelent *Ebihalak* című ifjúsági regény egy életrajzi vonatkozású, médiumokról szóló történet, amelyre kevés figyelmet fordított a kritika. Bori Imre irodalomtörténetében például csak említés szintjén merül fel a prózai kísérlet: „*Ebihalak* címen ifjúsági regényt írt (1987), gyermekverseskötete pedig az *Örökhatbé* (1992).”¹ A 2010-es években megjelent *A holdfény árnyékában* (2011) és a *Bender & Tsa.* (2014) című regények már nagyobb kritikai visszhangot kaptak: elsősorban a narrátori pozícióváltásra és a költőnek az elbeszélés műfajában való (ön)megmérettetésére összpontosított a kritika. Az életmű szempontjából fontos megjegyezni, hogy *A holdfény árnyékában* magyarországi kiadónál jelent meg (Nyitott Könyvműhely), ám a kritika – egy bíráló kivételével – egyetértett abban, hogy „[Böndörnek] messze nem a legsikerültebb írói vállalkozása,” aminek következtében a *Bender & Tsa.* „új prózaművének írásakor láthatóan igyekezett másféle utat bejárni.”² Az utóbb említett kötet megjelenésekor a recenziók elfogadóbbak, ugyanakkor továbbra is szkeptikusak maradtak. A prózapoétikai bírálatokon túl ezúttal a keletkezés kontextusa is súlyos kritikát kapott:

A holdfény árnyékában egyértelműen kiváló regénynek csak az a kritika minősítette, amely az író és a kritikust is főmunkatársként jegyző folyóiratban jelent meg. Mindezek után furcsa, hogy Böndör Pál, a költő, besétált egy „meghívásos” regény pályázat zsákutcájába, ami egyébként a kiadó szegénységi bizonyítványát is erőteljesen bizonyítja: a színvonalas regény létrejöttét ösztönző nyitottság és vonzerő helyett az önkörben mozgás kizárólagosságát, „a mi kutyánk kölyke” elismerésének lehetőségét biztosítja. Különösen, ha a bírálóbizottság mindhárom tagja az adott klikkben ténykedő „főmunkatárs”; egyi-

---

¹ BORI Imre, *A jugoszláviai magyar irodalom története*, Forum, Újvidék, 1998, 236.

² PATÓCS László, *Kisebbségi kisokos*, Irodalmi Jelen 2015/3, 76–80, 79.

kük a díjazott „regény”-ben név szerint szerepel. Az eredmény felemás. Jó kisprózák. Regénynek vérszegény kísérlet.”³

Annak ellenére, hogy a recenzensek ezúttal többé-kevésbé elismerték a műfajváltás tudatosságát, mégis konszenzus alakult ki arról, hogy a három prózai mű a Böndör-lírához viszonyítva másodlagos értéket képvisel.

A regények megítélésében szerepet játszik továbbá, hogy maga az író is alulértékelő módon nyilatkozott róluk:

Az Ebihalakra igazából nem is tudok visszaemlékezni, ez valamilyen kísérlet volt, komputerekről beszéltem, ami akkor még nemigen volt ismeretes. Nem nagyon szívesen emlékszem vissza erre, nem érzem, hogy ez túl sikeres könyv lett volna. Utána pechemre az első igazi regényem – ez az egyetlen, amely Magyarországon jelent meg, tehát bekerült a könyvesboltokba is –, azt hiszem, hogy az Ebihalakkal vetekszik a leggyöngébb könyvem címéért. Voltak ötleteim, amiket nem úgy valósítottam meg, ahogy kell. Ez a könyv négy fejezetre osztódott volna, a harmadiknak – amit sehol nem tüntettem fel – ki-mondottan unalmasnak kell lenni azok számára, akik újságnak vagy rádióknak napi vagy heti rendszerességgel kell hogy jelentkezzenek. Ezt valahogy nem különítettem el, nem oldottam meg, az egész könyv nem sikerült túl jól. Hál’ istennek, ez nem ijesztette el azokat, akik kiírták ezt a Fórum-regény-pályázatot: meghívtak engem is, és végre írtam egy olyan könyvet, amit örömmel vállalok, és aminek a fogadtatása igazán szép volt.⁴

A jelen tanulmány ezen sajátosság felülvizsgálatára vállalkozik, oly módon, hogy a közöztiség tapasztalatának megírását tekinti releváns próza-poétikai teljesítménynek. A Böndör-prózát a (kisebbségi/vajdasági és egyetemes/magyarországi) kánon átmenetiségében, a kisebbségi lét nyelvi és kulturális sokféleségében, irodalmi és köznyelvi regiszterek átjárt-szásában értelmezhetjük, valamint az élettörténet figyelembevételével érthetjük meg, és ily módon értékelhetjük. Nem elégséges a kizárólag jól behatárolható műfaji sajátosságok alapján, verseskötet és prózamű, elbeszélésgyűjtemény vagy regényforma szembeállításával sikerültnek vagy sikertelennek minősíteni a szóban forgó műveket. Az *Ebihalak* keletkezési kontextusa és az újabb prózaköteteknek a teljes élettörténetre vonatkozó reflexiója ugyanis szükségessé teszi, hogy bevonjuk az értelmezésbe a

---

³ BENCE Erika, *A költő és a regény*, Magyar Szó/Kilátó 2015. április 4. 5. 6., 25.

⁴ FEHÉR Dorottya, *Őszvérköltészet az enyém. Beszélgetés az idén 70 éves Böndör Pállal Finis című legújabb kötete apropóján*, Magyar Szó/Kilátó 2017. július 1. 2., 23–24, 23.

költő korai pályáját meghatározó avantgárd nevelődést, a kísérletező műfajok kérdését, a kollektivitásban és annak hiányában való gondolkodás problémáját.

Az autobiografikusság értelmezési irányai is gondot jelentettek a Böndör-próza olvasása során. Az élettörténet elbeszélhetősége időbeli események folyamatosságát és térbeli dolgok fennállását feltételezi. Az autobiográfiának ebből következőleg számot kell vetnie az 1990-es években bekövetkező szakadással, a kollektív emlékezet sérüléseivel és a korábbi kulturális élet töréseivel, és felveti a már jól ismert kultúrtörténeti pozícióknak, illetve a művészeti életműveknek, irányoknak, értelmezéseknek (a külső kulturális, társadalmi és világirodalmi jelenségeket nem is említve) a folytathatóságát. Mindemellett az autobiografikusság felőli értelmezéshez elengedhetetlen, hogy az író érdeklődő olvasót találjon. Miként *A holdfény árnyékában* egyik elutasító kritikája a regény fülszövegéből kiindulva azt várja el az írótól, hogy a 90-es évek háborús tapasztalatairól meséljen, az élettörténet relevanciája fölé helyezvén a tapasztalat exkluzivitását:

Első tévedésünk az volt, hogy elhittük a szöveget beharangozó anyagnak, és később a fülszövegnek is, hogy a kötet az ezredforduló környéki Újvidékről szól majd. Az is érdekelt minket, hogy hogyan festhet egy, „a valóságot detektorszerűen letapogató, emberi érzésekkel teli regényfolyam egy végeláthatatlan válság keserű újraírása.” (idézet a fülszövegből - Z. É. [Zanin Éva, a kritika szerzője]) Annál is inkább, mivel az ezredforduló után, különösen az elmúlt években lábrakapott délvidéki magyar és délszláv próza számos kiváló alkotása foglalkozik a véres és dekadens huszadik század végi, dezintegrálódni és háborús övezetként létezni kényszerült régió balkáni életérzésének valamilyen irányú megfogalmazásával.⁵

Ugyanezen kritika második kifogása a vajdasági magyar irodalmi kánon felől közelítve bélyegzi elhibázottnak ezt a prózakísérletet. A Böndör-opuszról mindössze *A holdfény árnyékában* fülszövege alapján tájékozódván, „az öregedőfélben lévő vajdasági értelmiség szomorú allegóriájá”-t keresi a regényben:

---

⁵ ZANIN Éva, *Az üres szöveg margója*, Revizor, 2011. 07. 05.
https://revizoronline.com/hu/cikk/3426/bondor-pal-a-holdfeny-arnyekaban/?search=1&txt_src=b%C3%B6nd%C3%B6r%20p%C3%A1l
[A letöltés ideje: 2020. január 5.]

Egy ilyen beharangozót a gyanútlan olvasó hajlamos örömmel komolyan venni, hiszen egy olyan szerzőt méltatnak, akit Gion Nándor, Sziveri János, Brasnyó Isván, Tolnai Ottó vagy éppen Lovas Ildikó és Szerbhorváth György földijeként megillette némi előzetes bizalom. Sajnos csalatkozunk kellett.⁶

Az idézés azért szükséges, mert a Böndör-próza kapcsán megkerülhetetlen a róla kialakult vélekedés bemutatása. Az elemzett regényekben, utalások formájában megfogalmazódott ezeknek a bírálatoknak az ismerete és figyelembevétele, tehát a kritika szervesen beépült a szerző önképébe, és formálta az életmű következő állomásait.

A jelen tanulmány nem vitatja el az aktuális irodalmi életre és a műközpontúságra alapozott értékítélet jogosultságát. Ugyanakkor a három prózaművet illetően az eddigiekben háttérbe szorult jegyekre és értelmezési lehetőségekre hívná fel a figyelmet. Ismervén a költő mélyen szövegközi dialógusba ágyazódó formszigorát, relevánsnak tűnik a műfaji és formai választás kérdése. Továbbá a regényírásból adódó fikció jelenléte szintén az értelmezés alapjául szolgálhat, ami egy tényeken, emléképeken és a valóságos tapasztalaton alapuló, a lokalitás és univerzalitás kettősét feszültségben tartó, irodalmi keretekben létező, imaginárius játéktér létrejöttét eredményezi, az önéletrajzi jegyek és a képzelet összemosisásával. Végül a lírai opuszról több önreflexív motívum is felfedezhető, a kidolgozott lírai utalásrendszer némileg átcsempészett logikája a prózaművekben a formagyakorlatok és a szereplehetőségek számbavétele által át- és szétíródik, miközben az író fenntartja az irodalmi jártasságból általa megsejtett, ám megismerhetetlenségének tudatában maradt (narratív és metafizikai) egység képzetét.

A tipopoézistól a képregényromantikáig

Az *Ebihalak* ifjúsági regény: három serdülőkorban levő fiú, Jode, Angél és Vidáts Kornél felnőtté válásáról szól, akik a lázadás formáit keresik a képregény és a populáris kultúra adta lehetőségekben (*Beatles*, *Elvis Presley*, *Flash Gordon* stb). Az ebihal metaforája, a regény idő- és térábrázolása (az 1960-as, 70-es évek Újvidéke) egyaránt az átmenetiség és a közötlenség képzetét állítja a narráció középpontjába. A címben sejtetett metamorfózis meghatározza a narrációt: a főszereplők környezete is velük párhuzamosan változik, például az első fejezetben a környékbeli mocsár helyé-

---

⁶ Uo.

re lakótömbök épülnek. Arról, hogy nem kizárólag egy ifjúsági nevelődéstörténetről van szó, egyrészt az a sajátosság tanúsodik, hogy a felnőtté válással velejáró didaktizmus elmarad. Inkább antifejlődésregényként jellemezhető a mű, mivel a kijelölt út, a megkomolyodás, a felnövés nem jelent beteljesülést, sokkal inkább szembesülést és rezignációt. Az ellenregénynek megfelelően a fejlődési sík mind időrendben, mind eredményességben eltér a klasszikus nevelődési regény általános szerkezetétől. Azon túl, hogy a fiúk a berögződött erkölcsi tabuk felrúgásának artikulálásához a popkulturális nevelődésből merítenek, az önmaguk testi-érzéki felfogására, a bevésődések elleni érzékenységre is épít a regény. Miként Angél megjegyzi *A felvilágosodás!* című fejezetben: „– A gimnazista az, akit a tanárok és a szülők hallásra korlátozott szobornak képzelnek!”⁷

A gyermek–felnőtt, ebihal–béka ellentétek nyelvi kódoltságúak, mint például a brekegésbe való belekényszerülés. A nyelv birtokolhatatlansága és kiszolgáltatása a cselekmény visszatérő motívumát képezi (különböző formákban, például egy visszhangzó felkiáltás formájában, a regény zárlatában). Az átváltozás és a nyelvvesztés elidegenedéssel jár: feloldhatatlan feszültség járja át a nyelvi identitást és a fizikai valóságot, a testi érzékelést. Angél a történet vége felé, az egyik jelenetben az orvosnak panaszodik:

– A gyomrom – mondta Angél –, nem is a gyomrom, a gondolataim... összekeverednek... Miket beszélek!... Más keveredik a gyomromban, megint más az agyamban... Hiszen láthatja!⁸

Az álomszerű, fikciós életteret jelentő várost elsötétítő, értelmezhetetlen események folyamába torkollik a cselekmény. A konyaasztalnál saját árnyéka monumentálissá terjedésére lesz figyelmes Angél, majd sétára indul a sötét városba, hogy felkeresse az életét uraló komputer képernyőjét:

Hideg északi szél fúj a néptelen utcákon; Angél nem láthatta, de tudta: *fenn az égen foszladoznak a beszédfelhők!* Bátran bolyongott a koromfekete éjszakában. Az iszonyú csöndben csupán saját lélegzetvételét hallotta. Órákig járta a várost, ő, a tapintás érzetere korlátozott szobor. Már lemondott minden reményről, mikor hirtelen felvillant előtte a komputer képernyője.

Enyhén remegtek a zöld betűk.

„Áramköreimben béka kúszik?” – írta ki a gép.⁹

---

⁷ BÖNDÖR Pál, *Ebihalak*, Forum, Újvidék, 1987, 102.

⁸ *Uo.*, 110.

A Böndör-irodalom hatásviszonyait vizsgálva mindenekelőtt a lokális kontextusra kell gondolni. Vajda Gábor írja az *Ebihalak* önreflexív motívumai kapcsán Böndörről, hogy „az élettapasztalata alapján ellenpontozza az általa érintett társadalmi folyamatokat.”¹⁰ Ezért feltételezhető, hogy az életrajzi elemek, a helyi sajátosságok és a távolabbi, idegenként ható kulturális jelenségek közötti feszültségek és illeszkedések kontextusában értelmezhető az ifjúsági regény kísérletező „médiuvállalás”-a,¹¹ azaz a megidézett 1960-as és 1970-es évek multimedialitása: a rockzene, a comics, a mozi és a tömegeknek gyártott kultúra regényesítése jelenthet kiindulási pontot.

Az *Új Symposion* 1979-es, képregény tematikájú szeptemberi számában megjelent elemzések leginkább a műfaj amerikai változatának, a comicsnak az eredetével, az underground művészetre és a pop artra való visszavezethetőségével foglalkoztak, nagy hangsúlyt fektetvén azon módzatokra, ahogyan a populáris műfajt meghatározó két jelrendszer, a kép és nyelv ötvöződik. Kiemelt jelentőséggel bír ebben a kontextusban Slavko Matković művészete, egy olyan opusz, ami a szerb konceptualizmus és vizuális konkrét költészet felől érkezett a comics világába, ugyanis a képregény avantgárd gyökere a vizuális konkrét költészetben található meg¹² – abban a lírai kifejezési formában, aminek a vajdasági magyar irodalomban való meghonosodásában Böndör Pál is fontos szerepet játszott. Ez az irodalomtörténeti és életrajzi előzmény tovább fokozza a hibriditás kérdését az *Ebihalak* kapcsán. Az ebihal metaforája beemeli a morféma problémáját az értelmezésbe, amely összekötő elemként funkcionál a kimondott és az írott szó, illetve a koncepció és a mű között – ám ez a vonal háttérbe szorul az (anti)fejlődési narratívának felerősödésével. A konkrét költészet és a comics kettősének lényegi vándormotívuma, az onomatopoeitikus szóhasználat így nem fordul elő az *Ebihalak* narrációjában. A történet ugyanis sokkal inkább a fentebb ismertetett hipermediális öntapasztalatra épít – a megjelenítés elsősorban vizuális kérdés az ifjúsá-

---

⁹ Uo., 111.

¹⁰ VAJDA Gábor, *Nevelőszándék (Urbán János: Sziromfészek – Németh István gyermeknovellái – Mirnics Zsuzsa két regénye – Guelmíno Sándor: A nebuló könyve – Böndör Pál: Ebihalak – Dudás Károly: A gyalogtörök)* = Uő., *Az autonómia illúziója. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1972–1989)*, Magyarországi Tudományos Társaság, Szabadka, 2007, 347–352, 351.

¹¹ Uo., 352.

¹² Lásd az *Új Symposion* 1979/9 számának *Art Lover* rovatát (*comics elemek a konkrét vizuális költészetben*).

gi regényben. Ehhez a sajátosságához további adalék, hogy az *Ebihalak* című regényhez az imént említett Matković készített illusztrációikat, melyek szervesen illeszkednek a cselekményhez: minden kép más-más formai eszközt használ, alkalmazkodik a történet előrehaladásához és az éppen reflektált médiumhoz. Ennek eredményeként a fejezetek illusztrálásához olyan eltérő technikai kivitelezésű alkotások jelennek meg, mint a gyermekrajz, a képregénypanel, a filmplakát, a karikatúra, a kollázs, a grafika, a vázlat és a madártávlatú városkép, attól függően, hogy milyen formákat idéz meg a cselekmény. Rendre visszatérő motívumok továbbá az ebihalakra emlékeztető rajzalakok.

A comics sajátosságainak hatása érezhető továbbá a narráció csapongásában, a beszédfehlős pillanatfelvételnél és a hipermediális szimulációnak ritmusában, amit különböző elbeszélési és stilisztikai megoldások követnek, mint a képregényfejezet és a töredék összekapcsolása, a meseszerűség és a technicizálódási mítoszok egyvelege, emlék- és vágyképek összemosása a valós világszemlélettel, a szövegfehlő és a képregénypanel méretéhez alkalmazkodó jelenetek és párbeszéddek, az algoritmus alapú kauzalitás és a beszédfragmentum között beazonosítható fejezetcímek. A narráció mélystruktúrájában ez a kapcsolatkeresési kísérlet a képzelet és a valóság, illetve az avantgárd és a popkultúra között a forma és a játéktér szimbolikusságát, a disszimilatív képzetteremtést hozza játékba, minthogy az ősmítoszokból átáramlott, „a négyszögekhez, varázskörök-höz hasonló formáknak a művészetben és az alkotásban távlati funkciói vannak”, ami a szimbolikus tér kiterjesztésében fejeződik ki.¹³

Azon túl, hogy az *Ebihalak* című regény széleskörű kapcsolatot teremt a fentebb ismertetett hibriditással, nem válik mellékessé, kísérő jelenséggé a prózai formafegyelem. Az elbeszélés kompozíciós egységét prózapoétikai jegyek szolgálják: legfőképpen az önéletrajzi fikciós elemek jelenléte, a narrátor szerepének az elbizonytalanodása. Az egyik főszereplő, Angél egyre inkább átveszi a narrátor-szerző, író-rajzoló szerepét. Erre utal, hogy az utolsó előtti bekezdés naplóbejegyzéseket tartalmaz, a személyesség és az intimitás mellett az autobiográfia formajegyét, reflexivitását is játékba hozván. Kiegyenlítődik a játéktér és az élettér közötti határ, a képregénynégyzetbe sűrűsödés és a fejlődéslélektan közötti feszültségre játszik rá a történet – bizonytalan kérdés, hogy ki a (kép)regényhős és ki a művész.

---

¹³ Vö. Srba IGNJATOVIĆ, *A képregény költőisége*, Új Symposion 1979/ 9, 297–301, 301.

A konkrét vizuális költészet által behatárolt keretekben induló költői pálya felől a regényvilágba vezető út az én-tapasztalat olyan motívumait terjeszti ki a fikció játéktérébe, mint a konkrét jelenlét, álló- és mozgóképekben való önmegjelenítés, különböző perspektívában való feltűntetés és feltüntetés, a médiumban való visszatükröződés, belehelyeződés, ki-metszés, szekvenciateremtés, szerepbeállítás. Azt a sajátosságot tehát, hogy a „regényszerkezet rafináltan bonyolult”,¹⁴ úgy kell értelmezni, hogy a narráció különböző irodalmi és nem-irodalmi regisztereken, az idő és tértapasztalatok művészeti és köznapi reprezentációin halad végig, összességében egy lineáris elbeszéléssé formálódván. A látszólag lazán kapcsolódó fejezetek a posztmodern és popkulturális én-vesztési mítosz, a nevelődési regény, a képregény és a fénykép kódjaiból programszerűen felépülő szekvenciákhoz igazodnak. Így kerülhet a regénybe a felvilágosodás emberkísérleteire visszavezetett énszerűség (*A felvilágosodás!* című fejezet), a lokalitás bejárása (*Angél, az idegenvezető* című fejezet), az eseményszerűvé válás (békaeső konkrét megjelenése és megismerése a *Békaeső* című fejezetben), nyelvtanulás („*Yeah! Yeah!*” című fejezet), a tájművészetre¹⁵ jellemző monumentális látszög és anyagközpontúság (*Óriás képregénynézet madártávlatból* című fejezet), a felettes én narratívája (*Ki ne ismerne Jeneit* című fejezet) és végül a testiség tapasztalata (*Istáp* című fejezet).

Az *Ebihalak* elhelyezéséhez a Böndör-életműben, illetve a jugoszláviai magyar regényirodalomban tehát a mű poétikájának, a tér valós és fikciós, játéktér-szerű megjelenítésének a kontextualizációjából indulhatunk ki. Az *Ebihalak* nem áll távol a Böndör-költészet motívumrendszerétől, a nyelvi identitás és a peremvidéki lét sajátos szemléletétől. Az Új Symposium prózairodalmára hatással voltak az *Ebihalaktól* sok szempontból távol álló, ám a jugoszláv kísérleti regény műfajában paradigmaváltó Radomir Konstantinović-regények: az első személyű elbeszélő hosszúmonológjai, a marcangoló és feszítő transzgresszív kényszerképzetek, a legkülönbözőbb hanghatások és nyelvi-érzékszervei modifikációk – nyelvkvívágás, szemkiszúrás, ugatás, mormogás, üvöltés, dadogás, megfeszülés, hörgés, meghasadás, az alkonyat-virradat, világos-sötétség átjátszásaiból kirajzolódó, a nap és a tenger (fény)hullámveréseiben artikulálódó illuzó-

---

¹⁴ P. NAGY István, *Szóbuborékok kép nélküli négyzetekben*, Híd 1987/4, 544–546.

¹⁵ SZOMBATHY Bálint, *Vojislav Despotov (1950–2000) posztkonceptualizmusa*, Híd 2005/12, 40–47, 43.

rikus, hangképzésük és zajhatásaik alapján beazonosítható árnyalakok.¹⁶ További fontos előzmény a symposionista prózára nagy hatást gyakorló, horvát Krugovi [Körök] folyóirat alkotói által képviselt és Aleksandar Flaker által elnevezett „jeans prose”¹⁷ – az *Ebihalak* kapcsán kiemelhető előzmény Antun Šoljan 1961-es *Árulók* című regénye, mely szintén a polgári komfortizmus ellen lázadó fiatalok történetéről szól.

Az *Ebihalak* prózapoétikai kontextusához hozzátartozik az 1980-as, 90-es évek szerb prózája – az ekkor domináns poétika keveredése a korábbi konceptuális és performatív neoavantgárd jegyeivel. Vojislav Despotov és Judita Šalgo prózái a 90-es években, visszahódítván a szerb regény esztétikai és politikai provokációs potenciálját, a Testtel mint a megismerés tárgyával és eszközeivel való szembesülést hozták magukkal, ami territórium és médium egyben.¹⁸ Ennek mentén az *Ebihalak* (ön)reflexívebb, koncept-jelentésű, test-szöveg kontextusba ágyazott részeit olvashatjuk úgy, mint *autopoétikus feljegyzéseket*.¹⁹ Ezen kontextuális rokonság jelentősége abban mutatkozik meg, hogy a regényben felépülő narráció és a fejlődési narratíva töredezettsége, kaotikussága a digitális kultúrában és a korabeli művészetértelmezésben való tájékozottságról tanúskodik, a popkultúra mediatizált terének kiszolgáltatott nevelődés szociokulturális kritikájában csúcsosodik ki, eszközeivel kísérletet tesz arra, hogy a társadalmi hálózatok és médiafelületeik kultúrájának felmutatásával próbálja „megvilágítani a posztfordista tömeg-ornamentikához társuló variációkat és antagonizmusokat.”²⁰ Annak a felismerése sejlik fel, hogy tömegmédia és az új média „különbéle média- és médiaművészeti

---

¹⁶ A fentiekben sorolt sajátosságok elsősorban az *Izlazak* (magyarul *Kivonulás*) című regény prózapoétikájára utalnak. A Konstantinović-regények jelentőségét és hatását említi például Tolnai Ottó a *Költő disznózsírból* című kötetben. TOLNAI Ottó, *Költő disznózsírből. Egy rádióinterjú regénye*, Kalligram, Pozsony, 2004, 80.

¹⁷ LŐKÖS István, *A horvát irodalom története*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996, 328–329.

¹⁸ Tatjana ROSIĆ, *Autopoetika kao antiutopija – motiv ‘nove zemlje’ u romanima Vojislava Despotova i Judite Šalgo*, Sarajevske Sveske 2006/13, 265–289, 268.

¹⁹ A 90-es évek tranzitológiájához köthető egyéni utópiák a társadalmi és a művészeti projektek kontextusában. Ezen művek szerint az utópia, totalitarizációs jellegéből adódóan, már mindig antiutópiaként valósul meg – „minden új territórium tehát, már mindig elveszett.” *Uo.*, 271.

²⁰ Janez STREHOVEC, *Új médiaművészet és társadalmiság* = VIRÁG Zoltán szerk., *Színkép, hangkép, öszkép*, ford. DOMOKOS Tamás, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2018, 123–137, 133.

formákat generál, ahol az elméleti megközelítés már nem annyira »médi-specifikus analízist« (N. K. Hayles), hanem egy szocio-kritikai keretet jelent, ami ezen művészet és irodalom kortárs társadalmi paradigmákba való beágyazottságát hangsúlyozza, miként Nicolas Bourriaud is megfogalmazta ennek kapcsán: »elméleti horizontja az emberi interakciók és társadalmi kontextusuk birodalma«.²¹

Az *Ebihalak* című regényben az író az autopoétika révén még a nyelvi, viselkedési és testi kiszolgáltatottságot veszi sorra egy olyan köztes lét formájában, mely az urbanizálódásban, a hipermedialitásban és a médi-umköziségben, illetve a tömegkultúrából eredő szimulatív autenticitás-és lázadáseszeményekben testesül meg. Ugyanakkor árnyalataiban már érzékelhető az életrajzi átmenet, amit a lírikus él meg, az elbeszélés kere-teivel szembesülve. A comics és a költői látásmód jelrendszerének kettő-se, a morféma–betű–szó–hang–nyelv viszonyrendszere a költő szerepvál-lalásával, az irodalmi tér etikájával és fegyelmeztségével szorosan ösz-szefügg. Hasonló folyamat figyelhető meg a már említett, szintén költő-ként indult Vojislav Despotov művészeti életútja esetében. Az 1990-es években írt nagy jelentőségű regényeit, Szombathy Bálint elemzése sze-rint, az alkotó grafovizuális költészeténél nagyobb mértékben áthatotta az irodalmi képi eszköztára, „sajátos módon összegezve a konceptuális művészetfelfogás kvintesszenciáját és az avantgárd sorskérdéseinek problematikáját.”²² A líra felől az epikai műfajokba való átmenet szerves részének tekinthető az 1990-ben Despotov saját kezdeményezése nyomán és magánkiadásában megjelent folyóirat, mely a beat-irodalom legismer-tebb szereplőinek írásait tartalmazta. Ez a vajdasági magyar írók (főleg az Új Symposion 3. generációinak tagjai és az őket követő nemzedék – Ba-lázs Attila, Fenyvesi Ottó, Bozsik Péter stb.) által gyakran hivatkozott *Hey, Joe!*, Jimmy Hendrix egyik dalcímét viselő folyóirat részben a képre-gényesztétikára épített, a címlapon rajzolt (anti)hősökkel, mint a cowboy vagy gangster alakja, másrészt mélyen elköteleződött az avantgárd ver-seszemély iránt. Böndör *A holdfény árnyékában* című regényének a hangsú-lyozottan imaginárius térben játszódó jelenetét tartalmazó fejezete is ezt az elnevezést viseli, melyben a főhős a Jugoszláviát sújtó NATO-bombázások idején részegen egy az égből katapultált afroamerikai piló-tával beszélget.

---

²¹ *Uo.*, 136.

²² SZOMBATHY, *i. m.*, 42–43.

A rádióíró

A holdfény árnyékában alcíme szerint *Rádiószínház, kész kisregény*, amely az *Ebihal*hoz hasonló műfaji hibriditás felé irányítja az értelmezői pozíciót. A második Böndör-regény szintén az életút és a közvetítés egybejátszásával, az önelbeszélés regényesítésével kísérletezik, hasonlóan a Tolnai Ottó-féle *Költő disznósírból* című kötethez, melynek alcíme *Egy rádióinterjú regénye*. *A holdfény árnyékában* narrátora, Bé Péter gondolatfolyamát és világlátását követi nyomon a cselekmény. A szövege egész hosszú, esszéisztikus részekből, emlékfragmentumból, intertextusokból, életrajzi vonatkozásokból, valamint hangsúlyosan fiktív betétresekből tevődik össze. Középpontban az elbeszélő munkahelye, az Újvidéki Rádió áll, ebből adódóan a tények megírhatóságának problémáját járják körül a gondolatmenetek. Az elbeszélés az identitás bizonytalanságával eleveníti fel az 1999-es Jugoszláviát sújtó NATO-bombázást, a Temerin–Újvidék közötti hosszú hánykolódásokat, a gyermekkort, a várostörténet személyes és kollektív, elsősorban vajdasági magyar vonatkozású jellegzetességeit.

A mű negatív fogadtatása kapcsán megállapítható, hogy *A holdfény árnyékában* monológjainak olykor valóban túlzottan direkt a retorikája, nehéz eldönteni, hogy mi a közhelyszerűség bírálata és mikor kellene komolyan venni a banálisnak tűnő meglátásokat. Ugyanakkor a rádióírás és közvetítés tere, mind valós topográfiai, mind imaginárius szövegközi értelemben, a szükségesnél jelentősen kevesebb figyelmet kapott. Kritikájában Bányai János hívta fel erre a mozzanatra a figyelmet:

[Böndör] *A holdfény árnyékában* szándékosan késleltetett narrációjával kilépett a regény közismert, legalábbis gyakorta művelt műfaji határai közül, akár az is mondható, hogy szürkére színezett prózájával a rádiós hírközlés megkommentár, a világ történéseire való odafigyelés eseteit megbeszédmódját szembesítette a fikcionáló regényírás módozataival.²³

A Böndör-költészetből ismert motívum, a *mintha-lét* a prózai művekben is áthatja a közérzetet. Mind a három kötetben hiányvonatkozásnak számít az azonosság tudata és birtoklása: a konformizmustól idegenkedő fiúk, a munkája révén szimulákrumba szorult rádióíró és a *Bender & Tsa.* című regényben a saját nevével nem azonos narratív én mind a valamivé nem levést testesítik meg, illetve a meg nem valósult lehetőséget ábrázolják. Mind a három esetben megjelenik a gyermekkor, az *Ebihal*k onnan indul,

---

²³ BÁNYAI János, *A költő prózája*, Híd 2012/1, 80–83, 80.

A holdfény árnyékában az ugráló idősik több esetben oda tér vissza, a *Bender és Tsa.* névtörténete pedig a nagyapának a történetéig vezeti vissza a cselekményt, és a születés a mű idősikjának közepén helyezkedik el. A felnőtté válás a megismerhetőségbe vetett hit elvesztése, az adott rend természetből fakadó, ugyanakkor nagy bizonytalansággal értelmezhető deformativitása.

Míg az *Ebihalak* első fejezetének címe a médiumok közötti átjárás mellett az idő ábrázolását vetítette előre (*Egy ezredforduló előtti képregénytörődékből*), addig *A holdfény árnyékában* című mű első fejezetcíme sajátos humorával a közvetítettség mellett a szubjektív érzékelését, az erőteljesebb autopoétikus beállítottságot helyezi előtérbe: *Fáj a fő, de szól a rádió.* Utóbbi mű, „a rádiós írás és szerkesztés regénye”²⁴ azt a gondolatot járja körül, hogy a rádió önálló játéktérrel bír, „sohasem lehet képes egy másik médium által létrehozott alkotás pusztá – értsd: semleges – közvetítésére, legyen szó akár szövegről, akár zenéről. A közvetítés mindig elsajátítás, amely elvesz és hozzátesz az eredetihez, s hogy a kettő közül melyik a feltűnőbb, az a technikai feltételektől, a rendező és csapata tehetségétől, a hallgató előzetes ismereteitől egyaránt függ.”²⁵ Mint a regény rádióírója a gyerekkori emlékei között kutatva megjegyzi: „Ha nincsen a rádió, ki tudja, mikor kezd ébredezni a nemzeti öntudatom.”²⁶

Az elemzések kitérnek arra, hogy *A holdfény árnyékában* cselekményébe beleíródik valamelyest a regionális identitás, ami lehetőséget ad a geokulturális olvasatra, minthogy a „térsgéi értelemben felfogott peremvidéki életforma jelenik meg, melynek tartozéka az azon belüli centrum-periféria közötti ingázás”, és ennek következtében Bé Péter az „otthonosság és idegenség között állapodik meg.”²⁷ Felmerülhet továbbá helyi sajátosságként az újvidéki irodalmi kultúra, részben azért mert a *rádiószínház* jelölés, illetve a regény is utal arra, hogy az újvidéki rádióban dolgozott több vajdasági író és irodalmár – az utolsó fejezet taglalja ezt a vonatkozást. Továbbá az újvidéki regényhagyományhoz kapcsolódhatnak a térábrázolások, így az egyik kritika utal Juhász Erzsébet, Balázs Attila és Végel László vonatkozó regényeire.²⁸ Ezzel együtt szembevetendő az elkü-

---

²⁴ Uo., 82.

²⁵ SZAJBÉLY Mihály, *Szöveg + akusztikum = közvetített kultúra?*, *Korunk* 2012/8, 49–57, 55.

²⁶ BÖNDÖR Pál, *A holdfény árnyékában*, Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2011, 60.

²⁷ TOLDI Éva, *Terek, idők, beszéd módok között*, *Híd* 2012/4, 5–11, 6–7.

²⁸ Uo., 6

lönböződés szándéka, miként „[a] textus visszatérő motívuma a hangsúlyos urbánus tér, mely azonban nem elemei, a városképet alkotó építmények által jelenik meg, hanem szellemi konglomerátumként, a kompozit kultúra metaforájaként.”²⁹ A rádiósínház bevonzza továbbá az Újvidéki Rádió hangjátékait, például az utalásoktól túlsorduló harmadik rész megnevezése – *Rádiósín (Közjáték: Pannon-tenger, Bergson háromszög)* – kapcsán Balázs 1986-os *Éjszakai intermezzo*³⁰ kontakteremtő közjátékának virtuális áruháza említhető, a médiumba való beépülése.

A rádióíró valóságot reprezentáló jegyzeteiből és tudásából az következik, hogy az általa szemlélt térből az *Elan Vital* hiányzik, illetve ezt olvassa ki a helyi viszonyokból – ami meghatározza szemlélődésének orientációját, értéktulajdonításának forrástartományát. Az *Elan Vital* beleíródik a regionális relációk térképébe, Újvidék, Verbász és Szenttamás hármásába: „(...) Szenttamás legjelentősebb gazdasági létesítményét Elánnak, Verbászét Vitálnak nevezték. Ráadásul Szenttamás esik nyugatra, vagyis a térképen balra, tehát balról, jobbra olvasva: élan vital.”³¹ Henry Bergson újvidéki szobrát ledöntötték, az Elán intézmény leromlása alapján pedig arra jut a narrátor, hogy „élet tehát még van e tájon, de elán, lendület, életlendület már alig. Vigaszul, vagy ellenpontként, ellenérvként éppen Bergsont idézhetem: »Az értelmet az életnek természetes nem értése jellemzi.« Leegyszerűsítve: az értelem elnyomja az intuíciót, végső soron az élan vitalt.”³²

A (regény)terek elrendezésének hatását az életlendületre Toldi Éva hangsúlyozza: „A szervezett terek idegenségét ellensúlyozza a természetes tér otthonossága, amelyben kinyílik a világ, és az irracionális-csodás eseményekre is sor kerülhet. Eltűnik a határ realitás és képzelet, emlékezet és álomvilág között.”³³

Megemlítendő, hogy ez a megközelítés leginkább a vidék és a város szembenállására utal, de itt a helyi folyócska, a Jegricska melletti összejövétel nem a természetbe való menekülést jelenti, hiszen Bé Péterék éppen azon oknál fogva kapnak engedélyt a rendezvényre, hogy bármikor bombatalálat érheti őket. Más szempont is felmerülhet, mint például a regénytér-élettér kölcsönhatása, egyik beszűkülése a másik bővülésének javára, amely sajátossága az *Ebihalak* által felvetett problémákhoz vezet

---

²⁹ BERÉNYI Emőke, *A mintha-lét krónikája*, Tiszatáj 2012/6, 100–102, 101.

³⁰ BALÁZS Attila, *Éjszakai intermezzo*, Híd 1986/9, 1035–1045.

³¹ BÖNDÖR Pál, *A holdfény...*, 15–16.

³² *Uo.*, 16.

³³ TOLDI, *i. m.*, 9.

viszsa: az alanyiség és a jelenlét kérdéséhez – kicsoda valójában Bé Péter, az író monogramjának hordozója? –, a médium- és szövegköziséghez, valamint a nyelvi kódoltságához (identitás a szimulákrum és közhely világában). A történet főszereplője egyszerre barangol a valóságos tér szürke atmoszférájában és egy irodalmi játék- vagy szín(ház)térben, amelynek kereteit számos intertextuális utalás szolgáltatja (például említhetők a regényben szívesen emlegetett Karinthy Frigyes publicisztikai és rádiós novellái, vagy a *Hey, Joey!* című fejezet, melynek a Vojislav Despotovra megemlékező címében és tartalmában is felsejlenek az idegenség és a műfaji hibriditás kódjai). Bé Péter a peremvidéki létnek az elődeitől elkülönböződő krónikása hivatott lenni, egyik gondolata könnyen értelmezhető szerzői metakommentárként, miszerint számára „Magyarország nevű ország csak az irodalomban létezik.”³⁴

Önazonosság töredékekben

A *Bender & Tsa.* három évvel *A holdfény árnyékában* után jelent meg a Forum könyvkiadónál mint a kiadó regénypályázatának a nyertese. A kötet feljegyzéseket tartalmaz, melyeknek az idősíkja a 19. század végétől 2013-ig terjed. *A holdfény árnyékában* által kijelölt retorikai, önreflexiós és prózapoétikai úton halad tovább, család- és helytörténet, emlékképek és gondolatvilág a rövid szövegek forrása. Egy-két oldalnyi terjedelmű szövegek, időben ugrálnak, néhányuk idő- és helymegjelöléssel rendelkezik. Ugyanakkor, miután *A holdfény árnyékában* rádiósínházának, hírszimulátorának a szerepeltetése kevéssé talált megértésre a kritika részéről,³⁵ a *Bender & Tsa.* című regényben már hol egy mindentudó narrátor, hol az adott jegyzet főszereplője egyes szám első személyben szólal meg a jegyzetekben, melyek „egyszerre olvashatók személyes hangvétellű vallomásként, keserédes beletörődéssel színezett korrajzokként, történelmi nyomokként és önéletrajz-töredékeként.”³⁶ A szövegkohéziót és az idősíkok

---

³⁴ BÖNDÖR Pál, *A holdfény...*, 65.

³⁵ Erre utal a *Bender & Tsa.* 95. jegyzete: „A regénynek [*A holdfény árnyékában*], melyért kaptam hideget-meleget, a főhősét Bé Péternek hívják, aki nem én vagyok. Íme, alá is húzom, Bé Péter nem én vagyok! (...) Ennek a füzetecskének, ezeknek a jegyzeteknek ellenben egyértelműen én vagyok a hőse, hogy milyen százalékban Bender, milyen százalékban Böndör, azt viszont nehéz megállapítani.” BÖNDÖR Pál, *Bender & Tsa.*, Forum, Újvidék, 2014, 145–146.

³⁶ PATÓCS, *i. m.*, 77.

váltakozásának logikáját a névtől való hatalmi adminisztrációs megfosztás: a szerb nyelvben az „ö” betű hiánya következtében Böndörrel Benderre való átnevezés szolgáltatja.

A recepció továbbra is fenntartotta a szkepszist, hogy a költői nyelvtől nem sikerült teljes mértékben eltávolodni, és a mű „szerkezete is inkább egy verseskötet kompozícióját juttathatja eszünkbe.”³⁷ Az 1980-as, 90-es években formálódó horvát és szerb prózai irányzatok valamelyest igazolhatják a koncept-szerkezetek alkalmazását, a minimalista, minél rövidebb szövegek alkotását. Ilyen textusok jellemezték a 80-as években induló horvát *quorumosok* és 90-es években meghatározó *postquorumosok* csoportját, ami hangsúlyosan reflektált az intermedialitásra, és használta a fragmentált világnéprezentálásra hajló egyéb médiumok – TV, film, video stb. – tapasztalatát.³⁸ A horvát és szerb prózában a faktográfiaival és mimetizmussal formált és a közelmúlttal való elszámolás kívánalmával motivált neorealizmus a valóságábrázolással kritikus ellennarratívák, illetve a hibrid alakzatok is a regény dominanciájához vezettek.³⁹ Ahogy *A holdfény árnyékában*, illetve a vajdasági magyar irodalomban más regénykísérletek is az említett mozgásokra jellemző, a szövegnek formát adó, többnyire urbánus táj és geokulturális tér lehetőségeivel kísérleteztek az autobiográfia és fikció kettőségére való éberséggel. A *Bender & Tsa.* pedig az autobiográfia és a szerzőség problémája felé fordult a töredékek és rövidtörténetek kompozíciójából építkező elbeszélési technikával. A kötet *Egy vers végjegyzetei* alcímet viseli, ami az előző prózaműnél jelentősebb szövegkohéziós erővel bír. Az (ön)utalások hálózata rajzolódik ki, ugyanis a 23. és a 24. jegyzetből kiderül, hogy egy 1993-ban írt, „*Ahol nevemet...*” című, 110 szóból álló költeményhez készült 110 jegyzetet alkotja a mű tartalmát.

A többi regényhez hasonlóan a *Bender & Tsa.* „nemcsak életrajzként, hanem kisebbségi sorstörténetként is olvasható.”⁴⁰ Elsődlegesen a minoritás aspektusai merülnek fel az értelmezés során: a név- és nemzetnélküliség, az idegenség, az otthontalanság, a kisebbség-többség perspektívájából. „Hiszen a kisebbségit a neve kizökkenti a normális, rutinszerű több-

---

³⁷ Uo., 79.

³⁸ Jagna POGAČNIK, *Novi hrvatski roman (Jedno moguće skeniranje stanja)*, Sarajevske Sveske 2006/13, 75–96, 76.; MEDVE A. Zoltán, *Kontextusok és annotációk. Adalékok az újabb horvát próza történeti-komparatív vizsgálatához*, Kijarat, Budapest, 2009, 82–87.

³⁹ POGAČNIK, *i. m.*, 77–78.

⁴⁰ GEROLD László, *Böndör Pál: Bender & Tsa.*, *Vigilia* 2015/7, 236–237, 236.

ségi világból, neve hallatán újra és újra tapasztalnia kell önmagát, méghozzá mint nem odavalót, mint sohasem egészen beilleszthetőt, mint az örökös másság rátestált hordozóját.”⁴¹ Ugyanakkor a megszólalás, az identitás, a költői lét, amit az életpálya során kiadott kötetek fedőlapján megjelenő név szavatol, nem kizárólag a kisebbségi születés révén bizonytalanodik el – a Böndör-prózában, éppen a több évtizedes lírai háttérből adódóan, nagyobb távlatok átfedésére is mutatkoznak próbálkozások. Alapvetően az emlékezetet próbára tevő cselekménnyel indul a mű, az első feljegyzés a magánszférájába visszavonult, megöregedett, rezignált főhős önmagát és a körülötte történeteket próbálja megérteni – problematizálódik az (ön)reprezentáció, minthogy a saját történet birtoklásának feltétele az én kimondása, megnevezése. Ez egybevág a kötet műfajjelölő alcímével: *Egy vers végjegyzetei*, „a vég felől szemlélődni, a vég távlatába helyezni az életet, amelyet a név alakulásformái révén lehet ábrázolni. A név egybeköti a születést és a halált, és az életfolyamatoknak valamilyen folytonosságot kölcsönöz.”⁴² A 2. feljegyzés pedig a szubjektív emlékezetet ütközteti a tudományos diskurzussal, egy az emlékekből idézett vicc alapján, melyben két öreg bácsi barkochbázik, a DNS szerkezetét egyikük úgy írja le, hogy *böndörödik, kunkorodik, pöndörödik*. Az elbeszélő erre reflektálva az emlékezet böndörödésére kérdez rá: „Egy névtelen ember névfeleslegei. Erről lenne szó, nagyjából. Az időm járásáról. Az értelem életéről.”⁴³

A holdfény árnyékában című regényhez hasonlóan a *Bender & Tsa.* is problematizálja a kulturális terek átjárhatóságát. A *Tandori-művek* című jegyzetben például az elbeszélő felszólítást kap, hogy a költő 75. születésnapja alkalmából „jelölje meg azt az egyetlen *Tandori-mondatot* (vagy verssort, mondást, aforizmát, stb.), mely leghitelesebben látszik közvetíteni a Tandori-jelenség lényegét.”⁴⁴ Az elbeszélő névvel kapcsolatos reprezentációs problémába ütközik, miközben az élet és irodalom kettőséggel szembesül. Adott számára a kanonikus tekintély: „Van ez a tömérdek író, költő, meg a különböző kánonok, és van a Tandori. De.”⁴⁵

Eközben az iskolás emlékeiben Tandori Ilona neve bukkan elő:

---

⁴¹ LOSONCZ Alpár, *Stratégiák és elmozdulások (Böndör Pál) = Uő., A hatalom (nélküliség) horizontja. Hommage á Új Symposion*, Forum, Újvidék, 2018, 322–334, 323.

⁴² *Uo.*, 334.

⁴³ BÖNDÖR Pál, *Bender & ...*, 8.

⁴⁴ *Uo.*, 143.

⁴⁵ *Uo.*, 143.

Akkor már volt fogalmam arról, hogy az idős emberek meghalnak, de az, hogy közülünk, az első osztályos tanulók közül meghalhat valaki, sokkszerűen ért. (...) Túlozzunk: A név minden. Szegény, szegény Tandori Ilonáról semmit sem tudok, csak a nevét, amit nem tudok elfelejteni, még most sem, mikor a felejtést, az elfelejtést gyakorlom naponta és naphosszat.⁴⁶

Néhány évvel később Böndör továbbírta ezt a személyes történetét, Tandori Dezső halálhírére írt költeményében.⁴⁷

Játéktér és élettér

A fentiek alapján feltételezhető, hogy a Böndör-próza lényegi tétje a fikcionális tér bevonása a személyes és autopoétikus szövegtérbe, egy irodalmi relációk által kijelölt mozgáspályára helyezni az életrajzi eseményekből, emlékekből megformált főhősöket, elbeszélőket. Ezekben a szövegekben adott az egyetemes értelmezési távlatokat nyitó posztmodern regényírási probléma (a nyelv kitettsége az én-elbeszélésnek, a narratív tudatnak és a történetmondásnak), valamint fennáll a lírai opuszhoz és a lokalitáshoz szervesen kapcsolódó böndöri valóságglátás: a mintha-lét evidencianélküli szemléleti szintézise, az időbeli egymásutániságot követő életpálya elrendezettsége és az emlékezet kihagyásai, valamint költői-írói lét „választott kényszer”-e.⁴⁸ A változás folytonosságának és az azonosság keresésének kettőséből eredő paradoxon, illetve a részben antikizáló és szintetizáló, részben teremtő és szubverzív vágy kapcsolódik a Böndör-költészet legmegfoghatóbb eszközéhez, a stilisztika és a grammatika széles spektrumát megcélzó redukcióhoz, a létezés kimondásához szükséges alapfogalmainak és jeleinek megtisztításához. *A holdfény árnyékában* a Bergson-szobor és a filozófus fogalmainak rövid beemelése jelzi a kettőségekben való gondolkodást, mint a név mint észlelt adat és a lét mint érzékelési minőség elkülönítését, a személyes és objektív idő fluiditásának megragadási törekvését: „A könyveknek van tartalmuk, annak,

---

⁴⁶ *Uo.*, 143–144.

⁴⁷ „A második félév ugyanis / úgy kezdődött, / hogy a tanító nénink / közölte velünk, / megfogyatkoztunk sajnos, / Tandori Ilona / sajnos elhunyt / a téli szünidőben.” (...) Az élet igazságtalan, / az egyik Tandorinak semmi, / a másiknak minden. / De mindketten / megosztották velem / amijük volt: / a semmit / illetve a mindent.” <https://litera.hu/irodalom/elso-kozles/bondor-pal-halalhir-a-ke-tandori-vagyis-a-vegletek.html> [utolsó letöltés 2020. január 19.]

⁴⁸ BÁNYAI, *i. m.*, 81.

ami velünk történik, tartama van.”⁴⁹ Az életerőhöz kapcsolódó filozófiai párhuzamokat illetően, az értelmezés kiegészítéseképpen, említhető továbbá a husserli életvilág – miként Losonc Márk értekezése szerint Bergson időfilozófiájától eltérően Husserl „örök kezdő” maradt, mert mindig „újból visszatért a legalapvetőbb kérdésekhez, nem nyugodott bele a már megerősített válaszokba.” Ez a „kísérletező jelleg”⁵⁰ a böndöri irodalomfelfogás és gondolatiság egyik lényegi eleme, ezért eredményezőbb lehet az életvilág elgondolásával való párhuzam: az alapelemek tapasztalatának újrafogalmazásával, a szubjektív, objektív és az ezek feletti vagy az ezeket megelőző rétegek kommunikációs világával történő összevetés. A tapasztalat „önmegjelenítéséről” vagy „automanifesztációjáról” („autorevelációjáról”) van szó, a tudat „primordiális”, »önreferenciális« szférájáról.”⁵¹ A husserli vonatkozás rámutathat az abszolút, szubjektív és objektív időbeliség kapcsolatának fontosságára: az időbeliség szubjektív rétege felelős az objektív réteg konstituálásáért, a legmélyebb, abszolút réteg pedig felelős a szubjektív rétegnek mint annak belső tárgyának konstituálásáért.⁵² Az ismétlődések, a forrásokhoz való visszatérés, a redukció egy olyan reprezentációt feltételez, melyben pre-strukturált életvilág konstituálja a tapasztalatot, miközben az alanya ugyanúgy visszazarahat rá.⁵³ Miként „az objektivitás nem az »elsődleges« tartalmakban konstituálódik, hanem a felfogáskarakterekben és az ezeknek a karaktereknek a lényegéhez tartozó törvényszerűségekből.”⁵⁴

---

⁴⁹ BÖNDÖR Pál, *A holdfény árnyékában...*, 64.

⁵⁰ Mark LOŠONC, *Vreme, Svest i kompleksnost. Temporalnost u bergsonovoj i husserlovoj filozofiji*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića–Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Novi Sad–Sremski Karlovci, 2018, 7–8.

⁵¹ Mark LOŠONC, *Husserlova filozofija vremena = Uó, i. m.*, 327–328.

⁵² A hivatkozott szövegrészben a szerző Robert Sokolowski *Immanent Constitution in Husserl's Lectures on Time* című kötetét tárgyalja: „Prema interpretaciji koju je razradio Robert Sokolovski, vremensku svest bi trebalo razumeti prema modelu vertikalne slojevitosti. Naime, subjektivni sloj vremenitosti je zaslužan za konstituciju objektivnog sloja, a najdublji, dakle apsolutni sloj zaslužan je za konstituciju subjektivne vremenitosti kao svog unutrašnjeg predmeta.“ *Uo.*, 331.

⁵³ Vö. Alexander KOZIN, *On the elementals and their qualities in David Foster Wallace's Derivative Sport in Tornado Alley*, Palgrave Communications 2017/3, <https://www.nature.com/articles/s41599-017-0022-3> [utolsó letöltés 2020. január 21.]

⁵⁴ Edmund HUSSERL, *Előadások az időről*, Atlantisz, Budapest, 2002, 16.

A fent említett felfogáskarakter talán az a jelenség a szubjektív és az objektív idő szembeállításában, amit a sport és a gyermekkor rendszerint megjelenít ezekben a regényekben (a felnőtt narratív én *hiányként* beszél ezekről) – a sportélmény a gyermeknek a prekonstitutív, közvetlen tapasztalatába való behelyeződése, a dolgok és képek közötti összeköttetések keresése mint a kommunális világ konstituálása, az *intuícióban* való elmerülés, valamint a személyes tapasztalathoz kapcsolódó lokális és technikai részletek felmutatásával az *autoetnografikus* és *kvázi-filozofikus leírás*⁵⁵ megalapozása. Kiemelkedik ugyanis mindhárom regényből az a mód, ahogy a szereplők a sportolásról beszélnek, átéli vagy gondolkoznak róla mint az előre megszabott személyes pályák és *képességek* megélevenedése, tapasztalata, transzgresszív motívuma, ami lehetőséget ad, hogy túllépjenek a mintha-létezésen, visszanyerjék az elveszett elan vitalt. Az *Ebihalak „Te mézes-édes”* című fejezetében a fiúk történeteket mesélnek a képregényükhöz. Jode elkoptatottnak és túl hagyományosnak ítélt szóképei után az írói ént megtestesítő Angél völgyben versenyző atlétákról mesél, akiknek pályája szakadék felé vezet – „a dobantódeszkától a szakadék pereméig, ez a táv éppen a mindenkori világcsúcs hossza”,⁵⁶ a legjobb futónak le kell ugrania. *A holdfény árnyékában* a főszereplő gyerekkori barátja, Juhász Anti a lelki erejét megőrző Bé Péterrel szemben a kiegyensúlyozottságról való fokozatos lemondást testesíti meg.⁵⁷ A kezdeti kitartó gyakorlás arra jut, hogy aktív sportolók képtelenek hihetetlen tettekre, „mivelhogy elhasználták a szervezetük mélyén szunnyadó, csodás tettek iránti képességüket, melyet az életükben néhányszor lenne szabad csupán használnunk, ha valami igazán komolyat szeretnénk produkálni.” Majd a saját maguk által kitalált visszafogás technikáját alkalmazva, több éves elvonulás és önfegyelmzés után, a falat átugró börtönrabokhoz hasonlítva magát, véghezvisz egy két és fél méter magas atlétikai ugrást. Végül a hihetetlen tett után Anti egy „előkelő zárt intézetbe”⁵⁸ kerül.

A *Bender & Tsa.* utalást tesz a játékelméltre, a narrátor azon elmélkedése közben, miszerint valamiféle analitikus összeférhetőséget és természetszerűséget feltételező törvény létezik és elérhetővé válhat, a látszólagos összeférhetetlenségek ellenére. Konkrétan a Nash-egyensúlyt említi. Mellékesen kiegészítve azt a sajátosságot, hogy „mindez csak a névpers-

---

⁵⁵ KOZIN, *i. m.*

⁵⁶ BÖNDÖR Pál, *Ebihalak...*, 61–62.

⁵⁷ BÖNDÖR Pál, *A holdfény árnyékában...*, 61.

⁵⁸ *Uo.*, 71.

pektíva felől értelmeződik”,⁵⁹ tekinthetünk erre az allúzióra oly módon, hogy feltételezzük, a kombinatorikus formaszűrűség (vágya) áll az ismétlődések és a variációk mögött (mint a 110 versszó 110 jegyzete): „Lehet, hogy John Forbes Nash Jr. nevével találkoztam már huszonvalahány évvel ezelőtt, mikor a játékelmélet érdekelt, és összeolvastam mindenfélét.”⁶⁰

Annyiban következetesen beszélhetünk játéktérről és elméletről a Böndör-próza kapcsán, hogy bár látszólag könnyelmű gondolatfoszlányok, véletlenszerű életesemények töredékei kerülnek egymás mellé, mégis az önmagát megjelenítő, vagy mindössze az önnön nevével bemutatkozó egyén, az identitásának jelölőit mint relációfogalmakat elbeszélő narrátor egy sejtett és felfogott, észlelt vagy érzékelt pályán, irodalmi és kulturális kölcsönhatások szerint halad. Mindamellet a regényírás lehetővé tette az író számára, hogy a racionalitás és a fikció ütköztetésének ontológiai súlyát elbeszélje. Az *Ebihalak* egyik jelenetében *békaesőre* kerül sor, és azon kezdenek vitatkozni a főhősök, hogy a képzelet és a véletlen megegyezés tréfálta-e meg őket, vagy egy lexikonban megmagyarázott jelenségről van szó.⁶¹ Az esemény elemi hatását és reprezentatív potenciálját jelzi, hogy a későbbi *Bender & Tsa.* című regény is tárgyalja, melyben a békaeső szintén a racionalitást ütközteti a képzelőerővel, illetve továbbépíti a motívumot, és a valóságot reprodukáló, ezáltal a maga függvényévé tevő média kapcsolódik hozzá: „A másnapi újság semmit sem írt a békaesőről. (...) Nem létezett egyértelmű pártdirektíva békaeső esetére?”⁶²

Az irodalom a *Bender & Tsa.* egyik jegyzete szerint pótcselekvés, mely a sportsikereket helyettesíti. A Böndör-prózában az élet és irodalomról szóló (meta)diskurzusában a sport tehát az előbbinek feleltethető meg:

sok sporthoz volt tehetségem, de egyikben sem voltam igazán kiemelkedő; talentumom iskolaválogatottsághoz, egy-két éves edzésidőszakhoz, szárnypró-

---

⁵⁹ LOSONCZ, *i. m.*, 334.

⁶⁰ BÖNDÖR Pál, *Bender & ...*, 22.

⁶¹ Ugyanez a motívum előfordul egy másik Újvidékhez köthető regényben is: „Pedig hát, ne feledjük, az eső, a hirtelen hajnali futózápor az imént még szakadt, békaporontyokat koppintva a tetőkhöz és az ablaküvegekhez, rostálva a fényt, ehhez is valami nedvesség kellett, kifejezett ciklontevékenység, erős forgószelel, ami még Benárek lányain is megemelinti a súlyos szoknyát, és még a lovak szőrét is felborzolja.” BRASNYÓ István, *Família*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1979, 32.

⁶² BÖNDÖR Pál, *Bender & ...*, 124.

bálgatáshoz néhány sportágban és alacsonyabb szintű ligákhoz volt csupán elég. Ha kiderült volna, hogy valamiben mégis többre vagyok képes, könnyen megeshetett volna, hogy nem érkezem a versírásba belebonyolódni. Ezzel lehet, hogy mégis jól jártam, még akkor is, ha az irodalmi másodosztályban szerepelek.⁶³

Ehhez kötődik továbbá a sport és a nacionalista agresszió kapcsolódása, a délszláv háborúknak a fociszurkolással való összefonódása. A *Bender & Tsa* c. regény 91. jegyzetének címe: „Életem meccsén enyhe nacionalizmus szele lengte be a focipályát.”⁶⁴ A negyedikes gimnazisták mentén a szerbek játszanak a magyarok ellen, és az elbeszélő mesterhármasával győz „Bépe” csapata a meccsen. A mindentudó narrátor egy jövőképpel szolgál az egyik játékos, Karcsi kapcsán, „aki később Szabadkán volt bíró, míg a milosevityi időkben mint magyart le nem váltották (...)” Majd a jegyzet utolsó bekezdése szintén elvonatkoztat a jegyzet fabulájától:

Nehogy a felébredt nemzeti érzések rossz irányt vegyenek, a meccs után a győztesek a szép szerb lányoknak, a vesztesek pedig a szép magyar lányoknak udvaroltak egy kicsit. De ez már egy másik történet, másik meccs, ahol, ha lett is mesterhármas, azt nem én értem el, sajnos.⁶⁵

A Böndör-lírából ismert redukció eszközához hasonlóan a regények szintén a mindennapi, külső szemlélő és olvasó számára jelentéktelennek tűnő kudarcokra és sikerekre, kételyekre és meggyőződésekre építenek. Elmondható, hogy a három prózamű komplementer viszonyban áll a versekkel, hiszen a lírai opuszhoz fűzött megjegyzéseken alapulnak és a költői életút történetéről szólnak, esztétikai viszonyban állnak a költeményekkel, álltaluk nyeri el műalkotás mivoltát az autopoétikus jegyzetgyűjtemény. Nem lehet elvonatkoztatni attól, hogy költő prózájáról van szó, ám az élettörténet elbeszélése a fikcionalitás és a ténytudás problémájával a regényesítéshez vezetett. Odáig, hogy már joggal beszélhetünk Böndör-prózáról, melyből kitűnik, hogy az ősfomák és az elemi tapasztalatok számbavétele ugyanúgy elengedhetetlen a peremvidéki történések krónikása számára a többnevűség és a többnyelvűség reprezentációjához, mint a saját és a kollektív tapasztalat elszámolása, az egyéni emlékezet és a közösségi szimbolikus tér bebarangolása. Mint

---

⁶³ *Uo.*, 158.

⁶⁴ *Uo.*, 139.

⁶⁵ *Uo.*, 140.

ahogy azt a képregényalkotó fiúk megbeszélik felfedező útjuk indulásakor:

- „Jól van, te ökör, gyerünk a mocsárhoz!
- Nem mocsár az, az őstengerhez megyünk, a tengerek dédanyjához! – (...)
- Igen, ahol minden átváltozik: az ebihal békává, a sárkány vízitökké, a béka királykisasszonnyá!
- Királyfivá.”⁶⁶

---

⁶⁶ BÖNDÖR Pál, *Ebihalak...*, 8.

INTER DISCIPLINAE

AZ ECSETKEZELÉS KÖNNYEDSÉGE
ÉS A TÜNÉKENYSÉG ESZTÉTIKÁJA¹

REZÜMÉ

A könnyedség homályos, tünékeny fogalom, amely azonban meghatározó a rokokó stílusirányzathoz sorolt művészek, s közülük is elsősorban Watteau festészetével összefüggésben. A könnyedség ugyanakkor történeti kategória, amely a reneszánsz kor udvari viselkedéskultúrájára, Castiglione *sprezzatura*-fogalmára nyúlik vissza. A festészetelméleti diskurzusban ez a fogalom leggyakrabban az „ecsetkezelés könnyedsége” (*légèreté du pinceau*) kifejezésben fordul elő és ebben a formában lexikalizálódott a francia nyelvben. Tanulmányunkban XVIII. századi forrásszövegek: szótárak és enciklopédiák, valamint Caylus *De la légèreté de l'outil* [Az ecsetkezelés könnyedségéről] című, 1755-ös akadémiai előadása nyomán a könnyedség képi megnyilvánulásait vizsgáljuk Watteau hintázó nőt ábrázoló művei alapján, amelyeknek nemcsak a kidolgozásmódja, hanem a témája is könnyedséget sugall.

KULCSSZAVAK: könnyedség, ecsetkezelés, Watteau, Fragonard, Caylus

ZUSAMMENFASSUNG

Die Leichtigkeit der Pinselführung und die Ästhetik der Vergänglichkeit

Die Leichtigkeit ist ein vager, flüchtiger Begriff, die jedoch für die Malerei der Rokoko-Künstler, insbesondere für Jean-Antoine Watteau, von entscheidender Bedeutung ist. Gleichzeitig ist sie eine historische Kategorie, die bis zur Verhaltenskultur der italienischen Renaissance, bis zu Castigliones *sprezzatura*-Begriff zurückgeht. Im französischen kunsttheoretischen Diskurs wurde dieses Konzept lexikalisch am häufigsten in der Formel „Leichtigkeit der Pinselführung“ (*légèreté du pinceau*) festgesetzt und wird meistens in dieser Form verwendet. In dem vorliegenden Aufsatz werden – anhand von Wörterbüchern und Enzyklopädien aus dem 18. Jahrhundert, sowie dem akademischen Vortrag von Caylus im Jahre 1755, *De la légèreté de l'outil* (Die Leichtigkeit der Pinselführung) – die bildliche Veranschaulichung der Leichtigkeit in Wat-

---

¹ A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium NKFIH 134719 számú, „Esztetikai kommunikáció Európában (1700–1900)” című OTKA kutatási témapályázatának támogatásával valósult meg.

teaus schaukelnde Frauen darstellenden Werken untersucht, neben deren Ausarbeitung auch ihr Thema Leichtigkeit ausstrahlt.

SCHLÜSSELWÖRTER: Leichtigkeit, Pinselführung, Watteau, Fragonard, Caylus

„*Mintha a sápadt ég és a sudár fák
mosolyognának könnyen libbenő
fehér ruhákra, mit a levegő
verdeső, hanyag áramlása jár át.*”²

A „gáláns ünnepekhez” sorolt festmények szerves alkotóeleme a légiesség, a paszellszínekkel megfestett könnyedség, a libbenő selyemruhák halk suhogása, a tovaröppenő pillanat. Alig észrevehető mozdulatokból tevődik össze ez a lebegés, amely épp csak addig tart, amíg felemelkedik a hinta – amikor újra földet ér, szertefoszlik a látomás, és nem marad más belőle, mint egy régmúlt érzés megfakult színei.

A *könnyedség* és a *légiesség* fogalma meghatározó a rokokó stílusirányzathoz sorolt művészek – elsősorban Jean-Antoine Watteau – festészetével összefüggésben.³ Ezek a homályos, határozatlan körvonalú fogalmak a tűnékenység esztétikájához kapcsolódnak és paradigmaticus szerepet töltenek be a XVIII. századi francia művészetelméletben. A felvilágosult gondolkodók gyakran úgy tekintenek saját korukra, mint a könnyedség és egyszersmind a könnyelműség századára. *Antimachiavelli* című esszéjében II. (Nagy) Frigyes – a francia nép karakteréről elmélkedve – az alábbi szavakkal fogalmazza meg ezt a gondolatot: „Ezt a szeretetreméltó nemzetet könnyedség és állhatatlanság jellemezte.”⁴ Majd így folytatja: a

---

² Paul VERLAINE, *A sétányon*, ford. SOMLYÓ György (a *Szerelmes mulatozás* [Fêtes galantes] című, 1869-es kötetből) = *Paul Verlaine versei*, Budapest, Európa, 1979 (Lyra Mundi), 41.

³ A légiesség fogalmához kapcsolódóan aligha lehet véletlen, hogy a Montgolfier fivérek a XVIII. század végén találták fel a hőlégballont, amelynek első nyilvános repülésére 1783-ban került sor.

⁴ FRÉDÉRIC II, *Anti-Machiavel, ou Essai de critique sur le Prince de Machiavel*, publié par M. de VOLTAIRE, La Haye, magánkiadás, 1740, IV. fejezet, 24. Frigyes 1739-ben, még trónörökösként írja meg a Machiavelli *Fejedelmét* erkölcsi alapon bíráló politikai esszéjét, az *Antimachiavellit*, és Voltaire-re bízta a francia nyelvű szöveg gondozását. A francia filozófus azonban a stiláris módosításokon túl bizonyos gondolatokat gyökeresen átfogalmaz, ezért a szöveg nem csupán Voltaire stílusát, hanem látásmódját is tükrözi. A vitairat alapján megjelent

franciák „nyughatatlanok, szabadelvűek és hajlamosak rá, hogy mindenre ráunjanak; a változás iránti vonzalmuk még a legnagyobb horderejű dolgokban is megnyilvánult.”⁵ Bár Nagy Frigyes politikai nézőpontból, a Franciaországban viszonylag gyakori lázongásokkal kapcsolatban veti papírra e sorokat, megállapítása – véleményünk szerint – Watteau XVIII. századi megítélésére is érvényes.

A két fogalom viszonyát tekintve jogosan merülhet fel a kérdés: vajon a könnyedség és az állhatatlanság egymással egyenértékű kategóriáknak tekinthetők? A magyar nyelvben a francia *légèreté* visszaadására két szó is rendelkezésére áll, a könnyedség és a könnyelműség. De míg a francia terminus fogalmi mezője egyszerre foglalja magában mindkét szó jelentését, addig ezek a magyarban, ha nem is élesen, de elválaszthatók egymástól. E két jelentéstartalmat emblematikusan egyesíti a rokokó festményeken gyakran megjelenő *hinta* motívuma, amelyre a későbbiek során részletesebben kitérünk.

Paradoxonként fogható fel, hogy Watteau művészete morális tekintetben távol áll mindenféle könnyelműségtől, kidolgozásmódjára mégis a – biográfusai szerint némi hanyagsággal és felületességgel párosuló – könnyedség jellemző. A műgyűjtő Pierre-Jean Mariette például megállapítja, hogy a festő gyakran változtatta lakhelyét, s nyughatatlansága képeinek kidolgozására is rányomta bélyegét. Ugyancsak Mariette szerint Watteau néha annyira elégedetlen volt festményeivel, hogy a mások véleménye szerint szépen kidolgozott részleteket megsemmisítette és helyükre gyengébb minőségűeket festett.⁶ Watteau ecsetkezelését és vonalvezetését méltatva azonban azt is megjegyzi, hogy a festő kidolgozása légiés és könnyed hatást kelt. De idézhetnénk Watteau közeli barátait, a műgyűjtő Jean de Jullienne-t is, aki a türelmetlenséget és az állhatatlanságot a művész egyik legfőbb jellemvonásának tartja, vagy a műkereskedő Edme-François Gersaint-t: ő a festő képein is felfedezni véli a nyughatatlanság hatását, amikor azt írja, Watteau „gyorsan beleunt abba, hogy

---

magyar nyelvű válogatás (*Antimachiavelli*, vál., ford., bev. JUHÁSZ Vilmos, Budapest, Kossuth, 1991) nem tartalmazza az idézett szövegrészleteket, amelyeket saját fordításunkban közlünk. Amennyiben a tanulmányban szereplő francia nyelvű idézeteknek nincs nyomtatásban megjelent magyar fordítása, akkor azokat saját fordításunkban adjuk meg.

⁵ Uo.

⁶ Pierre-Jean MARIETTE, „Note manuscrite portée sur l’*Abecedario Pittorico d’Orlandi*” (1745 körül) = *Vies anciennes de Watteau*, éd. Pierre ROSENBERG, Paris, Hermann, 1984, 4.

egy témával hosszabb ideig foglalkozzon, szívesebben csapongott egyik témáról a másikra”.⁷ A Gersaint írására adott név nélküli válasz szerzője pedig egyenesen a művész hanyagságának tulajdonítja, hogy Watteau legtöbb képe nem maradt meg eredeti állapotában, mert színeik jócskán megfakultak, mint ahogy azt is, hogy a festő hírneve az 1740-es évekre erősen megkopott.⁸ Bár ezekben az idézetekben az állhatatlanság a könnyedség szinonimájaként jelenik meg, a két fogalom mégsem teljesen egyenértékű: a könnyedség a szélesebb kategória, amelynek az állhatatlanság csupán egyik lehetséges kifejeződése.

A művész fent említett életrajzíróitól eltérően a királyi Festészeti és Szobrászati Akadémia titkára, Louis-François Dubois de Saint-Gelais egyértelműen pozitívan viszonyul a könnyedség fogalmához: szerinte a festő által ábrázolt táncoló alakok – valósághű öltözködésükön túl – mozdulataik könnyedsége és testtartásuk szépsége miatt is lenyűgözők.⁹ Watteau táncosai valóban jól tükrözik a könnyedségnek, ennek a nyelvi eszközökkel oly nehezen megragadható fogalomnak a lényegét. Súlytalanok ható képalakjai nem követik a társasági tánc – udvari etikett által szigorúan meghatározott – szabályait; légiességük azt a benyomást keltik, mintha kivonnák magukat a nehézkes törvényei alól. Napjainkban is vonzó a könnyedségnek ez a fajta képi ábrázolása, amely nagy mértékben hozzájárul ahhoz, hogy a néző elbűvölőnek érzékeli a rokokó festészetet.¹⁰

Bár a könnyedség a nyugat-európai festészetben leginkább a rokokó stílushoz köthető, mint minden fogalom, ez is történeti kategória, amelynek előzményei az európai művelődéstörténetben a reneszánsz kor viselkedés- és szokásrendszerére nyúlnak vissza. Az *udvari ember* című könyvében – amely a XVI. századi itáliai viselkedéskultúra legfontosabb írásos dokumentuma – Baldassare Castiglione megalkot egy találó, ám nehezen lefordítható neologizmust, könyvének méltán leghíresebbé vált kategó-

---

⁷ Edme-François GERSAINT, „Abrégé de la vie d’Antoine Watteau” (1744) = *Vies anciennes de Watteau*, i. m., 40.

⁸ A névtelen szerző írása François-Marie DE MARSY kivonatos művészeti szótárában (*Dictionnaire abrégé de peinture et d’architecture*, 1746) jelent meg. Uo., 41.

⁹ Louis-François DUBOIS DE SAINT-GELAIS, „Notice sur Watteau” (1727) = *Vies anciennes de Watteau*, i. m., 21.

¹⁰ A könnyedség fogalmának tükrében ugyancsak jobban érthető a XVIII. századi francia irodalomban az úgynevezett „kis műfajok” (a mese, a novella, a kisregény) térnyerése, valamint a gyakran beszélgetések formáját öltő szalonfilozófia divatja.

riáját: a fesztelen könnyedséget jelentő *sprezzatura* fogalmát.¹¹ Az udvari ember, aki birtokában van ennek a fajta könnyedségnek, minden élethelyzetben erőfeszítései elrejtésére törekszik: kerüli a mesterkéeltséget, és viselkedése nem csupán kellemes és tetszetős, hanem a természetesség látszatát is kelti. Ez a viselkedés azonban csupán színlelt fesztelenség, ami arra irányul, hogy álcázza a mögötte rejlő fáradozást.¹² Ebben a kontextusban a könnyedség és a kellem egymást kölcsönösen értelmező kategóriák, hiszen a társasági érintkezés során a kellem (*grazia*) a könnyedség révén nyilvánul meg.¹³ Castiglione így fogalmazza meg azt az „egyetemes szabályt”, amellyel a kellem mibenlétét magyarázza:

... ez pedig abban áll, hogy – akár egy félelmetes, rendkívül veszélyes zátonyt – amennyire csak lehet, kerüljük a modorosságot (*affettazione*), és talán egy új kifejezéssel élve, mindenben egyfajta fesztelen könnyedséget mutassunk, amely elrejtí a mesterkedést, és olyannak tünteti fel tetteinket és beszédünket, mintha minden fáradozás nélkül, szinte önkéntelenül vinnénk véghez azokat.¹⁴

A modorosság és a mesterkéeltség ellentéte, a könnyedség a társasági érintkezés minden formája, így a beszélgetés során is csodálatot vált ki. A társalgás legfőbb íratlan szabálya az udvarias és kellemes modor, különösen akkor, ha szellemességgel párosul. A Castiglione által megalkotott fesztelen könnyedség ideálja a XVII. századi francia arisztokratikus viselkedéskultúra magatartásmintáiban és nyelvi formáiban: egyfelől a jó ízlés (*bon goût*) normájában, másfelől a kifinomult beszédmódban él tovább. Voltaképpen Castiglione udvari embere, a *gentiluomo* – a francia

---

¹¹ Baldassare CASTIGLIONE, *Az udvari ember* (1528), ford., jegyz. és utószó VÍGH Éva, Budapest, Mundus, 2008. A könyv fordítója, Vigh Éva – szintén nyelvi invencióval – az „udvariság” gyűjtőfogalmával jelöli az udvari ember társas kapcsolatait jellemző létformát. (Ld. CASTIGLIONE, *i. m.*, 17, 23. jegyzet.)

¹² VÍGH Éva, „Tasso és az udvar” (Utószó) = Torquato TASSO, *Malpiglio, avagy az udvarról* – Beltramo, *avagy az udvariasságról*, ford. VÍGH Éva, Budapest, Eötvös József, 2004, 58.

¹³ Az udvari ember által elsajátítandó testgyakorlatokról (vadászat, labdajáték, ló táncoltatása) elmélkedve Castiglione így fogalmaz: „A hasznosságon kívül, ha a könnyedséget jó adag kellem kíséri, véleményem szerint minden másnál szebb látványt nyújt.” CASTIGLIONE, *i. m.*, 42.

¹⁴ *Uo.*, 45–46. A reneszánsz udvari viselkedéskultúra további kulcsfogalmaival kapcsolatban ld. HORKAY HÖRCHER Ferenc, *Esztétikai gondolkodás a felvilágosodás korában* (1650–1800). *Az ízlésesztétika paradigmája*, Budapest, Gondolat, 2013, 30–34.

gentilhomme előképe – határozza meg azt az etikai modellt, amelyből a XVII. századi francia udvari etikett megszületik.

A könnyed és szellemes társalgás művészetét a XVII. századi abszolutizmus keretei között kialakuló francia udvari kultúra fejlesztli tökélyre. A Napkirály uralkodása alatt virágzó jellegzetes irodalmi formák, a „rövid műfajok” (jellemrajzok, aforizmák, maximák) voltaképpen a beszélgetésekből fejlődtek ki. Ezek a műfajok híven tükrözik a francia arisztokrácia viselkedésmódját meghatározó értékeket, az érzelmek megzabolázását és a hajlamok elkendőzését. Norbert Elias német szociológus szerint mindezekelőtt ezek a „civilizációs kifinomultságot” eredményező viselkedésbeli jegyek különböztetik meg az udvari nemességet az ösztöneiket közvetlenebbül és nyersebb formában kifejező alsóbb néprétegektől.¹⁵ A test és az arc némasága, a visszafogott és kiszámított viselkedés – a „szenvedélyek nélküli ember” ideálja – a reneszánsz udvari viselkedéskultúrától fogva a társadalmi elit sajátja. Az udvari arisztokrata látszólag szenvtelen fellépése mögött azonban az érzelmek és érdekek tökéletes palástolása rejlik.¹⁶ A korszak legismertebb francia moralistája, La Rochefoucauld így önti szavakba a királyi udvarban szerzett keserű tapasztalatait: „Úgy megszoktuk a mások előtt való álcáskodást, hogy végre magunk előtt is álcáskodunk.”¹⁷ Az udvari ember által eleinte tudatosan felöltött álarc egy idő múlva olyan tökéletesen rásimul viselője arcára, hogy végül maga is az arc szerves része lesz.

Ugyancsak az önuralom gyakorlása és az érzelmek racionalizálása vezetett a művészetelméletben a szenvedélyek kifejezésének rendszerezéséhez. XIV. Lajos első festője és a korabeli művészeti élet irányítója, Charles Le Brun a francia Festészeti és Szobrászati Akadémián megtartott 1668-as előadásában külső jegyeik alapján – részletesen leírva és sematikus rajzokkal szemléltetve – osztályozta a különböző szenvedélyeket. Ily módon mintegy „receptet” nyújtott a festőknek ahhoz, hogyan kell az egyes szenvedélyeket – elsősorban az arcon – úgy ábrázolni, hogy azok a

---

¹⁵ Norbert ELIAS, *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*, ford. BERÉNYI Gábor, Budapest, Gondolat, 1987, 770.

¹⁶ Norbert ELIAS, *Az udvari társadalom. A királyság és az udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata*, ford. GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta, HARMATHY Veronika, NÉMETH Zsuzsa, Budapest, Napvilág, 2005, 130.

¹⁷ François de LA ROCHEFOUCAULD, *Gondolatok* (119. maxima), ford. BENEDEK Marcell, Budapest, Európa, 1957, 19.

nézők számára egyértelműen felismerhetők legyenek.¹⁸ Szintén e racionalizálási törekvések következménye a francia kert, különösen a versailles-i kastély André Le Nôtre által tervezett parkja, ahol a megszelídített, leigázott természet a szabályos koronájúra nyírt fákból és a világosan tagolt kertben nyilvánul meg.¹⁹

Mint ahogyan az amerikai művészettörténész, Thomas Crow megfogalmazza, a francia festők közül „gáláns ünnepeiken” Watteau ábrázolta elsőként az arisztokratikus értékekhez kapcsolódó normákat és viselkedésformákat.²⁰ Watteau képeinek végsőkéig kifinomult álomvilágában az érzések elfojtásának arisztokratikus ideálja jelenik meg: ez magyarázza a képalakok látszólagos könnyedségét és tartózkodó viselkedését. Festményein a könnyedség álarc volna csupán, amely arra szolgál, hogy elkenődözzön valamit, ami lényeges, de nehezen megfogalmazható, mert ha szavakba próbáljuk önteni, azonnal szertefoszlik, akár az esőcseppek fátylán átszüremlő szivárvány? A látomásszerű tájak és a halkán libbenő drapériák mögött mintha ott rejlene az elmúlás fájdalmas megsejtése, amelyet a Küthéra szigetét elhagyni készülő zarándokok éreznek, de nem mutatnak ki, amikor szenttelen arccal, mesterkéltnek tetsző mozdulatokkal adják elő a szerelem színjátékát.

Akárcsak a francia klasszicizmus művészetelméleti gondolkodását meghatározó kellem-fogalom, a könnyedség is az alig észrevehető elmozdulásokhoz és ahhoz a sajátos, „elmosódott” ábrázolásmóddhoz kötődik, amelynek gyökerei az itáliai reneszánsz *sfumato*-technikájára nyúlnak vissza. Az e technika eredményeképpen létrejövő ködös hatás volta képpen a *sprezzatura*-elv képi megnyilvánulása.²¹ A könnyedség fogalma

---

¹⁸ Le Brun szenvedélyek kifejezéséről szóló előadása két részletben, 1668. április 7-én és május 5-én hangzott el a párizsi Festészeti és Szobrászati Akadémián. Ennek az előadásnak a festő halála után több nyomtatott változata jelent meg: 1698-ban Bernard Picart, majd 1727-ben Jean Audran metszeteivel.

¹⁹ KELÉNYI György, *A barokk művészete*, Budapest, Corvina, 1985, 66.

²⁰ Thomas CROW, *La peinture et son public à Paris au XVIIIe siècle*, trad. André JACQUESSON, Paris, Macula, 2000, 81.

²¹ Michel MAKARIUS, *Une histoire du flou. Aux frontières du visible*, Paris, Félin, 2016, 27. Giorgio Vasari ezt az elvet idézi fel, amikor művészéletrajz-gyűjteményében Tiziano festői modoráról ír: „... sokan azt hiszik, hogy az ilyen stílusú festmények fáradtság nélkül készültek, valójában nincs így; akik ezt tartják, csalatkoznak, mert észrevehető, hogy Tiziano átdolgozta a képeit és annyiszor átment rajtuk színeivel, hogy mûgondja szembetûnik. Ez a szép és bámulatraméltó stílus igen megfontolt is, mert étellel telíti a festményt, nagy művészetet igényel, de elleplezi a nehézségeket.” Giorgio VASARI, *A Renais-*

(a *facilità* szó alakjában) az itáliai reneszánsz művészetelmélet terminológiájába is átkerült, a művész veleszületett tehetsége és a gyakorlással elsajátítható készség elegyét jelenti: a festmény akkor mutat könnyed hatást, ha annak ellenére tűnik befejezettnek, hogy nincs aprólékosan kidolgozva.²² A XVIII. századi francia teoretikusok azonban a könnyedség kifejezésére a *facilité*-nél gyakrabban használták a *légèreté* kifejezést, s írásaik nyomán ez utóbbi válik művészetelméleti terminussá.

A festéssel kapcsolatban a könnyedség fogalma leggyakrabban az „ecsetkezelés könnyedsége” (*légèreté du pinceau*) vagy az „ecsetvonás könnyedsége” (*légèreté de la touche*) kifejezésekben fordul elő és ezekben a formákban lexikalizálódott a francia nyelvben. Amint már utaltunk rá, a könnyedség a kellem holdudvarába tartozó kategória; több diszkurzív szinonimája is ismeretes, amelyek mind a Baldassare Castiglione-féle *sprezzatura* utánérzései. Jacques Lacombe kéziszótára szerint ezek a következők: a kötetlenség (*liberté*), a könnyűség (*facilité*) és a fesztelenség (*aisance*).²³ Áttételesen a szép kidolgozásmód (*beau-faire*) is a könnyedség fogalmi mezőjéhez tartozik: a XVIII. század végi művészetelméleti szóhasználatot rögzítő Watelet és Lévesque által szerkesztett – Lacombe vulgarizáló művénél jóval alaposabb és teljesebb, enciklopédikus jellegű – képzőművészeti szótár a könnyedséget a merész ecsetvonással (*hardiesse du tact*) hozza összefüggésbe.²⁴ Ez a szótár a „könnyű” (*léger*) melléknevet ellentétével, a nehézkessel (*lourd*) együtt tárgyalja, és a főnévi formát, a könnyedséget a légiességhez és a spiritualitás ideájához társítja.

---

sance nagy művészei, ford. BRELICH Mario, Budapest, Babits, 2003 (Hasonmás Kiadás), 253.

²² Michael BAXANDALL, *Reneszánsz szemlélet, reneszánsz festészet*, ford. FALVAY Mihály, Budapest, Corvina, 1986, 132.

²³ Jacques LACOMBE, „Liberté [Kötetlenség]” (szócikk) = *Dictionnaire portatif des beaux-arts, ou Abrégé de ce qui concerne l'architecture, la sculpture, la peinture, la gravure, la poésie et la musique*, Paris, la Veuve Estienne & Fils et Jean-Th. Herissant, 1752, 363. A Pernety kéziszótárában olvasható rövid definíció lényegében ugyanazokat az elemeket tartalmazza, mint a Lacombe-féle szótár, azzal az árnyalatnyi különbséggel, hogy a kifinomultságot (*délicatesse*) is a könnyedség szinonimái közé sorolja. Vö. Antoine-Joseph PERNETY, „Légèreté [Könnyedség]” (szócikk) = *Dictionnaire portatif de peinture, sculpture et gravure* (1757), Genève, Minkoff Reprint, 1972, 391.

²⁴ Claude-Henri WATELET, Pierre-Charles LÉVESQUE, „Beau-faire [Szép kidolgozásmód]” (szócikk) = *Encyclopédie méthodique*, I (Beaux-arts), Paris, Panckoucke, 1788–1791, 285.

Ugyanakkor azt is megemlíti, hogy a művészetek esetében a „könnyű” szó szinonimája a „zavaros hatást” keltő felületesség.

A Diderot- és D’Alembert-féle *Enciklopédiában* szereplő, festészeti vonatkozású „Könnyedség” szócikk szerint a „könnyed ecsetvonás” vagy az „ecsetvonás könnyedsége” kifejezés akkor használatos, amikor egy képen „a biztos kéz nyomát fedezzük fel, és a tárgyak ábrázolásában nagyfokú fesztelenség érződik”.²⁵ A könnyedség szinonimái közül a könnyűséget emeljük ki, amelyet az *Enciklopédia* „Könnyűség” szócikke egyenértékűnek tekint a könnyedséggel. A szócikk szerzője, Watelet pontosítja, hogy ez a fogalom a festészetben egyfajta fesztelenséget jelöl: a tehetséges festő „könnyed ecsetvonásokkal viszi fel színeit” a vászonra, s az általa rajzolt vonalak „életteliek és tüzesek”.²⁶ Ám a könnyedség önmagában mit sem ér – folytatja –, mert a jól sikerült kép kidolgozásához megfontoltság és türelem is szükséges. A könnyedség ellentéte az *Enciklopédia* szerint is a nehézkesség (*pesanteur, lourdeur*) valamint – átvitt értelemben – a komolyság (*gravité*), ám ez utóbbi terminus egyértelműen pozitív kicsengésű, különösen akkor, ha az erkölcsre és a viselkedésmódra vonatkoztatva használják.²⁷

E száraz és talán unalmas terminológiai vizsgálódások vajon mennyiben járulnak hozzá a könnyedség fogalmának tisztázásához Watteau művészetével összefüggésben? A szócikkek rámutatnak arra, hogy a könnyedség meglehetősen összetett kategória. Ez a fogalom azonban Watteau esetében nem viselkedésmintára utal, hanem elsősorban a képek kidolgozásmódjához kötődik, és azt a némileg paradox hatást eredményezi, hogy Watteau festményei gyakran rusztikus témájuk *ellenére* könnyedséget sugallnak. A könnyedség és légiesség Watteau egyértelműen flamand hatást tükröző képein is megnyilvánul: az *Igazi vidámság* című festményen például a festő ecsetvonása vibráló hatást kelt, és a képet szellősség hatja át.

---

²⁵ Louis de JAUCOURT, „Légèreté [Könnyedség]” (szócikk) = *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers par une société des gens de lettres*, éd. Denis DIDEROT, Jean Le Rond D’ALEMBERT (1751–1780), Stuttgart, Bad Cannstatt, Friedrich Frommann, 1966–1995, IX, 352.

²⁶ Claude-Henri WATELET, „Facilité” = *Encyclopédie, i. m.*, VI, 258.

²⁷ Louis de JAUCOURT, „Pesanteur [Nehézkesség]” = *Encyclopédie, i. m.*, XII, 448.

Jean-Antoine WATTEAU, *Az igazi vidámság (La vraie gaieté)*, 1716–1718, Valenciennes, Musée des Beaux-Arts²⁸

Az ecsetkezelés – vagy metonimikusan – az „eszköz (*outil*) könnyedsége” állandósult szókapcsolatnak tekinthető a XVIII. századi francia művészetelméleti nyelvzetben. Watteau-életrajzában Caylus gróf megemlíti, hogy a festő második jelentős mestere a Luxembourg-palota felügyelője, Claude III. Audran volt, „gáláns ember, aki maga is igen tehetségesen rajzolta és festette a díszítőelemeket”.²⁹ Caylus szerint Watteau ízlése a dekorátor Audrannál formálódott; a díszítőelemek használata mellett a művész az ecsetkezelés könnyedségét is mesterénél sajátította el. A biográfus az alábbi szavakkal méltatja Watteau művészetét: a festő „finom és könnyed ecsetkezelése kidolgozását izgalmassá és élettellivé varázsol-

---

²⁸ A kép forrása:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Watteau_-_La_Vraie_gaieté%3%A9,_P75-1.jpg

²⁹ Anne-Claude-Philippe CAYLUS (comte de), *La vie d'Antoine Watteau* (1748) = *Vies anciennes de Watteau*, i. m., 55.

ta.”³⁰ A művész más életrajzírói is előszeretettel alkalmazzák ezt a kifejezést, Jacques Lacombe például így fogalmaz: Watteau „bámulatosan valóságghű módon adta vissza a természetet”, magával ragadó kifejezés-módja képalakjainak arckifejezésén is tükröződik, „ecsetje szinte nem is érinti a vásznat, ecsetvonása könnyed és már-már spirituális”.³¹ Ugyancsak ő írja Watteau rajzairól, hogy azok pontosságuk mellett kellemük és könnyedségük miatt is csodálatra méltók. Korántsem véletlen, hogy a felsorolásban együtt szerepel a könnyedség és a kellem: ez a két kategória nemcsak a XVII. századi udvari arisztokrácia viselkedéskultúrájában, hanem a felvilágosodás kori francia művészetelméleti diskurzusban is kölcsönösen meghatározza egymást.

Bár a könnyedség nehezen ragadható meg szavakkal és makacsul ellenáll mindenfajta teoretizálási kísérletnek, a festéssel összefüggésben használt könnyedség fogalmát a XVIII. század közepén Caylus – *De la légèreté de l'outil* [Az ecsetkezelés könnyedségéről] című, 1755-ös akadémiai előadásában – mégis megpróbálta elméleti szintre emelni.³² Caylus másképp viszonyul a könnyedséghez, mint az idézett szótárak: nem csupán leírja, hanem teoretizálja is a fogalmat, ezért előadása kulcsfontosságú a könnyedség mint festészeti terminus értelmezésében. Gondolatait hagyományos retorikai fogással vezeti be: hangsúlyozza, hogy erről a témáról előtte még senki sem tartott előadást az Akadémián. Megállapítja, hogy „[a]z ecsetkezelés könnyedsége a festő számára ugyan nem alkotómunkájának legfontosabb része, mindenesetre az egyik legkellemesebb rész”, amely a néző számára vonzóvá varázsolja a képet.³³ Igyekszik eloszlatni néhány, a hétköznapi szóhasználatra jellemző közkeletű tévedést, melyek szerint „a festészetben úgy tekintenek a nehézségre és a nehézkességre, mint fáradságra és fáradozásra”, az ecsetkezelés könnyed-

---

³⁰ Uo., 74.

³¹ LACOMBE, „Note sur Watteau” (1755) = Uo., 95.

³² Caylus 1755 októberében tartotta meg előadását a párizsi Festészeti és Szobrászati Akadémián, amely a következő év szeptemberében, a szerző neve nélkül jelent meg nyomtatásban a *Mercure de France* folyóiratban. Az előadása címében szereplő *outil* szó eszközt jelent – ez egyértelműen a festő „eszközére”, az ecsetre vonatkozik –, mivel azonban a magyarban az „eszközkezelés” kifejezés szokatlanul hangzana, ezért a *légèreté de l'outil* kifejezést a továbbiakban az „ecsetkezelés könnyedségének” fordítjuk.

³³ CAYLUS, *De la légèreté de l'outil* (1756) = *Vies d'artistes du XVIIIe siècle. Discours sur la peinture et la sculpture...*, éd. André FONTAINE, Paris, Renouard – H. Laurens, 1910, 149–159.

ségére pedig mint egyfajta könnyűségre (*facilité*).³⁴ Szerinte azonban ez a vélekedés téves, mert a könnyűségnek inkább a hanyagság, a befejezetlenség, a türelmetlenség vagy a hirtelenség volnának a szinonimái, ám ezek a fogalmak csupán látszólag egyenértékűek a könnyedséggel. Amint már említettük, Watteau személyiségét életrajzírói gyakran épp ez utóbbi tulajdonságokkal jellemezték, festészetével kapcsolatban viszont műveinek gondos, aprólékos kidolgozását hangsúlyozták.

Caylus tehát különbséget tesz a – rendszerint gyorsasággal, felületességgel párosuló – könnyűség és az alapos, pontos kidolgozást megkívánó könnyedség között, és ez utóbbit emeli elméleti szintre. A könnyed ecsetkezelés elválaszthatatlan a végső ecsetvonástól, amikor az „ecset hegye könnyedén fut, szinte csak érinti a vászon felszínét; a néző szellemét leginkább a legvégső ecsetvonás ragadja magával: ez valósággal megszédíti, mert az ecsetet kezelő könnyű kéz utolsó simítását fedezi fel benne”.³⁵ Bár Caylus mindvégig hangsúlyozza előadásában, hogy a festő számára lényeges az elméleti tudás, az alábbi sorok meggyőzően érzékeltetik, mekkora súlyt helyez a festészet gyakorlati részére, s azon belül is az ecsetkezelés könnyedségére:

Végül mindeme lényeges részek közül a legfontosabb az ecsetkezelés könnyedsége: ez biztosítja a testek ábrázolásához szükséges lekerekítettséget, ez képes érzékeltetni a gyümölcsök héján a finom pihét, a virágok frissességét, vagy – még inkább – az ifjúkor báját; olyan, *látszólag hanyagul odavetett* ecsetvonásokból (*laissés*) áll, amelyek leginkább azokhoz a hallgatólagosan sugallt gondolatokhoz és elharapott félszavakhoz hasonlítanak, amelyek a beszélgetés sava-borsát adják. Érezzük, de nem tudjuk meghatározni őket: azt fejezik ki, amit kell, de nem válnak sem nehézkesekké, sem öncélúan finomkodókká.³⁶

A lényeges megállapítások a művészetelméletben sem közvetlen módon, száraz szaknyelven, hanem leginkább metaforák segítségével ragadhatók meg igazán hatásosan. A XVII. század két legjelentősebb francia művészetelmélet-írója, André Félibien és Roger de Piles is ezt a nyelvezetet használta – Félibien még teológiától jobban átitatott, Piles valamivel laicizáltabb formában –, amikor a kellem mibenlétéről vagy a „tünékeny és elenyésző szépségekről” elmélkedett. Az „ecsetkezelés könnyedsége” kifejezés a XVII. századi francia teoretikusok közül – a rajz-párti akadémi-

---

³⁴ *Uo.*, 150.

³⁵ *Uo.*, 152.

³⁶ *Uo.*

kusokkal szemben – a koloristák szószólójánál, Roger de Piles-nél is előfordul. *Cours de peinture par principes* [Előadások a festészet elveiről] című írásában Piles sorra veszi azokat a tényezőket, amelyek életre keltik a tájképet, vagy metaforikus szóhasználattal lelket kölcsönöznek neki: ezek a képalakok, az állatok, a víz, a szélfúttá fák, a könnyű pára és a füst, valamint a könnyed ecsetkezelés.³⁷ Nehéz volna megnevezni a közös vonást az utóbbi elemek, a mindössze néhány pillanattal tartó természeti jelenségek és az ecsetkezelés könnyedsége között: ez valamiféle tűnékeny, állandó mozgásban levő, és épp ezért megfoghatatlan sajátosságban rejlik. Piles egy másik, korai művében – amely a festő és művészetelmélet-író Charles-Alphonse Dufresnoy *De arte graphica* című latin nyelvű költeményének fordítását és az ahhoz fűzött megjegyzéseit tartalmazza – a „tűnékeny és elenyésző szépségekről” (*beautés fuyantes et passagères*) elmélkedik. Ezekhez sorolja a lélek szenvedélyeit, valamint a „a szép felhőket, amelyek rendszerint eső vagy mennydörgés után tűnnek fel az égen”.³⁸ A „tűnékeny és elenyésző szépségek” elsősorban a tájképeket jellemzik, de – igaz, ritkábban – az emberábrázolásban is megjelennek, ahol a félbehagyott mozdulatokban, az elkapott tekintetben vagy a pillanatról pillanatra változó arckifejezésben nyilvánulnak meg. A Caylus által elméleti szintre emelt kategória, az „ecsetkezelés könnyedsége” is ehhez a fogalmi mezőhöz kapcsolódik, azzal a különbséggel, hogy nem a kép témájához, hanem a festői gyakorlathoz kötődik, s a könnyed ecsetvonás a festő kézjegyeként jelenik meg a vászon felületén.

Az ecsetkezelés könnyedsége korántsem egzakt fogalom, mégis jól illeszkedik a XVII. és XVIII. századi francia festészetelméleti írásokat meghatározó gondolati ívbe, amelyet gyakran elmosódó, bizonytalan körvonalú kategóriák alkotnak.³⁹ Caylus előadásának nyelvezete erősen poéti-

---

³⁷ Roger de PILES, *Cours de peinture par principes* (1708), Paris, Gallimard, 1989, 125.

³⁸ Du Fresnoy művét *L'Art de peinture* címmel Roger de Piles fordította franciára. A továbbiakban ezt a fordítást az alábbi kiadás alapján idézzük: Charles-Alphonse DU FRESNOY, *L'Art de peinture* (1664), traduit en françois avec des remarques nécessaires & très-amples par R. de PILES, Paris, Charles Antoine Jombert, 1770, 118–119.

³⁹ René Démoris feltevése szerint ezek a fogalmak a klasszikus francia művészetelmélet női „oldalaként”, női megnyilvánulásaként (*le féminin du classicisme*) foghatók fel. Caylus előadása sem a század közepén születő (La Font de Saint-Yenne és az őt követő művészetkritikusok által képviselt) neoklasszicista értékrendhez kapcsolódik, hanem az írók közül elsősorban Marivaux, a festők közül pedig az 1710–1740-es években alkotó művészek szellemiségével mutat

kus; a legutóbb idézett szövegrészletet hagymahéjszerűen egymásra rétegződő metaforák alkotják. Ezek közül kitüntetett figyelmet érdemel a „látszólag hanyagul odavetett ecsetvonások” kifejezés: olyan tulajdonságra utal, amely inkább csak érezhető, de nyelvi eszközökkel nehezen megfogalmazható. A XVII. század végi művészetelméletiek és filozófusok valószínűleg tudom-is-én-micsodának (*je-ne-sais-quoi*) hívták volna, de a XVIII. század derekán ez a fogalom már nincs divatban. Caylus a magyarul csak kissé nehézkes körülírással visszaadható francia neologizmussal, a *laissés* igenévvel fejezi ki azt a sajátos technikát, amelynek eredménye az ecsetvonás könnyedsége.⁴⁰ A könnyed ecsetkezelést a társalgás során alkalmazott technikákhoz hasonlítja: ebben a párhuzamban a – kellem kitüntetett alakzatának tekinthető – *sprezzatura* fogalmának utánérzése sejlik fel. Caylus akkor is az allegorikus nyelvezethez folyamodik, amikor kísérletet tesz annak meghatározására, miben áll az ecsetkezelés könnyedsége:

...azt hiszem, az ízlésnek, a szellemnek és az ecsetnek ezt az összehatását úgy lehetne meghatározni, hogy ezek egy kiváló érzés által vezérelt végső ecsetvonások, amelyektől a kép minden része szinte kivirul. A „kivirul” ige allegorikus mivolta miatt korántsem felel meg a definíció követelményeinek, de nem találok alkalmasabb szót, amely pontosabban ki tudná fejezni ezt a könnyedséget.⁴¹

Ez az idézet nemcsak a könnyedség mibenlétéről való elmélkedés, hanem egyszersmind metanyelvi reflexió is: a művészetelmélet nyelvezetének kiforratlanságára, hiányosságaira – és mindennemű definíció-kísérlet lehetetlenségére – hívja fel a figyelmet a homályos kategóriák esetében. Watteau csaknem mindegyik XVIII. századi életrajzírója érezte, hogy a szavakkal nehezen megragadható festészeti minőségek és ezek megnevezése között szakadék tátong, amelyet tapogatózó körülírásokkal vagy neologizmusokkal próbáltak meg áthidalni. E kísérletek szemléltetésére La Roque példáját idézzük: a festő légies tónusainak és színárnyalatainak finom keveredésére ő a *vagnezze* szót alkalmazza, amely szintén a megha-

---

rokonságot. René DÉMORIS, „Le comte de Caylus entre théorie et critique d’art: une esthétique du »laissé«?” = *Le comte de Caylus. Les arts et les lettres*, eds. Nicholas CRONK, Chris PEETERS, Amsterdam – New York, Rodopi, 2004 (Faux Titre), 28.

⁴⁰ *Uo.*, 37.

⁴¹ CAYLUS, *De la légèreté de l’outil*, i. m., 156. (Kiemelés az eredetiben.)

tározhatatlan, bizonytalan körvonalú fogalmak sorába illeszkedik és a könnyedség fogalmi mezőjéhez tartozik.⁴²

Előadásában Caylus Tintoretto és Tiziano példájával szemlélteti a könnyedség művészi megnyilvánulását és egyetlen korabeli festőről sem szól.⁴³ Már idézett nekrológiájában azonban elismeri, hogy a „finom és könnyed ecsetvonás” (*touche fine et légère*) Watteau műveinek legfőbb érdeme, de egyúttal annak is az oka, hogy a festő képtelen volt nagyszabású témákban (és nagy méretű kompozíciókban) kiteljesedni.⁴⁴ Caylus szavai egyértelművé teszik, hogy a festő kis méretű, nem-narratív képeit nem értékeli sokra, pedig a mai néző számára elsősorban ezek jelenítik meg a könnyedség fogalmát. E képekhez sorolható a Louvre-ban kiállított *Közönyös*, amely kétségkívül a könnyedség és a tünékenység egyik legszebb képi kifejeződése. A festményen látható fiatal arisztokrata férfi bizonytalan mozdulatot tesz, amely – Paul Claudel érzékletes leírása alapján – „a lendület és a lépés között ingadozik”.⁴⁵ A tánc allegóriájának tekinthető, kecses és fesztelen *Közönyös* voltaképpen annak a nyugalmi pillanatnak a kivetülését jeleníti meg, amelyet követően az „elmosódott, saját örvénylésében megsemmisülő” légies, androgün képalak minden tagja egyszerre lendül majd mozgásba.⁴⁶ Tánclépése azt a látszatot kelti, hogy átlebeg a vásznon; alakja a minden látszólagos erőfeszítés nélküli természetes könnyedséget fejezi ki. A *Közönyös* kecsessége kiválóan szemlélteti azt az elvet, amelyet értekezésében Leon Battista Alberti így fogalmazott meg: „A festő tehát, amikor a dolgokban az életet akarja kifejezni, minden részüket mozgásba hozza; de minden mozgásba szépséget és kecsességet (*venustà e gratia*) vigyen. Nagyon kecsesek és életteliék azok a mozgások, amelyek felfelé irányulnak a levegőbe.”⁴⁷ A könnyed-

---

⁴² A. LA ROQUE = *Vies anciennes de Watteau*, i. m., 6.

⁴³ Ennek valószínűleg az lehet az oka, hogy akadémiai előadásaiban Caylus rendszerint „régí” festők példájával támasztotta alá megjegyzéseit, és – a század közepén elterjedő művészetkritikai írások szerzőivel ellentétben – kerülte, hogy korabeli művészeket kritizáljon. Watteau-ról a festőt méltató nekrológiájában írt részletesen.

⁴⁴ CAYLUS, *La vie d'Antoine Watteau* (1748) = *Vies anciennes de Watteau*, i. m., 73.

⁴⁵ Paul CLAUDEL, *L'œil écoute*, Paris, Gallimard, 1946, 151.

⁴⁶ Uo. A *Közönyös* testtartásával – a barokk hagyományokból építkező XVIII. századi színjátszás egyik alaplépésével, a „színpadi keresztel” (*crux scenica*) – összefüggésben ld. BÓDI Katalin, *Paradoxe sur l'Indifférent* = *Studia Romanica de Debrecen* (Series Litteraria, 26), Debrecen, DE Francia Tanszék, 2015, 85–94.

⁴⁷ Leon Battista ALBERTI, *A festészetről* (1453), ford. HAJNÓCZI Gábor, Budapest, Balassi, 1997, 113.

ség érzetét keltő kecsesség az ókortól fogva a képalakok szépségének egyik legfőbb ismérve. Ez az elv az itáliai és a francia művészetelméletben is tovább él: a teoretikusok szerint a festő akkor tud könnyed hatást elérni, ha úgy ábrázolja a drapériákat, mintha szél libbentené meg őket.

Jean-Antoine WATTEAU, *A Közönyös (L'Indifférent)*, 1717 körül,
Paris, Louvre⁴⁸

A *Közönyös* mellett Watteau hintázó nőt ábrázoló képeit is érdemes felidézni, hiszen ezeknek nemcsak kidolgozásmódja, hanem témája is könnyedséget sugall. A *Közönyös* alakja bizonyos tekintetben a hintázó nők párdarabjának tekinthető, ám nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy – a hintázó hölgyekkel ellentétben, akiket általában lovagjukkal együtt ábrázolt a festő – a *Közönyös* azért szerepel egyedül a képen, mert karakterfigura. A hintázás a XVIII. századi francia arisztokrácia kedvelt időtöltései közé tartozott: erotikus játéknak tekintették, amely a hölgy részéről nem kívánt különösebb erőfeszítést, mivel a hinta mozgását teljes mértékben a tartókötelét meglendítő férfi irányította.⁴⁹ Noha a hinta-

---

⁴⁸ Forrása:

https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Jean-Antoine_Watteau_-_L%27indiff%C3%A9rent.jpg

⁴⁹ A hintát ábrázoló rokokó képekről írt tanulmányában J. Milam más, a korban szintén divatos erotikus játékokat is említ: ilyen a Fragonard képein

motívum emblematikus kontextusban a XVII. századi ikonográfiában is feltűnik – a négy alapelem közül a levegőt jelképezi –, Franciaországban a rokokó idején válik igazán népszerűvé, amikor viszonylag gyakran megjelenik a gálás életképeken.⁵⁰ A motívum e korszakban született képi megjelenítései a könnyedség – és általában a női állhatatlanság – különböző értelmezéseit nyújtják.

Jean-Honoré FRAGONARD, *A hinta* (L'Escarpolette), 1767, London, The Wallace Collection⁵¹

A téma legismertebb feldolgozása a francia festészetben minden bizonnyal Jean-Honoré Fragonard 1767-es képe, *A hinta*.⁵² A festmény azt a

---

gyakran feltűnő mérleghinta vagy a szembekötődsdi. Ld. Jennifer MILAM, *Playful constructions and Fragonard's swinging scenes*, *Eighteenth-Century Studies* 2000, 33/4. sz. („The Culture of Risk and Pleasure”), 556.

⁵⁰ Ld. például Henri II BONNART metszetét: *A levegő* [L'Air], 1690–1710, London, Victoria and Albert Museum, Department of Prints and Drawings.

⁵¹ Forrása:

https://fr.wikipedia.org/wiki/Les_Hasards_heureux_de_l%27escarpolette#/media/Fichier:Fragonard,_The_Swing.jpg

⁵² Fragonard festménye – De Launay 1782-es metszetének aláírása nyomán – *A hinta szerencsés véletlenei* (Les hasards heureux de l'escarpolette) címen vált ismertté. A hintázó nő motívumát Fragonard több változatban is megfestette, de a másik két kép – az 1670-es évek végére datálható *Kis hinta* (La Petite

pillanatot ragadja meg, amikor a magasba lendülő hintán ülő ifjú hölgy egyik cipője lerepül a lábáról, selyemruhája fellibben, és a bokorban rejtőző fiatalember – feltehetően a hölgy szeretője – bepillanthat a fodros szoknyák alá. A hinta szimbóluma egyfelől a gálásns téma nyilvánvaló erotikus vonatkozásaira utal, másfelől a pillanat illékony voltát jelképezi: a hinta most még fent van a magasban, de a következő pillanatban leérkezik, és vele együtt a leejtett cipő is földet ér. A pillanatnyi boldogság intenzív, de felettébb tűnékeny érzése a felröppenő cipő motívumában sűrűsödik össze. A nézőnek az a benyomása, mintha ezt a gyors ecsetvonásokkal vászonra vitt képet Fragonard a nehézkedés nyilvánvaló törvényei ellenében festette volna meg. Az érzéki jelenet középpontjában látható, rózsaszín ruhás hölgy cipője a néző tekintetét egy Cupido-szobor felé irányítja, amely mutatóujját az ajkára helyezve csendre inti. Bár a kép megrendelésre készült, szereplői mégsem egyénített alakok, hanem általános típusok, s épp az általánosítás révén válik ez az életteli festmény az életöröm és az örök fiatalság szimbólumává.

Louis Crépy metszete Jean-Antoine Watteau festménye után, *A hinta* (L'Escarpolette), 1727, Gravelines, Musée du dessin et de l'estampe originale⁵³

Fragonard festménye azonban nem előzmények nélkül való a francia festészetben: mintegy fél évszázaddal korábban, 1712-ben Watteau már feldolgozta a hinta-motívumot. Fragonard képének – és általában a rokokó hinta-ábrázolásoknak – valószínűleg Watteau *A hinta* című arabeszkje

---

Escarpolette) és az 1775–1780 között készített *Hinta* (La Balançoire) – kevésbé szuggesztív, mint a téma méltán leghíresebbé vált, 1767-es változata.

⁵³ Forrása: <https://webmuseo.com/ws/musenor/app/collection/record/41142>

szolgált alapul.⁵⁴ Ez tekinthető a téma első komplex ábrázolásának a nyugat-európai ikonográfiában: a Watteau modorában alkotó rokokó festők, Nicolas Lancret és Jean-Baptiste Pater is ezt a mintát követték. Fragonard festményének szerkezetét szintén az arabeszk logikája határozza meg: a néző tekintetét azonnal magára vonzó központi nőalak ennek a logikának az értelmében különül el a kép többi elemétől.⁵⁵ Ugyancsak az arabeszk kompozíciós technikájára jellemző a Fragonard festményén is megfigyelhető síkszerű ábrázolásmód, amely azt a hatást kelti, mintha a képet keretbe foglaló gyertyánfák lombjának nem volna mélysége.

Ez a síkszerűség még szembeötlőbb Watteau arabeszkjén. A festő a már említett Claude III Audran műhelyében sajátította el az arabeszk technikáját, a növényi, állati és emberi motívumok szeszélyes és merész ötvözését. A *hinta* című kép középpontjában látható ifjú hölgy alakja az arabeszk többi eleméhez viszonyítva meglehetősen aprónak, már-már jelentéktelennek hat. A hölgyet elegáns öltözetet viselő férfi hintáztatja, és a két emberalakot különféle növényi és architekturális elemek veszik körül. Ezek közül csak azokat említjük meg, amelyeknek nyilvánvaló az erotikus konnotációja, és a könnyedségre vagy az állhatatlanságra utalnak. A népi eredetű motívumokhoz tartozik a XVII. századi falusi mulatóságokon használt duda, amely a férfiasságot jelképezi, míg a felborulni készülő virágkosár és a földre hajtott sál jóval diszkrétebb szimbólum: a női vágyat sejteti. A kép alján Bacchus-fej, tetején kecskebak feje látható, mindkettő ókori eredetű gyönyör-allegória. Mindezeket az utalásokat, a hinta motívumához köthető különféle asszociációkat harmonikusan egyesíti magában az arabeszk, amely a vágy különböző (hol diszkrétebb, hol leplezetlenebb) rétegeit olvasztja egymásba.

---

⁵⁴ Az eredeti arabeszk elveszett, de központi jelenete fennmaradt: Jean-Antoine WATTEAU, *L'Escarpolette*, 1712 körül, Helsinki, Sinebrychoff Art Museum.

⁵⁵ Étienne JOLLET, *Figures de pesanteur. Fragonard, Newton et les plaisirs de l'escarpolette*, Nîmes, Jacqueline Chambon, 1998, 22–29.

Jacques de Favannes metszete Jean-Antoine Watteau festménye után,
A nyár örömei (Les agréments de l'été), 1729-1731, Paris,
 Bibliothèque Nationale de France⁵⁶

Festményein Watteau viszonylag gyakran feldolgozta a hinta-témát: *A nyár örömei* című képének középpontjában is a hinta-motívum áll.⁵⁷ Ez a tizennégy emberalakot (és egy agarat) ábrázoló kompozíció jóval mozgalmasabb és kevésbé utalásszerű, mint az előző. A kép magas fákkal szegélyezett parkot ábrázol; előterében egy szerelmespár – feltehetőleg gáláns témákról – társalog, míg a többi képalak kissé távolságtartóan szemléli a hintázó nőt és lovagját, úgy, mintha színpadi jelenetet nézne. A szereplők közül a hölgy kecses alakja azonnal magára vonzza a néző

⁵⁶ Forrása: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84312175.item>

⁵⁷ Jean-Antoine WATTEAU *A nyár örömei* című képének eredetije szintén elveszett. A hintát ábrázoló rokokó képek értelmezésével kapcsolatban ld. Donald POSNER, *The Swinging Women of Watteau and Fragonard*, *The Art Bulletin*, 1982, 64/1. sz., 75–88.

tekintetét: a nőalak diszkréten oldalra fordított fejtartásában kellemmel párosuló könnyedség nyilvánul meg. A XVIII. századi műgyűjtők is fogékonyak voltak a kellem képi megjelenítésére: az árverési katalógusokban szereplő képleírások a festmény „szép kidolgozása” (*beau-faire*) mellett a hinta kötelét meglendítő fiatalember „kecses erőfeszítését” (*gracieux effort*) méltatják.⁵⁸ Ugyanakkor – Fragonard lendületes festményéhez hasonlítva – feltűnő, hogy Watteau lassú ritmusú, halk szerelmi játékként ábrázolja a hintázást: a hölgy lovagja szinte alig lendíti meg a hinta kötelét, és mintha az egész jelenet valamiféle színpadi álmodozás volna.⁵⁹

Jean-Antoine WATTEAU, *Pásztorok* (Les Bergers), 1717, Berlin, Charlottenburg⁶⁰

Érdekes adalék a hinta-témához, hogy epizodikus elemként a *Pásztorok* című Watteau-festményen is megjelenik a hintázó nő motívuma. Ez a motívum a kép egészen belül önálló jelenetet alkot, és éles ellentétet képez a kompozíció Rubens modorában megfestett, rusztikus szereplőivel, különösen a durva arcvonású dudással. A selyemruhát viselő, elegáns hölgy arca érzelemmentes, fejét kecses mozdulattal lovagja felé fordítja; a

⁵⁸ Ld. a Watteau-kutató amerikai művészettörténész, Martin EIDELBERG honlapját: <http://watteau-abecedario.org/agreeswing000.htm>

⁵⁹ HARSÁNYI Zoltán, *Fragonard*, Budapest, Corvina, 1981, 12.

⁶⁰ Forrása:

https://fr.wikipedia.org/wiki/Les_Bergers#/media/Fichier:Antoine_Watteau_027.jpg

fiatalember kézmozdulata bizonytalanságot fejez ki, mintha kételkedne benne, hogy a hölgy elfogadja-e közeledését.

A Watteau képeire olyannyira jellemző könnyedség mibenlétének megragadásához hozzásegíthet a Nicolas Lancret hasonló témájú festményével való összehasonlítás. Lancret műve egyértelműen Watteau hatását tükrözi: aligha lehet véletlen, hogy festményét sokáig Watteau-nak tulajdonították. Ha azonban jobban szemügyre vesszük a két művész képeit, a hinta-motívumból adódó nyilvánvaló hasonlóságnál jóval feltűnőbbek a különbségeik: Lancret festményén a fiatalember távolabb áll a hölgytől, és elegáns öltözkük ellenére mindketten azt a benyomást keltik, mintha díszes kosztümbbe öltözött parasztfigurák volnának, akiket feszélyez alkalmi jelmezük. A fejét diszkrétén félrefordító nő mozdulata az udvari viselkedéskultúra normáira utal: ugyan a hölgy Lancret képén is oldalra néz, de ezt a legcsekélyebb elegancia és báj nélkül teszi, és a kép egésze nem sugároz semmiféle könnyedséget, hanem – legalábbis Watteau témafeldolgozásaihoz viszonyítva – nehézkesnek hat.

Nicolas LANCRET, *A hinta* (L'Escarpolette), 1730 körül, London, Victoria and Albert Museum⁶¹

---

⁶¹ Forrása: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nicolas_Lancret_-_The_Swing_-_WGA12430.jpg

Hasonló hatást kelt a hinta-motívum egy viszonylag kései, már-már karikatúraszerű metamorfózisa. A brüsszeli származású, de Franciaországban tevékenykedő, főleg mitológiai és zsánertémákat feldolgozó François Eisen 1770-es, *A hinta* címet viselő festménye mintha a Watteau-képek kifigurázása volna: a hintázó nő és a hinta kötelét meglendítő férfi, akárcsak az őket szemlélő festménybeli nézők, meglehetősen esetlennek tűnnek.⁶² Bár a hinta-témának ez a feldolgozása híján van mindennemű könnyedségnek, mégis a motívum továbbélését mutatja a XVIII. század utolsó harmadában, abban a korban, amelynek főbb képviselői (Jacques-Louis David vagy Jean-Baptiste Regnault) elfordulnak a könnyedebb hangvételtől, rokokó szerelemábrázolástól, és a moralizáló, hazafias témákat részesítik előnyben.

Fragonard hintát ábrázoló festményei szintén az 1770-es években keletkeztek, ám az ő alkotásai – a festő vibráló fényhatásainak és merész ecsetvonásainak köszönhetően – a könnyedség érzetét keltik a nézőben. Más azonban ez a könnyedség, mint az, amely Watteau képeit áthatja: nem légiesen finom és sejtetésszerű, hanem játékos és pikánsan erotikus. Fragonard a rokokó festészet legjellegzetesebb témájának, a szerelemnek a bájos oldalát: az egyetlen pillanatba sűrített érzéki gyönyört ábrázolja. 1767-es, életörömet sugárzó képe méltán tekinthető a hinta-motívum kiteljesedésének a francia festészetben. Ami Watteau-nál még csupán utalásszerű, az Fragonard-nál jóval közvetlenebbül jelenik meg, de mégsem annyira leplezetlenül, mint Boucher festményein: a selyemruhát fellibbentő „szerencsés véletlen” a képbeli – és a valódi – néző számára úgy érzékelteti az ifjú hölgy bájait, hogy nem fedi fel teljesen azokat. Fragonard festménye ily módon a meglepetés esztétikáját jeleníti meg; azt a filozófiai jelenséget önti bravúrosan játékos képi formába, amelyről Montesquieu az *Enciklopédia* számára írt, ízlésről szóló szócikkében elmélkedik.⁶³

Bár a könnyedség tünékeny kategória, amely kivonja magát a meghatározási kísérletek alól, Watteau példája – a mozgásba lendülő hinta művészi ábrázolása – meggyőzően szemlélteti, hogyan lehetséges ezt a fogal-

---

⁶² François EISEN, *A hinta* (L'Escarpolette), 1770, Bourg-en-Bresse, Musée de Brou.

⁶³ Ld. Charles-Louis Secondat de MONTESQUIEU, *Esszé az ízlésről a természet és a művészet dolgaiban* (1753–1755), ford. BALÁZS Péter és HARKÁNYI András = *A tudom-is-én-micsoda fogalma. Források és tanulmányok*, szerk. BARTHA-KOVÁCS Katalin, SZÉCSÉNYI Endre, Budapest, L'Harmattan, 2010, 73–90.

mat képi formába önteni. Caylus előadása, valamint a XVIII. századi szótárak és enciklopédiák definíció-kísérletei pedig azt teszik nyilvánvalóvá, hogy a könnyedség korántsem jelent minden esetben befejezetlenséget vagy felületességet. A Caylus által elméleti szintre emelt festészeti fogalom, az ecsetkezelés könnyedsége úgy jelenik meg Watteau képein, hogy a festő ecsetvonásai nyomán mintegy átlényegül a kép, és életre kel a vászon szövete.

A könnyedség fogalma ugyanakkor a stílusok egymásba való átalakulására is rávilágít, amelynek során a barokkból átörökölt formák egyre finomodnak és miniatürizálódnak, könnyedebbé és hajlékonyabbá válnak. Ebből a folyamatból fejlődik ki a nehézkes és a súlytalanság szélsőes váltakozásán alapuló rokokó formavilága. Festészeti elméleti szempontból a rokokó valamiféle metastílus volna, amelynek művészi gyakorlata úgy veszi át a barokkra jellemző formajegyeket, hogy gyökeresen újraértelmezi őket? Ha elfogadjuk ezt a feltételezést, akkor a könnyedség kategóriája – és e kategória különböző alakváltozatai – lényeges szerepet játszanak abban az átalakulási folyamatban, amelyet a XVIII. század eleji francia festészetben a legmarkánsabban Watteau képei szemléltetnek.

E korszak művészeteoretikusai a XVII. századi elveket – egyebek között a műfaji hierarchia doktrínáját – kérdőjelezték meg, de mindeközben nem tagadták meg teljesen a klasszicizmus szabályrendszerét. Ez a különös kettősség tükröződik Watteau festészetében: a művész témaválasztása a XVII. század végének szellemiségét tükrözi, kidolgozásmódját tekintve azonban szakít a *Grand Siècle* nehézkességével, a XIV. Lajos uralkodása végére egyfajta sablonosságba merevedett francia festészettel. A dekoratív *Régence* stílusból kifejlődő rokokó rövid ideig tartó, átmeneti időszak, amely nem hozott létre önálló művészeti elméletet, ugyanakkor a művészi gyakorlatban jelentős változásokat indított el. Watteau festészete felfogható úgy, mint ennek a megújulási folyamatnak az „előszele”, amely Boucher-val és Fragonard-ral teljeseedik ki, majd a rokokó ízlés hanyatlása után egy merőben más jellegű korstílus: a neoklasszicizmus születését eredményezi, elméleti síkon pedig a XVIII. század közepén mintegy „kitermeli” magából az esztétika rendszeres tudományát.

„S NEM AKAD EMBER, KI MEG TUDNÁ MONDANI,
MILYEN VOLT VÉGÓRÁJA?” –
KORAI ELMÉLETEK PETŐFI SÁNDOR ELTŰNÉSÉRŐL

REZÜMÉ

Petőfi utolsó napjáról végeláthatatlan terjedelmű irodalom született az elmúlt százhetven évben. Jelen dolgozat nem újabb elmélet felállítását kísérli meg, inkább a fehéregyházi csata után kialakult párhuzamos teóriák kontextusára, hátterére fordítja figyelmét. A vizsgált szövegkorpusz tematikai szempontból három csoportba sorolható: a) olykor egymásnak is ellentmondó narratívák Petőfi haláláról; b) alaptalan állítások Petőfi életben maradásáról; c) a két narratíva között töprengő, bizonytalan találgatások. Petőfi halála még nem volt általánosan elfogadott tény Szendrey Júlia második házasságának megkötésekor, emiatt az egybekelés sokak szemében erkölcsi véteknek: megcsalásnak, árulásnak minősült. A Júlia-ellenesség érvrendszere később új elemmel bővült, amikor Szendrey Júlia hiúsága is bekerült a költő halálának elbeszélés-készletébe. A Júlia második házasságát követő társadalmi reakció, valamint a későbbi Júlia-recepció is a bűnbakképzés folyamatára emlékeztet, mely során egyre egyértelműbb és közvetlenebb formában jelentek meg az ő felelősségét firtató vádak. Ugyanakkor nemzetközi szinten nem igazán érzékelhető az egzaltált hazai párbeszédben megfigyelhető információzavar.

KULCSSZAVAK: Petőfi Sándor eltűnése, Szendrey Júlia, 1848–49-es forradalom és szabadságharc, Petőfi-kultusz, emlékezetkutatás

ABSTARCT

„And is there no one who could say how his last hour was?” – Early Theories about Sándor Petőfi’s Disappearance

An enormous amount of literature has been written about Petőfi’s last day in the last one hundred and seventy years. My paper does not attempt to bring forth another new theory, instead, it focuses on the context and background of the parallel theories that emerged after the battle of Fehéregyháza. The corpus examined can be divided into three main groups on a thematic base: a) contradictory narratives about Petőfi’s death; b) irrational and fantastic statements about Petőfi’s survival; c) contemplative and uncertain guesses between the two narratives. Petőfi’s death was not a consensual fact yet at the

time of Júlia Szendrey's second marriage, therefore, the marriage was considered a moral sin, fraud, treachery in the eyes of many. Later a new element was added to the anti-Júlia arguments when the personal vanity of Júlia Szendrey was also included in the narrative of the course of events leading to the poet's death. The social reaction following Júlia's new marriage, as well as the later Júlia-reception, are also reminiscent of the scapegoating process. Questions about the wife's possible responsibility appeared in increasingly clear and direct forms. On the international stage, however, we do not see the over-heated Hungarian approach and the resulting information chaos.

KEYWORDS: Sándor Petőfi, Júlia Szendrey, disappearance, theories and legends

1. Bevezetés

Petőfi utolsó napjáról végeláthatatlan terjedelmű irodalom született az elmúlt százhetven évben, ám valahányszor valaki tisztázni próbálta az eltűnés körülményeit, csak újabb megválaszolatlan kérdéseket vetett fel. A költőről szóló halálhírek már a csata napján terjedni kezdtek, viszont a közvélemény (és a későbbi kultikus emlékezet) nem nyugodhatott meg a bizonytalan, egymásnak ellentmondó információ-töredékekben, különösen a sír és a holttest hiánya miatt.¹

Az 1850-es évek bizonytalanságáról különböző sajtóanyagok, hivatalos ügyiratok, művészi alkotások és ego-dokumentumok árulkodnak. Elsőként Pákh Albert foglalkozott nyilvánosan Petőfi keresésével 1860/61-ben. A Vasárnapi Ujságban gyűjtötte össze és közölte a Petőfi eltűnéséhez köthető híreket, visszaemlékezéseket, véleményeket. 1860. október 14-én, a levelek közlésének megkezdésekor kissé patetikus és meglehetősen optimista hangnemben nyilatkozott: „Addig nem fogunk nyugodni, míg az igazság itt is kiderül. [...] Tudni akarjuk, tudnunk kötelesség: Petőfi Sándor hol és mikor halt meg!”² Pákh összesen negyven – változó megbízhatóságú – levelet tett közzé. Végül 1861. március 17-én – egy apró betűs szerkesztői megjegyzésben, különös és további kutatásokat igénylő kö-

---

¹ MARGÓCSY István, „...hány helyen nincs Petőfi” – Amit a Petőfi-legendák háttéréről tudni lehet, 2000 3(2016), 55–56.

² PÁKH Albert, *Adatok Petőfi halálához*, Vasárnapi Ujság 1860. október 14., 506.

rülmények között³ – berekesztette a széleskörű érdeklődést kiváltó vitát: „a közzétett 40 levél tartalma napnál világosabbá teszi Petőfi elhunytát”.⁴

Ehhez a negyven levélhez kapcsolódtak a későbbi évek forrásai, melyek a kibontakozó tudományos párbeszéd, a Petőfi-kultusz és a különböző szélhámósok által gerjesztett botrányok hozadékaként keletkeztek. A Petőfiről szóló diskurzusban jelentős szerepe volt a városi-mezővárosi-falusi orális kultúrának is: a költő haláláról és megmeneküléséről rengeteg – sokszor minden realitást mellőző – változat született. Például egy folklórtörténet szerint egy hegyi szellem a Kárpátok között elvarázsolta Petőfit, aki azóta szellemszárnyakon kísért az erdélyi hegyekben. (E szóbeli források keletkezési ideje sajnos a legtöbb esetben meglehetősen bizonytalan, így jelen dolgozatban ezen anyagok kevésbé hasznosíthatók.)⁵

A különböző típusú források feldolgozásában alapvető jelentőségű előzmény Ferenczi Zoltán nagyívű, 1910-es tanulmánya,⁶ amely a századfordulóig ismertette a költő eltűnését tárgyaló irodalmat. Dienes András *Petőfi a szabadságharcban* című, 1958-as monográfiáját a Petőfi-kutatás bibliájaként szokás emlegetni.⁷ Kutatásai alapjaiban értelmezték át a szövegtörzset – Petőfi utolsó napjának talán máig legmeggyőzőbb⁸ rekonstru-

---

³ Dienes András gyanítja, hogy a hatalom számára rendkívül érzékeny témájú vita hirtelen lezárásának oka a sajtórendőrség beavatkozása lehetett. A gyanút erősíti, hogy ekkoriban foglalták le Zilahy Károly készülő életrajzának dokumentumait is. DIENES András, *Petőfi a szabadságharcban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958, 303.

⁴ Vasárnapi Ujság 1861 március 17., 127.

⁵ *Petőfi a Kárpátok szelleme = Petőfi a ponyván és a népirodalomban. – Petőfi regék*, írta BARÓTI Lajos, összegyűjtötte PÉTERFY Tamás, Budapest, Athenaeum, 1909, 81–88. (Petőfi-Könyvtár XXII.); DIENES András, *A legendák Petőfije. Táj és emlékezés*, Budapest, Magvető, 1957.

⁶ FERENCZI Zoltán, *Petőfi eltűnésének irodalma*, Budapest, Kunossy, Szilágyi és Társa Könyvkiadói Vállalat, 1910 (Petőfi-Könyvtár XXIV). Megjegyzendő, hogy a tanulmány első felét már 1894 januárjától folytatásokban közölték az 1888-ban induló, Ferenczi által szerkesztett Petőfi-Múzeumban. A negyedévente megjelenő lap – öndefiníciója szerint – szigorúan tudományos folyóirat volt, mely a költőre vonatkozó adatokat kívánta összegyűjteni és feldolgozni egy reménybeli kritikai kiadás és egy tudományos igényű Petőfi-életrajz céljából.

⁷ DIENES András, *Petőfi a szabadságharcban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958.

⁸ Dienes eredményeit elsőként Mezősi Károly kritizálta, megkérdőjelezve a hitelesként kezelt tanúvallomások megbízhatóságát. MEZŐSI Károly, *Petőfi Sándor utolsó napja és halála*, Hadtörténelmi Közlemények 4(1957), 187–222;

álása mellett. Szűcs Gábor szintén felkavarta a téma körüli állóvizet 2011-ben,⁹ amikor új perspektívából tekintette át a forrásanyagot egy plági-umgyanus,¹⁰ valószínűleg Papp Kálmán amatőr Petőfi-kutató jegyzetén alapuló dolgozatában.¹¹

Jelenlegi tudásunk szerint Petőfi Sándor a fehéregyházi (a köztudatban segesvári) csatában esett el 1849. július 31-én, a Fehéregyháza és Héjasfalva közötti országút mellett. A költőt nem találták a sebesültek vagy foglyok között, és hitelt érdemlően senki sem látta a csata után.¹² Ennek ellenére időről időre megjelennek tudományos teóriák¹³ és koholmányok egyaránt, amelyek cáfolni próbálják a költő fehéregyházi elesését. Dienes András 81 különböző változatot gyűjtött össze Petőfi haláláról.¹⁴

A legfrissebb szintézist Hermann Róbert készítette, aki egyértelmű állásfoglalás helyett bemutatta az eddigi kutatás fontosabb pontjait és azok anomáliáit.¹⁵ Szerinte a rendelkezésre álló forrásanyag egyelőre nem alkalmas a megnyugtató rekonstrukcióra.

Uő., *Viszontválasz Dienes Andrásnak „A bronzszobor vagy a költő?”*, *Hadtörténelmi Közlemények* 5(1958), 158–200.

⁹ SZÜCS Gábor, *Petőfi halála – Fehéregyháza, 1849. július 31.*, Budapest, Corvina, 2011.

¹⁰ KOVÁCS László, *Petőfi Sándor Fehéregyházi sírhelyének legújabb meghatározásáról*, *Hadtörténelmi Közlemények* 124(2011), 1118–1128; KOVÁCS László, *Kié az érdem? (Papp Kálmán vagy Szűcs Gábor?)*, *Magyar Napló* 24(2012), 33–36.

¹¹ Lendületet adott a kutatásnak két dilettáns Petőfi-kereső, Morvai Ferenc és Kiszely István botrányt kavaró „expedíciója” is. 1989-ben egy szibériai faluban, Barguzinban vélték megtalálni Petőfi hamvait, azonban a különböző antropológiai és csontkémiai módszerek hamar bizonyították, hogy valójában egy ismeretlen nő maradványait találták meg. Vö. pl. a Rubicon már idézett, *Petőfi élete és halála* című tematikus számával.

¹² KERÉNYI Ferenc, *Petőfi halála = Petőfi Sándor élete és költészete (Kritikai életrajz)*, Budapest, Osiris Kiadó, 2008 (a továbbiakban: KERÉNYI Ferenc, 2008), 454–468.

¹³ PL. HAMVAS Levente Péter, *Petőfi sírja Szebenben? Perújrafelvételi javaslat egy régi ügy kapcsán = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, Budapest, rec.it.i, 2010, 445.

¹⁴ KERÉNYI Ferenc, *A körözölevéltől a szoboravatásig: A Petőfi-kultusz első korszaka, 1849–1862 = Kegyelet és irodalom: Kultusz történeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1997 (A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei 7), 130–143. Uő., *A Petőfi-kultusz korai szakaszának szociológiájából (1844–1867) = Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*, szerk. TAKÁTS József, Budapest, Kijarat, 2003, 153–159.

¹⁵ HERMANN Róbert, *A fehéregyházi (segesvári) ütközet és Petőfi halála – a kutatás kérdőjelei*, *Hadtörténelmi Közlemények* 125(2012), 437–462; Uő., *Segesvár. Petőfi*

[M]aradnak a tetszetőségnél tetszetősebb elméletek, a tucatnyi szereplő által majdnem megmentett, illetve eltérő helyszíneken és eltérő módon hősi halált halt költőről, aki, mint tudjuk, három helyen született, s legalább hat helyen halt meg.¹⁶

Jelen dolgozat nem újabb elmélet felállítását kísérli meg, inkább a fehéregyházi csata utáni első esztendőre (1849–1850) koncentrálni, és az akkor kialakult (de máig ható) párhuzamos teóriák kontextusára, hátterére fordítja figyelmét.

2. Az első év: mendemondák, kételyek, remények

A fehéregyházi csata utáni hónapokat a megbízható információk hiánya jellemezte. Az akkori diskurzust a szabadságharc utáni megtorlások és megfélemlítések kontextusában érdemes értelmezni. Nehezítették a tisztánlátást a jelentős szerzői- és szerkesztői öncenzúrát eredményező, kiszámíthatatlan sajtóviszonyok, így a korai teóriák csak 1860-ban, Pákh Albert felhívásakor nyertek nagyobb (sajtó)nyilvánosságot, s váltak kritikai összehasonlítás tárgyává. Emellett Petőfi másodrangú forradalmi vezetőként igencsak „előkelő” helyen szerepelt a körözési listákon, 1849 januárjában román, lengyel és német nyelvű körözőlevelet adtak ki róla, felségsértés és fegyveres felkelésben való tettelegesség vádjával.¹⁷ Sokáig – lényegében az 1850-es évek végéig – joggal volt feltételezhető, hogy a forradalmár akár életben is maradhatott, csak bujdosik valahol a hatóságok elől –, ellenben bőven akadtak érvek ennek az ellenkezőjére is. A tájékozódást tovább bonyolította, hogy a legtöbben még az erdélyi sereg-

---

eleste, Rubicon 7(2015), 20–29; Uő., *Vittek vagy nem vittek? Az 1849. évi erdélyi hadjárat hadifoglyainak*, Uo., 31–37; különböző előadásokat is tartott a témáról: Uő., *A költő halála és a túlélés költői – Petőfi Segesvártól Barguzinig*, Kiskőrösi Petőfi Szülőház és Emlékmúzeum, 2015, elérhető:

<https://www.youtube.com/watch?v=LrnHlaDYlik&t=14s>;

Uő., *„Hol sírjaink domborulnak...” Megismerhető adatok Petőfi Sándor eltűnéséről*, A Petőfi Irodalmi Múzeum, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum műhely-konferenciája, 2015, elérhető:

<https://www.youtube.com/watch?v=kjKJ53YXC7U&t=256s>

¹⁶ HERMANN Róbert, *A fehéregyházi (segesvári)...*, i.m., 461.

¹⁷ LUKÁCSY Sándor, KISS József, *Petőfi-adattár I.*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987 (a továbbiakban: *PAt I.*), 309–310.

ben sem ismerték közelebről a költőt, tehát sokan úgy beszéltek róla, hogy nem találkoztak vele személyesen, csak a nevét hallották. Emiatt zavart okozott például, hogy Petőfi Sándor mellett egy bizonyos Petőfy Ignác is részt vett a fehéregyházi ütközetben.¹⁸ Mindamellet nem elképzelhetetlen, hogy talán más helyi költővel is összekeverhették a forradalmárt.

Nem meglepő, hogy tárgyilagosságra és tényyszerűsége való törekvés helyett lázas feltételezések, híresztelések, szóbeszéddek határozták meg a költő eltűnéséről folyó kezdeti diskurzust. Az akkori források jellemzően privát és félnyilvános eredetűek, melyeknek jelentős része a Vasárnapi Ujság Pákh-féle rovatában került a nyilvánosság elé 1860-ban. Kivételt képeznek a sajtóban megjelenő költemények és cikkek, melyek viszont éppen az előbbi, nem nyilvános forráscsoport hatására keletkeztek. A korpusz tematikai szempontból három csoportba sorolható: a) olykor egymásnak is ellentmondó narratívák Petőfi haláláról; b) alaptalan állítások Petőfi életben maradásáról c) a két narratíva között töprengő, bizonytalan találgatások. A továbbiakban a három elbeszéléscsoport részletes ismertetése következik.

a) „Nekem tiszta hitem az, hogy Petőfi a segesvári csata alkalmával elhalt”

Kőrösi Csoma József 1860-as visszaemlékezése szerint Petőfi halálhíre már a csata napján terjedni kezdett.

Nekem tiszta hitem az, hogy Petőfi a segesvári csata alkalmával elhalt. Ezalatt Kolozsvártt voltam, s a végzetes csatából egy pajtásom idejött; ez beszélt nekem, hogy miképen történt az, hogy menekült meg Bem tábornok, melyik huzár pajtásunk adta át a lovát neki, és hogy *Petőfi is elesett*.¹⁹

A halál mellett érvelő források közül az August von Heydte, császári összekötőtiszt és Lengyel József, erdélyi felcser által elbeszélte narratíva, s a körük csoportosuló további történetek bizonyultak a leginkább meg-alapozottnak. A későbbi Petőfi-kutatás voltaképpen ezt a verziót fogadta el Petőfi halálának hiteles elbeszéléseként. Lengyel 1860 augusztusában írt levelének megállapításai – mint az Szendrey Júlia esetében is látható

---

¹⁸ Részletesebben lásd: SZŰCS Gábor, *i.m.*, 40. Megjegyzendő, Kovács szerint Szűcs Petőfy Ignác főhadnagy fehéregyházi történetét Papp Kálmán írásai alapján írta meg. KOVÁCS László, *Petőfi Sándor Fehéregyházi... i.m.*, 1121.

¹⁹ XII. Kőrösi Csoma József levele (Czáfolat Szöllösi Balázs VII. számú levelére), Vasárnapi Ujság 1860. december 2., 600.

lesz – már a csata utáni hetekben privát információként terjedtek. A felcser úgy tartotta, hogy ő látta utoljára életben a költőt – a sírhelyét is egészen pontosan meg tudta határozni. Levelében részletesen értekezett a halál körülményeiről, báró Heydte elbeszélésére hivatkozva. Heydtének kulcsfontosságú szerepe volt; ő ellenőrizte az ütközet utáni csatateret –, az emlékei szerint ekkor látott egy Petőfire hasonlító személyt a halottak között. A Lengyellel való beszélgetésén kívül több alkalommal is megemlékezett a csata után történekről: 1849 telén, amikor a férjét kutató Szendrey Júlia kereste fel; majd 1854-ben, amikor az osztrák titkosrendőrség kutatott az eltűnt költő után;²⁰ később 1863-ban álnéven könyvet publikált az 1848–49-es szabadságharcról.²¹ E munkában változtatott korábbi álláspontján, és arról írt, hogy Petőfi egy környékbeli mocsárban tűnhetett el, amikor Bemet követve az oroszok elől menekült. Egy évvel később a forrását is megjelölte egy Matskasi (Macskásy Lajos) nevű, udvarhelyszéki főkirálybíró elbeszélésére hivatkozva, s leszögezte, hogy a magyar költő halálának minden más változata csak „költészet”.²² 1877. augusztus 15-én mégis visszatért a korábbi, Lengyel által is ismertetett véleményéhez, amikor hosszabb írást közölt a *Neue Temeswarer Zeitung*-ban, melyet akkor magyar nyelven a *Közvélemény* ismertetett rövidített, kivonatos formában.²³ Hangsúlyozandó tehát, hogy Heydte visszaemlékezései sem teljesen problémátlanok; az osztrák tiszt a halál körülményeit következtetlenül idézte fel, sőt, időről-időre eltérő személyleírást

---

²⁰ Közli pl.: HAMVAS Levente Péter, *i.m.*, 441–442.

²¹ „Bem entging dem Tode oder der Gefangenschaft dadurch, dass er während der Verfolgung mit seinem Adjutanten, dem ungarischen Dichter Petöfy, der in lyrischen Gedichten die Heldenthaten Bem’s verherrlichen sollte, aus dem Wagen sprang und in dem an der Strasse nach Szitas-Keresztur befindlichen Sumpfe sich verbarg. Es war bereits dunkel geworden. Petöfy, der dem Beispiele Bem’s folgte, drang etwas weiter in den Sumpf und kam nie wieder zum Vorschein.” [August von HEYDTE], *Der Sommerfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen im Jahre 1849. Von einem österreichischen Veteranen, Der Revolutionskrieg in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. II.*, Lipcse, 1863, 88.

²² A hivatkozás és többi hír cáfolata csak az 1863-as könyv egy évvel későbbi, teljes kiadásába került bele. [August von HEYDTE], *Der Sommerfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen im Jahre 1849. Von einem Veteranen, Verfasser der „Skizzen und kritische Bemerkungen der Ereignisse in Siebenbürgen“ etc. Vollständige Ausgabe*, Prága, 1864, 111.

²³ A cikk teljes terjedelmű, magyar nyelvű fordítását Dienes András végezte el. DIENES András, *i.m.*, 316–320.

adott a költőről.²⁴ Összegezve, Lengyel (és általában Heydte is) úgy tartotta, hogy a költő a Fehéregyháza feletti országút mellett hunyt el:

Egy alkalommal a báróval [Heydtével] találkoztam a beszédek a csatára vezettem, s tudakoltam tőle Petőfiről. Tőle hallottam, miszerint igen jól emlékezett, hogy egy hegyes álszakálu szőke egyént látott az országút mellett egy mellén kapott dsidaszurás miatt elesve, [...] A helyet, hol ez lehetett, megmagyarázva bizonyos valék, hogy Petőfi volt, mert az alig volt 100 lépéssel idebb, hol utolszor láttam. – Sírja felől is megbizonyosodtam. Ez a fehéregyházi határ felső felén északról lefutó patak martjára ásott közös sirban van, hová 134 más pajtásával közös sírba temettetett. A sírhalomra arra járó székely utasok soha sem feledik, egy-egy kődarabot vetni, s ha azt évente rendszeren ki nem egyengetnék, eddig óriási halommá lett volna.²⁵

Kőváry László 48-as honvéd, később erdélyi történész egy 1888-as nyílt levelében arra emlékezett vissza, hogy a helyi lakosság a felcser által leírt helyre vezette őt, mikor a zsigóói kapitulációt (1849. augusztus 25.) követően kísérletet tett Petőfi felkutatására a csata helyszínén. Tehát Lengyel és Heydte állítása – a visszaemlékezés szerint – már ismert volt a környéken is. A történész alaposabb kutatását végül az osztrák hatóságok megjelenése szabotálta.

A fegyvert aug. 25-én Zsigónál letettük. A Héjasfalva és Segesvár közötti országúton székelyekkel és héjasfalvi lakosokkal találkoztam, s azok engem az útkanyarulatán, mely a völgyből Héjasfalvának tartva, egy kaptatónak megy, jobb felé egy holdnyi kaszálón törökbúzásba vezettek. Itt esett el valaki, ki mellett több iromány hevert – szóltak. Azonban az országúton császári katonai őrzőket fegyverei villantak fel s szétoszlottunk. E forrás alapján határozta meg Petőfi elesésének helyét.²⁶

Apró – a dolgozat tekintetében lényegtelen – eltéréssel Dané Károly ügyvéd is Lengyel József narratíváját beszélte el 1860-ban. Az utólagos visszaemlékezés megerősíti Lengyel állításait, mely szerint Fehéregyháza körül olyannyira ismert volt a Heydte–Lengyel-féle teória, hogy Petőfi feltételezett „sírhelye” spontán módon egyfajta kegyeleti helyé alakult át:

---

²⁴ MEZŐSI Károly, *i.m.*; KERÉNYI Ferenc, 2008, 463–465; HERMANN Róbert, *A fehéregyházi (segesvári) ütközet..., i.m.*, 440–445.

²⁵ III. Lengyel József levele, Vasárnapi Ujság 1860. október 14., 507.

²⁶ KŐVÁRY László, *Nyílt levél*, Petőfi Múzeum 1(1888), 53–60.

Ezen végzetes ütközetben én is, mint tüzér, résztvettem [...] Itt több szemtanutól hallottam, hogy Petőfi közvetlenül a katastrofát megelőző percekben azon helyen járkált gondolataiba mélyedve, hol őt sz. keresztúri orvos Lengyel ur látta; [...] Tehát, fájdalom! több mint valószínű, hogy a felejthetlen költő itt találta kora sirját. A helyet könnyű megtalálni: egy nagy sir domborul az ut mellett, mely mindig nő az utazók kegyeletes figyelme miatt, mintha éreznék, hogy az nem elég nagy, a nagyszerű vesztes méltó jelölésére.²⁷

Barabás Károly is a halál mellett foglalt állást a Vasárnapi Ujságban. Azonban ő egy regényesebb változatot hallott 1849-ben a csatában résztvevő Albisi Bartos Zsigmondtól, aki állítólag saját szemével látta, hogy Petőfit egy lelkesítő beszéd közben orosz golyózár érte.

Ezelőtt mintegy 11 évvel a pápai birtokban Bolognában, több sorstársammal a Lacrima Cristihöz közel esvén, [...] kérdezősködtünk egymástól, vajjon Petőfit melyik ezredbe sorozták be? minek folytán Albisi Bartos Zsigmond barátom úgy nyilatkozott, miszerint a halál sorozta be egy jobb hazába. – Erdélyben a segesvári csatában, melyben egy orosz tábornok is elesett, jelenvolt s látta, hogy Petőfi, midőn az illetőket kintartásra lelkesítette, a golyózár között, egy orosz golyó által halálosan megsebesítve, a csataterén maradt.²⁸

Másként értesült Gobóczy Károly kertész-gazdászati szakember 1849. augusztus 2-án. A Pákh-féle vitarovatban közölt visszaemlékezés szerint a költő megmenekült a csatából, azonban később szász katonák meggyilkolták a – Fehéregyházától gyalogláb irreális távolságban fekvő – Nagyselyk melletti úton, majd magyar huszárok megtalálták és eltemették, a körmükkel és a kardjukkal ásva neki sírhelyet.

Nagy-Selyk községen tul haladtunk – mint emlékszem – midőn huszárjaink egyike egy az ut melletti csekély kis uj földhányásra mutat azon nyilatkozattal, hogy: „*Petőfi ott fekszik!*” [...] – tudakolám, mi történt Petőfivel? / Férfias-komolyan s a meggyőződés hangján monda erre a huszár: „Tegnapelőtt (tehát a segesvári veszett csatánál későbbben) néhányan a huszárok közül erre jöttünk, hogy a csatából eltévedt magyarokat gyilkolható szászokat fenyítsük, s Petőfit is a szászok által legyilkolva találtuk itt. Karddal, körömmel ástunk

---

²⁷ IX. *Dané Károly levele*, Vasárnapi Ujság 1860. november 25., 588.

²⁸ II. *Barabás Károly levele*, Vasárnapi Ujság 1860. október 14., 507.

neki egy kis gödröt, s úgy huzztuk reá azt a földet ott.” – És ez esetet egy másik huszár is bizonyította.²⁹

Az első sajtóhírek is komoly információzavarban születtek. A Krizbay Miklós-féle Szabadság egyszerre tudósított a költő haláláról, és adta közre a hír cáfolatát 1849. augusztus 7-én.

Árokalja, aug. 5. A nagy hirű altábornagy ur múlt keddi csatájáról eddig alkalmasint van a Szabadságnak kimerítőbb tudósítása, mint minővel én szolgálhatok. [...] Hős vezérünk maga is szinte áldozata lőn túlmerész vállalatának, míg koszorús népköltőnk, a tűzlelkű P. S. hir szerint elveszett.³⁰

A cáfolat:

Nagyszerűbb nemzeti csapás lenne tisztelt barátunk elvesztése, semhogy a valóság esetében eddig hivatalos tudósítást nem kaptunk felőle. Minthogy pedig ily tudósításunk máig nincs, alaptalan mendemondának hisszük és valljuk azon hirt.³¹

(Kerényi Ferenc adottnak vette, hogy a közlemény Petőfi haláláról tudósított. Talán érdemes azzal is számolni, hogy az *elveszett* szó esetleg Petőfi eltűnésére is utalhat. A szerkesztői megjegyzés – természetesen – Kerényi értelmezését erősíti.) Augusztus 31-én a Komáromi Lapok különös félígazságról adott hírt egy magánlevél jellegű tudósításban, összemosva Vasváry Pál valószínűleg Temesváron történt – de megbízhatóan szintén nem adatolt! – halálát a másik márciusi ifjú hasonló kontextusú eltűnésével: „Petőfi, Vasváry nincs többé. A Temesvár alatti ütközetben estek el.”³²

A pályatársak a nyilvánosságban is elbúcsúztatták a költőt; elsőként 1849. szeptember 14-én³³ Bulcsú Károly emlékezett meg *Petőfi sírján* című

---

²⁹ VI. Gobóczy Károly levele, Vasárnapi Ujság 1860. november 18., 572., Uő., *Jókai Mór összes művei. Levelezés I.*, összegyűjtötte és s. a. r. KULCSÁR Adorján, Budapest, Argumentum Kiadó, 1971, 174–176.

³⁰ Szabadság 1849. augusztus 7. vagy ENDRÓDI Sándor, *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849*, Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1972, 536–537.

³¹ Uo.

³² *PAt I.*, 337–340.

³³ Ferenczi Zoltán tanulmánya óta tévesen elterjedt egy szeptember 11-i dátum is a gyászvers megjelenését illetően. BULCSÚ Károly, *Petőfi sírján*, Komáromi Lapok 1849. szeptember. 14.

költeményével, másnap Hencz József búcsúzott *Petőfihez*³⁴ című gyászversével.

b) „*Hol van, bizonyosan nem tudom. De kétségtelen, hogy él...*”

Voltak jóval derűlátóbb vélekedések is az időkben. A honvédek között például nem csak a nagyselyki történet forgott közszájon. Rendkívül (máig) népszerű elméletek születtek Petőfi oroszországi fogságáról is. A Vasárnapi Ujságban felszólaló Szathmáry Károly elsőként honvédektől, majd a szebeni foglyoktól hallott két történetet 1849 augusztusában, melyek már a költő eltűnésének folklorizálódását jelzik. Az egyik narratívában Petőfi túlélte a csatát, majd orosz tisztek fogták el, és Szibériába szállították. (Innen eredeztethető a Petőfi-diskurzusban vissza-visszatérő Szibéria-legenda.) A másik vélemény szerint a költő csakugyan túlélte a csatát, azonban nem Szibériába, hanem egyenesen I. Miklós cár elé vezették, aki „miután megtudta, hogy kivel van dolga, a nagy költőt gazdagon megjutalmazva, szabadon bocsátá.”³⁵ (Vö. Csengey Dénes *A fogoly lengyel* című 1861-es költeményében megverselt, a korban közismert Tadeusz Kosciuszko-legendával.)

Mint említettem, elképzelhető volt az is, hogy Petőfi – más politikai üldözöttekhez hasonlóan – Magyarországon bujdosik valahol. Egy titokzatosan fogalmazó K.S.K. nevű levélíró arról értesítette a Vasárnapi Ujságot, hogy 1849 augusztusában Aradon találkozott a költővel, és tudomása szerint később Bihar és Veszprém megyében is bujkált.

Én Petőfi Sándorral, 1849-ik év augusztus hó 10-én [...] tehát a segesvári csata s a világosi fegyverletétel előtt – Aradon *Rech* tímármester házában, találkoztam. [...] Én elváltam tőle, s hogy azután Petőfi Sándor hova s merre távozott, nem tudom; de ezen kétségbe nem vonható körülményt Meszlényiné igazolhatja. / Biharmegye Miske községében földbirtokos Baranyi, felvilágosítást adhat arról, hogy: 1850-ik év telén Petőfi Sándor költőnk, minő viszonyok és körülmények között vette igénybe vendégszeretétét? / Veszprém megyéhez tartozó Marczaltó uradalom tulajdonosnéja, báró Isztricz, született Amadé grófnő tudhatja, hogy Petőfi Sándor 1850-ik évben – midőn nála Jozipovich

---

³⁴ HENCZ József, *Petőfihez*, Komáromi Lapok 1849. szeptember 15.

³⁵ XIII. P Szathmáry Károly levele, Vasárnapi Ujság 1860 december 30., 649–650.

Antal, túrmezei grófnő³⁶ [sic!] tartózkodott – mily időben és kiknek társaságában volt?³⁷

Lauka Gusztávhoz már a csata után eljutott a költő halálhíre, aki akkor még nem tulajdonított neki jelentőséget. Később, 1849 őszén, Erdélyben és az ország keleti megyéiben kezdte keresni a költőt az özvegy Szendrey Júlia kérésére. Ekkor több olyan személlyel is beszélt, aki azt állította, hogy találkozott Petőfivel. Lauka már felveti a Petőfi nevéből hasznot húzó szélhámosok szerepét is, akik csakugyan sokáig (a Pákh-féle sajtóvitáig) komoly zavart okoztak a diskurzusban.³⁸ Jól jellemzi az időszakot, hogy egy Szatmár megyei kocsmá egy „Ma éjjel itt hált Petőfi Sándor” felirattal próbálta növelni a forgalmát.

Petőfi haláláról a segesvári csata után rögtön hallottam, a hírek azonban hitelt csak akkor adhaték, midőn a legszomorubbát [...] gyászoló neje zokogva elbeszélte. Én is azok közé tartozom, kik Petőfit neje kérelmére három héten keresztül keresték. Bekalandoztam Erdély egy részét, Kővár vidékét, Szathmár-, Bereg- s Ugocsamegye azon helyeit, hol legtöbb menekült megfordult s tartózkodott. Beszéltem emberekkel, kik állíták, hogy vele találkoztak; szememmel olvastam a szathmári hegy alatti „Becski-ház” című korcsmában ilyen feliratot az ajtón: / „Ma éjjel itt hált Petőfi Sándor;” de kereséseim közben meggyőződhetem, hogy a személyugyanazonítást, sok semmirevalók haszonlesésből tették, [...] sok jó lelkűek kegyeletből, vagy erkölcsi számításból azért: hogy a tisztelt s szeretett költőt többen keresve, feltalálhassák.³⁹

Lauka mellett a már idézett Kőrösi Csoma József levele is arra utal, hogy bizonyos fokú tájékozódással, tájékozottsággal hamar leleplezhetőek voltak a mikroközösségekben terjedő történetek.

Igaz ugyan, jól emlékezem, hogy egyszer az a hír terjedt el a vidéken, hogy Petőfi egy szomszéd falusi bizonyos uriembernél megfordult volna. Én, ki forradalom előtt Petőfit ismertem (ezalatt nem találkoztam vele), sorsa igen ér-

---

³⁶ Jozipovich Antalnéra és Jozipovich Antalra egyaránt utalhat, utóbbi – a történet idejében – még bujdosott, 1851 októberében került haditörvényszék elé, és 1857-ben szabadult az általános császári amnesztia után.

³⁷ XXVI. *Csongrádi névtelen levél*, Vasárnapi Ujság 1860. december 23., 635.

³⁸ E szélhámosok jelentősége jócskán túlnyúlik az eltűnés utáni első esztendőn, ezért velük egy későbbi dolgozatban részletesen kívánok foglalkozni.

³⁹ XXVI. *Lauka Gusztáv levele*, Vasárnapi Ujság 1861. január 20., 32.

dekelt, alaposan tudakozódtam és utána jártam, végtére is csak az jött ki, hogy nem igaz.⁴⁰

E megtevesztő pletykáknak eltérő motivációi lehettek. Bizonyos Hatfaludi Elek például azzal szeretett dicsekedni, hogy a szabadságharc utáni vészterhes időkben sok embernek nyújtott menedéket. Szöllősi Balázsnak becsületszavát adta, hogy magát Petőfi Sándort látta vendégül 1849 késő őszen a szilágysági házában.⁴¹

Mikép 1850-ik év június havában Nagybányán időzvé, meglátogattam ott a még akkoriban életben volt mltgos Hatfaludi Elek urat, kinél épen a sok áldozatról folyván a beszéd, én különösen felemlitettem a Petőfi Sándor elestéből eredt irodalmi veszteséget. Hatfaludi ur az ottani bizalmas kört megnyugtatta, oda nyilatkozott, hogy eziránt nyugodt lehetek, mert Petőfi Sándor a segesvári csatában nem esett el, mert még 1849. évben késő ősszel a Szilágyságban fekvő bölcskei lakában több napig időzött nála, s midőn én a személyben tévedhetésére figyelmeztetém, becsületszavára erősíté, hogy ő Petőfi Sándort azelőtt ismervén személyesen, – személyére [!] nézve nem tévedett.⁴²

A még 1861-ben is optimista Osváth Rafael szerint egy barátja látta a bujdosó Petőfit 1849 decemberében egy diószegi kovácsműhelyben.⁴³

Én nekem is van egy jó barátom, ki állítja, hogy 1849. decemberben mint menekültet felismerte Petőfit Diószegen egy kovácsmesternél, meg is szólította, – de miután nevét tagadta, ő maga is sebesült volt, nem akarta tovább sürgetni. [...] *Én hiszem, hogy Petőfit még látni fogjuk.*⁴⁴

Marosi János elbeszélése (is) arra enged következtetni, hogy a pletykák megosztották a közvélekedést. A maros megyei levélíró különböző álruhás Petőfiről suttozó híreszteléseket hallott, azonban – mint írta – nem

---

⁴⁰ XII. Kőrösi Csoma József levele (Czáfolat Szöllősi Balázs VII. számú levelére), Vasárnapi Ujság 1860. december 2., 600.

⁴¹ „Engedjük meg mégis az elhunyt jó öreg urnak azt a gyengéjét, hogy az ilyen híreket mint bizonyost szokta mondani másoknak, mert büszke volt arra, ha mennél több menekült fordult meg házában, holott maga is üldözve volt.” Uo.

⁴² VII. Szöllősi Balás levele, Vasárnapi Ujság 1860. november 18., 572.

⁴³ Véleményem szerint a mai Bihar megyei Bihardiószeg lehetett.

⁴⁴ XXXIV. Osváth Rafael, Vasárnapi Ujság 1861. március 3., 105.

adott azoknak hitelt, hiszen akkoriban egyesek megélhetésként használták Petőfi (és Vasvári⁴⁵) személyazonosságát.

Nekem még 1850-ben mondotta két fiatal ember különböző alkalommal, hogy Petőfit azon év telén mint menekvőt látták Marosszéken; az egyik, ha jól emlékszem, honvédeknél őrnagy volt. Ez azt mondotta, hogy Petőfit drótostót gunyában látta, Göcsben a Csanádi háznál beszélt is vele. A más fiatal ember egy mérnöki segéd volt. Ez azt mondotta: hogy ő Petőfit Marosszéken egy pap házánál látta mint menekvőt. Én akkor sem adtam hitelt sem egyiknek, sem másiknak. Láthattak ők oly menekvőt, ki felhasználta a Petőfi nagy nevét, hogy annál inkább részvétre gerjeszse maga iránt az embereket.⁴⁶

A másoktól hallott történetek után Kocsár Mihály közjegyző osztotta meg elsőként a saját tapasztalatait a nyilvánossággal. 1861. február 15-én nyílt vallomásban elmesélte, hogy 1850 tavaszán miként tévesztette meg egy magát Petőfinek valló személy, aki egy „pesti úrnő” intézkedése folytán került Bihar megyébe. Kocsár esetében a téves információ kiterjedtségéről is vannak ismereteink. Bizonyosra vehető, hogy a történetét különböző magasabb bihari körökben mesélte, és igaznak is vélte azt majd egy évtizeden keresztül.

A biharvármegyei körökben, hol megfordultam, a fentebbieket elbeszéltem, és midőn Petőfi eltűnt s halála szóba jött, azokhoz ragaszkodva állítottam, miszerint ő 1849. évi október közepétől 1850-ik évi március elejéig a székelyhidi hegyen egy urnó pajtájában tartózkodott, s nálam is megfordult.⁴⁷

Ahogy azt a legutóbbi példa is sejteti, a különböző dezinformációk a fővárost is megtévesztették. A legendák itt is bizalmas, szűk körökből terjedtek további szűk körű társaságokba – valószínűleg éppen emiatt maradhattak fent évekig. 1850-ben Boér Antal, a későbbi neves politikus té-

---

⁴⁵ Erre példa a Pesti Napló egy 1850 őszi tudósítása: „[é]rtésünkre esett, hogy bizonyos úri ember látogatásokat tesz a fővárosban némely helyeken, s mint Petőfi S. testvére szokta magát ajánlani. Figyelmeztetjük a t. közönséget, hogy a házaló, Petőfinek testvére sohasem volt, s hozzá még csak nem is hasonlít; azért a jótéteményt, melyet gyakran követelve szokott kikérni, tőle mint illyentől tagadják meg, és szolgáltatassák őt az illető rendőrség kezébe... Vidéken pedig – mint halljuk – Vasvári nevében is történik illy visszaélés. Erre is alkalmaztassék előbbi figyelmeztetésünk.” Pesti Napló 1850. november 21.

⁴⁶ XXXI. *Marosi János levele*, Vasárnapi Ujság 1861. február 10., 67.

⁴⁷ XXXV. *Kocsár Mihály levele*, Vasárnapi Ujság 1861. március 3., 105.

vedésből Petőfinek tulajdonított egy költeményt, ennek kapcsán meséltek el neki egy újabb, Petőfi bujdosásáról szóló, regényes pletykát. Boér Sárosi Gyula kéziratban terjedő, *Farsangi dal* című versével találkozott, melyet később Lipcsében csakugyan Petőfi neve alatt publikáltak.⁴⁸

1850-ik évben [...] Pesten valék belebbezve s minden nap várám az ellenem, mint képviselő ellen hozandó ítéletet; – a többi között Kossuth Lajos anyjánál találkoztam egy erdélyi rokonommal, Kovács Lencziné, született Kabos Zsófiával, ki nekem egy népkölteményt, de ujat, előttem ismeretlent adott. [...] Ezen költeményben Petőfi szellemét ismerve fel, csodálkoztam, hogy létezhetik Petőfinek egy előttem ismeretlen műve; s midőn az irodalom nagy veszteségét hoznám föl, a kedélyes kis menyecske, bizalmas körben találva magát, megnyugtató, hogy Petőfi él, Nagybánya környékén egy női egyesület őröködik fölötte; minden argusi kutatás daczára is biztosságban van, ő maga is beszélt vele; s ezen költemény előttem csakis azért ismeretlen, mert az 1850. év farsangján született.⁴⁹

1850. márciusában Csengery Antal optimista levelet írt Pákh Albertnek: „Petőfi maga is él, nem csupán neje. Hol van, bizonyosan nem tudom. De kétségtelen, hogy él...”⁵⁰ Ugyanekkor Vachott Sándor arról hallott, hogy a költő földművesként rejtegeti magát: „P. S. ról azt hallottam, hogy szánt-vet, gubában és széles kalapban.”⁵¹

A fogság és a bujdosó életmód mellett a nyugat-európai vagy törökországi emigráció merült még fel eshetőségként Petőfi túlélése kapcsán. A Pesti Napló 1850. április 25-én tudósított a költő külföldi emigrációjáról: „Petőfi, Ludwig és Kálóczi is megérkeztek külföldre.”⁵² Ugyanazon a napon a Hölgyfutár arról írt, hogy a költőnek Pálffy Alberttel sikerült külföldre menekülnie.⁵³ (Az emigrációról szóló elméletekből – Szendrey Júlia kutatásai és a külföldi sajtó kapcsán – még idézek a későbbiekben.)

---

⁴⁸ A Petőfinek tulajdonított versek, a költő hátrahagyott és kiadatlan írásai; illetőleg a már korábban megjelent, mégis jelzés nélkül újraközölt költemények a későbbi években váltak igazán problematikussá, így azok tárgyalására máskor kerül sor.

⁴⁹ XIX. Boér Antal levele, Vasárnapi Ujság 1860. december 23., 636.

⁵⁰ DIENES András, *Petőfi a szabadságharcban...*, i.m., 284.

⁵¹ Vachott Sándor levele Erdélyi Jánoshoz, Pomáz 1850. március 28., *Erdélyi János levelezése II.*, szerk. T. ERDÉLYI Ilona, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1862, 17.

⁵² Pesti Napló, 1850. április 25.

⁵³ A hír cáfolatát lásd alább, a *Petőfi halálának külföldi fogadtatása* című fejezetben. Hölgyfutár 1850. április 25.

c) „...hátha valahol meghúzta magát? ...reméljük”

Sokan a költő jelentkezését várták, – ahogy ez késlekedett, úgy fogyatkozott az életben maradást feltételező optimizmus is. Az információhiányt jelzi, hogy Bem József tábora csak a vesztes csata után – tábori pletykának tartott hírekből – értesült arról, hogy a költő egyáltalán részt vett az ütközetben. Petőfi a lengyel tábornok tiltása ellenére tartott a Marosvásárhelyről Fehéregyházára vonuló sereggel, amely nem ismerte – személyesen – a hónapok óta távol lévő, csak néhány napja csatlakozó költőt. Bem is mindössze július 30-án, a csata előtti napon, már Székelykeresztúron tudta meg, hogy Petőfi követte seregét.⁵⁴ Több forrás említi, hogy Bem nyugtalanul várta és kereste Petőfit a csata után – talán önmagát is vádolva eltűnése miatt.⁵⁵ Marosi János idézett levele szerint, mivel Petőfi nem érkezett vissza a csatából Székelykeresztúrra, csak a fogság és a halál lehetősége volt elképzelhető:

Másnap minden jóra való ember Petőfi után tudakozódott, de nyomára nem jöttünk annak, hogy visszajött volna Keresztúrra. A ki pedig akkor a csatából Keresztúrra vissza nem jött, bizonyosan vagy elesett, vagy pedig fogságba esett, mert tudni kell azt, hogy sem lefelé – mert ott volt az orosz tábor, és Segesvárnak szász és oláh lakossága – sem pedig jobbra, sem pedig balra menekülni nem lehetett, mert mindenütt akkor az ellenséges érzelmű oláh és szász lakossággal találkozott.⁵⁶

A ködös napokról tanúskodnak Egressy Gábor 1851-ben kiadott, közvetlenül a szabadságharc után írt *Törökországi naplójának* végletek közt csapongó sorai is. A csatában résztvevő Lőrincz József beszámolója⁵⁷ ellenére is bizakodás olvasható ki Egressy 1849. augusztus 9-i mondataiból:

---

⁵⁴ DIENES András, *Petőfi a szabadságharcban...*, i.m., 193.

⁵⁵ Elsőként Pataky Ferenc írt erről 1850-ben (amennyiben nem téves a Pécsi Lapok és a Vasárnapi Ujság datálása): „Fölbred az öreg, örvendett viszontlátásán tiszteinek, de a legelső kérdése Petőfi volt, kinek vonásait agályteljes tekintete hasztalan keresé a körülállók között kétes, fájdalmas hallgatás válaszolt neki.” P. [Pataky Ferenc], XIV. A „Pécsi lapok” *parisi levele*, Vasárnapi Ujság 1860. december 16. 623. vö. XIII. P *Szathmáry Károly levele*, Vasárnapi Ujság 1860. december 30., 649–650.; vagy XXVIII. *Lőrincz József volt honvédőrnagy levele*, Vasárnapi Ujság 1861. február 3., 57; vagy K. Papp Miklós, *Petőfi polyákja*, Petőfi-Társaság Lapja 3(1878), 6–9.

⁵⁶ XXXI. *Marosi János levele*, Vasárnapi Ujság 1861. február 10., 67.

⁵⁷ Egressy nyilatkozatai kapcsán LŐRINCZ József is megszólalt az előző lábjegyzetben hivatkozott levélben.

Bem másik segéde, Lőrincz, megkerült. Ez azt mondja, hogy az általános zavar percében látta Sándort, vászon kabátjában, gyalog, az ország uton keresztül futni, s a kukoricza földek felé tartani. Talán mégis sikerült megmenekülnie s eddig alkalmasint Tordán, családjánál van. Hiszen naponként kerülnek elő olyanok, kiket elveszetteknek tartottunk.⁵⁸

A következő napon viszont már egészen kétségbeesett hangnemben írt, miután kiderült, hogy Petőfi nem volt a Fehéregyházán ejtett foglyok között.

Már 10 napja, hogy Sándor oda van. Ez borzasztó!... Elfogva nincs, mert Bauer, kit a muszkák Segesváron elfogtak, ide vissza szökött, s ez ott Sándort a foglyok között nem látta, róla nem hallott... Már bizonyosan vége van... Vagy kozák dőfte le, vagy az oláhok verték agyon...⁵⁹

Az Arany Jánosnak írott, 1850. szeptember 23-i levelében újra felmerültek benne reményeket adó eshetőségek: „De hátha még Tordára eljutott? ...hátha valahol meghúzta magát? ...reméljünk.”⁶⁰

A – Világos után is bevehetetlen – Komáromban közölt gyászverseken kívül csak elvétve írtak Petőfiről a szabadságharc utáni időszakban. Aranyon és Szász Károlyon kívül szinte mindenki hallgatott.⁶¹ Szász Károly *Hallom dalaidat* című költeménye – a Komáromban közölt gyászkölteményekhez hasonlóan – nem vetette fel az eltűnt halálának vagy életben maradásának kérdését. A későbbi kultusz kezdetleges csíráit figyelhetjük meg Szász versében, amely elsőként ábrázolja Petőfit bibliai (megváltói) kontextusban, s elsőként jelenti be feltámasztásának⁶² igényét:

Fejeden koszoru, de töviseinek
Nyomán homlokodból az aludt vér csepeg... //

---

⁵⁸ EGRESSY Gábor, *Egressy Gábor törökországi naplója 1849–1850*, Budapest, Terebess Kiadó, 1997, 6. elérhető: <https://mek.oszk.hu/04000/04062/04062.pdf>

⁵⁹ EGRESSY Gábor, *Uo.*

⁶⁰ *Egressy Gábor leveléből*, Vasárnapi Ujság 1860. november 4., 548.

⁶¹ HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Arany János költészetének dialogikus jellege = Tanulmányok: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének kiadványa*, Újvidék, Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2010, 48–54.

⁶² MARGÓCSY István amellet érvelt egy 2019 december 13-i, *A Petőfi élete és halála körüli legendák* című előadásában, hogy Petőfi alakja a kulturális emlékezetben a meghaló majd feltámadó Isten mitémájának megtestesülése. Az előadás megtekinthető: <https://videotorium.hu/hu/recordings/35498/a-petofi-elete-es-halala-koruli-legendak>

[...]

Dalodon merengve a sziv visszagondol
– S mint idéző szóra, te kikelsz sirodból.⁶³

Arany János szabadságharc utáni, Petőfiről szóló verseit a kételkedés és a bizonytalanság jellemzi.⁶⁴ 1850 decemberében Szilágyi István Aranytól érdeklődött a költőről: „A mi Sándorunk[-]ről, neje s kisedéről mit tudsz?”⁶⁵ Arany nem adott választ a kérdésre.⁶⁶ Az 1849 őszen kelt *Lantos* című versben ugyan pesszimista hangnemben, de a bujdosó dalnok képében idéződött meg Petőfi.

S ő bujdosik hazátlan, a dalnak férfja,
Nincs hely a nagy világban fejét lehajtnia. -
Takard, takard el őszi beteg szél nyomait:
Ne leljék üldözői... leroskadt hamvait!⁶⁷

Az 1849. decemberi *Névnapi gondolatokban* a „lángszellem” üstökösként való eltűnésének toposza jelent meg. „Lángszellem! ki jövél s eltünél... de hova?” – találgat a lírai én. Arany egymás után vázolta fel a költő halálának gondolatát, majd a kényszerű bujdosás lehetőségét az 1850 februárjában íródott, Szendrey Júliának dedikált *Emléklapra* 7–8. strófájában.

Mért nem megyünk el magános völgybe
Hol cziprust ültet a gyász hir neki?
Tanúbizonyosság lenne annak földje,
Ott hull-e a dalnok vére ki:
Minden csepp vérbül uj virág kelendett
És több madár zeng ott a ligeten -

---

⁶³ SZÁSZ Károly, *Hallom dalaidat = A forradalom költészete: költemények és közlemények az 1848/49-ki szabadságharc idejéből* szerk. ÁLDOR Imre, Pest, Heckenast Gustáv, 1867, 184–187.

⁶⁴ HÁSZ-FEHÉR Katalin imént idézett munkájában gyűjtötte össze Arany János Petőfit közvetlenül és közvetetten megidéző, ide vonatkozó textusait.

⁶⁵ Szilágyi István Arany Jánosnak, Szigeth, 1850. január 4., ARANY János *Összes Művei XV., Levelezés I. (1828–1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975 (a továbbiakban: *AJÖM XV.*), 257.

⁶⁶ Esetleg ez a rejtélyes utalás vonatkozhatott Szilágyi kérdésére: „tőlem körülményes választ ne várj, mert a körülmények nem engedik.” *AJÖM XV.*, 258.

⁶⁷ Arany János költeményeit a Magyar Elektronikus Könyvtáron keresztül idézem.

Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocska,
Szives, de bánatos üdvözetem.

Vagy tán, zarándok úton, egyedül
Bolyong, mikép az üldött bérczi vad:
Ki mer hajlékot nyitni enyheül?
Ki nyújt hús csöppet dallamos ajkára
Italt ha kér, aléltan, betegen...?
Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocska,
Szives, de bánatos üdvözetem.

A szintén februári *Évek, ti még jövendő évek* pusztán a barát hiányát (illetve a hiány lélektani hatásait) illusztrálhatja egy esetleges referenciális olvasat során.⁶⁸ A márciusi *Letésem a lantot* 3. strófája – amennyiben elfogadjuk, hogy Petőfire is utalhat⁶⁹ – újra csak találgat a költő sorsát illetően, az eltűnt barát sorsára vonatkozó jelentéstartalommal gazdagítva a refrént:

Nem így, magánosan, daloltam:
Versenyben égtek húrjaim;
Baráti szem, művészi gonddal
Függött a lantos ujjain;
Láng gyult a láng gerjelminél
S egygé fonódott minden ága.
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjusága!

Az ekkori líratermés még bizonytalan a költő sorsát illetően. Arany költészetében Petőfi halálának gondolata az életben maradás és a bujdosósors eshetőségével ellenpontozódott ebben az időszakban.

*

E narratívák nem csak Petőfi haláláról vagy a csata utáni sorsáról mesélnek. A Petőfiről szóló hírek és alternatív teóriák egy életrajzról (annak végéről), illetve különböző életrajzok párhuzamos formálódásáról is tudósítanak. Egy történeti konstrukciósorozat ősprblémája mutatkozik meg, azaz, hogy nincsenek biztos információink a – későbbi biográfiák kritikus pontját jelentő – „nagy” napról, délutánról, két óráról.

---

⁶⁸ „Szétnézek és többé körültem / nincs a néhány kedves barát, / Aggódthatóan rám függeszti / Szemét egy könnyező család.”

⁶⁹ MILBACHER Róbert: *Arany János és az emlékezet balzsama: Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*, Budapest, Ráció Kiadó, 2009, 147–167.

Emellett az is látszik, hogy ebben az időszakban még nem indult el a Petőfiről szóló kultuszképző diskurzus. Ennek oka – a sajtóviszonyok mellett⁷⁰ – szintén a költő eltűnését érintő bizonytalanság volt. A halál kérdésessége miatt a kultuszképződés megakadt – azaz a meghalt költőt övező kultusz és az élő költőt tovább ünneplő kultusz között rekedt.

Ugyanakkor érdemes szem előtt tartanunk, hogy az ismertetett elbeszélésanyag sok évvel később mégis nagy hatással volt a kibontakozó kultuszra. Margócsy István arra hívja fel a figyelmet, hogy a kultuszképződés során a kultikus jellemrajzok és biográfiák rendre a vallásos tisztelettel övezett hősök halálának tükrében fogalmazódnak meg, vagyis rendszerint egyfajta teleologikus halálközpontság alakítja a kultikus alakok életrajzi elbeszéléseit.⁷¹

3. Az első hivatalos halálhír (Szendrey Júlia második házassága)

Szendrey Júlia a fehéregyházi csata alatt Tordán, Miklós Miklós református papnál várt az erdélyi sereghez csatlakozó költőre. A férjét utoljára 1849. július 20-án látta, és július 30-án kapott tőle levelet. Először augusztus 1-én, a menekülő Ugron Sándor hadnagytól értesült Petőfi eltűnéséről, azonban nem hitt a híreknek. További két hétig Tordán várta férje visszatérését. Mikes és Dernői regényes írása szerint többször is előfordult, hogy a hazatérő katonák kegyes hazugságai is reményt keltettek az

---

⁷⁰ A sajtó (pl. a Hölgyfutár) már 1850-től közölt egy-egy olyan politikailag „ártalmatlanabb” Petőfi-verset, mint a *Falu végén kurta kocsmá* vagy az *Őszi éj*, továbbá különböző elbeszélésekben, mottók alatt és a rövidhír-rovatokban is megjelenhetett a költő neve. A Hölgyfutár beszámolóiból tudható, hogy a színházakban is előszeretettel szavaltak Petőfi-verseket, például *Az örültet* vagy *az Utolsó alamizsnát*. Mégis például, amikor 1854-ben Gyulai Pál kiadni készült a *Petőfi Sándor és lírai költészetünk* című diskurzusteremtő tanulmányát, még igen nehezen talált olyan sajtóorgánumot, amely elvállalta volna a publikálását. A Pesti Napló elutasította a téma érdektelenségére (?) és a munka terjedelmére hivatkozva, Jókai Mór pedig a sajtórendőrség miatt nem merte kiadni, hiszen a Délibáb előző számait éppen egy Petőfi Sándorra és Kerényi Frigyesre utaló Tompa-költemény miatt kobozták el. Ld. Gyulai Pál Arany Jánosnak, Pest., 1853, november 15., ARANY János *Összes Művei XVI, Levelezések II. (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁNY Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982 (a továbbiakban: *AJÖM XVI.*), 327.; Tompa Mihály Arany Jánosnak, Hanva, 1853. november 25., *AJÖM. XVI.*, 341.

⁷¹ MARGÓCSY István, „...hány helyen...”, *i.m.*, 54.

özvegyben.⁷² Júlia végül átmenekült Kolozsvárra az orosz csapatok elől; augusztus 15-től a Petrichevich-Horváth-féle házban lakott Vadadi Filep László nemzetőrkapitány családjával, akik szintén egymásnak ellentmondó hírekkel szolgáltak a költőről. Másnap orosz és osztrák egységek vonultak be Kolozsvárra, ahol gróf Gyulai Sámuel került az osztrák városparancsokság élére. Júlia Gyulaitól újabb megerősítést kapott a férje haláláról, majd lehetősége nyílt az orosz hadifoglyokkal is beszélni, akik ugyan nem vettek részt a csatában, de szintén a költő elestét feltételezték. Az özvegy 1849 novemberében határozta el, hogy megkeresi eltűnt férjét. Terveiről, kételyeiről, lelki állapotáról a következő sorok tanúskodnak:

El fogom hagyni nemsokára gyermekemet, hogy férjem sorsát megtudhas-
sam; még csak arra sem számíthatok bizonyosan, hogy őt életben találjam. Ta-
lán már régen nyugonni költözött s nekem el kell hagynom élő gyermekemet,
hogy holt férjem poraihoz vándoroljak... Ha így van, mi lesz énbőlőlem?⁷³

Ekkor már híresztelések terjedtek arról, hogy Petőfi Bem Józseffel Törökországba emigrált, az özvegy mégis Erdélyben keresgélt. Egy fiatal költő, Balázs Sándor társaságában Székelyudvarhelyre utazott, ahol egy Lengyel Sámuel⁷⁴ nevű gyógyszerésszel és a már említett báró Heydtével találkozott. A gyógyszerész a Lengyel Józseftől hallott – eredetileg Heydtétől származó – információkat beszélte el, így azok értelemszerűen megegyeztek a báró verziójával.⁷⁵ A nő a csata helyszínére is ellátogatott; a Mikes-féle életrajz szerint itt egy Badár János nevű takács – kevés tapintattal – Petőfi élve eltemetéséről⁷⁶ mesélt az özvegynek. A több hónapos kutatás alatt a nő számos változatot megismert Petőfi haláláról, azonban

---

⁷² pl. „Egy menekülő odakiáltotta: – Azt is megölték... Az asszony sirva fakadt, mire a menekülő visszafordult rémült futtából, vigasztalni próbálta: – Nem igen fogdosták a honvédeket, de talán Petőfit elfogta valami muszka tiszt... Elveszett, de talán mégis él... Ez is elég vigasztalás volt az asszonynak. – Él! Nem halhatott meg...” Dr. MIKES Lajos és DERNŐI KOCSIS László, *Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és halálos ágyán tett vallomása*, Budapest, Genius Kiadás, 1930 (a továbbiakban: MIKES–DERNŐI KOCSIS, 1930), elérhető: <http://mek-oszk.uz.ua/07000/07091/html/>

⁷³ Uo.

⁷⁴ Megjegyzendő, hogy Lengyel Sámuel Dienes András kutatásaiig Lengyel Józseffel azonosították.

⁷⁵ KISS József, *Petőfi-adattár III. (töredék)*, Budapest, Akadémiai Kiadó–Balassi Kiadó, 1992 (továbbiakban: *PAI III.*), 275–276.

⁷⁶ Az élve eltemetés elmélete a későbbi évtizedekben is rendkívül népszerű volt.

mindet elutasította. Ezt erősítik a – Dienes András által is hitelesnek tekintett – intrikus szándékú korabeli pletykák, melyek arról szóltak, hogy az özvegy nem hordott gyászruhát ebben az időszakban. Júlia 1850 februárjában az Arany Jánoshoz írt, lírai hangú levelében még csak találgatott a férje sorsát illetően.

Kit te keressz, én is már rég keresem. Miként te kérdezed, én is úgy kérdezem: hősök temetője lett-e nyúghelye? bujdosás nyomora úzi-e lépteit? enyészett martaléka lett-e azon szív, melly isteni tüzeből annyi szikrát nyujtott élményül szegény népe szívébe? vagy talán jéggé fagyaszthatná a hazátlanság e lelket, hogy többé nem emlékezik reánk, kik, bár hazánkban vagyunk, még is miként ő, érezzük a hazátlanság kínait?⁷⁷

Ugyanebben a hónapban Erdődre költözött az édesapjához, Szendrey Ignáchoz. Innen – egy családi tragédia, Szendrey Gyula halála miatt – Mágoásra költözött a család. Júlia ekkor búcsúlevelet írt fiához, és Erdély után ezúttal Törökországba készült a férje felkeresésére. Ehhez először ismét Erdélybe utazott, hogy útlevelet kérvényezzen, ám Heydte parancsnok elutasította a kérvényét. Egy 1850. április 17-én kelt levélből tudható, hogy az egyre zavartabb lelkiállapotú özvegy⁷⁸ a fehéregyházi sírok felbontását is kérelmezte az osztrák hatóságoktól – sikertelenül.⁷⁹ A kudarcos utat követően, 1850. április 24-én Urbán és Dietz rendőrkapitány jóváhagyásával Pestre költözött –, ekkor szerezte vissza férje hátrahagyott, nem túl értékes ingóságait.⁸⁰ Bizonyos források szerint Júlia Pestre költözésének kiváltó oka az volt, hogy apa és lánya együttélését

---

⁷⁷ Petőfi Sándorné Szendrey Júlia Arany Jánosnak, Pest, 1850. február végén [?], *AJÖM XV.*, 270.

⁷⁸ Lauka Gusztáv forrásai arra utalnak, hogy a nő ekkor még komoly reményeket fűzött férje megtalálásához, azonban már meglehetősen foglalkoztatta az öngyilkosság gondolata is. „Minden életinger kihalt, elenyészett belőlem. Már sokszor tettem szivemre töröm éles hideg hegyét, de mindannyiszor a reménynek egy meleg szikrája felvilágosítá, felmelegíté a hideg sötétséget, melybe süllyedve vagyok. Hátha még láthatom csak egy pillanatra is, csak egyetlen egy pillanatig is Sándort!... hátha lábainál halhatok meg. E hiu remény minden lehető boldogságát jövendőmnek magába zárja.” LAUKA Gusztáv, *A múlttól a jelennek*, Budapest, Petőfi-Társaság-Aigner Lajos könyvkiadó-hivatala, 1879, 146–149.

⁷⁹ „Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt...” *Szendrey Júlia naplója, levelezése barátnőjével és vallomása halottas ágyán*, szerk. SZATHMÁRY Éva, Budapest, Cicero Könyvkiadó, 1998, 245.

⁸⁰ SZILÁGYI Márton, *Petőfi a polgár*, Kortárs 56(2012), 51.

rendkívül megnehezítette, hogy Szendrey Ignác még mindig neheztelt vejére, s ezt tapintatlan megjegyzéseivel rendszeresen ki is fejezte. Vachott Sándorné, Júlia iskolai barátjánője (és örökös vetélytársa⁸¹) hosszan írt a visszaemlékezéseiben erről az időszakról. Az írás – Júlia jellemrajzára vonatkozó – hitelességét Mikes Lajos, Dienes András és Hatvany Lajos is kétségbe vonta már, viszont néhány mozzanatot nincs okunk megkérdőjelezni. Vachottné az 1887/89-es emlékirataiban a következőképpen idézte fel Júlia édesapjára vonatkozó panaszait 1850-ból:

– Hogy milyen napokat töltök atyám házában – kezdé ismét a csendet megszakítva –, kitől Sándor ócsárlásánál egyebet alig hallottam, azt neked elbeszélni képtelen volnék. Mariska, az én szende, angyal jó kis nővérem, hasztalan veté magát közbe, – atyám minden alkalmat fölhasznált, hogy nekem keserűséget okozzon. [...] – Ily beszédek annyira sértének s keserítettek, hogy végre ott hagytam atyám házat, bár mennyire fájtsz is nővéremtől s kis Zoltánomtól megválni, – mert fiacskámat Mariska gondviselésére otthon hagytam⁸² s beköltöztem a fővárosba.⁸³

Az özvegy eleinte szállodában lakott, majd Garay Jánoséknál kapott szállást, ahol megismerte későbbi férjét, Horvát Árpád történészt. Mikes szerint Júlia miután magát Haynaut is felkereste, Franz von Liechtenstein herceghez fordult segítségért, azonban tőle sem sikerült utazási engedélyt szereznie. Dienes vitatja, ám – a férjjel szemben leginkább kritikus – Mikes elfogadja Horvát Árpád visszaemlékezését,⁸⁴ miszerint az özvegy még a házasságkötés előtti napokban sem adta fel törökországi terveit. Mikes szerint Júlia lelkesen fogadott minden reménykeltő hírt. Erre enged következtetni Gyulai Pál egy házasság utáni indulatos levele is, mely arról is tanúskodik, hogy már a házasságkötés előtt is léteztek Júlia kicsepangásairól szóló, nem bizonyítható inszINUÁCIÓK (erről később).

---

⁸¹ Ld. DIENES András, *Perújítás Szendrey Júlia ügyében (Az 1849/50-es évek adalékainak revíziója)*, Irodalomtörténeti Közlemények 66(1962), 316.

⁸² Ratzky Rita figyelmeztet, hogy Mária ekkoriban mindössze tizenkét éves volt, tehát szerinte nehezen vigyázhatott a kis Petőfi Zoltánra. A korrekció ellenére Ratzky elfogadja az édesapjára vonatkozó állítások hitelességét. SZENDREY Júlia, *Családi levelek. – Szendrey Júlia élete, pályája és levelezése Szendrey Máriával*, s. a. r. és a jegyzeteket írta RATZKY Rita, Budapest, Athenaeum Kiadó, 2018, 78.

⁸³ VACHOTT Sándorné, XXI. A „Feleségek felesége” új otthonában = *Rajzok a múltból (Új sorozat)*, Figyelő – Irodalomtörténeti Közöny 25(1888), 169.

⁸⁴ SZANA Tamás, *Petőfiné Szendrey Júlia*, Budapest, Grill Károly Királyi Udvari Könyvkereskedése, 1891, 123.

Gyalázatos nő! Lichtensteinhoz ezelőtt egy hónappal csak azért ment el, hogy bemutassa magát s itt is ürügyül férjét használta föl, kihez ki akar menni külföldre és nem kaphat útlevelet. Éjjel is meglátogatta a hú nő a hatalmas tábornokot, csakhogy útlevelet kapjon szeretett férjéhez. Szegény [!] Petőfi nyugatsz-e sírodban. Ah, minek nevezned most?⁸⁵

A hirtelen házasodás valódi okai és pontos körülményei nem ismertek. Mindössze arra következtethetünk, hogy nem tudni mi okból, de meglehetősen sürgős lehetett a házasságkötés. Mikes – szintén nem bizonyítható állítása – szerint Liechteinsten herceg megszarolta a kiszolgáltatott nőt, hogy amennyiben nem megy vele Bécsbe a szeretőjeként, kiutasíttatja Pestről a májusban lejárt útlevele miatt. Mások az özvegy anyagi helyzetével, szociális elszigeteltségével, feltételezett pszichés állapotával magyarázzák, hogy a „feleségek felesége” miért nem vállalhatta a Petőfi (*Szeptember végén*) és Arany (*Emléklapra*) költeményei miatt is elvárt „nemzet özvegye” szerepet.⁸⁶ Egy harmadik vélemény szerint Júlia fővárosi, értelmiségi, polgári identitású⁸⁷ nőként nem akart visszatérni édesapjához, az anyagilag biztonságos, de más tekintetben sivár (és talán meglehetősen nyomasztó) környezetbe. A pesti boldogulás és a polgári életmód megőrzése érdekében viszont muszáj volt férjhez mennie.⁸⁸ Az utóbbi álláspontot valló Dienes András kifejezetten észszerűnek ítélte Júlia (utólag tudjuk, talán nem igazán szerencsés) döntését:

Nos, ez a jómódú, igen művelt, megnyerő modorú, a sok kompromittált között baj nélkül élő, de ugyanakkor tisztességes honfinak számító, az elnyomó hatalmat semmiféleképpen ki nem szolgáló, kétségtelenül nagyjövőjű ifjú tudós [Horvát Árpád] megkérte Petőfi özvegyét, aki – igent mondott. Hát, kérem, ilyen „ballépést” azelőtt is, azután is elkövettek már fiatal özvegyek, ennél sokkal nagyobbakat is. Nem akart apja kietlen lakhelyére temetkezni, szemrehányásait hallgatni. Pesten akart maradni, lehetőleg jó módban, tekintélyes ember feleségeként élni. Igen, az életet kereste, bizonyára egészen józa-

---

⁸⁵ Gyulai Pál Szász Károlynak, Gyömrő, szeptember 14., *GYULAI PÁL levelezése 1843-tól 1867-ig*, s. a. r. és a jegyzeteket írta SOMOGYI Sándor, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézet, 1961 (továbbiakban: *Gyulai Pál levelezése*), 56.

⁸⁶ TÖRÖK Zsuzsa, *A nemzet özvegye: Vachott Sándorné írói pályája*, Irodalomismeret 1(2019), 96.

⁸⁷ Vö. SZILÁGYI Márton, *i.m.*, 52.

⁸⁸ SZENDREY Júlia, *Családi levelek...*, *i.m.*, 78–79.

nul mérte fel maga és gyermeke jövőjét. Okos asszonyok, hosszú töprengések után szokták elszánni magukat ilyen ostoba lépésekre.⁸⁹

Az sem tudható pontosan, hogy az özvegy miként vélekedett a költő eltűnéséről. Annyi azonban megállapítható, hogy a gyászévet megtörő, a *Szeptember végén* vízióját beteljesítő Szendrey Júlia szembesítette a társadalmat elsőként Petőfi halálának realitásával. 1850. július 21-én a pestli pótvárosi plébánia kápolnájában házasságot kötött Horvát Árpáddal. Szántófy János plébános a hivatalos ceremónia jogi érvényessége érdekében egy Petőfi halálát igazoló nyilatkozatot kért a menyasszonytól. Szendrey az eltűnés napjára helyezte a halál időpontját, Heydte és Lengyel Sámuel beszámolóira hivatkozva.⁹⁰ Szendrey nyilatkozata szimbolikusan helyettesítette az új házasságkötéshez szükséges halotti bizonyítványt:

Az egyház kivánságára részéről terhelő felelősség elhárítása végett kijelentem, hogy legszorgalmasabb fürkészéseim és bizonyosságot adó adataim tökéletesen meggyőzőnek affelől, hogy Petőfi Sándor az erdélyi csatákban elesett. A csatatéretet össze járván, ennek s a külföldről jött több nemű tudósítások következtében ezen meggyőződésemmre, ha szükséges volna, lelkiismeretesen hitet is képes vagyok letenni. Ezen állításom igazsága mellett szól néhány szemtanúnak vallomása, kiket bizonyágtételért bár mikor fölhihatok. Nevezetesen Udvarhelyszékben Keresztúron lakó gyógyszerész – kinek nevét ugyan nem tudom, de őt szükség esetében tanuúl fölhiní magamat kötelezem – ki azon időben az erdélyi főseregnél lévén: abeli tudakozásaimra ezt felelé: ő Petőfi Sándort azon pillanatban látá utójára, midőn az kozákok által körülvetve szakasztatott el a futó hadseregtől. Ezentúl többet nem látták s a valószínűség ottani elvesztét bizonyítja, mit még hitelesebbé tesz Udvarhelyszéki katonai parancsnok B. Hayte [!] azon állítása melly szerint ő a csata lefolyta után a csatatért följárván a halottak között talált egy holttestet, mit öltönye és alakja leírásából biztosan lehet férjem, Petőfi Sándorénak elismerni. Pest, július 21. 1850. Szendrei Júlia⁹¹

Sejthető, hogy a nyilatkozatban található adatokat nem az özvegy meggyőződése, sokkal inkább az új házasság egyházjogi feltételeinek megteremtése indokolta. Nem igazolható, mégis talán életszerű felvetésnek tűnik, hogy Szendrey Júlia sem vette komolyan a Petőfi halálát érintő dátumot, máskülönben tíz nappal későbbre, a gyászév utáni időpontra

---

⁸⁹ DIENES András, *Perújítás Szendrey Júlia... i.m.*, 318.

⁹⁰ *PAt III.*, 275–776.

⁹¹ SZATHMÁRY Éva, *i.m.*, 149.

tűzték volna ki az esküvő időpontját a sürgős házassági szándék ellenére is.

4. Bűnbakkeresés (?)

4.1. A házasság fogadtatása

Mint említettem, Júliáról már a házasság előtt is terjengtek pletykák. Vachottné szerint maga Júlia panaszkodott neki e kompromittáló híresztelések kapcsán:

a közvélemény elítélt; – azok, kik azelőtt hizelegve hajlongtak előttem, most kigyót-békát kiáltanak reám; – irigyeim, kik, míg ünnepelt az egész világ, ettek magukat mérgökben, most sziszegik ki, mit míg Sándor oldalánál voltam, kimutatni nem mertek, s elnyelni lőnek kényszerítve. – De hadd teljék kedvök; – előttem most már közömbös minden [...]”⁹²

A házasság előtti pletykák tényét Lauka Gusztáv is megerősíti,⁹³ aki egyszer érdeklődött egy ilyen szóbeszéd igazságtartalma felől, azonban Júlia – a fentiekkel megegyező panaszai mellett – a régi barát kérdését is visszautasította.

„...Ugyan barátom mit gondol, hogy ön is megzavarja a fejem a mysticus gyanusítgatásaival. [...] Mi híremet, nevemet illeti, az igazán megérdemelné, hogy mint szentszűz Philomélaért, csodát tegyen vele az ég, vagyis érte. Most épen tetőpontját érte a sok cifra beszéd stb.«”⁹⁴

A barátnő visszaemlékezéséből az is kiderül, hogy leginkább az befolyásolta az özvegy s új házassága fogadtatását, hogy az egybekelés időpontjában Petőfi halála még nem volt általánosan elfogadott tény. Így Júlia már akkor halottként beszélt a költőről (a nyilvánosságban), amikor még a közvélemény bizakodott a túlélésben. Emiatt az egybekelés sokak szemében erkölcsi véteknek: megcsalásnak, árulásnak minősült. Ezzel kapcsolatban Vachottné férje, Vachott Sándor 1887/89-ben felidézett szavai

---

⁹² VACHOTT Sándorné, *i.m.*, 169.

⁹³ Ld. még: GYIMESI Emese, „... egy nő, több mint csak asszony...” – Szendrey Júlia és Horvát Árpád házasság = *A test a társadalomban, Rendi társadalom – polgári társadalom* 27., Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2015, 299.

⁹⁴ LAUKA Gusztáv, *i.m.*, 150.

lehetnek tanulságosak, melyek éppen az előző férj sorsának bizonytalanságát említik meg az új frigy megítélésével kapcsolatban:

Az a szomorú a dologban, Mariskám, hogy mit mindenkinek jól esett kétségbe vonni, mit most is még tagadni szeretnénk: Petőfi halálát először a hazában épen felesége hitte el.⁹⁵

Ismeretes, hogy Arany a házasságkötésre reagálva írta meg a *Honvéd özvegye* című költeményét. A verset a költő életében nem publikálták, azonban – ahogy azt a verset 1882-ben közlő Pesti Napló is megjegyzi – kézirat formában országsszerte terjedt az 1850-es években.⁹⁶ Szilágyi Márton arra figyelmeztet, hogy valójában nem tudható, hogy a vers milyen mértékben játszhatott szerepet Júlia negatív megítélésében,⁹⁷ ellenben fontos megemlíteni az *Árva fiú* című 1855-ös Arany-költeményt, amely a korábbi ballada egy még kritikusabb változataként is értelmezhető, s melyből arra következtethetünk, hogy a költő véleménye nem igazán változott az évek során.⁹⁸

Egy 1850 októberére datálható Tompa-Arany levélváltás igazolja, hogy a házasság után tovább szaporodtak az özvegy kicsapongásait tárgyaló szóbeszéddek.

Szinte a mesével határos a mit neje magaviseletéről, férjhez meneteléről sat. beszélnek írnak. Én most sem tartom az egészet egyebnék [!] egy nagyszerű mystificational, mert ha az Életképekben megjelent iratait öszvehasonlítom mostani élete- és cselekedeteivel: kétségbe kell esnem a nőhűség felől!⁹⁹

Júlia korai megítélésében a rendkívül széles kapcsolatrendszerrel rendelkező Gyulai Pál negatív ítélete is közrejátszhatott. Dienes arra következtet Gyulai levelezéséből, hogy a kritikus minden bizonnyal gyengéd ér-

---

⁹⁵ VACHOTT Sándorné, XX. *Petőfi özvegye = Rajzok a múltból (Új sorozat)*, Figyelő – Irodalomtörténeti Közlöny 25(1888), 166.

⁹⁶ GYIMESI Emese, *Szendrey Júlia és Arany János kapcsolata = „Összel” – Arany János és a hagyomány*, szerk. SZILÁGYI Márton, Budapest, Universitas Kiadó, 2018, 142–147.

⁹⁷ SZILÁGYI Márton, *Arany János és Szendrey Júlia, Textuális nyomok az Arany-életműben Szendrey Júlia második házasságáról = Tanulmányok: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének kiadványa*, Újvidék, Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2019, 9–12.

⁹⁸ HÁSZ-FEHÉR Katalin, *i.m.*, 47–48.

⁹⁹ Tompa Mihály Arany Jánosnak, Kelemér, 1850. október 27., *AJÖM* XV., 297.

zelmeket táplált a későbbi sógornője iránt, s közelebb kívánt kerülni hozzá,¹⁰⁰ azonban az udvarlása kudarcot vallott, mikor a nő férjhez ment Horvát Árpádhoz. Annyi bizonyos, hogy Gyulai a házasságot követően számolt be Szász Károlynak a Júliáról alkotott véleményének radikális változásáról:

Ah asszonyok! tépd el leveletem, melyben Petőfinéről írtam. Mind hazugság az, s én szégyelltem a gondolatot, az érzést, mely ez asszony védelmére és beszületére támadt lelkemben. Hallottad utolsó kalandját [...].¹⁰¹

A Júlia-ellenes hangulat a sajtóban is táptalajra lelt a házasságkötés után. A sajtó mellőzte a korábbi hűtlenségről szóló, kétes pletykákat, leginkább az újraházasodással kapcsolatban hozott le szarkasztikus megjegyzéseket. Úgy tűnik, Júlia második házassága ekkor a különböző eltűnés-narratívák tükrében volt megítélhető, ahogy Petőfi eltűnése is az új frigy megítélésén keresztül vált értelmezhetővé. Az új házasság kérdése tehát szorosan összekapcsolódott az eltűnt férj rejtélyével. 1850. augusztus 5-én jelent meg az első, mérsékelt hangnemű híradás:

Petőfi S. hitvese e napokban másodszor férjhez ment, Horváth Árpádhoz, s e szerint már most bizonyosnak tarthatjuk, hogy letűnt gyásznapjaink folytán jobblétre költözött derék költőnk.¹⁰²

A nyilvánosság előtt az özvegy lett a férj sorsának reprezentánsa, így a jól megfogható Júlia-botrányon keresztül lehetett beszélni a rendkívül bizonytalan Petőfi-kérdésről is. Ebből következően leginkább Petőfi magánélete került előtérbe. Kissé bulváros kontextusban, „felszarvazott” férjként láttatták a költőt, s e közönséges ábrázolás tovább nehezítette a kultusz kibontakozását. Jól látszik ez a *Hölgyfutár* maró hangnemű beszámolójából:

Egy barátunk szép özvegye nemrég második házasságra lépve egy élő barátunkkal, azon tanakodtunk, hogy a menyasszonyt tartsuk-e boldogabbnak, vagy a vőlegényt. E habozás közt végre azon határozathoz jutánk, hogy alkalmasint legboldogabbnak tarthatjuk barátunkat; ámde nem az élő, hanem az elhunytat.¹⁰³

---

¹⁰⁰ DIENES András, *Perújítás Szendrey Júlia ügyében...*, i.m., 309–312.

¹⁰¹ Gyulai Pál Szász Károlynak, Gyömrő, szeptember 14., *Gyulai Pál levelezése*, 55.

¹⁰² *Hölgyfutár* 1850. augusztus 5., 123.

¹⁰³ *Hölgyfutár* 1850. augusztus 6., 127.

A Pesti Napló azt sugallta, hogy Júlia kifejezetten kívánta férje halálát az új házasság érdekében. A cikk tovább erősíti azt az elképzelést, mely szerint a nőt érő támadások alapja a költő halálának bizonytalansága volt. A Pesti Napló már egyértelműen az – Arany János által versben is megfogalmazott – hűtlen-özvegy-toposzt alkalmazta Júliára – például párhuzamot vont Petőfi és egy felesége hűtlenségével szembe, hazatérő honvéd között.

Néhány nap óta beszélnek itt amott, hogy a fővárosban egy házasság történt, mellyről nem is álmodott, nem mert álmodni a prózai világ... Senki sem akarta hinni, mindenki tréfának vagy ráfogásnak magyarázta... Pedig sem tréfa, sem ráfogás. Már a Hölgyfutár is közli, hogy Petőfi Sándor neje, Horvát Árpád egyetemi tanárhoz ment nőül. Eszünkbe jut itt egy régebbi házasság, midőn a honvéd felesége – azon jó reményben, hogy férje elesett – más férfinak oldala mellé esküdött. A honvéd nemsokára előjött. Láta, mi történt s nagy fájdalmának miatta, csak annyit birt mondani, hogy semmit sem mondott; hanem kárörömmel odább állott s többé meg nem házasodott.¹⁰⁴

Júlia nyílt levélben utasította vissza a támadásokat. Egyértelműen, minden kételyt mellőzve írt férje haláláról, és a hazáért elhunyt költő emlékének tiszteletére intette a szerkesztőséget.

Szerkesztő úr, nem azon gyöngédségre és lovagiasságra akarom önt felszólítani, mellyel minden mivel férfi nők irányában tartozik, – ha csak mentségül ön a szerkesztőket ki nem veszi – hanem azon loyális méltánylatra emlékeztetni és felkérni, a melly nem engedi meg, hogy nevetséges modorban beszéljünk elhunyt barátunkról, kivált, ha az azért halt el, minek előttünk a legszenzibbnek kellene lenni: a hazáért. Nemcsak mint ember, ember iránt, hanem mint író a költő iránt tartozik ön evvel! Ha már – ámbár érdemtelenül – magunkra vontuk önnek figyelmét, tetszése szerint tehet illynemű észrevételeket szép özvegyekről és élő barátairól, ez nekünk csak hízelegni fog olly tollból eredvén mint az öné, de hogy elhunyt barátját minden efféle nevetséges elmenckedésből hagyja ki, s annak emlékezetét őhöz s önhez méltóbb módon szentelje, arra önnek szive is megtaníthatta volna önt, s nem kellett volna kitennie magát annak, hogy az elhunytnak másodsor férjhez ment özvegye figyelmeztesse és kérje önt arra.¹⁰⁵

---

¹⁰⁴ Pesti Napló 1850. augusztus 6.

¹⁰⁵ Hölgyfutár 1850. augusztus 8., 135.

A levelének csekély hatása volt. A közvélemény továbbra is reménykedett Petőfi visszatérésében, és ízetlen teóriákat gyártott a költő hazatérését követő botrányról, előrevetítve a nő megszégyenülését.

A P. M. írja azon örvendetes hirt, hogy Petőfi Sándor nemcsak él, de rövid időn meg is fog jelenni a fővárosban. Kimondhatlan óhajtanók, ha e tudósítás mielőbb megczáfolhatlan valósággá lenne. Úgy hisszük velünk együtt sokan óhajtják, bár némellyek furcsán vannak vele.¹⁰⁶

A Localblatt szerint furcsa vígjáték fog kerekedni, ha Petőfi Pestre érkezvén nejét második férjének oldala mellett találandja.¹⁰⁷

Később már nem csak a magánéletéről, hanem irodalmi karrierjéről is szarkasztikus hangnemben írtak a lapok, kifogásolva a Petőfi nevet felvevő, írói átkeresztelődést.

Petőfi Julia nevű magyar író nő lépett föl eredeti dolgozattal a 'Pesti napló' tárcájában. Természetes azonban, hogy ez nem az elhunyt népszerű költő özvegye, mert hiszen az már több hónap előtt másodszor férjhez ment.¹⁰⁸

Érdemes megjegyezni, hogy Szendrey Júlia írói munkásságát már Petőfi életében is érték kritikák.¹⁰⁹ A nő voltaképpen csak folytatta azt az irodalmi tevékenységet, melyet korábban megkezdett előző férje mellett, Petőfiné Szendrey Júlia néven.¹¹⁰ Az új férj oldalán – Horvát Árpádnéként

---

¹⁰⁶ Pesti Napló 1850. szeptember 18.

¹⁰⁷ Hölgyfutár, 1850. szeptember 21., 211.

¹⁰⁸ Hölgyfutár 1850. november 23., 492.

¹⁰⁹ Ld. Gyulai Pál Szász Károlyhoz írt levelét: „Petőfiné naplója igen szép bárha Fannit nem közelíti meg – de helyes volt-e kiadni, de illeté Petőfihez, hogy közölje? Petőfi dicsekszik, hogy nem üti dobra szerelmét s komisz dolog mások előtt csókolódni, azomba megengedi, hogy neje elmondja egy egész közönség előtt: miképpen csókolta meg keztyüét. Még képét is kiadatja! Nem jobb lett volna-e majd évek vagy éppen halála után beszélni mindezt el a közönségnek? (...) Nállamnál senki inkább nem tiszteli Petőfit és nejét, de éppen ezért igen tudok boszankodni, midőn az egyik páratlan türelmetlenséggel akarja másokra tukmálni nézeteit, a másik pedig ott kezdi írói pályáját, hol tulajdonképpen végeznie kellett volna – életírójának.” Gyulai Pál Szász Károlyhoz, Kolozsvár, 1847. dec. 1., *Gyulai Pál levelezése*, 1961., 33.

¹¹⁰ GYIMESI Emese, *„Iparlovagok” Szendrey Júlia életműve körül (Szendrey Júlia 1847-es naplópublikációinak kontextusai)* = „Ki vagyok én? Nem mondom meg...”, *Tanul-*

– értelemszerűen nem használhatta a „Petőfiné” nevet, ám a „Petőfi Júlia” művésznév alkalmas lehetett a halott emlékének őrzésére és a síron túli „hűség” kifejezésére; továbbá praktikus döntésnek bizonyulhatott irodalompiaci-marketing szempontból is; s nem utolsósorban provokációként is hathatott: jelenthette az ártatlanság konok kinyilvánítását is a közítélettel szemben.¹¹¹ A szerző személyét (áldozatiságát/ártatlanságát) nyomatékosította az 1850 november 20-án publikált, *A huszár bosszúja* című novella cselekménye is, melyben egy férj a felesége hűtlenségét gyilkossággal torolja meg. Egy Tompa által írt levél tanulsága szerint Júlia ezen irodalmi tevékenysége nem csak a sajtóban fokozta a Júlia-ellenes hangulatot.¹¹²

Még egyszer vissza térve Sándorra: neje vagy volt neje csakugyan egy semmire való persóna, én is annyi mindent hallottam róla, hogy ha 1/100 igaz: nem méltó az életre; most *Petőfi Júlia névvel* lépett fel a Pesti Naplóban. Ír pedig rémségesen nőies dolgokat: egy huszár a jászolhoz köti hűtlen kedveset s ott leszúrja, s »*megforgatván kebleben a kést: benyúlt kezével a lyukon, és a szívét kiszakítá elevenen.*« Ilyen formát olvastam novellájában. Méltó hozzá e leírás.¹¹³

4.2. Júlia mint Petőfi halálának felelőse

E ponton érdemes kissé eltávolodnunk az 1849/50-es évektől, és egy hosszabb kitérőben részletesebben áttekintenünk a Szendrey Júliáról szóló későbbi diskurzust is. Jókai Mór 1856-ban még Júlia-ellenes versciklust közölt In ½X (= Infélix) álnéven – az általa szerkesztett, *Nagy Tükör* című élcclapban. A ciklus a Hölgyfutár korábbi „jóslataira” és (talán, ha ismerte a szerző:) Arany balladájára játszott rá. A ciklus formai eszköztára, modora, lírai énje kifejezetten Petőfire emlékeztetett, olyannyira, hogy volt, aki ténylegesen neki tulajdonította a verseket.¹¹⁴

---

mányok Petőfi Sándorról, szerk. Szilágyi Márton, 103–121., Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014.

¹¹¹ A mű keletkezési kontextusa és Petőfi neve kapcsán érdemes megjegyezni, hogy az 1850-es évektől egyfajta verseny is zajlott Petőfi kisajátításáért. (Ezzel részletesebben egy külön dolgozatban, máskor kívánok foglalkozni.)

¹¹² GYIMESI Emese, *Szendrey Júlia és Arany...*, 144.

¹¹³ Tompa Mihály Arany Jánosnak, Kelemér, 1850. november 30., *AJÖM* XV., 305.

¹¹⁴ „Hát az a Török Sándor a „nagy” János fia: a férges almák íróját (ki nem egyéb, mint Jókai) Petőfinek gondolta, azért szállta meg a lelkesedés. Az egész dologban semmi sincs.” Arany János Tompa Mihálynak, Nagykovács, 1857. február 7., *ARANY János Összes Művei XVII. Levelezés III. (1857–1861)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, BÓDYNÉ Márkus Rozália, JANKOVITS László, Budapest,

Ha meghaltam volna
Megsirattál volna,
Te is, én is, mind a ketten
De jól jártunk volna.
Én pihennék ott lenn
Te siratnál itt fenn,
Én sem volnék, te sem volnál
Szerelmünkhöz hűtlen. [...]

Nem ismertél rám az utcán,
Azt mondtad, hogy: „ne egy krajczár
(Rongyos koldus, rongyos tolvaj)”
– Te még most is olyan szép vagy. [...]

Kinevettél, mikor legelőször láttál,
Megsirattál, mikor legutólszor láttál.
Én édes galambom, sirdogálj egy kicsinyt,
Régi bohó szeretődön – aztán ne vess megint.¹¹⁵

Gyulai Pál 1858-ban elvette Júlia hűgát, Máriát. Ekkorra bizonyos mértékben csillapodhatott a nő iránt tanúsított kollektív ellenszenv.¹¹⁶ Erre utal Júlia kibontakozó irodalmi karrierje is, melynek tetőpontja talán az Andersen-fordításainak 1858-as kiadása volt.¹¹⁷ Emellett a magánélete is

---

Akadémiai Kiadó, 2004 (a továbbiakban: *AJÖM XVII.*), 15.; KERÉNYI Ferenc, *A körözlevéltől a szoboravatásig...*, i.m., 131–132.

¹¹⁵ *Jókai Mór válogatott versei*, elérhető: <http://mek.oszk.hu/05100/05177/html/#69>

¹¹⁶ Arany egy levele is arra utal, hogy az 1850-es évek végére enyhült a Júlia-ellenesség, azonban Gyimesi Emese korábban idézett tanulmánya szerint a levélszöveg nem személyes érzelmeket fejezett ki, hanem Szendrey Júlia bizonyos női szerepköreit minősítette, továbbá a házasodni kívánó Gyulait nyugtatta meg. „Az, hogy Petőfiné testvére, legkisebbé se aggaszson, egy az, hogy Petőfiné minden hiúsága daczára sem rossz nő, – magad is dicsérted anyai tulajdonit, – de ha olyat, mint P.[etőfi] nem szeretnél is, mindig hallottam, hogy Mari a egészen más, sokkal háziasb, nőiesb természet.” Arany János Gyulai Pálnak, Nagykovács, 1858. április 11., *AJÖM XVII.*, 178–179.

¹¹⁷ A polemizáló Dienes András sem cáfolja Mikes állítását, mely szerint: „1857-ben a Három rózsabimbó című versével Vahot Imre lapjában újra a nyilvánosság elé lépett, országos érdeklődés fogadta a költőnőt, aki – mint akkor irták, – Petőfi fiát megőrizte a nemzet számára. [...] Évek során át nagy irodalmi sikerei voltak Juliának, verseivel, novelláival és meséivel, amelyeket ugyyszólván az összes lapok, folyóiratok és évkönyvek örömmel közöltek. 1858-ban megjelent Andersen-fordításával is nagy sikert aratott. Részt vett a társadalmi élet-

konzolidálódott: a meghittnek *tűnő* házassága, a Horvát Árpáddal közösen nevelt gyermekei, s a visszafogott társasági élete is pozitív irányba befolyásolhatta a megítélését. Ám a régi „ügy” nem merült feledésbe, 1860-ban Lengyel József még csípős megjegyzést tett, arra utalva, hogy Júlia nem tett meg minden tőle telhetőt a férje felkutatásáért.

Ezen tőlem hallottakat beszélték el nejének is, ki azon év telén B. S. [Balázs Sándor] társaságában idáig utazást tett, miután ennyit hallott, megnyugodott benne, innét visszatért. Én, ha érdekelve lett volna, szívesen ajánlkozom vala, a helyet, hol elestét hiszem, megmutatni, de a nálunk töltött nap kellemes változatai, a kedves kis nőt annyira elfoglalák s igénybe vették, hogy ezt tőle nem is várhatám.¹¹⁸

A második házasság megromlásával, majd az 1867-es elváláskor kissé felélénkült a Júlia-ellenesség,¹¹⁹ mivel a tönkrement párkapcsolat és a válás okai (a férj kéjenc természete, durva bánásmódja, pornográf képgyűjteménye stb.) csak Mikes Lajos és Dernői Kocsis László nagyhatású, 1930-ban kiadott *Szendrey Júlia levelesládájának kincsei* című kiadványával váltak széles körben ismertté.¹²⁰ Arany Juliska például így írt Júliáról Rozvány Erzsébetnek 1861-ben tavaszán:

Most a' férjétől is válni akar. Alig hiszem hogy érdemes volna arra a szeretetre a' mivel édes Betta néni ujabban megajándékozta.¹²¹

A Szendrey Júliát hibáztató narratíva¹²² a halála utáni évtizedekben – különösen az 1880-as évektől – tovább eszkalálódott. Ennek emblemikus példája lehet Vadadi Berta¹²³ és Farkas Balázs, akik kifejezetten az akkori

---

ben és mint ünnepelt nő halt volna meg, ha – halála előtt egy évvel, 1867-ben – külön nem vált volna második férjétől.” MIKES–DERNŐI KOCSIS, 1930.

¹¹⁸ III. *Lengyel József levele*, Vasárnapi Ujság 1860. október 14., 507.

¹¹⁹ MIKES–DERNŐI KOCSIS, 1930.

¹²⁰ Uo.

¹²¹ Arany Juliska Rozvány Erzsébetnek, Pest, 1861. márc. 10., SAFRÁN Györgyi, *Arany János és Rozvány Erzsébet*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960, 91.

¹²² A Szendrey-recepcióról többet: GYIMESI Emese, *Az excentrikus nő és a múzsa (Szendrey Júlia alakja a magyar kulturális emlékezetben)*, Hévíz 23(2015), 463–469.; DIENES András, *Perújítás Szendrey Júlia ügyében...*, i. m.; MIKES–DERNŐI KOCSIS, 1930.

¹²³ Vadadi Berta *Visszaemlékezésem Petőfi nejére* című írása döntő szerepet játszott Júlia erkölcsi megítélésében. Elsőként a kolozsvári *Petőfiana* című évkönyvben jelent meg (1889) mindössze ötven példányban, azonban a Fővárosi Lapok –

köztudatban elterjedt tévhitekhez igazították az elbeszéléseiket. Farkas Balázs 1885-ben *Találkozásom Petőfi Sándorral a segesvári csata előtt* címmel közölt egy visszaemlékezést a *Függetlenség* című folyóiratban. A szerző emlékezetének öntudatlan, utólagos, anakronisztikus önkorrekcióira (?) Hatvany Lajos hívta fel a figyelmet. Farkas egyenesen Petőfivel meséltette el a – Világos után konstruált – Görgey-mítoszt, majd azt állította, hogy miután a költő felvilágosította őt a hadvezér „árulóságáról”, az „önmagáról megfélemedező” feleségéről is panaszkodott. E leírásban – mint látható lesz – a korban elterjedt „becsvágyó Júlia”-kép rajzolódott meg, mely úgy tűnik, az 1880-as évek közepére egy korszaknarratíva részévé vált. Farkas úgy nevezte meg a korszak két „árulóját”, mintha valamiféle történelmi tananyagot mondana fel:

Ezután gyorsított lépésben beszéltünk Kossuthról és Görgeyről. Kossuthnak Görgeyt rég föbe kellett [volna] lövetnie, mint hazaárulót s valamennyi Pózsonyban összegyűlt mágnást. Ebbeli nézetét hosszasan s ingerülten fejtegeté, amelyből megértettem, hogy Görgeyben nem lehet bízni [...] Panaszkodott boldogtalan házi életéről, ami előttem már titok nem volt, neje mint költőt szerette, de mint férjet nem, 1849-ben különösen egészen megfélemedezett férjéről, de sőt magáról is.¹²⁴

E „visszaemlékezések” rávilágíthatnak a nőt ért kritikák bűnbakképző természetére. A Júlia-ellenesség érvrendszere (Petőfi halottnak nyilvánítása; nem özvegyhez méltó, erkölcstelen életvitel; Petőfi névvel folytatott irodalmi tevékenység) új elemmel bővült,¹²⁵ amikor Szendrey Júlia hiúsá-

---

hirdetve az új évkönyvet – szélesebb közönség számára is elérhetővé tette az írást. Berta tizenhárom éves volt, amikor Júlia hozzájuk költözött a Petrichovich-Horváth-féle házba. A lány Júlia nőietlen megjelenésére, vad viselkedésére, erkölcstelen életmódjára (pl. férfi látogatókra, italozásra, felelőtlen költekezésre, orgiákra) emlékezett vissza negyven év távlatából. *„Petőfiana” Évkönyv ötven példányban*, Fővárosi Lapok, 1889. október 23., 2155–2156.

¹²⁴ A könyv egy kezdetleges formája 1947-ben, majd kidolgozva 1957-ben jelent meg öt kötetben, én a második, KISS József és PÁNDI Pál által sajtó alá rendezett, kétkötetes, 1967-es kiadásra hivatkozom. HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi*, II. kötet, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1967 (a továbbiakban: HATVANY Lajos, 1967) 850.

¹²⁵ 1880-ban Turi Mészáros István a nő „nagyvilági idegességéről”, „finnyás nervozításáról” számolt be Petőfi egy rokonával folytatott beszélgetése alapján, amely szerint a feleség meglehetősen rossz viszonyban volt a költő szüleivel az 1848 nyarán történt összeköltözésükkor. Illetve 1904-ben Prielle Kornélia egészen fiatal férje, Rozsnyai Kálmán sem ábrázolta igazán rokonszenvesnek

ga is bekerült a költő halálának elbeszéléskészletébe. A nő immáron nem csak hűtlen özvegyként, hanem Petőfi halálának okozójaként jelent meg a visszaemlékezésekben.

Júlia hiúsága és Petőfi eltűnése közötti összefüggésekre utaló (azokat „tagadó”) megjegyzés először egy Jókai-novellában merült fel, melyet a szerző 1872. febr. 11-én olvasott fel a Kisfaludy Társaság gyűlésén, majd 1898-ban újra feldolgozott, *Petőfi eszmecsírái* címen. Az elbeszélés szerint 1848. március 30-án (vagy június 11-én¹²⁶) a férjét féltő Júlia kérésére Jókai bezárta a költőt közös Dohány utcai lakásukba, hogy az ne tudjon megjelenni a városháza előtt egy életveszéllyel járó politikai megmozduláson. Jókai történetében ugyan Júliának sikerül megzaboláznia büszkeségét férje biztonsága érdekében, s emiatt voltaképpen kifejezetten pozitívan ábrázolja őt az elbeszélő, ám a későbbi Júlia-recepció tükrében mégis sokat sejtet az írás. Egyrészt, az elbeszélő úgy dicséri Júliát, hogy egyszerre a hiúságát is nyomatékosítja, melyet általánosan ismert tényként kezel; másrészt úgy védi Júliát, hogy valamiféle mérleget állít fel a „hitves szerelem” és „honleányi dicsvágya” között, amely hiába dől el a szerelem oldalára, mégis megfogalmazódik egyfajta általános ok-okozati viszony Júlia hiúsága és Petőfi tragikus sorsa között.

Én a nemzetőri fegyveremért siettem, s az alatt Petőfi Júlia utánam jött, és kért, hogy ne engedjem férjét elmenni velem, ő retteg az életéért. A veszély percében mégis erősebb volt nála a hitves szerelem, mint a honleányi dicsvágy.¹²⁷

1884-ben Ifj. Nagy György a Petőfi Társaság heti közlönyében adott közre egy különös történetet, melyet Bathó Ignáctól, a költő egy rokonától hallott, s amely azt sugallja, hogy Júlia kifejezetten nehezményezte, hogy a férje nem vesz részt a harcokban. Az elbeszélés 1849 nyarán játszódik, és Petőfiék anyagi problémákkal terhes mindennapjait mutatja be. Nagy szerint Bathó Ignác vidékre kívánta csábítani a forradalmárt a háború elől, azonban az anyagiás feleség arrogáns és flegmatikus hangnemben

---

az 1848 júniusi követválasztáskor a költővel mostohán bánó, s a szabadszállási lakosságról leereszkedően nyilatkozó (értsd. a helyieket „bugris parasztnak” nevező) Júliát. Ám e forrásokból legfeljebb a kor általános Júlia-képének egy negatív jellemvonására következtethetünk. *Uo.*, 323. és 404.

¹²⁶ Az 1898-as novellában már néhány nappal későbbre esik a megegyezően leírt jelenet dátuma. *Uo.*, 367.

¹²⁷ JÓKAI MÓR, *Az én kortársaim*, A Kisfaludy-Társaság Évtapjai, Új Folyam 7(1871–1872), 239–280., 274–275.

számonkérte könnyekig bántódott férjét, amiért nem állt be korábban a seregbe, csak miután már harcba szállt a „haza fiatalságának színe-java”.

– Elfogadom az Emich ajánlatát. / – Sándorkám, mind csak fel nem veszed? Hát én miből éljek? – kérde Petőfiné. / – 1600 forintot felveszek, 400-at meg itthagytok neked. Elég lesz annyi? / – Én nem bánom, tégy amit akarsz. / – Talán nehezedre esik, hogy kardot kötök? Hiszen most minden jóra való ember a csatatéren van. / – A te dolgod, én azon csodálkozom, hogy te még csak most jöttél erre a gondolatra, mikor már a haza fiatalságának a színe-java harcol. [...] Világlo szemének tekintetében szembetűnőleg észrevehető volt a zavar, a megbántás, mély lelki gyötrellem kifejezése. Ideális szerelmének ilyen kevésre becsülése, egész valójában megrendítette. [...] s ezt a szeméből kicsordult két nagy könnyecsepp is igazolta.¹²⁸

Vachott Sándorné visszaemlékezései a legkritikusabbak Júliával szemben. Vachottné Júlia „becsvágyának” visszatérő kihangsúlyozása mellett¹²⁹ már egészen explicit módon vádolta a nőt a költő halála miatt. Az írásaiban eltérő történelmi szituációkkal kapcsolatban is rendszerint ugyanazt a történetet mesélte el, lehetett szó az 1849 januári Vetter Antallal való összetűzésről,¹³⁰ az 1849 februári Mészáros Lázárral kialakult nyakravaló-ügyről,¹³¹ vagy az 1849 augusztusában történt erdélyi sereghoz való csatlakozásról.¹³² E történetekben Petőfi szűkebb köre (Vachott, Vörösmarty) megkísérelte lebeszélni a költőt a harcokban való részvételtől, esetleg megpróbálta jobb belátásra bírni egy-egy rosszul kezelt konfliktus során, ám a hiú feleség szavai a büszke férjet mindig rossz (végzetes) irányba térítették. A visszaemlékezésekben hangsúly kerül arra is,

---

¹²⁸ IFJ. NAGY György, *Petőfi Sándor életéből*, Koszoru, A Petőfi Társaság heti közlönye, 1884. március 9., 153–156.

¹²⁹ „Petőfiné életének a forradalom időszaka volt aranykora; ambíciója e becsvágyó asszonynak csak akkor lehet kielégítve, midőn az ifjúság őt, csaknem annyira ünneplé, mint férjét. Ha megjelent a tömeg között, éljent kiáltának neki.” VACHOTT Sándorné, *IV. Budapest 1848-ban = Rajzok a múltból (Új sorozat)*, Figyelő – Irodalomtörténeti Közlöny 24(1888), 32.

¹³⁰ Valószínűleg az okozta a konfliktust, hogy Petőfi az őrnagyi előléptetés ügyében felkereste Vetter Antal helyettes hadügyminisztert, aki ekkor megrótta a költőt, amiért hosszú ideig engedély nélkül maradt távol, sőt, a szolgálati mulasztását még előléptetési folyamodvánnyal is tetőzte. HERMANN Róbert, „A nyakravaló-ügy” – *Új értelemzési keretben*, *Hadtörténelmi Közlemények* 129(2016), 643–646.

¹³¹ A nyakravaló ügyről részletesebben: UO.

¹³² Ezt később részletesebben tárgyalom.

hogy Júlia beképzeltsége és exhibicionizmusa sodorta veszélybe a költőt. Így írt például emlékirataiban a Vetter tábornokkal kapcsolatos incidensről:

Minden hasztalan volt! / *Egy Petőfi Sándort kímélni, csak kötelességük* még a copfos uraknak is, – szól közbe Juliska büszkén és nyomatékkal. – Ezért marad Sándor továbbra is katona s nem fog viselni sem kardot, sem nyakravalót – tevé hozzá nyájas de csaknem kihívó mosolylyal emelve fel sötét szemeit férjemre. / Erre azután már Vörösmartynak is fejébe szökött a vér [...] / Inkább elviselek egy kis veszélyt, mint hogy Sándor megalázza magát [...] / E szavak döntének, Petőfi Juliskán kívül minden más hatást eltávolítva magától, elragdattva ölelé meg *a feleségek feleségét* s boldogságtól sugárzó tekintettel jelenté ki, hogy Juliskának igaza van, hogy akkor volna dicső nemzetünk, ha minden asszony hozzá volna hasonló.¹³³

Szó szerinti egyezéseket találunk a nyakravaló-üggely kapcsolatos elbeszélésben:

De alig találta föl nejét körünkben, midőn mindnyájunk jelenlétében elbeszélé a dolgot, egyszerűen, szelíden, mintha Mészáros Lázár hatását érezné. – És te nyugodtan végig hallgattad oktalan tanácsát? – kérde Juliska kigyúlt arcokkal s oly hangon, mely csaknem megvető volt. – Nem érezted a vén copf szavaiban a sértő gúnyt, – a burkolt fenyegetést – az iskolás gyermek irányában illő fenyegetést? Oh Sándor, van-e véred, hogy méltólag vissza nem utasítád a vén kotnyeles ízléstelen beavatkozását... Petőfinek ennél nem kellett több, hogy Mészáros Lázár minden jóakaró szava más színben tűnjék föl előtte – hasztalan csöndesítéink valamennyien, Vörösmartytól kezdve [...].¹³⁴

Kísértetiesen hasonlóak a hírhedt *Petőfiana* című évkönyvben olvasható emlékei is, melyben az erdélyi sereghez való csatlakozás előtti szűk körű baráti beszélgetéseket örökítette meg:

Meg is kísérté férjem lebeszélni Petőfi szándékáról, [...] De hasztalan volt minden szó és rábeszélés, neje menni akart [...] E kitűnni vágyó fiatalasszony valószínűleg több dicsőséget remélt, mint férje s talán Petőfi oldalán, önmaga számára több csodálót, Bem táborában, mint koszorúzott főváros falai között,

---

¹³³ VACHOTT Sándorné, IX. *Különféle tarkaságok = Rajzok a múltból (Uj sorozat)*, Figyelő – Irodalomtörténeti Közlöny 24(1888), 194.

¹³⁴ HATVANY Lajos, 1967, 606.

hol a közfigyelem akkor kizárólag a kormányzóval foglalkozék, – s így Petőfi-nek mennie kelle.¹³⁵

A veszélybe sodró, manipulatív nőszemély toposza jelenik meg Szendrey Júliával kapcsolatban Hentaller Lajos 1895-ös visszaemlékezésében is, melyben a szerencsétlenül sikerült szabadszállási követválasztás idéződik meg.

Petőfi nem akarván kitenni szóbeli, esetleg tettleges inzultusoknak – hajlandó volt visszamenni Kun-Szent-Miklósrá, amikor megszólalt Petőfiné, s ezt mondta: – Nem megyünk! Itt fogunk maradni, itt kell maradnunk. Ha agyonakarnak verni bennünket, jól van, verjenek agyon, hanem azt ne mondhassa senki, hogy te hátráltál. [...] És Petőfiék maradtak!¹³⁶

A feleség hiúságáról beszámoló visszaemlékezések mellett a csatát megelőző mezőberényi napok is felvetették Júlia felelősségének kérdését. Elsőként Egressy Gábor említette meg naplójában, hogy 1849 júliusában Petőfi a feleségével tanácskozott utoljára, mielőtt döntést hozott volna az erdélyi csapathoz való csatlakozásról.¹³⁷ Orlai Petrich Soma 1860-as megjegyzése szerint Júlia „őt [Petőfit] követni nyilatkozott, hová sorsa vezeti”.¹³⁸ Ezt erősítette meg Kertbeny Károly és Baráth Ferenc¹³⁹ – Orlain alapuló – későbbi elbeszélése is: „Petőfi végre Júliát kérdezte, hogy mit gondol az? Júlia azt mondta: neki mindegy, Petőfivel megy, ahová az akar.”¹⁴⁰ Fontos kiegészítés, hogy a történeteket szintén leíró Bonyhai Benjámin nem így emlékezett. A mezőberényi birtokos szerint Júlia a családi kötelességekre hivatkozva kifejezetten az erdélyi út ellen foglalt állást. „Neje, családja iránti kötelességre hivatkozással, igyekezett őt lebeszélni az Erdélybe menetről.”¹⁴¹

A kommunikatív emlékezet ellentmondásos állításait követően a kultikus emlékezet hozott ítéletet a mezőberényi napok kapcsán.¹⁴² A „me-

---

¹³⁵ Az évkönyv rendkívül nehezen hozzáférhető, Hatvany Lajos idézi. FARNOS Dezső, *Petőfiana* 1(1889); HATVANY Lajos, 1967, 686.

¹³⁶ *Uo.*, 398.

¹³⁷ *Uo.*, 771–772.

¹³⁸ XXXIX. *Orlai levele*, Vasárnapi Ujság 1861. március 10., 115.

¹³⁹ HATVANY Lajos, 1967, 770.

¹⁴⁰ *Uo.*, 771.

¹⁴¹ *Petőfi Mező-berényben*, Vasárnapi Ujság 1881. február 2., 138.

¹⁴² E fogalmakat a Jan ASSMANN-i értelemben használom. *A kollektív emlékezés formái: Kommunikatív és kulturális emlékezet = A kulturális emlékezet. Írás, emléke-*

zőberényi pör” szigorú kezdeményezője Hatvany Lajos volt. Elsőként 1947-ben foglalkozott a mezőberényi napokkal az – 1955/57-ben öt kötetben kiadott – *Így élt Petőfi* című korszakos könyvének egy kezdetleges változatában, melyen Németh László 1954-ben megjelent, *Petőfi Mezőberényben* című drámája is alapult.¹⁴³ Hatvany mindenkit felelőssé tett, aki nem tiltakozott a végzetesnek bizonyuló erdélyi út ellen.¹⁴⁴ Még a cse-csemő Zoltánt is jobbnak látta volna meghalni a költő ellenében,¹⁴⁵ azonban mindenekelőtt Egressy Gábort és Júliát jelölte ki fő felelősöknek, hiszen ők voltak a legnagyobb befolyással Petőfire a végzetes döntéshozatalkor. Jelezve tárgyilagosságát, említést tett Bonyhai véleményéről is, ám Júlia – általa „útszéli romantikával” jellemzett – karakteréből kiindulva az Orlai-féle elbeszélést tekintette hitelesnek.

S ezért nem lehet az apa- meg a fia- Petrics, Bonyhai, Egressy és Berényi írásait szívdobogás nélkül olvasni. Folyton az az érzésünk, hogy bele kell avatkoznunk az eseményekbe, s föl kellene forgatni azoknak a végzetes menetét. [...] mért nem volt senki, aki Egressynek torkára fojtsa a szót, s úgy bánjon vele, hogy világléteiben megemlegesse [...] Mégis még egy, egyetlen egy utolsó mentsvár még vár Petőfire, a felesége! »Mit mondasz Juliskám, menjünk-e?« Most, most óh ha most egy nő áll Petőfi mellett, nem is valami kivételes, hanem csak olyan feleségnek való, amelyet tucatszámra kaphat minden filiszter, akkor egy ilyen derék jó, gondos asszony bizonyára nem mondhatott volna mást, mint hogy »Ugyis veszve minden! minek mennél?« Ezt, ennyit, Júliának egy szóval sem kellett volna többet mondania, és Petőfi mentve van. [...] Nincs asszony, nincs barát a költő körül, aki tudná, mi a kötelessége.¹⁴⁶

---

zés és politikai identitás a korai magaskultúrákban, ford. HIDAS Zoltán, Budapest, Atlantisz, 2013.

¹⁴³ A drámáról bővebben: GREZSA Ferenc, „A legbűnösebb magyar egyfelvonásos”: Németh László: *Petőfi Mezőberényben*, Tiszatáj 44 (1990), 74.

¹⁴⁴ „A mezőberényi pör mind mai napig elintézetlen. Nagy, örök pör ez, melynek vádoltja: mindenki, aki 1849. július 18-én élt és lélegzett mezőberény városában... férfiak, asszonyok, lovak... s még a házak, kapuk és falak is!” HATVANY Lajos, 1967, 776.

¹⁴⁵ „Még Zoltánka miatt is düh fojtogat, hogy olyan rosszkor talált megbetegedni, [...] Bár inkább a poronty pusztult volna el, akiből úgysem lett valamirevaló ember, hogy a maga halálával terelje el az apját a halálba vezető úttól.” *Uo.*, 775.

¹⁴⁶ *Uo.*, 775–778.

4.3. Kimondatlan vádak, látens indulatok?

Schöpflin Aladár már Hatvany ítéletozata előtt írt a nő nyilvános meghurcolása mögött húzódo különös társadalom-lélektani mozzanatról. A forrásokban Júlia bűnbak-szerepe csak az 1880-as évektől mutatkozik meg, a Nyugat kritikusa mégis egyféle felelősségvárító, feszültséglevezető aktust látott már az 1850-es évek támadásai mögött is.

Julia a Petőfi-legenda áldozata volt. A költő emlékét a kortársak szemében felnagyította a csatatéren elhunyt hős alakja s megkezdődött az az idealizálás, amely tárgyát az emberek fölé, túlzott méretekre igyekszik emelni. Ezzel egyidejűleg az összeomlott szabadságharc romjain megkezdődött a bűnbak-keresés. A politikában még habozott a közvélemény, Kossuthban keresse-e a bűnbakot, vagy Görgeiben. Petőfi bűnbakját hamar megtalálták Julia személyében.¹⁴⁷

Kerényi Ferenc sem tett különbséget a Júliát ért megszegyenyítés és az évtizedekkel későbbi visszaemlékezések között. Nehezen bizonyítható, mégis felmerül a gyanú, hogy esetleg a szabadságharc utáni, Júliát érő támadások mögött már lappanghattak bizonyos felelőskereső-mechanismusok, melyek a későbbi emlékezet során kerültek jól artikuláltan a felszínre. Erre utal Jókainak egy apró megjegyzése 1855-ből, melyet az *Egy magyar költő életéből* című novellájában ejtett el Petőfi korábbi szerelme, Etelka kapcsán. Jókai ugyan nem említette nyíltan Júlia felelősségét, inkább az elhunyt lányt dicsérte –, a gondolata mégis befejezetlennek tűnik, mely az olvasó kiegészítésére vár.¹⁴⁸ „Évekig gyászolta Etelkát. Szegény ifjú gyermek, ha ő meg nem halt volna, talán Petőfi is élne most. Talán őrszelleme tudott volna lenni a földön.”¹⁴⁹

További érv lehet Egressy Gábor példája is, akit – Kerényi Ferenc szerint – rövid ideig szintén fenyegetett a bűnbak-szerep, ugyanis Mezőberényben ő is a Petőfi halálához vezető erdélyi út mellett érvelt. Azonban a színész megbocsátást és visszafogadást nyert az *Egressy Gábornak* című

---

¹⁴⁷ SCHÖPFLIN Aladár, *Szendrey Júlia*, Nyugat 23(1930)/12, elérhető: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00492/15275.htm>

¹⁴⁸ Megjegyzendő, hogy Jókai Prielle Kornéliával kapcsolatban is egészen hasonló gondolatokat fogalmazott meg 1891-ben: „Nem lett volna-e jobb, ha Petőfi megtartotta volna az új jegygyűrűjét?” JÓKAI Mór, *Petőfi Eszme-sírái = Őszi fény*, Budapest, Révai testvérek kiadása, 1898, 73–87.

¹⁴⁹ JÓKAI Mór, *Egy magyar költő életéből = Tarka élet*, Budapest, Unikornis Kiadó, 2008, 5–39.

Arany-költemény megjelenésekor. A színész önfelmentő törekvéseként értelmezhetők a *Törökországi napló* Petőfi erdélyi útjáról szóló oldalai.¹⁵⁰

Engem ő hívott ide: tehát nincs mit magamnak szememre vetnem. De mégis, ha Berénybe félórával később érkezem: ez vele nem történik!... Erdélyt ohajtád nyugalmad honának: ime teljesült...¹⁵¹

Ide kapcsolható Petőfi szellemének megidézése is, amely során – Egressy Ákos leírása szerint – a megidézett költő maga nyilatkozott a színész ártatlanságáról: „Oh, te nem, Gábor; lelket látom én; az Isten akaratá volt; téged vádolnom nem szabad, barátom!”¹⁵²

A bűnbakképzés szerepéről a társadalomtörténet, a szociológia és a pszichológia kurrens kutatásai is beszámolnak.¹⁵³ A bűnbakképzés – csoportkohéziós ereje mellett – megszemélyesíti és racionalizálja a társadalmat ért feldolgozatlan traumát. A Petőfi első „hivatalos” halálhíre (Júlia második házassága) utáni társadalmi reakciók¹⁵⁴ valamint a későbbi Júlia-recepció is a bűnbakképzés folyamatára emlékeztethet, mely során – gombhoz varrt kabátként – egyre egyértelműbb és közvetlenebb formában jelentek meg a nő felelősségét firtató vádak.

---

¹⁵⁰ KERÉNYI Ferenc, *A körözőlevéltől a szoboravatásig...*, i.m., 130–131.; Uő., *„Szólnom kisebbség, bűn a hallgatás”. Az irodalmi élet néhány kérdése az abszolutizmus korában*, Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2005, 123.

¹⁵¹ EGRESSY Gábor, i.m., 6.

¹⁵² EGRESSY Ákos, *Petőfi Sándor életéből*, Budapest, Kunossy, Szilágyi és Társa Könyvkiadói Vállalat, 1909 (XII. füzet), 100.

¹⁵³ A bűnbakképzésről bővebben lásd.: pl. *Bűnbakok minden időben: bűnbakok a magyar és egyetemes történelemben*, szerk. GYARMATI György, Pécs-Budapest, Kronosz Magyar Történelmi Társulat Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 2013.

¹⁵⁴ Dienes András is hasonló folyamatra utal Júlia negatív megítélésének vizsgálatakor: „Júlia és Petőfi régi társaságában – a barátok és ellenségek körében – kiirthatatlanul éltek az özvegysége néhány hónapjáról terjesztett pletykák, és hogy férjhezmenetelével nem várta meg a gyászidő leteltét. A nemzet gyászidejét értem ez alatt.” DIENES András, *Perújítás Szendrey Júlia ügyében...*, i.m., 313.

5. Petőfi halálának külföldi fogadtatása

Petőfi halálhíre hamar eljutott külföldre is. A frankfurti Allgemeine Zeitung már 1849. október 2-án említést tett a költő haláláról.¹⁵⁵ A berlini Magazin für die Literatur des Auslandes 1849. november 10-i számának címlapján F.J. Freiholtz¹⁵⁶ közölt egy a bohém-Petőfi toposzából kiinduló,¹⁵⁷ elnézően megrovó hangnemű nekrológot. Az ismeretlen szerző a költő hősi halálának hírére ragadott tollat; úgy vélte, hogy a korábbi, „Éljen a bor!” után most egy nemesebb ügyért harcolt, az „Éljen a haza!” jelszava alatt.¹⁵⁸ 1850-ben Pataky K.M. is Petőfi halálára következtetett Lipszében kiadott történelmi tanulmányában; szerinte sok tisztet elfogtak vagy megöltek, és minden jel arra mutat, hogy az utóbbiak közt volt Petőfi is. A költőről senki nem tudott bővebb tájékoztatást adni, majd – mint

---

¹⁵⁵ „Der Dichter Petőfi, ein grosses talent, ist auch in einer der Schlachten gefallen,” Allgemeine Zeitung, 1849. október 2.

¹⁵⁶ A szerző személyi adatai ismeretlenek; a Petőfi-Adattár feltételezi, hogy álnévet használt. *PAt I., 418.*

¹⁵⁷ A külföldi sajtó korabeli megítéléséről: HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Bevezetés a „német-magyar” szépirodalomba: Arany János német recepciójának első időszaka*, Tiszatáj 71(2017), 41–71.

¹⁵⁸ „Zu den edelsten Opfern, die der letzte Verzweigungskrieg der Magyaren gefordert, gehört auch der ungarische Minstrel Alexander Petőfy. Mit der Harfe auf dem Rücken und dem Schwert an der Seite, ist er in den Kampf gezogen, um sein Blut für das einzusetzen, was er als recht und heilig erkannt: für den Ruhm und die Freiheit seines unglücklichen Vaterlandes. Ich habe jüngst gelesen, daß er untergegangen sey, wie so viele Andere. – Wenn er früher oft begeistert niedergesunken seyn mag mit dem Rufe: »Elljen a bor«, diesmal ist er gefallen mit dem Rufe: »Elljen a haza«, wahrscheinlich eben so begeistert, wie sonst, aber von und für eine bessere Sache. Petőfy war, um ihn kurz zu schildern, ein junger Ungar. Feurig und leicht erregbar, ließ er sich von jedem glänzenden Eindruck hinreißen. Er war Fanatiker in der Liebe zum Wein, zu den Frauen und zum Vaterland. Zu leichtsinnig, um sich auf tiefer gehende Prüfungen seines Verstandes einzulassen, folgte er nur dem Drange seines Herzens, und wenn es auch wahr seyn mag, daß alle Leben erweckende und Segen bringende Gedanken vom Herzen kommen, so ist es eben so wahr, daß der Mensch, der sich nur der Leitung des Herzens überläßt, in alle Fehler und Irrthümer fällt, durch die er von Stufe zu Stufe seiner Menschenwürde verlustig wird. Petőfy ist nicht so tief gesunken, aber ohne das Dazwischenkommen der neuen ungarischen Schilderhebung wäre er vielleicht doch untergegangen im Sumpfe poetischer Lüderlichkeit” *PAt I., 342.*

írta – hamarosan kiderült, hogy a foglyok között sem volt, és hiábavaló-
nak bizonyult a költő utáni kutakodás is.¹⁵⁹

A Petőfi életben maradásáról szóló elbeszélések leginkább Kertbeny
Károly és más magyar emigránsok tevékenysége révén terjedtek. A sok
tekintetben szabadabb mozgáskörrel rendelkező emigránsok számára
Petőfi sorsa már a szabadságharc utáni időkben is „nemzeti ügyet” jelen-
tett.

S nem akad ember, ki meg tudná mondani, milyen volt végórája? Nem állt
senki oldala mellett, ki végfohászatát fölvette volna? Senki, ki ösmerte s az utó-
kornak elmondta volna: én láttam Petőfit elesni, itt és itt e körülmények kö-
zött! Kozákoktól levetkőztetett holtteste muszkák- és cserkeszekkel közös sír-
ba tetetett-e? ... Ti, 'kik közel vagytok a helyszínéhez, viseltessetek, az elhunyt
költő emléke iránt némi pietással, kövessetek el mindent, hogy végórájáról bi-
zonyost tudhassatok meg!¹⁶⁰

Előfordult, hogy a hazai optimista teóriákat Franciaországból cáfolta meg
egy-egy hazai sajtóval kapcsolatot tartó emigráns: „Hogy Petőfi és Pálfi
ide megérkeztek volna, eddig nem valósul; ha úgy volna, bizonyosan
találkoztam volna velök.”¹⁶¹

Külföldön a magyar közbeszédre jellemző érzelmi érintettség hiánya
miatt mégsem alakult ki egy hazaihoz hasonló, kaotikus diskurzus. 1849.
május 26-án Kertbeny Károly a Nürnbergben írt előszavában azon remé-
nyét fejezte ki, hogy az új fordítása még életben találja a költőt.¹⁶² Ám mi-
re a kötet ténylegesen megjelent, már hírek terjengtek a szabadságharc

---

¹⁵⁹ PATAKY K. M., *Bem in Siebenbürgen: zur Geschichte des ungarischen Krieges: 1848 und 1849*, Lipcse, Verlag von Otto Wigand, 1850, 99–100. „Bis auf eine einzige fielen alle unsere Kanonen bei Segesvár in die Hände der Russen. Von dem Generalstabe wurden einige offiziere gefangen, viele getötet. Unter den letzteren befand sich, allem Anscheine nach, der gefeierte Dichter Petőfi, der schon den Winterfeldzug an des Generals Seite mitgemacht hatte, und nun eben erst aus Ungarn kommend, gerade an dieser unglücklichen Expedition zuerst Unheil nehmen musste. Niemand fand sich, der nähere Auskunfft über ihn hätte geben können. Bald erfuhren wir mit bestimmtheit.”

¹⁶⁰ PATAKI Miklós, *Petőfi Sándor költeményei külföldön*, Pesti Napló, 1851. január 2.

¹⁶¹ Pesti Napló 1850. július 8.

¹⁶² „[E]ngedje a Mindenható, hogy e könyv téged életben mint győztöst, és egy oly orában találjon, melyben nagylelkü Nemzetünk szabaddá lett, és Téged, mint szabad Fiát magasztalhasson.” *Gedichte von Alexander Petőfy*, Aus dem Ungarischen übertragen durch Károly KERTBENY, Frankfurt, Literarische Anstalt, 1849.

leveréséről és a költő haláláról. Kertbeny 1850-es *János vitéz*-fordításának előszava a frankfurti lap tudósítását idézte Petőfi eltűnése kapcsán, megjegyezve, hogy a legközelebbi barátai még mindig kételkednek a költő halálában.¹⁶³ Az éppen Lipcsében tartózkodó Kertbeny 1850 októberében még Petőfi párizsi tartózkodásáról, majd 1851. január 1-én már a magyarországi bujdosásáról mesélt Arany Jánosnak.

Petőfi, ha valóban Párizsban él, ugyancsak hálátlan, mert egyszer sem válaszolt leveleimre, holott mégiscsak én szereztem neki polgárjogot és tartós elismerést Németországban. Ha nem volnék honfitársa, talán már régen megköszönte volna.¹⁶⁴

Petőfi ügyében 1850 márciusában írtam Emichnek s ő határozottan biztosított róla, hogy él! sőt hozzátette, hogy Petőfi saját kezéből vette át költeményeinek második kötetét! Bettina von Arnim bárónő is azt írta nekem Berlinből, hogy egy ifjú Teleki mondta neki, biztosan tudja, hogy Petőfi, mint bújdosó, még egyre rejtőzködve él otthon. – Tudakolja meg ezt pontosan, kedves földi – mind a magam, mind az Ön és honfitársai megnyugtatására.¹⁶⁵

Kertbeny és Eisler Mórral közösen szerkesztette az 1851-es, Lipcsében megjelent, *Hangok a múltból* című, szabadságharcos és egyéb nemzeti témájú dalokat tartalmazó kötetet.¹⁶⁶ Ez tartalmazta – a már említett – Petőfinek tulajdonított, valójában Sárosi Gyula által írt *Farsangi dal*. A vers autorizálásához fűzött jegyzetben megengedőbb volt a fordító – mindkét eshetőséget fenntartotta Petőfi sorsával kapcsolatban.

A „Farsangi dal” alatt „Petőfy Sándor” neve állott; a’ „Pusztán” címűnél semmi szerző nem volt kitéve. Petőfyre nézve nem tudjuk, hogy léte vagy nem léte felől szárnyaló homlokegyenesti hírek közül melyiknek adjunk hitelt, de föltéve, és szívünk mélyéből ohajtva hogy koszoruzott költőnk még

---

¹⁶³ „In Nro. 245 der »Allgemeinen Zeitung« vom 2 Octbr. 1849 stand zwar: »Der Dichter Petőfi, ein großes Talent, ist auch in einer der Schlachten gefallen,« was aber von seinen näheren Freunden noch bezweifelt wird.” Alexander PETŐFI, *Der Held János. Ein Bauernmärchen, Aus dem Ungarischen übersetzt durch Károly KERTBENY*, Stuttgart, Eduard Hallberger, 1850.

¹⁶⁴ Kertbeny Károly Arany Jánosnak, Lipcse, 1850. október 28., *AJÖM XV.*, 679.

¹⁶⁵ Kertbeny Károly Arany Jánosnak, Lipcse, 1851. január 1., *AJÖM XV.*, 691–693.

¹⁶⁶ DEÁK Ágnes, *Két pályakép a rendőrbesúgók világából*, *Holmi* 10(1998), 349–350.

nem hagyta volna el haldokló hajlékát, hajlandónk volnánk, az előttünk lévő két költemény közül inkább az utolsót neki tulajdonítani.¹⁶⁷

Azonban ekkoriban csak az osztrák hatóságok voltak igazán fogékonnyak¹⁶⁸ a túlnyomórészt magyar kötődésű, optimista hipotézisekre – a külföldi közvélemény sokkal kevésbé. Talán kivételnek tekinthető egy Kertbeny fordításkötetéről szóló ismertető, amely arra hívta fel a figyelmet, hogy Petőfi neve rákerült a hatóságilag körözött személyek listájára.¹⁶⁹ Ebből esetleg feltételezhető, hogy a szerző elképzelhetőnek vélte Petőfi bujdosását. Máskülönben nemigen található nyoma annak, hogy a külföldi közvéleményt komolyabban foglalkoztatták volna a költő sorsának talányai. Más országok a magyar belpolitika iránti élénk érdeklődésük ellenére sem voltak túlzottan involváltak ebben a kifejezetten hazai érintettségű kérdésben, megelégedtek a legvalószínűbb eshetőséggel. Az angolra fordított *János vitéz* szigorú, névtelen kritikusa egyszerűen csak múlt időben írt a költő – szerinte – komolyabb művészi kiteljesedéssel nem kecsegtető életpályájáról és természetéről.¹⁷⁰

A Petőfi halálához köthető külföldi források áttekintése valószínűleg önálló tanulmányt érdemelne, azonban a teljes szövegtörzs áttekintése nélkül is megállapítható, hogy a nemzetközi szinten nem igazán érzékelhető az egzaltált hazai párbeszédben megfigyelhető információzavar.

---

¹⁶⁷ *Hangok a' multból, A' magyar nemzet' nagy napjainak emlékeül*, Összeszedte és kiadta Két magyar honfi, Lipcse, Keil Ernő és Társa, 1851, 341. A kötet megjelenéséről további adatok: HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Bevezetés a „német-magyar”...*, i.m., 41–71.

¹⁶⁸ A hatóságok több alkalommal is szabotálták Kertbeny fordításainak kiadását. Petőfi Sándor mellel 1854-ig volt a hatóságok homlokterében, az osztrák rendőrség tevékenységét jelentősen meghatározták a magyar emigránsoktól származó pletykák. Az utolsó eljárás például éppen egy londoni ügynök hírsztelése nyomán indult el.

¹⁶⁹ „Petőfy's Name steht jetzt auf der Liste der Proscribirten.” *PAT I.*, 341.

¹⁷⁰ A kritikáról TÖRÖK Zsuzsa értekezik bővebben a *Tiszatáj* Arany János 200. születésnapját ünneplő számában. *Arany és a britek: A Toldi és a Murány ostroma a londoni Athenaeumban*, *Tiszatáj* 71(2017), 72–82.

AZ ERDÉLYI HIVATÁSOS SZÍNJÁT SZÁS CENTENÁRIUMI
EMLÉKKÖNYVE –
SZÍNHÁZ ÉS FÉNYKÉPEZÉS A 19. SZÁZAD VÉGI KOLOZSVÁRON

REZÜMÉ

Az erdélyi hivatásos színjátszás 1892-es centenáriumának egyik összegző, lezáró (és nem utolsósorban megvásárolható) produktuma az 1893-ban gazdag képanyaggal kiadott, Hegyesy Vilmos által szerkesztett *Emlékkönyv az erdélyi magyar színészet száz éves jubileuma alkalmából* című kiadvány. A kötet a színjátszás és színház történetét áttekintő tanulmányok, valamint az ünnep szervezését és egyes mozzanatait összefoglaló írások mellett gazdag képanyagot tartalmaz. Tanulmányomban a vizuális anyagot vizsgálom meg szorosabban, reflektálva a képek és szövegek párbeszédére, illetve arra a sajátos ünnepi idősíkra is, amelyben a diszkurzív szinten túl vizálisan egymás mellé kerülnek a kolozsvári színjátszás 1792-es és 1892-es támogatói és színészei.

KULCSSZAVAK: 19. századi színház, erdélyi színjátszás, centenárium, fényképezés, emlékkönyv

ABSTRACT

The Centenary Album of Professional Hungarian Acting in Transylvania Theatre and Photography in 19th-century Kolozsvár

The centenary commemoration of the beginnings of professional Hungarian acting in Transylvania – organized in the theatre of Kolozsvár in 1892 – concluded with a physical, collectible product: a memorial album that included not only studies about the past and present of the theatre together with the details of the festivities, but ample and impressive visual material as well. The paper focuses on these photographs, reflecting on the dialogue between text and image, and on the very specific perception of time during the celebrations: apart from the discursive level, the past and present of Transylvanian acting, 1792 and 1892, appear also visually next to each other on the photographs.

KEYWORDS: 19th century theatre, Transylvanian theatre, centenary, photography

Előzmények: Veress Ferenc és a Fényképészeti Lapok

A kolozsvári színház és a kolozsvári fényképezés érdekesen fonódik össze Mikó Imre gróf, színházpártoló mecénás, az 1870-es években a színházat vezető bizottság elnöke, amatőr fényképész, és Veress Ferenc fotográfus által. Az 1832. szeptember 1-én Kolozsváron született Veress aranyművesnek tanult Nagyenyeden. Itt ismerkedett meg Zeyk Miklóssal – aki az 1840-es évek elején Erdélyben az elsők közé tartozott, akik a dagerrotípíát tanulmányozták – és fotókörevel, de az amatőr fényképész Kornis Zsigmonddal is Enyeden kötött barátságot. Veress pályája elején, az 1850-es években, több amatőr fényképész arisztokrata segítette: Kornis korai halála után báró Apor Károly segítségével Veress új mecénásra talált Mikó Imre gróf személyében,¹ akit fotózni tanított. Veress 1853-ban elsőként nyitott műtermet Kolozsváron. Mikó, aki a kolozsvári színház alapvagyona gyarapítására keresett megfelelő módokat, szövetkezett vele: a gróf közbenjárására Veress Erdély arisztokráciájának jelentős részét lefotózta, a képeket albumokba rendezte, majd az ezek eladásából származó bevételek nagyobbik részét a színháznak adományozta, a maradékból külföldi tanulmányútra ment.² Kincses Károly Veressről szóló könyvében³ közölt egy csodálatos műgonddal elkészített kollázst – az ő forrásmegjelölése szerint az Országos Színháztörténeti Múzeumban őrzik –, szerényen (és autográf kézirattal a kép alján) *Kolozsvári arcképek az 1850-es évekből* címmel. A tablón, „mely az akkori fotográfia egyik csúcsteljesítménye, 17 sorban, 32 oszlopban 391 személy arc- vagy mellképe látható. Az ilyen montázsok úgy készültek, hogy a vizit- vagy kabinet-méretű negatívokról másolatokat gyártottak. Ezután megtervezték a tabló méretét, szerkezetét, majd a képeken körülvágták a fejeket, arcokat, itt-

---

¹ KINCSES Károly, *Levétel Veressnél, Kolozsvárt*, Magyar Fotográfiai Múzeum – VIPress, Kecskemét–Budapest, 1993, 31–32.

² Uo., 34–35.

³ Veress életművének szisztematikus feldolgozása még várat magára, Kincses Károly hivatkozott monográfiáján kívül rövidebb publikációk születtek róla, legfrissebb ezek közül Újváry Dorottya kutatása, amely elsősorban a fotográfus Erdély- és Kolozsvár-képeire fókuszál. Dorottya ÚJVÁRY, *Ferenc Veress, one of the Pioneers of Photography in Transylvania*, *Uncommon Culture* 5(2014), No. 9/10, 142–147. A Fényképészeti Lapokról és a kolozsvári fotós életről itt írt: ÚJVÁRY Dorottya, *Amatőrök és fényképészmozgalmak Kolozsváron – a kezdetektől a 20. század közepéig*, *Me.dok* 11 (2016)/1, 57–69.

ott néhány vállalat, nyakat is rajta hagytak.”⁴ A kép közepén Sikó Miklós festő portréja látható, felette balra Mikó Imre, a tabló jobb felső sarkában pedig kolozsvári színészeket látunk, többek közt Egressy Gábor, Prielle Kornélia, Szerdahelyi Kálmán, Komáromi Alajos, Feleki Miklós, Pergő Celesztin és Gyulai Ferenc képét.⁵ Veress volt az, aki 1870-ben, a kolozsvári színház megnyitásának 50. jubileumára érkező Jókait új parókájában lefotózta. Néhány évvel később Fényképészeti Lapok címmel szaklapot indított Kolozsváron, melyet önerőből tartott fenn 1882 és 1889 között, amikor támogatás hiányában úgy döntött, hogy nem folytatja tovább.

A havonta megjelenő szakfolyóirat fő profilját és irányait az 1882 januárjában megjelent első szám beköszöntőjében határozta meg a szerkesztőség, találó felütés után:

[é]lpen olyan félve nyúltunk a tollhoz, midőn fölhívásunkat megírni akartuk, mint a fényképész apparátusához, midőn ködös és borús időben jó képet akar készíteni. Ez fél attól, hogy munkája kárba vész, mi pedig tartottunk, hogy törekvésünk támogatást, fölkarolást nem fog nyerni.⁶

A bemutatkozó írás hangsúlyozta, hogy

ezelőtt 8–10 évvel már egy budapesti s még ma is élő fényképész szintén meg akart indítani egy szakközlönyt; ki is adta az első számot, de többet nem látunk. Ennek a lapnak születésére és halálára vonatkozó körülmények latolgatása nem tartozik ide, (a krónika pedig hallgat arról, hogy mi lett az előfizetési pénzekkel) csakis azért hoztuk föl, mert többen úgy tekinték vállalatunkat, mint az első lépést. Annyi azonban tény, hogy ennek kora halála nagyon sokat elriasztott a mi vállalatunktól is.⁷

Veressék itt az 1871-ben létrejött Magyar Fényképészek Egyletére utalnak, a Goszleth István és Ketskeméthy Mihály által kezdeményezett első magyar fényképészegyesületre – melynek alapítói tagjai között volt Veress is. Az Egylet kiadott egy magyar és német kétnyelvű szakfolyóiratot, ugyancsak Fényképészeti Lapok címmel, amely azonban csupán két számot ért meg, és 1872 áprilisában megszűnt, ahogyan nem sokra rá az egyesület is.⁸ Egy évtizeddel később Veress egyik fő célja volt a hazai

---

⁴ KINCSES, *Levételgett ..., i. m.*, 34.

⁵ Uo. XXI.

⁶ Fényképészeti Lapok 1(1882)/1, 1.

⁷ Uo.

⁸ KINCSES, *Levételgett..., i. m.*, 58.

fényképészek országos egyesületének létrehozása „eszmecseré útján”, tehát egyfajta – akár virtuális, a lapon keresztül megvalósuló – szakmai közösség kialakítása.⁹ Ezen túl a célkitűzések közé tartozott a fényképészet új vívmányainak követése és közreadása, különböző technikákkal való kísérletezés, valamint az olyan hazai gyárak, iparok és intézetek előtérbe helyezése külföldi versenytársaikkal szemben, melyek fényképezéshez szükséges anyagokat árulnak, illetve egy szakiskola tervezete is.¹⁰

Bár a szaklap fő profilja a fotózás, fotótechnika volt, olyan érdekes kérdéseket is érintett, mint a szerzői jogi törvényjavaslat, majd törvény fényképezésre vonatkozó részei,¹¹ de többször előkerült a színház, színházi fotózás, színház és fotózás kapcsolata is. „A színházaktól is tanulunk s vettünk át egyetmást, úgy hogy ma nagyobb szerű műtermek egészen színpadiasan vannak decorálva”, írta 1883-ban az Abrudi (ál)nevű szerző.¹² Budapesti tudósítójuk arról értesít 1883-ban, hogy Jókai *Arany ember* című színművének szereplőiről a Nemzeti Színház fényképet készítettett, újévi meglepetésül a szerzőnek.¹³ Túlnyomó többségben azonban technikai kérdésekről, új módszerekről, kémiai eljárásokról értekeznek a lap, de a beállítás kérdésével többször is foglalkozik, és – nem is annyira meglepő módon a D. D. álnevű szerző szerint:

[a] társadalom egyik osztályának tagjai, a színészek és színésznők, nagyon megkönnyítik a fényképész állítását s a róluk készített képek a legtöbb esetben igen szépen szoktak sikerülni. Ennek azonban nagyon természetes oka van. Mert míg ugyanis mi közönséges emberek sohasem vagy csak nagyon ritkán szoktunk olyan kritikának kitéve lenni, melyben állásunk és testünk mozdulatai alkotják a bírálat tárgyát: addig a színészeknek ez mindennapi foglalkozásuk. Mi izgatottan s néha heves szívdobogás között állunk vagy ülünk az apparátus előtt; ünnepies, komoly s gyakran erőltetett, merev és fanyar kifejezést mutatunk arcunkon, mert e szerfölött szokatlan s ritkán előforduló helyzetbe nem tudjuk beleélni magunkat. A színészeknél pedig az ilyen plastikai állás nagyon megszokott valami, föl sem veszik a fontos pillanatot, hanem egész nyugodtan váltanak komoly vagy derült arcot, mintha

---

⁹ Fényképészeti Lapok 1(1882)/1, 3.

¹⁰ *Uo.*, 4.

¹¹ Fényképészeti Lapok 1(1882)/12, 212; 2(1883)/1, 14–15; 4(1885)/2, 38–39.

¹² Fényképészeti Lapok 2(1883)/2, 30.

¹³ Fényképészeti Lapok 4(1885)/1, 18.

csak elemükben, a színpadon volnának, hol a közönség szeme függ alakjukon.¹⁴

Kincses Károly *A színház, a fénykép. A 200 éves magyar színjátszás és a 151 éves magyar fotográfia közös történetéből* című könyvében vázolja a színházi fényképezés kezdeteit és speciális jellegét.¹⁵ A színészportrék a reformkortól kezdődően a különböző sokszorosítható technikáknak (litográfiának, metszetnek) hála egyre inkább elterjedtek, a dagerrotíp kamera pedig újabb fordulatot jelentett. Kincses megemlíti Egressy Gábort, aki Párizsból hozott magának ilyen gépet, hogy megörökítse magát különböző szerepeiben (és bizonyos források szerint Petőfit is – azaz ő lenne a Petőfi-dagerrotípa készítője).¹⁶ Szalisznyó Lilla nemrég részletes elemzéssel követte végig ennek az állításnak a szakirodalomban való megjelenését és rögzülését, annak ellenére, hogy egyelőre nincsenek olyan források, amelyek ezt alátámasztanák – sem azt, hogy a színész Párizsban vásárolt volna kamerát, sem azt, hogy ő készítette volna a Petőfi-portrét. Szentmártoni Szabó Géza állította fel ezt a hipotézist Egressy fiának, Ákosnak a visszaemlékezései alapján, amit aztán átvettek a fotótörténészek, köztük Kincses is.¹⁷

Azonban a színészek valóban felhasználták színházi célokra a fotográfiát. Az erre a pályára készülő Rakodczay Pál az 1880-as évek közepén betért egy fővárosi fényképészhez, ahol harminc képet készíttetett harminc különböző lelkiállapotot tükröző arcáról. Ezek egy részét Bódis Mária közölte a *Színház* című folyóiratban 1997-ben.¹⁸

A dagerrotípiákat követően Kincses szerint a döntő fordulatot a vizitkártya hozta, vagyis a „látogatójegy méretű (6×10 cm) kartonra kasírozott albumin kép, verzóján leggyakrabban a fényképész nevével, műtermének címével”. Egyrészt alkalmas volt tömeges sokszorosításra – „[e]gy jobban prosperáló hazai fényképésműterem az addigi néhány száz dagerrotípiá helyett akár tíz-húszezer vizitkártya méretű képet is forgalmazott egy év

---

¹⁴ D. D., *Fényképészeti tapasztalatok, I. A színészek fényképei*, Fényképészeti Lapok 1(1882)/9, 143.

¹⁵ KINCSES Károly, *A színház, a fénykép. A 200 éves magyar színjátszás és a 151 éves magyar fotográfia közös történetéből*, Magyar Színházi Intézet – Országos Színház-történeti Múzeum, Budapest, 1990, 5.

¹⁶ Uo., 6.

¹⁷ SZALISZNYÓ Lilla, *A Petőfi-dagerrotípiá és az Egressy család: a szakirodalmi hagyomány és a források*, Irodalomismeret 2018/4, 35–61.

¹⁸ BÓDIS Mária, *Mimikai tanulmányok*, Színház 30(1997)/2, 41–43. Köszönöm Szalisznyó Lillának, hogy felhívta rá a figyelmem.

alatt” –, másrészt „a gyűjthető tárgyak rangjára emelte a fényképeket”,¹⁹ így ezek bekerültek az otthonokba, családi albumokba. Ugyanekkor már arra is volt példa, hogy a színházi ügynökségek egy-egy szerződés vagy betöltendő szerepkör meghirdetésekor arcképet kértek a jelentkező színészekről.²⁰

A Fényképészeti Lapok Abrudi álnevű szerzője egyik cikkében megjegyezte, hogy a „színházaktól is tanultunk s vettünk át egyetmást, úgy hogy ma nagyobb szerű műtermek egészen színpadiasan vannak decorálva”.²¹ Ez talán nem független attól, hogy amikor egy-egy színház le akart fotografálni egy színpadi jelenetet, jelmezzel, díszlettel, rendezővel vonult át a műterembe, ahol elsőként – ahogy Kincses felhívja rá a figyelmet – az adott, eredetileg mozgásban lévő jelenet az állókép esztétikájának megfelelő újrendezése volt a feladat.

A fényképezett jeleneteket, a beállításokat, pózokat a színész, a darab rendezője és a fényképész közösen állították be, melynek eredményeként egy sajátos kép jött létre, mely utal ugyan a színészre, a darabbéli szerepére, a korabeli színészi gesztuskészletre [...], de semmiképp sem tekinthető a megvalósult előadás valamiféle dokumentumának.²²

A portrék és jelenetek tehát jellemzően az üvegfalú műtermekben (esetleg a szabadban) készültek, a század utolsó harmadától azonban, a világítástechnika fejlődésével, a színpadi fotózás is megindult. Kincses szerint a világon az első színpadi fotót 1872-ben készítették, 1880-ban New Yorkban pedig már teljes színpadképet rögzítettek fényérzékeny lemezen. Egy hasonló esetről tudósított 1885-ben a Fényképészeti Lapok is, *Fényképezés villanyfénynél* címmel:

[a] sanfranciskói Baldwin-féle színházban, előadás közben, a nézőhely villanyfénynél vétetett le, hogy minden jelen volt néző belépti jegye alapján egy-egy képet kaphasson. A villanyfény három pontról sugárzott a színpadról és pedig olyan nagy hatással, hogy a nők legyezőjükkal, a férfiak pedig kalap-

---

¹⁹ KINCSES, *A színház...*, i. m., 10.

²⁰ L. pl. Lenhard E. ügynöksége 1870-ben, amikor egy hamburgi daltársulathoz keresett magyar dalokat előadó énekesnőt, azt kérte, hogy „a jelentkezők küldjék be fényképes arcképeiket.” *A Színpad* 1870. jan. 10., 16., idézi KINCSES, *A színház...*, i. m., 11.

²¹ *Fényképészeti Lapok* 2(1883)/2, 30.

²² KINCSES, *A színház...*, i. m., 12.

jukkal voltak kénytelenek elfödni szemüket a vakító fény hatása elől. Az el nem fődött arcok tisztán kivehetők a fényképen.²³

Magyarországon az első színpadon készült felvétel 1890-re datálható:²⁴ ez nem más, mint a hivatásos magyar színjátszás centenáriumi díszelőadásán bemutatott apoteózis utolsó jelenete. A kép metszetként átrajzolva megjelent a Vasárnapi Ujságban is „Az első magyar előadás apoteózisá”-nak végső jelenete képaláírással és a következő megjegyzéssel: „J. G.-nek a színpadon fölvetett fényképe után”.²⁵ Szalisznyó Lilla leírása alapján azt a jelenetet örökölte meg a fényképész, amikor Az úttörőkben, Váradi Antal alkalmi darabjában „a színpad elülső részén a színtársulat és a színjátszást támogató nemesek állnak, a mögöttük lévő lépcsőszerű emelvényen pedig az allegorikus alakok.”²⁶

Két évvel később, 1892-ben, az erdélyi magyar hivatásos színjátszásnak a kolozsvári színházban megtartott centenáriuma egyik kiemelt mozzanata két élőkép bemutatása volt, ezekről is készült színpadkép. A Vasárnapi Ujság közölte őket,²⁷ majd pedig bekerültek a kolozsvári centenárium után kiadott emlékkönyvbe. A kép elkészítéséhez természetesen a technikai feltételekre is szükség volt, a kolozsvári ünnepség alatt a helyi színházban először használtak villanyvilágítást, a színpadot, sőt, a színház előtti teret is Budapestről kölcsönként reflektorok segítségével világították ki. Az új világítás nemcsak a fényképezést tette lehetővé, hanem minden bizonnyal egészen újfajta vizuális élményt kínált, erről a centenáriumról tudósítók mellett a színházlátogatók is beszámoltak. Az ünnepség lejártaival az Ellenzék című napilap egy olvasója jelezte, hogy állandósítani kellene a villanyvilágítást, hiszen nemcsak olcsóbb és biztonságosabb a légszesznél, de „tisztább és szebb, tehát a közönségre nézve az előadás tetszetősebb, látványosabb: különösen képleteket lehet gyönyörűen bemutatni villanyfény mellett, mint a legutóbb is láttuk.”²⁸

---

²³ Fényképészeti Lapok 4(1885)/4, 82.

²⁴ Uo. 21.

²⁵ Vasárnapi Ujság 1890/45, nov. 9., 732.

²⁶ SZALISZNYÓ Lilla, „Mértéket vettem Kelemen László úrnak a lábáról”. Három alkalmi színmű a magyar színjátszás úttörőinek emlékére, Irodalomtörténet 96(2015)/3, 287, 48. láb.

²⁷ Vasárnapi Ujság 1892. nov. 27., 824.

²⁸ Ellenzék 1892. nov. 22.

Az élőképekről korábban már írtam részletesen,²⁹ most csupán egyetlen információval egészítem ki. A kolozsvári sajtóból tudjuk, hogy a centenáriumi rendező bizottság hirdetés útján keresett olyan festményt, amely Zrínyi kirohanását ábrázolja.³⁰ Arról viszont már nem írnak, hogy rendelkezett-e Kolozsvár valamely lakosa ilyen Zrínyi-képpel, és ha igen, milyen volt az ikonográfiája. Azt viszont valószínűsíthetjük, hogy az eskü-jelenethez rendelkeztek ilyennel. Papp Júlia *„Végy társadnak a harcza...” A vitéz szigetvári nő(k) a 19. századi képzőművészetben* című tanulmányában ismerteti Rohn Alajos *Zrínyi esküje* című, Vízkelety Béla festménye nyomán készített litográfiáját, „mely az 1860. április 3-án a pesti Nemzeti Színházban a horvátországi éhínségben szenvedők javára a hazai arisztokrácia által rendezett jótékonyági előadás egyik – Körner Zrínyi-drámája nyomán beállított – élőképet örökítette meg”.³¹ Ez lehetett a kolozsvári jelenet élőképe, a hasonlóság ugyanis (ahogy ezt Papp is írja) valóban nagyon erős. A Rohn-féle *Zrínyi esküje* színnyomatú műlapot az előfizetési felhívások úgy hirdetik, hogy „egészen hiven a színpadi ábrázolás szerint készül”, több mint 30 főrendű hazafi és honleány arcképével, Simonyi Antal fényképész portréfotóinak felhasználásával.³² A *Zrínyi kirohanása* élőképnek tehát nem találtam meg az ikonográfiai előzményét, azt azonban feltételezhetjük, hogy az 1860-as esküjelenetet ábrázoló litográfiát ismerték a szervezők, akár valamelyikük birtokában is lehetett egy példány. Ez egyben a médiumváltásokra és a médiumok közötti párbeszédre is kiváló példa: színpadi élőképből (műtermi) fényképek alapján készített festmény és litográfia, majd újra színpadi élőkép, végül pedig fotográfia lett.

A centenáriumi *Emlékkönyv* képei

A színházi centenáriumi egyik összegző és lezáró (illetve nem utolsósorban megvásárolható, hazavihető) terméke – ahogy ez írói centenáriumok

---

²⁹ SZABÓ-REZNEK Eszter, *Az arisztokrácia önreprezentációja az erdélyi hivatásos színjátszás centenáriumi ünnepein*, Korall 69(2017), 46–67.

³⁰ Ellenzék 1892. okt. 12.

³¹ PAPP Júlia, *„Végy társadnak a harcza...” A vitéz szigetvári nő(k) a 19. századi képzőművészetben*, Művészettörténeti Értesítő 66(2017)/1, 35–51.

³² Ld. pl. Nefejejs 1860. márc. 13.

esetében is szokás volt³³ – az 1893-ban gazdag képanyaggal kiadott, Hegyesy Vilmos által szerkesztett *Emlékkönyv az erdélyi magyar színészet száz éves jubileuma alkalmából* című kiadvány. A kötetben van a színjátszás és színház történetét áttekintő tanulmány, valamint az ünnep szervezését és egyes mozzanatait összefoglaló írás is. Mindehhez – a retrospektív elbeszélésen túl – nem fűz új értelmezéseket, inkább csupán rendszerezi az eseményeket, információkat. Sorra számbaveszi és röviden leírja az egyes mozzanatokot az emléktáblától az előképeken át a jelentősebb résztvevőig. Éppen úgy, ahogy az ünnepségről tudósító napisajtóban, az *Emlékkönyvben* is az intézménytörténetnek egy hangsúlyozottabb gazdaságtörténeti aspektusa kerül előtérbe – azaz az intézmény támogatásának története, vezetésének stratégiái. Mivel a centenárium szervezőinek nem volt rejtett szándéka a színház stabilitásának megvalósítása, ami ebben az esetben a teljes állami kezelésbe vételt jelentette, érthető a gazdasági vonatkozások kidomborítása. Az *Emlékkönyvben* is közlik a centenárium alatt érkezett adományokat, de az ekkor aktuálissá vált állami kezelés irányába tett lépésekről is írnak, a *Zárszóban* pedig, mindezt megerősítő gesztussal, felsorolják a kolozsvári színjátszás és színház legfontosabb támogatóit a kezdetektől 1892-ig; a kronológiát csupán az bontja meg, hogy az első, kiemelt helyen I. Ferencz József szerepel – ennek okáról lennebb esik részletesebben szó. A támogatók egy része nemcsak szövegszerűen jelenik meg a kötetben, hanem portréik is láthatók.

Az album vizuális anyagának legnagyobb része nem Veress – bár ekkor még élt –, hanem a szintén kolozsvári Dunky fivérek műtermében készült, amiket aztán Budapesten sokszorosítottak ún. fénynyomatú technikával, Divald Károly fiainak fényképészeti műintézetében.³⁴ A kolozsvári centenárium idején mind a sajtó beszédmódjára, mind az ünnepi beszédekre jellemző volt a múlt és jelen közötti ingázás, az idősíkok váltakozása, vagy esetenként éppen összemosása. A diszkurzív szinten túl a

---

³³ Lásd például a magyar írói centenáriumok előképeinek tekinthető Kazinczy-ünnepség után kiadott könyvet: *Akadémiai Emlékkönyv a Kazinczy Ferenc születése évszázados ünnepéről*, Pest, MTA kiadása, Emich Gusztáv nyomtatása, 1859.

³⁴ Kolozsvári Állami Levéltár/Arhivele Naționale direcția județeană Cluj (a továbbiakban KÁL), Fond 313: Magyar színház, fasc. 196, ff. 2. és 6. A könyvre való előfizetési felhívásban kezdetben 1,20 forintban szabták meg az árát, később azonban rájöttek, hogy az előállítás költségeinek fedezéséhez ez túl kevés, és felemelték 1,50 forintra. Néhány gazdasági adat: nagyjából 450 előfizetője volt, a kolozsvári fényképészek, Dunkyék számlája 110 forint volt, míg Divald Károlynak 499,51 forintot kellett fizetni. Uo., ff. 44.

könyv képanyaga is erőteljesen rájátszik erre a sajátos ünnepi időre, amelyben az elmúlt száz év egyetlen oldalon megjelenhet.

A könyvet I. Ferenc József portréja nyitja³⁵ – így mintegy védnöki pozícióba helyezi az uralkodót –, ezt Koller Károly tanár utódai, császári és királyi udvari fényképészek készítettek nem sokkal korábban, és engedték át Divaldéknak sokszorosításra.³⁶ Ezután következik Groisz Gusztáv rövid bevezetője, mely szoroson reflektálva a kötetben elfoglalt helyére, azon túl, hogy röviden utal az állami támogatás szükségességére,³⁷ a királyt dicsőíti. Felidézi a magyar történelem kiemelkedő, a nemzet dicsőségét megalapozó és erősítő vezetőit, királyait. Árpád fejedelem, Szent István és Mátyás király után a „nemzetek sorsát intéző örök hatalom [...] nekünk, a most élő nemzedéknek is adott egy nagy Királyt!” Groisz ezek után Ferenc József színháztámogató szerepét domborítja ki, felruházva őt a jó Király állandó jelzővel:

Az idők mostohasága már-már lerombolni volt kész az 1792. nov. 11-i eszme alkotását, midőn a nemzet nyelvének és kulturájának szolgálatára hívatott magyar színművészet első állandó otthonának, a kolozsvári nemzeti színháznak életét menté meg a jó Király, vállalkozván annak anyagi támogatására s új életet biztosítván annak számára az által, hogy királyi tényével megerősíté az ősök buzgalma által létesített intézmény fenntartásának szükségessége iránti hitet. Igen, a jó Király 1870-től kezdve szakadatlanul érezette atyai jóságát nemzeti színházunkkal, 23 év alatt 460000 frtot bocsátván rendelkezésre [...].³⁸

---

³⁵ Érdekes módon a királyné arcképét nem tették be a kiadványba, annak ellenére, hogy 1870-ben az ő nevében kapta meg a színház azt a segílyt, ami attól az évtől rendszeres, a centenárium idején is megkapott éves szubvencióvá vált. Erre az a levél adhat magyarázatot, amit Budapestről kaptak a szervezők, amikor a színház állami kezelés alá vétele ügyében feliratot terveztek küldeni az uralkodónak. Tankovich József azt tanácsolta, hogy az okmányt csak a királynak címezzék, a királynét csupán említsék meg, mert igaz, hogy legelső alkalommal a segíly az ő nevében küldetett, de azóta mint fejedelmi szubvenció, az udvartartás költségvetéséből jön (a Belügyminisztérium jóváhagyásával). KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 117.

³⁶ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 196, ff. 196.

³⁷ A hivatásos színjátszás kezdetén már tisztába voltak azzal, hogy „a kitűzött szent cél a magára hagyott társadalom által nem közelíthető meg, hanem a nemzet egészének: az államnak kötelessége segítségre jönni, meghozni az áldozatot a nemzeti nyelv, nemzeti kultúra oltárára.” *Emlékkönyv...*, i. m., 5.

³⁸ Uo., 6–7.

A bevezető a királynak intézett köszönettel zárul. Ezután következik Ferenczi Zoltán *A kolozsvári színház története (1792–1821)* című írása, amely a hivatásos színjátszás elindulásának közvetlen előzményeitől kezdve a kőszínház megnyitásáig tartó időszakot tárgyalja. A kolozsvári professzionális színjátszás száz évvel korábbi kezdetének szöveges felidézését vizuálisan kiegészíti és a kettős ünnepet hangsúlyozza a tanulmányba beékelődő Katona-portré, alatta pedig az 1892. november 10-i *Bánk bán*-előadás néhány szereplőjét látjuk jelmezben: Hunyady Margitot Gertrudisként, Szerémy Gizellát Melindaként, E. Kovács Gyulát pedig Bánk bánként.³⁹ Ferenczi színháztörténete után Teleki Józsefnek az 1841/43-as országgyűlésen megfogalmazott, a kolozsvári színház támogatását is érintő, de az országgyűlés berekesztése miatt szentesítés nélkül maradt törvényjavaslata, illetve az ebből alkotott törvénycikk olvasható (előbbit magyarul, utóbbit latinul).

A szöveg–kép–szöveg váltakozást betartva, ezek után gr. Béldi Ákosné gr. Bethlen Emma portréja következik, aki a centenáriumon bemutatott két élőkép megvalósításában, szereplőinek toborzásában aktív szerepet vállalt. Ez vizuálisan is megjelenik, a grófné portréja alatt két kis, műteremben fotózott csoportképet látunk az élőképek női szereplőivel, ahhoz a pózhoz hasonlóan, ahogy a *Zrínyi esküje* képen álltak.⁴⁰ Ezután az *Emlékkönyv* szerkesztőjének, Hegyesy Vilmosnak *A Tegnap és a Ma* című írása következik, amely az 1841/43-as országgyűléstől kezdve tárgyalja az intézménytörténetet, a támogatási és vezetési formákat, stratégiákat állítva középpontba. Beszél a társulatok váltakozásáról, az épület javításairól és újításairól, adományokról, valamint az állandósítási törekvésekről. Azaz a jelen egyik legégetőbb problémája felől idézi fel a múltat, a színház fenntartásának történetét vázolja fel. A szöveget megtörő képes oldalon mindezzel dialógusban a színjátszás kezdeti támogatói láthatók a közelmúlt intendánsai mellett: id. báró Wesselényi Miklós, báró Bánffy György, gróf Esterházy Kálmán, Korbuly Bogdán és Bölöni József. Az első három az arisztokrata színháztámogatást képviseli: Wesselényi és Bánffy a kolozsvári színjátszás kezdeti időszakában vállalt kiemelkedő szerepet, Esterházy az 1880-as évek második felében lett a színház intendánsa. Bölöni József földbirtokos egészen a centenáriumot megelőző néhány hétig látta el az intendánsi feladatokat, majd egy belső konfliktus

---

³⁹ A képeket tartalmazó oldalak számozatlanok.

⁴⁰ Az első kép szereplői br. Wesselényi Béláné Zrínyiné szerepében, br. Szentkereszty Emma és gr. Béldi Zsófia. A második képen gr. Bethlen Vilma, gr. Bethlen Mária, gr. Béldi Emma, gr. Béldi Zsófia és gr. Bethlen Tima látható.

miatt lemondott. Korbuly Bogdán, a kolozsvári Hitelbank és Takarékpénztár igazgatója a nem nemesi származású, gazdasági elit mecénatúráját képviseli. Az 1870-es évek közepén a színház intendánsa volt, ebben az időszakban saját vagyonából fedezte a deficitet, felépíttette a nyári színházat, érdemeiért 1879-ben nemesi címet kapott a királytól.⁴¹

Hegyesy Vilmos írása a jelenbe vezetett, az *Emlékkönyv* következő egysége pedig magáról a jubileumról szól. Elsőként Jókai Mór portréját látjuk, alatta két jelmezes fénykép egy-egy Jókai-darabbeli szereplőről: Maróthy Margit mint Ingoli a *Könyves Kálmán*ból és K. Gerő Lina mint a *Fekete gyémántok* Évája. Nem véletlenül került ide Jókai portréja, ugyanis a következő oldalon az általa írt és a centenáriumi díszelőadáson előadott *Prológ* szövege következik, majd egy műtermi csoportkép az élőkép összes női résztvevőjével. Ezután teljes egészében közlik Ferenczi Zoltánnak az ünnepre írott alkalmi drámáját. A *Száz év előtt* szövegébe ékelődő színészportrék esetében is az említett egyidejű egyidejűtlenségnek lehetünk tanúi. A képeken egyszerre látjuk az 1792-es társulat tagjait és a folyamatos színjátszó hagyomány eredményeként az ő utódaiknak számító színészeket, akik száz évvel később, 1892-ben Kolozsvárra szerződtek. Így egymásra vetítődik Fejér Rozália és Maróthy Margit, Kótsi Patkó és Ráthonyi Ákos, Fejér János és Gál Gyula. Egy évszázaddal később már nem a Rhédey palota báltermében vagy egyéb alkalmi játszóhelyeken állnak a közönség elé az utódok, hanem abban a színházépületben, amelynek megépítése – a centenárium által elmondani kívánt elbeszélés szerint – egyes következménye volt a Fejér-féle társulat megalakulásának. Az egymásra vetítéssel átöröklődik az ars poetica és a nehéz időszak átvészeléséhez szükséges kitartás is: vagyis bátorító üzenetté válhat az anyagi gondokkal küzdő és adminisztratív átalakítás – állami kezelés – mellett érvelő színház számára.

Ezek után az ünnepségnek és rendezésének részletei következnek. A kolozsvári újságolvasók mindezt részletesen végigkövethették az ünnepséget megelőzően, ugyanis mind a *Kolozsvár*, mind az *Ellenzék* című napilap részletesen tudósított az előkészületekről, közölte a tagok névsorát, a meghívók szövegét (ahogy azt az *Emlékkönyv* is teszi), illetve összefoglalta a szervező bizottság ülésein elhangzottakat.⁴² A jubileumi ünnepséget tárgyaló rész szorosán végigköveti a két nap eseményeit, közli

---

⁴¹ Hegyesy szövegét illusztrálja a Farkas utcai színházról készült fotó is. Uo., 49.

⁴² Ezekre utal vissza az *Emlékkönyv* szerkesztője, amikor az előkészületek és az ünnepség részletes leírásáért az olvasók figyelmébe ajánlja a napilapok 1892. szeptember–decemberi számait. Uo., 84.

Gyarmathy Miklósnak az emléktábla leleplezésekor elhangzott beszédét – amit különben a Kolozsvár is lehozott 1892. november 11-i számában.

A kötet utolsó két szövegébe illesztették a *Zrínyi kirohanását* és *Zrínyi halálát* bemutató két, színpadon készült előképet (itt jegyezném meg, hogy ezekre is érvényes az egyidejű egyidejűtlenség: a színházpártoló műkedvelő arisztokraták 1821-es *Zrínyi*-előadását idézik meg, a szereplőket pedig hangsúlyosan a színházat már a kezdetektől támogató arisztokrata családok leszármazottai közül válogatták, így egyszerre jeleníteték meg önmagukat, őseiket és a nemességet). Valamint az ünnep szervezőinek portréi is itt láthatók (köztük gr. Bethlen Gábor, gr. Béldi Ákos, Albach Géza polgármester, Gyarmathy Miklós, Ferenczi Zoltán, Hegyesy Vilmos, az *Emlékkönyv* szerkesztője, gr. Bethlen Bálint, aki Béldiné mellett részt vett az előképek megszervezésében, végül pedig Ditrói Mór vállalkozó igazgató, felesége, Eibenschütz Mari, Jókai *Prológjának* szavalója, Káldy Gyula karmester, Müller Ottó karnagy). Ezek a fotók, bár egymás mellé kerültek az erdélyi arisztokrácia tagjai és a városi polgárság, élesen elkülönültek egymástól öltözetük által.

*

Mútermi, jelmezes színészportrék, az erdélyi arisztokrácia képviselőinek portréi, színpadon, villanyvilágításnál készített fotók – mindezeket magában foglalta az erdélyi hivatásos színjátszás centenáriuma után kiadott *Emlékkönyv*. Különböző képtípusok, különböző technikai feltételeket igénylő fotók kaptak helyet a kötetben, melynek jelentősége azonban túlmutat ezen a technikai és műfaji diverzitáson. Szó szerint leképezte azt a sajátos ünnepi időt, ami a centenáriumról szóló tudósítások alapján rekonstruálható: vizuálisan is egymás mellett jelentek meg a színház száz évvel korábbi támogatói és száz évvel későbbi leszármazottai, miközben a színészek sem csupán az 1892-es társulatot jelenítették meg, hanem őseiket is, az első erdélyi hivatásos társulat tagjait. Végül pedig, bár az albumban expliciten nem jelenik meg, de fontos hozzátenni az előképet, Veress Ferencet, gr. Mikó Imrét, és a színház támogatására készült fényképet is.

„ENYÉSZET ÉS FELTÁMADÁS” –
MEGJEGYZÉSEK A SZEGEDI NAGYÁRVÍZ TÖRTÉNETÉHEZ

REZÜMÉ

Az 1879-es szegedi nagyárvíz a város történetének legnagyobb tragédiája volt, az újjáépítés pedig a legfontosabb, kultikussá váló eseménye lett. 1879. március 12-én a várost elborító Tisza emberéleteket követelt, a lakosságot hónapokig egy katasztrófa sújtotta területen egzisztáló, túlélő tömeggé tette. Az „enyészet” és a „feltámadás” stációit a helyi és az országos sajtó fokozott figyelemmel követte, irodalmi szövegek, fényképek, festmények örökítették meg. A katasztrófa, ahogy annak reprezentációiból is látható, a kollektív emlékezetben olyan nullpontként rögzült, amely kialakította az újjászületett város kulturális identitását. A dolgozat a város „árvízi legendáinak” nyomába ered.

KULCSSZAVAK: Nagyárvíz, Szeged, mítoszok, legendák, helytörténet

ABSTRACT

„Decay and Resurrection” (Notes on the History of the Great Flood of Szeged)

The Great Flood of Szeged in 1879 was the greatest tragedy in the history of the city, and the rebuilding became the most significant event. On March 12, 1879 the water of River Tisza flooded almost the whole town fast, leaving no time for the inhabitants to save their lives and their goods. Only the oldest part of Szeged was located high enough to avoid the catastrophe. The huge destruction was immortalized by the press, by photographs, paintings, literary works. The disaster, its memories, narratives and consequences shaped considerably the cultural identity of the city. The paper deals with the local „flood legends” springing up after the events.

KEYWORDS: Great Flood, Rebuilding, Myths, Legends, Local History.

A szegedi nagyárvíz történetei a város mítoszának legfontosabb identifikáló anekdotái. Szalontai Csaba közelmúltban megjelent hiánypótló, geoarcheológiai és környezetregészeti szempontokat mintaszerűen érve-

nyesítő monográfiájának zárlatában az árvíz építész-, életmód-, és társadalomtörténeti cezúrájáról azt írja, hogy az általa addig ismert Szeged végérvényesen megsemmisült. A legnagyobb pusztítás örökre eltörölte az ősi várost, ám ez az utolsó traumatikus esemény egyben újjászületés, Szeged második életének születésnapja is.¹

A kulturális emlékezetet is tematizáló, az „előtt” és az „után” emlékezetpolitikai fordulataira építő apokaliptikus esemény a város sajtótörténetének kiemelt érdeklődési területe. Az árvíz leírásának ikonikus szövegei a mentési munkálatokban részt vevők emlékiratai: a felsorolás emlékezetes darabjai a teljesség igénye nélkül Mikszáth Kálmán (Kákay Aranyos): *Szeged pusztulása*, 1879; Bakay Nándor: *Emlékirat...*, 1879; Lechner Lajos: *Szeged újjáépítése*, 1891; Reizner János: *Szeged története*, 1899; Dr. Szabó László: *Szeged halála és feltámadása I-III.*, 1929. A helytörténeti kutatás legfontosabb alakjai, Lengyel András, Apró Ferenc és Péter László számos fontos tanulmányban, szemelvénygyűjteményben, válogatásban dolgozták fel az esemény sajtó- és mentalitástörténeti aspektusait. Legújabbban a téma kapcsán ugyancsak sajtó- és főként mikrotörténeti szempontokat mozgatva, a katasztrófa válságtendenciaként való működésének és elemzésének szempontjai említhetők, elsősorban Bodovics Éva kiváló tanulmányait kell itt szóba hozni. Hozzá hasonlóan izgalmas emlékezetpolitikai aspektusokat mozgat meg Tóth Csaba Tibor hosszabb dolgozata: *„Szegedet lesújtva fölemeltem” – A Szegedi Nagyárvoíz emlékezete a helyi sajtó tükrében 1879–1979*).

Az árvíz története irodalomtörténeti szempontból is kultikussá vált: Mikszáth rövid, ám annál meghatározóbb újságírói korszakának ikonikus darabjai a Szegedi Napló-béli árvízi „jelentései”, ahogy a nemcsak a katasztrófa aktualitása miatt is bestsellerré váló, magyar és német verziójában is sebtében elkapkodott és többször újra kiadott *Szeged pusztulása* legfőbb témája volt a testközlelől szemlélt válság. Az újabb kutatásokból is tudható, Mikszáth a látottak hatására (is) vált „bennszülötté”, a városhoz örökké kapcsolódó figurává, aki az újjáépítés traumáját már ebből a bennfentes pozícióból, a megtalált otthont elvesztő publicistáéból tudta sokoldalúan ábrázolni.²

---

¹ SZALONTAI Csaba, *Szeged születése: Megtelepedés a szegedi tájban a város kialakulásáig*, Budapest, Martin Opitz, 2019, 187.

² HÁRS Endre *Zeugenschaft und Stadtentwicklung: Der Wiederaufbau von Szeged in Kálmán Mikszáth Publizistik* = HÁRS Endre, KÓKAI Károly, OROSZ Magdolna (szerk.), *Ringstraßen: Kulturwissenschaftliche Annäherungen an die Stadtarchitektur von Wien, Budapest und Szeged*, Wien, Praesens Verlag, 116–193, 192.

Sajtótörténeti érdekességek az árvíz történetéből

Kétségtelen, ahogy Lengyel András is írja fontos összefoglalójában, a szegedi sajtó története sok részletében még feltáratlan eseménysor, amelynek az árvíz alatt valóban naplószerűen olvasható újsághírek, a Szegedi Napló hektikusan megjelenő számai kiemelt darabjai. Lengyel a Napló karakterét három fő kategóriával írja le: 1) tartósan ellenzéki, tehát kritikai pozícióból beszélő orgánus, amely nem igazolni akart, hanem nyilvánosságot teremtett és ez nem csak szerkesztői szándék, hanem üzleti érdek is volt; 2) a lap megtalálta sajátos funkcióját a város életében. Városi lapként nem rekedt meg a politikában, folyamatosan a hely életét tárta föl. 3) Szerkesztői és munkatársai között mindig nagyformátumú személyiségek voltak.³ Ez a működés az árvízi tudósításokon is meglátszott.

A szegedi nagyárvíz idején a Monarchia sajtójogi szempontból is izgalmas, nehezen definiálható helyzetben volt. Magyarországon 1867. március 17-én ismét életbe lépett az 1848:XVIII. tc. a szabad sajtóról. Erdélyben viszont az 1852-es sajtótörvény maradt hatályos 1871-ig. Fiumében és Horvátországban az 1852-es birodalmi törvény maradt hatályban, a Határőrvidéken az 1862. évi császári sajtópátens élt. A magyar sajtó a liberális elvek mentén szerveződött, de a nemzetiségekkel szemben a birodalmi abszolutizmus előnyei érvényesültek. Így nem azonos módon alkalmazhatók a teljes magyarországi sajtóra a magyar sajtóéletre vonatkozó megállapítások. Mindezek mellett az 1867 és 1875 közötti időszak a magyarországi sajtó legszabadabb korszaka volt.⁴ A Sajtótörvény 14. paragrafusa a büntetés lehetőségét kizárva biztosította a nyilvánosságnak, az ellenzéknek és a nemzetiségnek is a védelmet.⁵ Nézzük meg közelebbről, mit jelentett mindez az árvíz sajtóvisszhangja szempontjából.

Nacsády József a Mikszáth szegedi éveiről szóló monográfiájában azt írja, hogy az író ideérkezésekor a város és a környező tanyavilág közti szakadék lassú megszűnéséről, az ipar és a kereskedelem fellendüléséről, a sajtó fejlődéséről lehet beszélni.⁶ A fővárosban nyomorgó Mikszáthnak Balassagyarmat után Budapest csalódás, a Függetlenségi Párt oldalán álló

---

³ LENGYEL András, *„Közkatonái a tollnak...”: Vázlatok Szeged sajtótörténetéhez*, Szeged, Bába, 1999, 178.

⁴ BUZINKAY Géza, *Magyar hírlaptörténet 1848–1918*, Budapest, Corvina, 2008, 58–59.

⁵ *Uo.*, 59–60.

⁶ NACSÁDY József, *Mikszáth szegedi évei*, Budapest, Művelt Nép, 1956 (Irodalomtörténeti Tanulmányok, szerk. SÓTÉR István, 6), 16, 18.

első városi napilaphoz kerülés azonban egy új, boldog korszak kezdete.⁷ Az árvíz idején született publicisztikákban az író elsősorban az foglalkoztatja, hogy a pusztulás hátráltatni fogja Szeged polgári fejlődését. Mindemellett az újjáépítés, Kossuth levelei, találkozása Jókaiival, Ferenc József látogatása életre szóló, publicisztikai korpuszában is szervesülő élmények lesznek.⁸ Bár a Szegeden született tudósításai, tárcái mint szenvedélyes politikust mutatják be, Mikszáth sem a parlamenti pártokat, sem a parlamentet magát nem becsülte sokra. A Szegedi Napló „méréskelten ellenzéki” hangjától is élesen elüt írásai karaktere, ez az attitűd pedig épphogy csak elért ott, mint a szerkesztőség feltehetően legradikálisabb véleménye.⁹

Az árvíz témájához kapcsolódó legismertebb tárcája a március 4-i, *A haragos Tisza*,¹⁰ ahol – és persze más szövegeiben is – a kormányt okolja a katasztrófáért. Bár ez az álláspontja, ahogy a Szegedi Naplóé is, napról napra, hétről hétre változik majd a válságos fél évben, név és szignó nélkül, de feltehetően ő ír – bírálóan, a Szegedi Híradó „talpnyalását” kifigurázva – Ferenc Józsefről is.¹¹ Az újjáépítést illetően Mikszáth szkeptikus, Tisza Lajos és Bakay Nándor portréinak megrajzolásokor láthatóan az indokolt elismerés és a jogos bírálat helyes arányát keresi.¹²

A Szegedi Napló az árvíz alatt a petresi gátszakadás után először csak hét nap múlva jelent meg. Mivel ilyen körülmények között az előfizetőknek való kézbesítés lehetetlen volt, csónakon kellett elmenni a szerkesztőségbe, az Arany Oroszlán szomszédságába annak, aki el akarta olvasni a lapot.¹³ A drámai körülmények ellenére a tárgyilagosságba érzékelhetően energiát fektető Mikszáth nem tudta legyőzni ellenérzését, hogy a miniszterelnök testvéreként a nepotizmus stigmájával a városba érkező Tisza Lajos a Zsótér-ház tizenkét szobás lakosztályában lakott.¹⁴

A Szegedi Napló, nem sokkal a katasztrófa előtt, 1878-ban alakult, és mint Szeged első rendszeres napilapja jelent meg. Alapító főszerkesztője, Eisenstädter (Enyedi) Lukács, ekkor már a város ismert vállalkozó figurá-

---

⁷ Uo., 19, 26.

⁸ Uo., 32, 34.

⁹ Uo., 39, 49.

¹⁰ Uo., 55, 57.

¹¹ Uo., 91.

¹² Uo., 93.

¹³ TÓTH Béla, *A szegedi nagyárvíz képeskönyve*, Szeged, A Szeged Megyei Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, 1979, 119.

¹⁴ Uo., 121.

ja volt. A Napló a kezdetektől, mint a helyi „Függetlenségi és '48-as Párt”, tehát az ellenzék eszméit és követeléseit támogató lap jelent meg, nyilvánvalóan egy Szegeden – mint vidéki városban – jelen lévő, nagy számú függetlenségi szimpátiájú réteg igényét kielégítendő. A lap már indulása évében sikeresen igazolta a „sztárpublicista” Mikszáthot, aki hetente írt a lap számára tudósítást, tárcát. Mégis, a nagyárvíz és az 1879. év volt a Napló „nagy áttörésének” éve is. Mikszáth széleskörű és friss tudósításai a rekonstrukció eseményeiről a lapot a város első számú orgánumává tették, amely a hagyományos, kormánypárti lapot versenyhelyzetre kényszerítette.¹⁵

Tóth Csaba Tibor folyóiratban vagy kötetben még nem publikált konferenciaközleményében azt írja: „A szegedi katasztrófa híre, teljes előreláthatósága és megelőző komoly sajtóvisszhangja ellenére is sokszerű megdöbbenést keltett a magyar közvéleményben. A vezető országos hetilap, a Vasárnapi Ujság egészen április közepéig közölt friss riportokat és litográfiákat a katasztrófáról. A megdöbbenést és a szorongást ekkor váltotta fel az újság hangjában a gyász Szeged elpusztult városa iránt.” Már március elejétől közölnek tudósításokat az árvízi harcról, a fontosabb pesti napilapok (Pesti Napló, Magyarország) is figyelemmel követik a szervezést, és (pl. a függetlenségi Pesti Napló) főképp annak mulasztásait, hiányosságait.¹⁶ Tóth azt is hangsúlyozza, hogy Kossuth híres, a témát áttekintő levelében Szeged katasztrófáját Pompeji eltemetéséhez hasonlítja, de a visszapillantás és tanácsstalanság helyett levelét már a remény hangja uralja. Az emigráns kormányzó felhívja a figyelmet arra a nemzetközi összefogásra, mely Szeged megmentésének ügyében megszületett, és az újjáépítést az egész ország ügyének kiáltja ki, amely még szélesebb körű összefogást igényel.¹⁷

A korabeli sajtó történetét összefoglaló Lengyel András nem véletlenül lát fontos, további kutatásra érdemes fordulópontra Szeged közvéleményében az árvíz idején. Az események folytán az 1880-ban harmadik

---

¹⁵ Uo., 13.

¹⁶ TÓTH Csaba Tibor, *„Szegedet lesújtva fölemeltem...”: A Szegedi Nagyárvíz emlékezete a helyi sajtó tükrében 1879–1979*, Kézirat, Online:

https://www.academia.edu/3622837/_Szegedet_lesujtva_f%C3%B6lemeltem_A_szegedi_%C3%A1rv%C3%ADz_kultur%C3%A1llis_eml%C3%A9kezete_I_1_ifjed_up_Szeged_by_smiting_it_Cultural_memory_of_the_Great_Flood_in_Szeged (Utolsó letöltés ideje: 2020. 08. 20.), 1–35, 8.

¹⁷ Uo., 11.

évfolyamába lépő Szegedi Napló és az akkor már húszéves múlta visszatekintő Szegedi Híradó egymás vetélytársává kezdtek válni, a rekonstrukciót övező műszaki és politikai viták pedig már főként az újságok hasábjain, a „professzionális közvélemény” útján zajlottak. Szeged tehát – jövőendő nagyvárosi létéből – először az újságírás urbanizálódásának, a városi nyilvánosság kialakulásának lehetett tanúja.

Az árvíz mint vizuális élmény

Susan Sontag nagyhatású esszéjében a szenvedés rajzairól, vizuális ábrázolásairól azt írja, hogy azok, ti. a rajzok, festmények szintetizálnak, míg a fényképek és mozgóképek elvileg dokumentálnak.¹⁸ Mindenekelőtt azoknál a fényképeknél lehangoló, ha kiderül a megrendezettség, amelyek a szerelem vagy a halál pillanatait örökítik meg.¹⁹

Bodovics Éva a miskolci és a szegedi árvíz fotográfiáit összehasonlító tanulmányában azt írja, hogy Miskolccal és Egerrel ellentétben Szeged hosszú ideig volt – hiszen nem apadt le az ár – víz alatt, mindez az esemény vizuális reprezentációját is meghatározta. A fényképezéssel nem kellett sietni, hiányzott viszont a magaslati pont, ezért a legtöbb fotón a madártávlati rálátás helyett viszonylag alacsony szögben tekinthetünk a vízzel borított városra.²⁰ Bodovics így folytatja elemzését:

Az árvizekről készült korabeli felvételeken szembetűnően kevés embert láthatunk. Ez még úgy is különösnek hat, hogy tudjuk, a lakosság jelentős része elhagyta otthonát. A szegedi romokat megörökítő felvételeken csak néhány csónaknyi ember – leginkább katona vagy rendőr – tűnik fel navigáló botjaira támaszkodva, kimerevített testtartásban pózolva a kamerának.²¹

---

¹⁸ Susan SONTAG, *A szenvedés képei*, ford. KOMÁROMY Rudolf, Budapest, Európa, 2004, 51–52.

¹⁹ *Uo.*, 60.

²⁰ BODOVICS Éva, *A pusztulás képei: Katasztrófa-fotográfia a 19. század második felében*, *Korall* 19 (2018), 73, 18–43, 33.

²¹ *Uo.*, 37.

Klősz György, Szegedi nagyárvíz²²

A szegedi árvíz kapcsán Mikszáth is írja, hogy tilos volt olyan híreket közölni, amelyek esetleg pánikot kelthettek. Bár a beszámolók nagy részletességgel ecsetelték egy-egy nevesebb polgár vagy család tragikus pusztulását, s nem mulasztották el naponta közölni az elhunytak egyre gyarapodó számát, a halál vizuális megjelenítésétől a legtöbben mégis tartózkodtak.²³

A vizsgált árvizek időszakában még együtt él a két műfaj: a grafikus és a fotografikus ábrázolásmód. A két technika szervesen kiegészíti egymást: amire nem képes az egyik, arra képes a másik. S a választóvonal nem a hitelesség kérdése mentén húzódik. A korabeli olvasók mind a rajzolt képeket, mind pedig a fényképeket egyformán hitelesnek tartották, amennyiben azok az általános árvízképnek megfelelő témákat ábrá-

---

²² KLŐSZ György, *Szegedi nagyárvíz*, Főreáltanoda, előtérben Alsóváros, Búza tér a pályaudvar felé A dokumentumon: 18, 28/c24, Neg.ltsz.: T.10405, Klősz Gy. sorozat 33. A jelen tanulmány képeinek digitalizált változatát a Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár munkatársai készítették és bocsátották a szerző rendelkezésére. A képeket az ő engedélyükkel közöljük.

²³ BODOVICS, *A pusztulás képei...*, i. m., 39.

zolták. A hitelesség fokmérője ekkor még az általános elvárásokhoz való igazodás, nem pedig az egyediség megjelenítése.²⁴

A katasztrófa, bár a pszichoanalitikus irányzatok ez irányú érdeklődésének és az első világháború előtt a poszttraumás stressz-szindrómának természetesen nincs még sem neve, sem szakirodalma, az esemény minden bizonnyal a később leírt PTSD mechanizmusait váltja ki az átélőkből. A legtöbb visszaemlékezés őriz olyan szófordulatokat, amelyek ezt a benyomásunkat erősíthetik. Thury Zoltán, aki a kilencvenes években rövid ideig a Szegedi Napló tudósítója is volt, Vágó Pál híres festménye, az „árvízkép” elkészülte kapcsán – az emlékezők közül nem először, nem is meglepő módon – Petőfi-parafrazisként beszél a nagy vízről. A „zúgva, bőgve” gátat törő „legjámborabb folyóról” szólva azt írja: „Az ember életében becses emlék a rendkívüli csapás is.”²⁵ Thury, aki Gozdsu Elek *Vágó képét* a Vasárnapi Ujságban szemlésző cikkéből idézi hosszabban, azt tartja fontosnak kiemelni, hogy a kép a magyar faj patetikus nyugalmaát hangsúlyozza. Eközben siet megjegyezni, hogy miközben az árvízről sok fénykép készült, a Vágó által festett kép háttéréről nem maradt fenn egy sem.²⁶

Az árvíz mint emlékirat

Apró Ferenc *Írások a nagyvízről* című hasznos kis gyűjteményében összefoglalja azokat a korabeli visszaemlékezésekben közös emlékeket, amelyek az árvízi legendárium identitásképző darabjaiként szervesültek. Apró *A legborzasztóbb éj* című írásában újraközi azt a Reizner János által is leírt esetet, amely a vízbefulladt nőről és annak meredt karjai közt talált két kisgyermekről szól.²⁷ A helyszínre érkező Jókai tollából is ismert történet a jóslat meséje, amely Szeged feltámadását a halottak hazaúszásához köti. A felfogatott gyevi temető sírjai, mint a pusztulás mementói, Jókai, Mikszáth és Reizner „emlékirataiban” olyan nekropolisz részeivé válnak, amelyek a felfordult város utcáit imitálják. Ez a kép rögzül, így

---

²⁴ Uo., 41.

²⁵ THURY Zoltán, *Szeged pusztulása: Vágó Pál képe*, Budapest, Könyves Kálmán Múkiadó Rt., 1904, 3, 6.

²⁶ Uo., 8, 12.

²⁷ APRÓ Ferenc, *Írások a Nagyvízről*, Szeged, Grimm, 2004, 7.

olvasható Törs Kálmán Vasárnapi Ujság-beli, 1879. április 13-i híradásában is, ahol a sírok „formájukból kifordult utcákká” változnak.²⁸

Tény az is, csatlakozva Bodovics következtetéseihez, hogy az árvíz egyik legemblematikusabb „halottlító történetét”, a Szegedi Naplóban és más visszaemlékezésekben is felskiccelt képét, a Páva vendéglő felravatalozott és a betörő vízben koporsóstul úszó tulajdonosát – ahogy a többi úszó koporsó látványának melodramatikus leírását – nem foglalja fénykép keretébe a korabeli emlékezet.²⁹

Kováts István *Egy szegény pórfiú önéletrajza* című, a 19. századi iparoslét és peregrináció szempontjából is tanulságos, mikrotörténeti aspektusból is értékes emlékirata a szegedi árvíz történeteivel is foglalkozik. A királyi bizottság által elrendelt várbontást irányító Kováts elévülhetetlen érdemeket szerzett az objektum faragott köveinek megmentésében, amelyek egy részét a munkások pusztításától úgy óvta meg, hogy fizetett a kubikosoknak, ha épségben hozzák fel a műemlékeket. Az így begyűjtött kövekből rendezett kiállítást egy hónap alatt 660-an nézték meg. Az mindenestre az újjászületés szempontjából is szimbolikus, hogy a bontás során felszínre kerülő kő ágyúgolyók egy részét a Stefánia sétányban helyezték el.³⁰

Bár az apokaliptikus képeket elsősorban Mikszáthtól ismeri a szegedi közvélemény, minden emlékirat infernális pusztításként írja le az eseményeket. A legismertebbek közül Apró Ferenc kötete függelékében közli Szabóné Mozzay Erzsébet rövid, ám teljes visszaemlékezését. A *Szeged árvíz katasztrófája, 1879. március 12.* „a Tisza folyó ilyen borzalmas cselekedetéről”, „a végveszedelem borzalmas nagyságáról”, „Szeged haldoklásának végperceiről” beszél.³¹ A katasztrófát megelőző némaságból csak az emberi hang hiányzik, a leírás egyébként a végítélet forgatókönyvét szcenírozza:

A szél, amely már reggel óta fújt, valóságos orkánná nőtte ki magát. Mintha ezer és ezer ördög sípolt volna a levegőben, a viharral harcra kelve ellenünk, s jelezték a veszélyt. E közé vegyült az állatok bőgése, tehén, borjú, mindenféle

---

²⁸ Uo., 9.

²⁹ Uo., 11.

³⁰ KOVÁTS István, *Egy szegény pórfiú önéletrajza*, előszó: ZOMBORI István, A szöveget gondozta, jegyzetek: BÁLINT Sándor, Budapest, Magvető, 1981, 435, 436, 438.

³¹ SZABÓNÉ MOZZAY Margit, *Szeged árvíz katasztrófája 1879. március 12.* = APRÓ, *Írások a nagyvízről...*, i. m., 69–85, 69, 73, 82.

fajtából, amint hajtották őket a menedékhelyre, Újszegedre. Még ma is hallom az évforduló alkalmával, amint belevegyült az orkán zúgásába szegény állatok vészajtó ordítása.³²

A testvérét az árvíz következményeként elvesztő Löw Immánuel rabbi a katasztrófa ötvenedik évfordulóján mondott emlékbeszéde bátyja, Löw Dóri emlékének ajánlott levonatában ugyancsak ószövetségi csapásként támad fel a vész:

Emlékezzünk a rémes éjszakára. [...] Fölbúgott a zimankó, üvöltött a vihar orgonája. [...] Alföld rónájának tártólú lapálya tengerfenékké vált újból, ami valaha, ősidők messze távolában volt.”³³ A beszéd zárata már az újjászületése: „Ma már úgy érezzük, hogy az enyészet rettenete az újjászületés vajúdo fájdalma volt.”³⁴

Hasonló fordulatokat olvashatunk P. Huszár Jeromos ferences atyánál, a mentési munkálatokban részt vevő, az alsóvárosi ferencesek árvízi történeteit leíró szerzetesnél:

Bíbor színnel kelt fel a nap és mosolygó verőfényes csendes idő volt. [...] A napnyugta vérvörös színű volt. [...] A sors könyvében március 12-re volt bejegyezve a város pusztulása.³⁵

A plébániájukat egy vasúti kocsiban berendező, a kolostor kegytárgyait, kincseit Kecskemétre szállító, a mentésben fáradhatatlanul segítő ferencesek történeteit más visszaemlékezők is rögzítik majd.

Lugosi Döme ügyvéd, a város kulturális, színházi és egyházi életének is nagy figyelmet szentelő író, a „nagyvízről” szóló, elsősorban a minorita diáriumokat és P. Máté, az események idején az alsóvárosi kolostorban élő nyugalmazott ferences atya beszámolóját alapul vevő brosúrájában a víz és a tűz által egyszerre sújtott világ romantikus festményre illő képét skicceli fel: „megjelent egy hosszú fehér csík duzzadt, tarajos háttal”, „a kétemeletes házak” „úgy meredtek ki a vízből, mint a lagúnákon a velen-

---

³² Uo., 79.

³³ Löw Immánuel, *A szegedi árvíz 1879–1929 március 12.: Emlékbeszéd. Mondotta Löw Immánuel*, Budapest, Wodiáner és Fiai Grafikai Intézet és Kiadóvállalat R.-T. Könyv- és Hírlapnyomdája, 1929, 5.

³⁴ Uo., 7.

³⁵ P. HUSZÁR Jeromos, *A szegedi alsóvárosi kolostor az árvíz idején*, Különnyomat a Szegedi Haviboldogasszony 1941. évi 12., és 1942. évi 1–2. számából. Kiadósért felel: P. SCHNEIDER Vencel, Szeged, 1942, 11.

cei paloták”.³⁶ A vízzel együtt pusztító tűz forrása a szerencsétlen módon felrobbanó és égő gyufagyár.³⁷ A gyufagyár felgyulladását a visszaemlékezések érthető módon sokat emlegetett képe, kiemelt helyen említi Reizner János várostörténeti összefoglalója is.³⁸

Dr. Lázár György ügyvéd, a Dugonics Társaság alapítója és elnöke, későbbi helyettes polgármester az árvíz után a Szegedi Híradóban publikált tárcáit rendezte kötetbe. Másokhoz hasonlóan Lázár a könyve kiadásainak bevételeit a Fogadalmi Templom felszerelésére szánta. A harmincéves évfordulóra megjelent második kiadásban is szereplő emblemikus című írások (*A vész tornyosulása, Petresi szakadás, A katasztrófa, A rémes éjszaka*) a téma legismertebb feldolgozásai közül valók. Lázár maga is előrebocsátja, hogy az emlékezettől nem várható a teljes pontosság, anekdotái persze belesimulnak a már idézett elbeszélések narratívájába. *A katasztrófa* című írásban március 11-én vészjósló előjelként világítva, „bíborszínben kel fel a nap”.³⁹ *A rémes éjszaka* emblemikus jelenete, amikor a vész elültét váró, életveszélybe kerülő szerző egy fához kötve csónakját hánykolódik órákig a végítéletet szemlélve.⁴⁰

A kötet második részébe válogatott egyéb visszaemlékezések közül Maros-sellyei Kacsóh Lajos emlékiratai az otthagyt sertések „riasztó visításáról”, „óriási kartácsütegek sortüzelésére” emlékeztető hangorkánról, „infernális erővel rohanó árról”, az „emberi erő és akarat törpeségéről” beszélnek.⁴¹ A fosztogatások hiányát vagy elszórt voltát, a teljes szolidaritást ez a konfesszió is kiemeli.⁴²

A példásan megtartott közrend kétségkívül báró Pulz Lajos altábornagy, a mentés parancsnoka szigorú következetességének köszönhető, ebben nemcsak a visszaemlékezések, hanem a későbbi helytörténeti összefoglalók is egyetértenek.⁴³

---

³⁶ LUGOSI Döme, *A szegedi nagyárvíz*, Szeged, A Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat Rt. nyomása és kiadása, 1939, 12.

³⁷ *Uo.*, 13.

³⁸ REIZNER János, *Szeged története*, 2., Szeged, Szegedi Szabad Királyi Város Közönsége, 1899, 354.

³⁹ Dr. LÁZÁR György, *A katasztrófa = Uó., Visszaemlékezés a nagy árvíz napjaira*, Második kiadás, Szeged, Endrényi Imre Könyvnyomdája, 1909, 32–35, 32.

⁴⁰ LÁZÁR, *i. m.*, 36–41, 39.

⁴¹ LÁZÁR, *i. m.*, 72–107, 87, 89.

⁴² *Uo.*, 94.

⁴³ ZOMBORI István, *Az 1879. évi árvíz = KAJÁN Imre–ZOMBORI István (szerk.), A szegedi nagyárvíz és újjáépítés*, Budapest–Szeged, Vízügyi Múzeum és Közgyűjtemény, Móra Ferenc Múzeum, 2004, 15–19, 16.

A szabályozási munkálatok hibáiért felelőssé tett, az árvíz egyik negatív hőségé váló Herrich Károly mérnök, a katasztrófa tárgyában tett nyilvános meghallgatásán, amelynek szerkesztett változata brosúraként is megjelent, az egész Tisza-völgyét „piócafészekként” jellemzi.⁴⁴ A pusztító árvizet a többrendbeli gátszakadással, rossz töltésekkel, gyakorlatlan földmunkákkal magyarázó Herrich a tipikus magyar mentalitást, a „lelkesezés, kiábrándulás, lejárata” megszokott fázisait nevezi meg az elle ne folyó bűnbakkereső „hadjárat” eredőjeként.⁴⁵ Érvei között a Garrone 1875-ös áradása, a háromezer halálos áldozat és húszezer hajléktalan, valamint a magyartól eltérő válságkezelési technikák, a francia mérnökök felelősségének ignorálása kiemelt argumentációként szerepelnek.⁴⁶

Az „enyészet és feltámadás” kategóriáit a védelem megszervezésével megbízott Pillich Kálmán visszaemlékezése sokrétűen használja. Az „ágyúlövésként” romba dőlő felsővárosi házak látványától megrendülő, az egész napos heroikus védekezéstől a végkimerülés szélén álló Pillich hazaérve, dühében eltapossa saját virágoskertjének jácintjait. A „jobbparti város romba dől, míg a bal part virágzik” narratívája és az ennek hatására elkövetett rombolás a tehetetlen düh szimbólumává válik.⁴⁷ A villanypóznákra aggatott petróleumlámpák a modernizáció és az anakronizmus együttes jelenlétének metaforáivá lesznek.⁴⁸

A Somogyi Könyvtár gazdag árvízi gyűjteményében található Bittera Károly nyugalmazott pozsonyi iskolai főigazgató ajándéka, egy 11 oldalas géppel írt, tollal javított kézirat, valamint két fénykép, egy csoportkép és egy, a szereplők szignóját őrző kópia. Bittera az egykori, 14 tagú budapesti önkéntes tűzoltó csapat tagja volt, négytagú mentőhajójuk belőle, Kubik Bélából mint evezősökből, Scerbovszky Sándor kormányosból és Kádár Gusztáv hajóparancsnokból állt.⁴⁹ Bittera a katasztrófa ötvenedik évfordulójára írt kis szövegét a „város hatóságához” juttatta el, innen került a múzeumba, amely a Szegedi Szemle című lap rendelkezésére

---

⁴⁴ HERRICH Károly, *A Tisza-szabályozás és a szegedi válság*, Különlenyomat „A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye” XIII. kötet III. füzetéből, Budapest, Kilián, 1879, 27.

⁴⁵ *Uo.*, 24, 51.

⁴⁶ *Uo.*, 27.

⁴⁷ PILLICH Kálmán, *Visszaemlékezéseim az árvíz napjaira*, Szeged, Kertész János, 1912, 19.

⁴⁸ *Uo.*, 24.

⁴⁹ BITTERA Károly, *A budapesti önkéntes tűzoltók mentőcsapata a szegedi árvízkor 1879. március 9–15-ig*, Gépirat, 11 oldal és 2 fénykép, 1–11, 1.

bocsátotta. A lap tematikus árvízi számában, 1929. március 11-én meg is jelent ez a rövid múltbeteintés, a kiadás körülményeit ismertető felvezetéssel együtt.⁵⁰ A négyfős legénység, amelynek tagjai később mind komoly hivatalt töltenek be (Kádár műszaki főtanácsos, Kubik borsodi főispán, Scerbovszky biztosítási hivatalnok, Bittera pedig iskolaigazgató), ekkor még 18 éves fiatal emberek, a félnapos utazás kellemetlensége után, naiv lelkesedésükből azonnal kizökkenve szembesülnek a borzalmakkal. Az áradás halálos örvénye húzza őket maga felé, miközben szinte azonnal háztetőn rekedtetek mentenek.⁵¹ A leírás legtanulságosabb része viszont az, hogy milyen szókészlettel írja le a visszaemlékező az elé táruló élményt. Bittera „a város fotográfiájaként” képezi le magának is egykori impresszióit, ezzel is bizonyítva, hogy az apokaliptikus élményanyag befogadása milyen erősen kötődik a vizualitáshoz. Ezért is tanulságos, hogy az emlékező már nem a korabeli populáris és magas irodalomban is gyakran használt szimbolika egyéb otthonos elemeihez, a litográfiához, a panorámához, a diaporámához vagy a körképhez hasonlítja az elé táruló látványt.⁵²

A szörnyűségek leírása mellett az emlékirat nem nélkülözi a humort sem: amikor a négy fiatal embert megbízzák, hogy az elmegyógyintézet 22 ápolójának Budapestre szállításában segédkezzenek, Kubikot az egyik orvos nézi bolondnak, később egy állomáson a falubeli „közönség” a tűzoltó egyenruha miatt az egész csapatot véli elmebetegnek. A szerző szellemesen meg is jegyzi, valóban bolondok, a „felebaráti szeretet bolondjai”, akik nem mérték fel a rájuk leselkedő életveszélyt.⁵³ Drámai olvasni azokat a sorokat is, amelyek Bittera évekkal később is kísértő rémálmairól szólnak, tünetei egészen egyértelműen a megírásakor már definiált PTSD tünetcsoportjába illeszkednek.⁵⁴

Hasonló érzésekről, lelki folyamatokról számol be az árvíz másik híres látogatója, Csontváry, aki először Németh Lajos 1964-es monográfiájában olvasható *Önéletrajzában* ír az eseményekről.⁵⁵ A városba egyete-

---

⁵⁰ BITTERA Károly, *A budapesti önkéntes tűzoltók mentőcsapata a szegedi árvízkor 1879. március 9-15-ig*, *Szegedi Szemle*, 2 (1929), 8, 3–6, 3. A továbbiakban az eredeti kézirat oldalszámaira hivatkozom.

⁵¹ BITTERA, *A budapesti önkéntes...*, i. m., 1, 3, 4.

⁵² *Uo.*, 5–6.

⁵³ *Uo.*, 9.

⁵⁴ *Uo.*, 10.

⁵⁵ PÉTER László, *Csontváry Szegeden* = *Uő.*, *Szóregi délutánok: Írások Szegedről*, Budapest, Püski, 1994, 287–289, 287.

mistákkal érkező Kosztka Tivadar számára a katasztrófa meghatározó élmény, e traumának Pertorini Rezső pszichiáter *Csontváry patográfiája* című munkájában kiemelt szerepet szán. A témával több írásában is foglalkozó Péter László ugyan túlzónak érzi Pertorini következtetéseit, valamint az árvíz és a későbbi festőre leselkedő életveszély túlhangsúlyozása tekintetében is visszafogottságra int, de azt ő is leszögezi, hogy Csontváry visszaemlékezése nagyon zaklatott, tagadhatatlan, hogy mélyen érintették a látottak.⁵⁶ Péter László magyarázata szerint nincs ok kétségbe vonni az itt szerzett meghűlésnek a későbbi idegbetegség kialakulásában játszott hatását, és azt sem, hogy a víz motívumának ezért van olyan kiemelt szerepe festészetében.⁵⁷

Bakay Nándor, a város országgyűlési képviselője, aki a mentési és újjáépítési munkálatokban is fáradhatatlanul részt vett, ismert röpiratának preambulumban a vész által hatalmas temetővé változott város szomorú képét az újjáépítés reményével köti össze:

Ma még, midőn e sorokat írom, a hatalmas elem mély szemfödővel takarja városomat. Ha az idegen megnézi a mindent kiegyenlítő lepel fölszínén az itt-ott kiálló kisebb nagyobb tetőket, bizonyosan nem fogja tudni: mi van ott alatt eltemetve. Ha szíve van, érzi talán, hogy századok egymásra halmozott munkásságának lánczolatossá válnak: az egyszerű, de nehéz polgári életnek küzdelmei folytán termelt, szorgalmi és takarékosági gyümölcsök vannak ott eltiporva, eltemetve.⁵⁸

Bodovics Éva hiánypótló kutatási anyagában a miskolci és a szegedi árvíz emlékezetpolitikai narratíváinak hasonlóságait, a jelenség visszatérő toposzait is bemutatja. A tanulmány rávilágít arra, hogy a két esemény elbeszélésében milyen hasonlóságok figyelhetők meg. A hármas szerkezeti egység (bűn, büntetés, újjászületés) – nem szükségszerűen ebben a sorrendben – a vizsgált árvíz-narratívák közös eleme. A bűn mindkét esetben azonos: felelőtlen, átgondolatlan építkezés; Miskolc esetében a szabályozatlan patakmedrek és az azokra épített malmok együttesen, Szegednél a Tisza-szabályozás (illetve a szabályozási munkálatok befejezésének hiánya) okozta a katasztrófát.⁵⁹ A „végítélet” mindkét esetben

---

⁵⁶ *Uo.*, 288.

⁵⁷ *Uo.*, 289.

⁵⁸ BAKAY Nándor, *Emlékirat szeged város újjáalkotása érdekében és a Tiszaszabályozás*, Budapest, Nyomatott Schlesinger és Wohlauernél, 1879, 3.

⁵⁹ BODOVICS Éva, *Árvíz a városban: A miskolci (1878) és a szegedi árvíz (1879) verbális narratívái a Vasárnapi Ujságban* = GYULAI Éva (szerk.), *Úr és szolga a történet-*

éjjel, közel azonos időben (éjfél és hajnali két óra között) következett be a leírások szerint. A vészharangok megkongatása fordulópontot jelez a történetekben: a vész elérte a városokat, nem lehet elkerülni a pusztulást. A legtöbb elbeszélésnek ez a pillanat a legfontosabb része, amelyet az ideidőváltás is kifejez (az elbeszélő múlt hirtelen jelenre vált).⁶⁰

Miskolc tragédiáját, annak narratíváit meghatározta, hogy a mentés és a segítség ott elmaradt, épp ezért drámai az a kép, amelyet a Reizner János-féle *Szeged történetében* is olvashatunk, ti. hogy részben a lapokban megjelent túlzó híradások miatt Miskolcra is érkeztek „katasztrófaturisták” a szegedi eseményekhez.⁶¹

Dumtsa Zsuzsanna 1947-es doktori értekezésének felütése ugyancsak a háborús terminológia képeivel dolgozik:

A Teremtő azonban nem elégedett meg idegen népek garázdálkodásaival, más csapásokat is mért Magyarországra. Ezek közül az egyik legszörnyűbb, legfájóbb az volt, melyet 1879-ben annak is a szívébe, az Alföld legnagyobb, legvirágzóbb városára mért. Ez a csapás felért egy háborúval, hiszen a föld színéről törölte el Szegedet, megtizedelvén lakosait, nem kímélve asszonyokat, öregeket, gyerekeket.⁶²

Bodovics végkövetkeztetése szerint:

A megszokott történészi gyakorlaton túl, amely eddig elsősorban a narratívák tartalmára, adataira koncentrált, érdemes megvizsgálni a történet elbeszélésének módját is, mert a forma nemcsak arra szolgál ezeknél az elbeszéléseknél, hogy mint írói fogás drámaiságot kölcsönözzön az elmondottaknak, vagy, hogy rendezze a történeteket, s ezáltal megkönnyítse az olvasottak elraktározását és későbbi felidézését. Az archetipikus szimbólumokkal együtt ugyanis közvetíti a kortársak azon véleményét, tapasztalatát is, miszerint a két települést ért természeti csapást olyan méretűnek tartják, mely csak az özönvíz képével festhető le, illetve, hogy a bekövetkezett katasztrófa új időszámítást nyitott a városok életében.⁶³

---

tudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok. In Memoriam Vári András (1953–2011) Lords and Servants in History's Unity: Studies on Social History, ME BTK TTI, Miskolc, 2014, 202–209, 206.

⁶⁰ *Uo.*, 206–207.

⁶¹ REIZNER, *i. m.*, 356.

⁶² DUMTSA Zsuzsanna, *A szegedi árvíz és a magyar közvélemény: Az egykorú hírlapok alapján*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 1947, 1.

⁶³ BODOVICS, *Árvíz a városban...*, *i. m.*, 208.

Az árvíz mint anekdota

A kulturális emlékezetben is cezúrát jelentő (az eseményeket „előttre” és „utánra” osztó árvízi legendárium) toposzait az esemény átélői jellemzően együtt is alakítják. Az egyik ilyen a fegyelmezett szegediekről szóló fabula. Thury Zoltán Vágó Pál képéről szóló, már idézett brosúrája is az „erőteljes”, az árvíznél „higgadtabb” emberekről szóló narratívát erősíti.⁶⁴ Hasonló a helyzet a híres Ferenc József-i mondattal: „Szeged szebb lesz, mint volt.” Miközben Mikszáth maga mondja, hogy ő adja a császár szájába az ominózus mondatot, Lázár György visszaemlékezése még e körülmény ismertetésével együtt is állítja, ő is hallotta, hogy ezt Ferenc József mondta.⁶⁵

Hogy hogyan válnak a trauma elbeszélései sokadik nekifutásra az írói fantázia és a fikció anekdotikus terepére tévedő fabulává, annak szép példája Tömörkény néhány tárcája. Az *Amíg a harang szól* és *A harang beszéde* című írásokban – veszi észre remekül Apró Ferenc – a fent már idézett történetet, a dühében jácintjait eltaposó Pillich Kálmánét eleveníti fel az író. Pillich saját maga és más visszaemlékezők által is sokszor megírt, újramondott, görgetett története így válik a két szövegben fikciós elemmé.⁶⁶

Apró egy másik feltevése szerint az újszegedi temetőben lévő árvízi tömegsír feliratát maga Löw rabbi írta, ezt egy témába vágó összefoglalójában Péter László is megerősíti. A felirat így szól: „Vészben haltatok el, Szeged él! Emlékedet őrzi. Isteni áldásért hamvaitokra könyörög. 1879. március 12.”⁶⁷

Móra, aki a Szegedi Napló első időszakát könyvtárosként munkálkodva vélhetően alaposan átnézte és meglehetősen jól ismerte, Tömörkényhez hasonlóan jár el, amikor Mikszáth kötetének egyik ismert történetéből, az István hajó által Kiskunfélegyházára szállított kenyéradomány szüzséjéből csinál tárcanovellát. A történetet Móra két alkalommal is felhasználja (*Történelmi tanulmány, András megcsalódik*).⁶⁸

Azt pedig már többször is tárgyalta a terjedelmes Jókai-szakirodalom, hogy a terepen újságíróként járó, az árvívről több szövegében tudósító Jókai Mór a nagyvíz egyik legismertebb történetét foglalja melodramati-

---

⁶⁴ THURY, *i. m.*, 13.

⁶⁵ Dr. LÁZÁR György, *Vágó Pál képe* = LÁZÁR, *i. m.*, 221–222, 221.

⁶⁶ APRÓ, *i. m.*, 22–23.

⁶⁷ PÉTER László, *Árvízi emlékek Szegeden*, Szeged, Bába, 2008, 37.

⁶⁸ APRÓ, *i. m.*, 27, 28–29.

kus versebe. A *Bölcső* című költemény a március 12-én, egy összedőlt házból kisodródó, később Szegedi Gergelynek elnevezett csecsemő meséjét mondja el. A március 26-án a pesti Vigadóban az árvízkárosultak javára rendezett jótékonyági hangversenyen a költeményt maga Laborfalvi Róza szavalja el: „S a gyermek alszik benne csendesen, / Az óriás ár dajkája neki.”⁶⁹ Anekdotalaként is elhíresült képek a már este kilenckor a rohanó áradatot vizionáló, önkívületben a városházára szaladó fiatalemberről, a helyzethez alkalmazkodó, számozott csónakokkal dolgozó fiákerekről, vagy a május 22-én már a Széchenyi-téren pecázó gyerekekről szóló történetek, amelyek a hely legendáriumának fejezeteiként rögzültek.⁷⁰

A belvárosi szárazon maradt területek, a Széchenyi-tér, Dugonics-tér, Kárász utca, Oskola utca, Szentháromság utca, Kis-Tisza utca szigetté válása, a víz betörése után asyllummá alakuló Oskola utcai piarista gimnáziumépület, amelyet a Kereszt utcára néző földszinti ablakából „járóval” kötöttek össze a Hungária szálló kapujával, az emlékiratok gyakori momentumai. A sátrakkal tele vár, a tápéi barakktábor, a vízben terjedő betegségek, vagy a vasúti kocsikba beköltöző menekültek történetei közös élményként rögzültek a kollektív emlékezetben.⁷¹

Legenda övezi a rókusi töltésen felállított emlékoszlopot is. A petresi gátszakadás emlékművén eredetileg egy Móra-epigramma szerepelt, ami később szándékos rongálás áldozata lett. A szöveg rekonstrukciója emlékezetből történt, ám nem felelt meg az időmértékes verselés szabályainak, a Móra-leveél pedig, amely alapján az eredeti szövegváltozat elkészülhetett, csak 1979-ben került elő. Ekkorra már Bálint Sándor, Csongor Győző és Péter László létrehoztak egy az eredetihez leginkább közelítő szöveget:

1879. március 12.:

Petresi töltésnél szilajon áttörve a gátat, / Ránk e helyen szabadultak az ár hullámparipái. / Égi harag múltán kisütött az égi szivárvány, / Szőke Tiszánk örökös békét köte Nagy-Szegedünkkel.”⁷²

---

⁶⁹ *Uo.*, 33.

⁷⁰ SZ. SIMON István, *Nagy vizek krónikája*, Szeged, Csongrád megyei Lapkiadó, 1979, Különlenyomat a Délmagyarország 69. évfolyamából, 33, 55, 56.

⁷¹ APRÓ, *i. m.*, 20, 37, 53, 54.

⁷² *Uo.*, 50–51.

A legszebb anekdoták azonban minden bizonnyal azok, amelyek a katasztrófa miatt egy térbe kerülő társadalmi rétegek találkozásából adódtak. A Szegedi Napló egyik híre egy szegedi „örömház” tulajdonosnőjéről és kilenc „virágzó leányzójáról” szól. A „kis színes” a mondanivalóját ily módon is diszkrét tartalomnak jelölő orgánium a hölgyek könnyedén beazonosítható foglalkozására való zárójeles utalással hozza: „(Ama bizonyos hölgyeknek, kiknek csak keresztnévük van.)” A hír szerint a Makóra érkező kompániát „egy jószívű családapa” azonnal házába fogadja. A jámbor családfő a hölgyeket testvéreknek vélte, ugyan nem értette a számára furcsa és értelmezhetetlen korkülönbségeket, amelyek a rokonság tényét erősen megkérdőjelezték, de önzetlen segíteni akarása erősebb volt a gyanakvásnál. Ám amikor ráébredt a valóságra, átszállította a kis társaságot egy másik házba.⁷³

A helyzet komikumának lehetőségeit kibontó történet olvasható Szabó László három kötetes visszaemlékezésében, amely a sajtóhíreket és az emlékiratokat szedi csokorba. Szabó gyűjteménye az egyik legszebb és legalaposabb válogatás, amelyet ráadásul dokumentum értékű metszetek is illusztrálnak, sok helyen és alaposan ütközteti egymással az „árvízi legendárium” vitatott pontjait. A *Szeged halála és feltámadása* egyik fejezetében (*Akiket csak az agglegények mertek kimenteni*), szintén az áradatban veszélybe kerülő prostituáltak „kalandjairól” olvashatunk:

A Völgy-utcában, a „Török fő” mögött volt egy magas földszintes ház, – a környékről ide menekültek azok a nők, akik a közegészségügy érdekében állandó rendőri felügyelet alatt állottak. [...] [A]mikor azonban megmondták, hogy kik menekültek oda, – a jó családból való szegedi fiatal urak *rösteltek* fényes nappal odamenni értük. A leányok szerencséjére akadtak végül olyan emberszerető agglegények, akik kimentették őket, még mielőtt a ház összedőlt.⁷⁴

Árvíz és régészet

A nagyárvíz pusztítása egy másik, összességében értékeket teremtő rombolást is eredményezett. A régió archeológiai szempontból számos izgalmas kutatási eredményt tartogató lelőhelye, a szeged-öthalmi objek-

---

⁷³ Név és cím nélkül, Szegedi Napló 1879. április 2.

⁷⁴ Dr. SZABÓ László, *Szeged halála és feltámadása: Az 1879. évi árvíz és a város újjáépítésének története, II.*, Szeged, A Délmagyarország Hírlap- és Nyomdavállalat Rt. kiadása, 1929, 80–81.

tumok feltárásai a katasztrófához kapcsolódó földmunkákkal kezdődtek el. Jókai híres árvízi írása, a *Szeged (1879. június 17-én)* már rögzíti az Öthalomban meginduló földmunkákat, a múlt feltárásának lehetőségét:

S ahol a sekély vízből már kiemelkednek félig az elsüllyedt város romlélei, az egy olyan látvány, mely elfojtja a szót, megbénítja a gondolatot. [...] S a házaknak e kietlen nagy temetőjében egy emberi alakkal nem találkozunk. A sírok hallgatása köröskörül.⁷⁵

Jókai, aki a szádfal építésekor érkezett a városba, a lelőhely feltárásának kezdeti szakaszát is megörökíti:

Szeged elmondhatja, hogy az ősök hamvai védelmezik meg ezentúl, mert az Öthalom egymásután következő ivadékok temetkezési helye volt a bronzkortól kezdve egészen a hun korszakig. A kiásott maradványok tanúskodnak erről, miket a múzeumnak egy kiküldött fiatal tisztviselője gyűjtöget nagy buzgalommal, és őriz féltékenyen rögtönzött fakunyhójában.⁷⁶

Jókai számára persze a lelőhely kutatástörténete kevésbé volt fontos, nem is nevezi meg a még csak néhány évtizedes múltra visszatekintő, ám fontos lépéseit ebben az időszakban már megtevő magyar régészet egyik ismert alakját. Ez a fiatal archeológus Varázséji Gusztáv, akit Pulszky Ferenc, a Nemzeti Múzeum igazgatója küld leletmentésre május 10-én.⁷⁷ A védgátak építéséhez végül 30 000 köbméter földet termeltek ki. Öthalom szakszerű feltárásait az is nehezítette a későbbiekben, hogy a terület az öthalmi laktanyában állomásozó szovjet csapatok gyakorlótere volt. Az itt szolgáló szovjetek homokbányát is kialakítottak itt, tovább bolygatva az először felső paleolit rétege miatt híressé és védetté vált lelőhelyet.⁷⁸ Varázséji a saját ásatásáról így számol be:

A szegedi védőtöltés készítéséhez szükségelt földmennyiséget ugyanis, miután Szeged környékén mértföldekre mindent víz borított, csak is Öthalomból le-

---

⁷⁵ APRÓ, *i. m.*, 87.

⁷⁶ *Uo.*, 61, 92.

⁷⁷ *Öthalom és a szegedi árvíz*, A Magyar Tudományos Akadémia külön kiadványa, Budapest, Akadémiai, 1881, 1.

⁷⁸ *Uo.*, 2.; PAULICH Tibor, *Újabb preszkíta sír Szeged-Öthalmon: Adatok a Kárpát-medence kora vaskori temetkezési szokásaihoz*, MFMÉ, Új Folyam 3 (2016), 11–23, 11.

hetett szerezni. Így vált Öthalom nevezetessé a tudományra nézve, a keblében felfedezett régiségek miatt.⁷⁹

Az első alföldi paleolit leletről több ízben hírt adó Banner János, a Kárpát-medence őskorának jelentős kutatója, az öthalmi lelőhely geomorfológiai sajátosságairól így ír:

Magas fekvése és aránylag nagy kiterjedése már régi idők óta csalogatta a biztos települési helyet kereső vándor népeket, nemcsak a történelmi korból ismert népvándorlás idején, hanem – a legújabb leletek tanúsága szerint – az őskőkorban is. Ez magyarázza meg, hogy területén a különböző korok embe-
reinek emlékei is előfordulnak, bizonyítva azt, hogy kisebb nagyobb megsza-
kításokkal, állandóan lakott volt. Az itt letelepedett népek emlékeit akkor ta-
lálták először az Öthatomban, amikor az 1879. évi árvíz után, a város mai kör-
töltésének építése alkalmával, megszámlálhatatlan vasúti kocsival és hajóval
hordták a földet, az újra élni akaró város jövőjének biztosítására.⁸⁰

Banner természetesen Varázséji munkájáról is megemlékezik:

A Nemzeti Múzeum szakembere heteken át leste a sokszáz munkás ásóját és a becslése szerint is száznál többre tehető sírból, nagyszámú tűzhelyből és hul-
ladék-gödörből, 42 sír, 80–100 tűzhely és gödör leletanyagaként 714 régiséget
és 14 érmet mentett meg a múzeum számára.⁸¹

Banner egy későbbi cikkében a leletek elhelyezése kapcsán az árvíz köz-
intézmények kialakulására és a műemlékvédelemre gyakorolt kedvező
hatásának összefüggéseiről is értekezik:

Ezek a leletek, mint ismeretes, akkor kerültek elő, amikor az 1879. évi árvíz
után, a körtöltés építésére az Öthatomból – mint a legközelebb fekvő szárazon
maradt területről – földet hordtak. A leletek egy része a Nemzeti Múzeumba
került, kisebb része a királyi biztossághoz s annak feloszlata után a Somo-
gyi-könyvtár mellett szervezendő múzeumba. Ebből is látszik, hogy a múze-
um is, mint annyi más kulturális intézmény, a rekonstrukciónak köszönheti
létrejöttét. Létrehívásából, kétségtelenül a Somogyi-könyvtárnak – Magyar

---

⁷⁹ VARÁZSÉJI Gusztáv, *A szeged-öthalmi őstelep és temető*, Archeologiai Értesítő 14 (1880), 323–336, 323.

⁸⁰ Dr. BANNER János, *Az első alföldi palaeolit-lelet*, Dolgozatok 12 (1936), 1–2, 1–7, 1.

⁸¹ *Uo.*

Gábor után – első igazgatóját, Reizner Jánost illeti az oroslánrész, aki – Török Aurél röszei ásatása után – Szeged első ásató régésze volt.⁸²

Máté Zsolt az öthalmi kitermelést is érintő, a közelmúltban megjelent összefoglalójában mindezt azzal egészíti ki, hogy a város teljes feltöltéséhez a hatalmas mennyiségű föld vasúti szállításának lehetetlensége miatt nem az öthalmi földet, hanem a Szőreg környéket használták. Ehhez 29,3 km rendes nyomtávú vasutat kellett kiépíteni Szentmihályról, illetve Szőregről, 3,5 km keskeny nyomtávú vasutat a szilléri bányáktól és 2,5 km lóvasutat az algyői út melletti kubikgödörtől. A vágányok sok helyen ideiglenesen kisajátított házhelyeken haladtak keresztül. A Tiszán a vasúti híd második vágányán jutott át a föld Szegedre.⁸³

Exkurzus

A szegedi árvíz okai Herrich Károly alapos és szenvedélyes védőbeszéde ellenére is megállapíthatók voltak. A külföldi szakértő bizottság a tragédia utáni összefoglalójából világos, hogy a város árvízvédelmének kialakításakor a technikai hibák sorozatát követték el. A töltések méretei elégtelenek voltak, az anyaguk sem volt megfelelő, nem gondoskodtak a víz töltéstest alatti átszivárgásának megakadályozásáról. A vizsgálóbizottság hiányolta a társulati munkák egységes felső irányítását, az állami felülvizsgálatot és ellenőrzést, ami viszont már a szervezési tevékenység fogyatékoságaira is rámutat.⁸⁴ Abban mindenestre ellentmondás mutatkozik Herrich kárára, hogy 1860-ban tervek készültek a Marosnak a szegedi szorulatból való elvezetésére, de – Novák József szerint – ennek

---

⁸² Dr. BANNER János, *Régészeti kutatások Szegeden*, Dolgozatok 11 (1936), 242–285, 244.

⁸³ MÁTÉ Zsolt, *A szegedi árvíz utáni feltöltésről*, A Szeged folyóirat 2019. decemberi számában megjelent írásnak a szerző által átdolgozott és javított változata. <http://szegedfolyoirat.sk-szeged.hu/2020/04/09/mate-zsolt-a-szegedi-arviz-utani-feltoltesrol/> (Utolsó letöltés ideje: 2020. 08. 20.)

⁸⁴ ROSTA István, *Kortársi viták Herrich Károly (1818–1888) személye és munkássága körül, a nagy tiszai árvíz (1879) környezetkárosító hatásai nyomán = Útkereső évszázadok (az 1999. évi ankét anyaga) – Centuries in Search of their Way (Papers Presented at the 1999 Conference), Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből – Studies into the History of Science, Technology and Medicine*, Budapest, Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége Tudomány- és Technikatörténeti Bizottsága, 1999, 67–70, 67.

meghiúsítója éppen Herrich Károly volt. Az igaz, hogy Herrich nagy ellenlábasa, Novák József foglalkozására nézve Szegeden tiszti főügyész volt. Végül az „1879. évi augusztus hó 4-én Szegeden, Szeged sz. kir. város köztörvényhatósági bizottságának tartott rendszerinti közgyűlése” a Novák-féle jelentést, amely Herrich felelősségét mondta ki, fogadta el.⁸⁵ A korábbi, az 1770-es árvízet hajók elsüllyesztésével és rőzsefonatok alkalmazásával akadályozták meg, pontosabban ezzel kerítették el egy veszedelmes szakadást. A város vízügyi szakembere, Vedres István már az 1830-as árvízet is a Felső-Tisza és a Körösök gátépítéseinek és átvágásainak tulajdonította, és a várható veszélyekre már ekkor fel is hívta a figyelmet.⁸⁶

Az egymást követő árhullámok 1878–79-ben már november elejétől egész télen át folyamatosan zúdultak az Alföldre. Február második felében ezek sorozata a mellékfolyókon magasan tartotta a vízállást. Február 4–6-án a hirtelen felmelegedés általános áradást indított el.⁸⁷ A töltések magassága elégtelen volt, méreteik csekélyek, a hosszantartó árvíz átázta a töltés anyagát, a szél keltette hullámverés kikezdte a töltés testét. A nagy víznyomás miatt talajtörés következett be.⁸⁸

Összességében megállapítható, hogy bár lehettek hiányosságok a védekezésben, de hősies volt a helyállás, hiszen négy napig sikerült feltartóztatni az áradatot. Több mint két hónapig három-négy méternél mélyebb víz borította Szegedet és környékét, ám a víz 186 nap múlva végül visszahúzódott medrébe.⁸⁹

A török hódoltság alatti városszerkezetből is jól igazolható, hogy a Palánk déli széle és az Alsóváros északi ősi határai közötti terület igen gyakran lehetett elöntött, ez jelentősen korlátozta az ottani területek beépítését és hasznosítását. A nedves időszakokban az árvíznek való kitettség Szeged első betelepülése óta nagymértékű lehetett.⁹⁰

---

⁸⁵ Uo., 70.

⁸⁶ KÁROLYI Zsigmond, *Adatok a szegedi árvíz történetéhez* = KÁROLYI Zsigmond (szerk.), *A szegedi árvíz 1879: Adalékok a Tisza-szabályozás történetéhez*, Vízügyi Történeti Füzetek 1, Budapest, Vízügyi Dokumentációs és Tájékoztató Iroda, 1969, 35–58, 38.

⁸⁷ LÁSZLÓFFY Woldemár, *Az árvíz hidrológiai szempontból* = *A szegedi árvíz...*, i. m., 19–33, 26,

⁸⁸ Uo., 29.

⁸⁹ DÉGEN Imre, *A szegedi árvíz – fordulópont a Tisza-völgy ármentesítésének történetében* = *A szegedi árvíz...*, i. m., 7–18, 11.

⁹⁰ SZALONTAI, i. m., 61, 67

Az árvíz utáni újjászületés a város fásítása szempontjából is cezúrát jelentett. Lechner Lajos, a rekonstrukció terveit készítő mérnök visszaemlékezésében erről is ír:

Az 1879-iki katasztrófa nem kímélte azt a csekély ültetvényt sem, mely bár gyéren, de még is föltalálható volt Szeged egyes pontjain. Az ültetvények hiánya – az árvíz eltakarodása után, a nagy terjedelmű városban szembeszökő volt; a rekonstrukció egyik feladata – a közegészség és szépészet szempontjából oly fontos kérdés – a befásítás önként jelentkezett és sürgős intézkedésre hívta a közfigyelmet.⁹¹

A város mítoszának a Szeged, sziget vagy szeglet, esetleg mindkettő etimológiai problémája fontos részét képezi. Ennek kapcsán Szalontai Csaba monográfiájában azokra a geomorfológiai sajátosságokra mutat rá, amelyek az árvízzel való együttélés, a vízbiztos helyek folyamatos keresése motivációit igazolják. Szeged és környéke környezetregészetét szemlélve ez a körülmény a letelepülés kezdete óta a táj történetéhez tartozott. Nem véletlen, hogy a közelmúltban feltárt avar temetők a vízbiztos, de vízhez közeli Maty-ér és a Tisza által közrefogott területen helyezkedtek el.⁹² A Szeged név és a sziget valamint a szeglet közös etimológiáját Szalontai álláspontja szerint magyarázhatja egy megfontolandó lehetőség. A Felsőváros vízparti része az erdélyi só kikötője. Itt a Tisza foka és a Sándor-réve kisebb szigetet alkot. Itt működhetett kikötő, a táj pedig egy olyan sziget képét mutatja, amit a kikötő utas kevésbé érzékelhetett, és szegletnek látta inkább.⁹³

Az árvíz utáni, Lechner Lajos nagyszabású terve alapján végrehajtott újjáépítés végképp meghatározta a város további fejlődését. A sugárutas szerkezet, amely a víz elleni védekezés és menekülés egyik pillére lett, még ha a védelmi folyosó akkor irreálisan nagynek is tűnt, a biztonság mellett azt is lehetővé tette, hogy a városnak egy évszázad múlva is van helye a körutakon kívüli terjeszkedésre, határai képlékeny változtatására.⁹⁴

---

⁹¹ LECHNER Lajos, *Szeged újjá építése*, A szerző saját kiadásában Budapesten megjelent 1891-ben megjelentetett kötet hasonmás kiadása tervlap-mellékletekkel, dr. MEGGYESI Tamás előszavával és dr. PÉTER László utószavával, Szeged, Csongrád Megyei Urbanisztikai Egyesület, 2000, 47.

⁹² SZALONTAI, *i. m.*, 172.

⁹³ *Uo.*, 115.

⁹⁴ FÁRI Irén, *The Rebuilding of Szeged in Photographs = Ringstraßen: Kulturwissenschaftliche Annäherungen...*, *i. m.*, 288–307, 302.

Bibliográfiai exkurzus

A szegedi árvíz kutatásának története egyidős a katasztrófa bekövetkezésének pillanatával. Az azóta eltelt 141 év számos sajtó-, művelődés-, technikatörténeti, környezetregészeti és településtörténeti eredményt hozott. A város lakói számára fontos téma alapos és gondos körüljárása ellenére azonban mindig akadhatnak olyan elemek, amelyek új adatokkal gazdagíthatják az árvízről folyó diskurzust.

A Szegedi Tudományegyetem Diplomamunka Repoitóriauma őriz egy 1947-ben védett doktori értekezést, Dumtsa Zsuzsanna *A szegedi árvíz és a magyar közvélemény: Az egykorú hírlapok alapján* című dolgozatát. Dumtsa disszertációját az egyetemi adatbázis MA-s szakdolgozatként sorolta be, az eredeti bekötött példány sem árul el sokkal többet a szövegről, születésének körülményeiről, témavezetőjéről, opponenséről.⁹⁵ A keveset, ami rekonstruálható, a szűkösen rendelkezésre álló intézménytörténeti adatokból kell összegereblyézni. Dumtsa védésére épp a politikai kurzusváltás sötét időszakában került sor. Az egyetem magyar tanzékét 1948-ig hivatalosan Sík Sándor vezette, ám ezt a néhány évet, a Baróti Dezső tanzékvezetővé választásáig tartó időszakot a káosz, a szervezetlenség jellemezte. Sík – olvasható az Ilia Mihály és Keserű Bálint által jegyzett tanzéktörténeti összefoglalóban – „1944 után már nem vett részt a munkában, s még az sem mindig világos, hogy kik helyettesítettek. Ez az ex lex állapot is hozzájárulhatott az iratok föltűnő hiányához.”⁹⁶ Mivel a hivatalos iratok egy része elveszett, Dumtsa doktorijának egyetemi könyvtárbéli téves besorolása is érthető hiba.

A disszertáció ráadásul, bár a téma egy viszonylag korai és alapos összefoglalása, nem szerepel a Bezeredy-Károlyi-féle árvízi bibliográfiában, az eleddig a témához kapcsolódó legteljesebb kataszterben sem.⁹⁷ Dumtsa tudományos életrajzáról az úgyszintén gyér adatok alapján anynyi igazolható, hogy 1942-ben érettségizett a Tömörkény Gimnázium jogelődjében, a leánygimnáziumban. A nyolcosztályos gimnázium ekkor

---

⁹⁵ DUMTSA Zsuzsanna, *A szegedi árvíz és a magyar közvélemény: Az egykorú hírlapok alapján*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 1947, <http://diploma.bibl.u-szeged.hu/54370/>

⁹⁶ ILIA Mihály–KESERŰ Bálint: *Magyar irodalomtörténet = A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene: 1921–1998*, Szeged, Felelős kiadó: Mészáros Rezső, 1999, 164–172, 166.

⁹⁷ BEZERÉDY István – KÁROLYI Zsigmond, *Bibliográfia = A szegedi árvíz..., i. m.*, 59–69.

maturált osztálya negyven fős volt, a dolgozat szerzője a nyolcadik volt a névsorban.⁹⁸ A hallgató egyetemi tanulmányainak kezdetétől, 1942-től szerepel az egyetemi évkönyvek bölcsészhallgatóinak névsorában, az intézmény 1946–47-es annalesében pedig ott van a megszerzett bölcsész-doktori fokozatáról szóló híradás.⁹⁹ A disszerens egyetemi pályafutásáról egy rövid sajtóhír Bartucz Lajos tollából származik. Bartucz a nyúlfarknyi életű Alföldi Tudományos Intézet első igazgatója, a tárgyalt időszakban a szegedi egyetem Antropológiai Tanszékének vezetője kutatási jelentésében ad hírt hallgatóiról is. Bartucz szövegéből még annyi tudható, hogy Dumtsa más néprajzi és helytörténeti érdeklődésű fiatal kutatókkal együtt részt vett a Somogyi Könyvtár anyagában lévő iratok szisztematikus átnézésében és az azokból elkészített, a szegedi nyomdák és nyomtatványok történetéhez kapcsolódó bibliográfia összeállításában.¹⁰⁰

Dumtsa doktori dolgozatáról az Alföldi Tudományos Intézet egyetlen megjelent évkönyvéből az is megtudható, hogy az intézet megjelenésre váró kötetei között szerepel a disszertációval azonos című, 10 ív terjedelműre tervezett kiadvány. Bár ezekből a munkákból többet ki is adtak, a továbbiakban ennek a doktorinak nincs nyoma, a kötetbeli publikálására talán az intézet korai megszűnése miatt nem volt, nem lehetett alkalom.¹⁰¹

A disszerens dolgozata, miközben gazdag gyűjtőmunkát mutató összefoglalás, nem rajzolja újra az árvízzel szembe fordított tudásunkat. Szerkezetében talán a leginkább Szabó László három kötetes könyvére emlékeztet, miközben természetesen a Mikszáth-féle *Szeged pusztulását*, Kulinyi Zsigmond *Szeged újkora* című összefoglalóját, a Reizner-féle *Szeged történetét* és Szabó idézett vállalkozását kivonatolja, forrásértéke elsősorban a folyóiratos anyag összerendezésében rejlik. A szemlézett lapok listája bőséges: a dolgozatban A Hon, a Budapest, az Egyetértés, az Ellenőr, a Független Hírlap, az Igazmondó, a Képes Néplap és Politikai Híradó, a Magyar Állam, a Magyar Hírlap, a Magyar Korona, a Nemzeti Hírlap, a Budapest és

---

⁹⁸ Dr. DIÓS József, *A szegedi Tömörkény István Gimnázium és Szakközépiskola jubileumi Évkönyve, 1897–1972*, szerk. KISS László, Szeged, Szerzői magánkiadás, 1972, 285.

⁹⁹ *A Szegedi Tudományegyetem Évkönyve az 1946/47. tanévről*, Szeged, A Szegedi Tudományegyetem Kiadása, 1948, 81.

¹⁰⁰ Dr. BARTUCZ Lajos, *Beköszöntő: Pár szó az alföldkutatókról*, Szeged, Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve, 1946, 1–16, 14.

¹⁰¹ *Az Alföldi Tudományos Intézet munkatársainak megjelenésre váró dolgozatai*, Szeged, Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve, 1946, 338.

a Nagyvilág, a Pester Lloyd, a Pesti Hírlap, a Pesti Napló, a Szegedi Napló, a Vasárnapi Ujság árvízzel kapcsolatos sajtóhírei olvashatók.¹⁰²

Az értekezés létezésének ténye igazolja, a modern Szeged születése emblemikus eseményének kutatástörténete a mai napig tartogathat még új momentumokat.

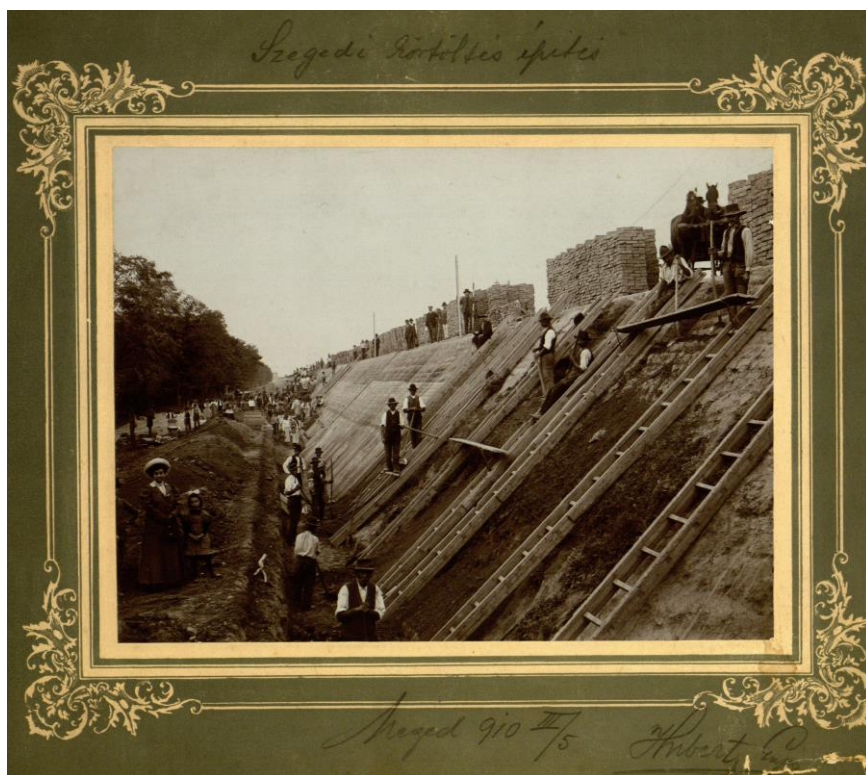

Letzter és Lauscher, Szegedi nagyárvíz, Széchenyi tér¹⁰³

---

¹⁰² DUMTSA, *i. m.*, 124.

¹⁰³ A dokumentumon: 9, 43, Neg.ltsz.: T.10427, részlete: T.23769, Letzter-Lauscher sorozat 50. A Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár tulajdona. A közlés feltételeiről ld. a 22. jegyzetet.

Plohn Illés, Szeged, a körtöltés építése¹⁰⁴

---

¹⁰⁴ PLOHN Illés, Szeged, a körtöltés építése, A dokumentumon: Szegedi körtöltés építés, Szeged 910 III/5, fehér keretelésű szürke kartonon dekoratív lombdíszszel. A Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár tulajdona. A közlés feltételeiről ld. a 22. jegyzetet.

INTER MEDIA

EGY „NYELVI ÁLARC” SZÜLETÉSE ÉS KITELJESÉDÉSE:
KAKAS MÁRTON, JÓKAI „HÁZI SZELLEME”¹

REZÜMÉ

Jókai Mór, a 19. századi magyar irodalom egyik legtermékenyebb és kétségkívül legsikeresebb prózaírója számos álnevet használt folyóiratközlései során. Ezek típusait vizsgálom, illetve különböztetem meg dolgozatomban a pszeudonimia nemzetközi és magyar szakirodalmára támaszkodva. Javarészt Gérard Genette, Brian McHale és Németh Zoltán kutatásait veszem alapul.

A Jókai által leggyakrabban alkalmazott, valamint legismertebb álnév a Kakas Márton volt, mely alak élclapfiguraként indult, majd az évek során és a különböző lapfelületekre vándorlása következtében a szerző alteregójává vált. Ennek az álnévnek a „születését” és fénykorát, beszédmódját és kedvelt témáit, különböző cikksorozatait, valamint utóéletét is nyomon lehet követni a század ismert sajtóorgánumaiban. Közéjük tartozik Kakas Márton első megjelenésének felülete, a Vasárnapi Ujság, a rövid életű Nagy Tükör, a Kakas Márton Albuma, majd e kettő utódja, a figura későbbi „otthona”, az Üstökös.

A fenti felsorolásból is világossá válik, hogy hatalmas mennyiségű Kakas Márton-szöveg létezik. Ez az egyik oka annak, hogy dolgozatomban elsősorban miért csak azokra az elbeszélésekre fókuszálok, amelyek az önéletrajzi céllal összeállított 1886–1887-es *Életemből* című kötetben szerepelnek. Ugyanakkor szándékomban állt azt a jelenséget is körüljárni, hogy miért kerülhettek álnéven megjelent írások egy ilyen tematikájú kötetbe, hogyan, milyen elkülönítési móddal helyezkednek el benne, illetve milyen interpretációs többletet nyújt a tárgyalt elbeszéléseknek, ha ebben a kötetben olvassuk, és nem folyóiratban.

KULCSSZAVAK: Jókai Mór, Kakas Márton, írói álnév, sajtótörténet, humor

---

¹ A tanulmány az OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében készült.

ABSTRACT

*Birth and Growth of a "Language Mask":
Kakas Márton, the "resident spirit" of Mór Jókai*

Mór Jókai, one of the most productive and definitely the most successful prose writer of 19th century Hungarian literature used many pseudonyms for his periodical publications. In my paper I examine and distinguish the types of these pseudonyms with the help of international and Hungarian literature on pseudonymia. I rely mostly on Gérard Genette's, Brian McHale's and Németh Zoltán's researches.

Jókai's most frequently used and most famous pseudonym was Kakas Márton, which started out as the name of a figure in a comic journal, but in time and with the „wandering” of the figure from one journal to another it became the writer's alterego. One can trace Kakas Márton's „birth”, his heydays, his manner of speech, his favourite subjects, his series of articles and his after-life in the popular periodicals of the era: Vasárnapi Ujság, in which Kakas Márton appeared for the first time, the short-lived Nagy Tükör, Kakas Márton Albuma, and the successor of these two, Ústökös – also the later „home” of the figure.

From merely listing these periodicals it already becomes clear that there is a vast amount of Kakas Márton texts. That is one of the reasons why I am studying only those which can be found in the autobiographical volume *Életemből* (published between 1886 and 1887). But it was also my intention to discover the reasons why these texts, published under a pseudonym, ended up in an autobiographical volume, how they are positioned in it, how does the writer separate them from the other texts, and what kind of new interpretations may result from reading them in this book instead of the press.

KEYWORDS: Jókai Mór, Kakas Márton, pseudonym, history of the printing press, humour

Jókai Mór hat évtizedes írói pályája során hosszabb-rövidebb ideig, különböző okokból több álnevet is használt. Először a Sajó álnevet kényszerült magára venni, amikor az abszolútizmus ideje alatt bujkálnia kellett a szabadságharcban betöltött szerepe miatt.² Ezen a néven közölte többek

---

² „Nevem ki volt törülve az irodalomból két évig. Jókai Mór nem létezett. De azért tollam nem nyugodott. Egy szerencsétlen emlékü folyóvíznek a nevét választottam magamnak írói álnévként »Sajó«. (Ezt a nevet csak kutyának szokták adni.)” JÓKAI MÓR, *Önéletírásom = A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története. Az előfizetők névsorával és a 100 kötet részletes tartalomjegyzékével,*

között a *Forradalmi és csataképeket* és az *Egy bujdosó naplóját*.³ De jól ismert még Tallérossy Zebulon, a később regényalakká alakult álnév-álszemélyisége, eredeti funkciója szerint élclapfigura, „a hosszúképű, nagyszakállú, kedélyesen furfangos felvidéki nemes”,⁴ aki Mindenváró Ádámmal leveleket írt, a képviselőházhoz pedig beszédeket intézett az Üstökösben, valamint a „politikus csizmadia”, aki először a Nagy Tükör, majd az Üstökös hasábjain „feleségének” adott válaszaiban fejtette ki sajátos álláspontjait a világról.⁵ Az élcirodalom „leghíresebb figuráját”⁶ azonban Kakas Márton néven teremtette meg Jókai 1856-ban.⁷ Miklóssy János fejteti ki, hogyan alakult át az évek során Kakas Márton: a Vasárnapi Ujságból az Üstökösbe való „átköltözése” után az élclapfiguraként induló tósgyökeres falusi úr Jókai alteregójává vált.⁸ Nemcsak ezen az álnéven írt szövegek mennyisége és esztétikai minősége figyelemre méltó, hanem azok életműben betöltött szerepe és az általuk teremtett beszédmód, valamint

---

valamint az összes írásainak bibliográfiájával, Budapest, Révai (Nemzeti Kiadás, 100), 1907, 142.

³ „El kellett kérnem a gazdám Sajó kutyája nevét és az ő neve alatt kellett megírnom három kötet munkámat, a mikhez pedig a legtöbb szimpátiával viseltem, a Csataképeket és a Bujdosó Naplóját. Ezeket mind a borsodi komondornak neve, Sajó név alatt írtam.” *Jókai Mór a saját írói pályájáról*, A Hon 1881. április 1., reggeli kiadás.

Érdeemes megfigyelni, hogy ebben a szövegben még azt írja, egy komondortól kölcsönözte a Sajó álnevet, a fentebb idézett, 1895-ös *Önéletírásom* című szövegben azonban úgy nyilatkozik, hogy egy folyóvíztől vette, és csak mellékesen említi meg, hogy ezt a nevet kutyáknak adják. Világosan látszik, az évek során hogyan változtak a szerző emlékei: a fő esemény, vagyis az álnév felvételének aktusa megmaradt, annak a körülményei azonban elhalványultak, bizonytalanná váltak.

⁴ MORLIN Adorján, *A magyar nyelvű élclapok első évtizedei*, Magyar Könyvszemle 1943/2, 394.

⁵ „Azt mondom, hogy ne zörögj azzal a sodrófával! Mikor arról akarok beszélni, hogy mit csinálnak most a talián országban. »Hogy te azt tudod? Szalámit meg macaronit.« Esztelen teremtés. Nem vagy rá érdemes, hogy hogy veled értekezsem; küld be az inast; majd annak elmondom. »Hallgatod [!] már.« Most már azért sem beszélek.” POLITIKUS CSIZMADIA, *Politikai körút gyalog*, Nagy Tükör, Pest, Heckenast Gusztáv, 1858, 2.

⁶ PÜSKI Anikó, *Jókai Mór jubileuma a Vasárnapi Ujság tükrében*, Limes 1995/4, 34.

⁷ „Kakas Márton szülőházája a Vasárnapi Újság. Itt tűnik fel 1856-ban rövidesen nagy népszerűsége jutó rovataiban.” – MIKLÓSSY János, *Jókai élclapjairól*, Irodalomtörténet 1983/4, 963.

⁸ Uo.

annak – magával a Kakas Márton névvel fémjelzett – továbböröklődése is vizsgálódásra érdemes.

Az álnévhasználat típusai

Az álnevek funkcióinak rendkívül széles és változatos a palettája, az ez alapján történő csoportosítással foglalkozott többek között Gérard Genette⁹ és Brian McHale¹⁰ – mindketten más-más szempontok alapján definiálták a típusokat. A pszeudonimia magyar irodalomban való megjelenését vizsgálta például Gulyás Pál,¹¹ Kálmán Béla,¹² legutóbb pedig Németh Zoltán foglalkozott a témával behatóbban.¹³ Megállapításaikat összegezve azt egyértelműen ki lehet jelteni, hogy minden szerző valamilyen cél érdekében veszi fel „nyelvi maszkját”: mindig egy adott szándék is rejtőzik az álarc mögött, nemcsak a szerző maga. Ennek a vizsgálata értelmezésfüggő: az elemző által feltételezett szerzői intenció

---

⁹ Gérard GENETTE, *A szerzői név*, Helikon 1992/3–4, 523–535.

¹⁰ Brian MCHALE, *A Poet May Not Exist = The Faces of Anonymity. Anonymous and Pseudonymous Publication from the Sixteenth to the Twentieth Century*, szerk. Robert J. GRIFFIN, New York, Palgrave Macmillan, 2013, 233–252.

¹¹ Ő alkotta meg a *Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei* című könyvet, amelynek előzménye többek között Porzolt Kálmán *Magyar írói álnevek* című munkája – ez azonban mára már erősen elavult. A *Pallas Nagy Lexikona* Pozsolt Kálmán adatait használta fel. Székely Dávid *Magyar írók álneveiről* című könyvéről Gulyás Pál igen elmarasztalóan nyilatkozik: „Sem forrásokra nem hivatkozik, sem az álnevek használatának időpontját, sem pedig leőhelyét nem adja meg s így tekintettel a meglehetősen gyakori homonym álnevekre, feloldásainak gyakorlati alkalmazása nem mindig könnyű, sokszor pedig egyenest lehetetlen.” (GULYÁS Pál, *Az írói álnevekről*, Irodalomtörténet 1941/4, 11.)

¹² KÁLMÁN Béla, *Az álnév*, Alföld 1962/1, 141–145.

¹³ Németh Zoltán pszeudonimia témájában íródott önálló könyve (NÉMETH Zoltán, *Álnév és maszk*, Eger, EFK Líceum Kiadó, 2013) mellett számos tanulmányt és cikket publikált a kérdéskörben: Uő., *Szerzői név és maszk a magyar posztmodern irodalomban*, Alföld 2009/9, 78–84.; Uő., *Maszkok. Álnév és néotelenség az irodalomban*, Palócföld 2013/4, 42–55.; Uő., *Név, álnév, hatalom = A nevek szemiotikája*, szerk. BAUKO János–BENYOVSZKY Krisztián, Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 2014.; Uő., *Az álnév mint álnév*, Irodalmi Szemle 2014/8, 12–25.

soha nem lesz biztos tény, így az szükségszerűen problematikus,¹⁴ ugyanakkor mutatja, hogy az álnév megléte olvasói aktivitást igényel¹⁵ – már amennyiben az olvasó kíváncsi a „valódi szerzőre”. Ennek a kíváncsiságnak és felfedésre való hajlamnak az irányítása is tartozhat a(z) álnevet viselő) szerző hatalma alá: Brian McHale elkülönítése alapján¹⁶ létezik olyan álnévviselés, ahol a szerzőnek soha nem áll(t) szándékában felfedni valódi nevét, így az olvasó sem feltétlenül várja a szövegek szerzőjétől jogilag hiteles, anyakönyvezett nevének leleplezését („valódi hamisítás” [genuine-hoax]). Azonban számos olyan álnév-viselési gyakorlatot ismerünk, ahol a szerzőnek kifejezett célja, hogy a „hamisításra” az általa ítélt legmegfelelőbb időpontban fény derüljön: ez tehát egy jól átgondolt, tudatos marketinggel felépített, a titok és a beteljesedés ígéretével játszó¹⁷ „rosszindulatú átverés” [trap-hoax]. Ez utóbbi esetben a szerző tudatosan, „professzionálisan” ösztönzi kíváncsiságra olvasóit, vagyis szándékában áll irányítani szövegeinek befogadását.¹⁸ A McHale szerinti megkülönböztetés harmadik álnév-viselési típusa a „játékos hamisítás” [mock-hoax], amely leggyakrabban ideiglenes, tehát az adott szerző csak egy adott életszakaszában vagy bizonyos helyzetekben használja ezt az álnevet, és nem célja a „nagy leleplez(őd)és”. Az álnév használatának oka ebben az esetben elsősorban esztétikai, a szöveg értelmezéséhez szorosan hozzátartozó elem. E típusba sorolható Jókai legismertebb álneve, a Ka-

---

¹⁴ Vö. „A szemantikai és poétikai szerepű jelentésképző eljárások esetében a szöveg és a kötet két szinten válik olvashatóvá: a szerzői szándék mentén és attól függetlenül. A szerzői szándék értelmezése természetesen csak az egyik lehetséges olvasat, de mindenképpen legitim olvasat, különösen, ha a jelentésképző akarat explicit módon, az előszóban, lábjegyzetben vagy más módon deklaráltan is megjelenik.” HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Az intencionáltság szintjei a szerzői és kiadói kötetekben = A látható könyv. Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből*, szerk. HÁSZ-FEHÉR Katalin, Szeged, Tiszatáj, 58.

¹⁵ „[...] a név és az álnév közötti különbség az álnév alá vont alkotások megkomponálásba rejtett szerzői szándék visszakeresésének vágyát is megjeleníti, és ezáltal az olvasói aktivitás egyik kiváltójává válik.” NÉMETH, *Az álnév mint álnév*, 13.

¹⁶ MCHALE, *i. m.*, 236.

¹⁷ NÉMETH, *i. m.*, 24.

¹⁸ Vö. „Spiegelmann Laura és blogja, Centauri és honlapja, Petrence Sándor és mások az új média eszközeivel, illetve rendkívül tudatos marketinggel hozták létre önmagukat – megosztva az álnévvel kapcsolatos híreket, kötetekről szóló kritikákat, illetve Petrence Sándor esetében magára az álnév lelepleződésére is felhívva a figyelmet.” NÉMETH, *uo.*

kas Márton is. Michel Foucault a *Mi a szerző?* című esszéjében mutat rá arra, hogy egy adott kultúrában a szerzői név nem csupán tiszta és egyszerű referencia, hanem bizonyos szempontból a leírás megfelelője, amit meghatározott státus illet meg.¹⁹ Jókai szerzői nevétől, státusától és az általa megteremtett diskurzustól alapjaiban különbözik a Kakas Márton-diskurzus, annak stílusa és befogadási módja, létrejöttének egyik oka tehát éppen az, hogy a két diskurzusra két külön szövegüniverzumként lehessen tekinteni.

Mielőtt rátérnék a konkrét szövegek elemzésére, érdemesnek tartom Jókai álnévhasználatait az alapján is jellemezni, hogy Genette és Németh Zoltán milyen szempontok szerint vizsgálják az eltérő típusokat. A francia teoretikus elkülönít „egyszerű pszeudonimitást”, mint ami Molière-re (eredeti neve: Jean-Baptiste Poquelin) vagy Stendhalra (eredeti neve: Marie-Henri Beyle) jellemző.²⁰ Ez végül kétnevűségbe, „dionimitásba” torkollik (amely a „polionimitás” legegyszerűbb formája, hiszen csak két nevet használ a szerző). Ezzel szembeállítható a „polipszeudonimitás”: amikor a szerző több különböző álnéven publikál. Valamint létezik még „valódi polipszeudonimitás” is, amikor „egy író *csak* különféle álneveken jelenik meg”,²¹ eredeti, anyakönyvezett nevén soha nem publikál. Nehéz lenne egyértelműen megállapítani, hogy Jókai melyik kategóriába tartozik: első megközelítésre biztosan azt állítanánk, az egyszerű „polipszeudonimitás” jellemző rá, hiszen eredeti nevén is publikált, nem csak álnevein. Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy Jókai születési neve Jókay Móric. Márpedig „álnév minden olyan név, amely egészében vagy *egy részében* eltér a szerző törvényes polgári nevétől, továbbá minden olyan szó, betűcsoport vagy jelvény, melyet a szerzők polgári vezeték- és keresztnévük helyett írásaik jelzésére felhasználnak. A szó legtágabb értelmében tehát már akkor is álnévvel van dolgunk, amikor a szerző vezetékneve helyett nemesi előnevét (...) vagy vezetéknevét nem jogosított régies formában (...) vagy pedig *önkéntesen választott keresztnév*

---

¹⁹ „A szerzői név a szövegek között is kapcsolatot létesít [...] az a diskurzus, amely egy szerző nevét viseli, amelyről elmondhatjuk, hogy »ez és ez írta«, »ez a valaki a szerzője«, nem csupán közönséges és közömbös, elszálló, elfogyasztható és elfelejthető szavakból áll – olyan beszéd ez, amelyet egy adott kultúrában meghatározott befogadási mód, meghatározott státus illet meg.” Michel FOUCAULT, *Mi a szerző?* = Uő., *Nyelv a végtelenhez*, Debrecen, Latin betűk, 1999, 29–30.

²⁰ GENETTE, *i. m.*, 529–535.

²¹ Uő., 533. [Kiemelés tőlem – K. A. K.]

kíséretében (...) használja.”²² Az idézett Gulyás Pál-megállapítással ellentétben Jókai nem régiesítette, „nemesítette” vezetéknevét, éppen ellenkezőleg: a nemesi „y”-t hagyta el a forradalom során, hogy ezzel a nyilvános aktussal is kifejezze politikai nézeteit, valamint a Móric keresztnevet rövidítette Mórra. Így tehát, ha teljes szigorúsággal nézzük Jókai Mór névhasználatait, „valódi polipszeudonimitást” figyelhetünk meg – eltekintve attól a néhány novellától és verstől, amelyet pályakezdőként még Jókay néven közölt. A Társalkodó című folyóiratban ráadásul félre is szedték keresztnevének kezdőbetűjét, Jókay M. helyett így közölték fiatalkori versét: „Révkomáromban egy szegény tébolyodottra, ki házrul házra járva teng, következő verseket irt egy ugyan ottani 9 esztendősi fiúcska (Jókay N.).”²³ Genette azt is kiemeli, hogy „a különféle aláírásokat lehet egyidejűleg (vagy pontosabban, váltogatva) használni”:²⁴ ez figyelhető meg a Nagy Tükör, a Kakas Márton albuma, majd ezek utódja, az Üstökös, illetve a Vasárnapi Ujság hasábjain, amikor felváltva alkalmazza a Kakas Márton, a Tallérossy Zebulon és ezeknél ritkábban a „politikus csizmadia” álneveket.

Németh Zoltán *Az álnév mint álnév* című tanulmányában a pszeudonímia jelenségének Genette-étől eltérő szempontú megkülönböztetését olvashatjuk. Nála a két leggyakoribb eset a „kényszerű álnevek”, amelyek a szerző akarata ellenére jöttek létre (mint amilyen a Sajó álnév, amely egy hátrányos helyzetből adódóan alakult ki, de ilyen kényszerű helyzetek még: álnév mint a politikai hatalmi erőszak eredménye; álnév mint a szellemírás, más néven a „ghost-writing” vagy az „irodalmi néger” jelenségének következménye²⁵; álnév mint a kisebbségi helyzet kö-

---

²² GULYÁS Pál, *i. m.*, 153. [Kiemelés tőlem – K. A. K.]

²³ Társalkodó 1834. július 6., 288.

²⁴ GENETTE, *i. m.*, uo.

²⁵ Ennek egy formáját maga Jókai is megírta az *Egy ember, aki mindent tud* című kisregényében: Rengeteghy Ottó gróf „irodalmi néger” fogad magának, hogy világkörüli utazásait megszövegezze és egy albumban kiadja. Az újságíró, Bojtorján teljesíti is a felkérést, azonban a kritika hamar felfedezi, hogy az albumot nem a gróf írta, akinek a neve alatt megjelent, hanem az újságíró. Arra azonban már nem derítenek fényt, hogy a gróf szellemírót fogadott magának, és valóban saját élményei szerepelnek a könyvben, hanem egyszerűen eltörlik a föld színéről Rengeteghy személyét – mintha soha nem is utazott, soha nem is létezett volna. Ezáltal Jókai azt ábrázolja, szerinte hogyan gondolkodott az akkori kritika: az álnevet le kell leplezni, és meg kell nevezni a valódi szerzőt ahhoz, hogy teljességében lehessen interpretálni a szöveget. Ebben az olvasatban még nagyobb jelentőséget nyer, hogy ő előszeretettel használta különbö-

vetkezménye; álnév mint nemi kényszer; álnév mint társadalmi bizonytalanság; álnév mint szerkesztői döntés²⁶), illetve a „szerző aktív közreműködésével létrejött álnevek”.²⁷ Brian McHale csak azokat a helyzeteket vizsgálja, amelyek a Németh-szerinti második típuson belül találhatóak. A három fent említett „nyelvi maszk” viselése tehát így írható le a legpontosabban: a szerző aktív közreműködésével létrejött polipszeudonim-álnevek, amelyek „játékos hamisítások”, vagyis esztétikai céllal megalkotott, értelmezésre szoruló, olvasó aktivitást igénylő paratextusok.

Kakas Márton-szövegek

A szövegtörzset, amelyet elemzés alá vonok, 23 elbeszélésből áll:²⁸ azokból a Kakas Márton-szövegekből, amelyek az *Életemből*²⁹ című kötetben olvashatók. Azért választottam ki éppen ezeket a novellákat, mert korábbi kutatásom során Jókai Mór önreprezentációs munkásságával foglalkoztam, amelynek ha nem is a legjelentősebb, de leginkább reprezentatív részét az *Életemből* című elbeszéléskötet szövegei teszik ki. Ennek a kötetnek nemcsak a címe, de a tartalma és az összetétele is azt mutatja, hogy

---

zó álneveit. Vö. HANSÁGI Ágnes, *A magyar Bouvard és Pécuchet. Egy ember, aki mindent tud? = „...Író leszek, semmi más...”*. Irodalmi élet, irodalmiság és öntükröző eljárások a Jókai-szövegekben, szerk. HANSÁGI Ágnes–HERMANN Zoltán, Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2015 (Tempevölgy Könyvek 19), 217–219.

²⁶ NÉMETH, *Az álnév mint álnév*, 14.

²⁷ *Uo.*, 19.

²⁸ Cím szerint: *Népszokások a magyar színészek országából; Amíg a termő rügyből körte lesz; Tekintetes koldusné asszonyság; Minta színbírálat vagy „ez az út a halhatatlanságra”; Kiliameron; Mikor ebédre hívsz valakit, megmondd, hogy hová?; Melyik hát a jobbik?; Ellentétek; Ez előtt; A koldus veréb; Töredelmes vallomás; Ki hát az a Kakas Márton?; Kakas Márton arcképcsarnoka; Kakas Márton levele saját magához; Liszt Ferenc hangversenye; Boka Károly hegedűje; A prenumeráció különféle stádiumai; Egy fiatal naptárszerkesztőhöz; Kakas Márton a pokolban; Kakas Márton a műtárlatban; Az örök béke! vagy miket fogunk olvasni az európai hírlapokban 1959-ben a midőn száz esztendeig nem volt már háború; A száműzött „Z”; Kakas Márton válogatott levelei a Vasárnapi Újság szerkesztőségéhez.*

²⁹ JÓKAI Mór, *Életemből. Igaz történetek. Örök emlékek. Humor. Utleírás*, 3 köt., Budapest, Ráth, 1886–1887; további kiadásai: Ráth, 1893, Révai, 1898, Révai, 1904, Révai, 1907, Révai, 1911, Révai, 1932, Unikornis, 1997, Mercator Stúdió, 2006. A novellákra való hivatkozáskor a második, 1898-as kötetet vettem igénybe.

önéletrírói szándékkal válogatta bele a novellákat Jókai. Két elbeszélés kivételével az összes Kakas Márton-szöveg a kötet *Humor* ciklusában szerepel, ezáltal egy szerzői (illetve szerkesztői, kiadói) instrukció is vezeti az olvasót az interpretációban: az előző ciklusokhoz viszonyítva ugyanis nem akarja azt a látszatot kelteni, hogy referenciális vagy autobiografikus elbeszélések vannak benne, a hangsúly itt egyértelműen és szinte kizárólag a humorra helyeződik át. Az *Életemből* első ciklusa cím nélküli, azonban abban található a legnagyobb arányban autobiografikus, referencialitáson alapuló szöveg. A következő két ciklus címe *Igaz történetek* és *Örök emlékek*. Az előbbi kategóriában paradox módon épphogy a legtöbb fikciós elbeszélés szerepel (amelyeknek ezzel a cikluscímmel valóságillúziót kölcsönöz), míg az utóbbiban főleg visszaemlékezések, tudósítások, portrék, illetve nekrológok kapnak helyet.

Nem tartom meglepőnek, sőt egyenesen indokoltnak látom azt, hogy Jókai egy *Humor* ciklust is kialakított az önéletrírói szándékkal létrehozott könyvében, figyelembe véve többek között, hogy *A magyar néphumorról* című akadémiai székfoglaló beszédében a népdalokkal egyenértékű művészi teljesítménynek ítéli a népi adomákat,³⁰ valamint ugyanebben a szövegben írja, hogy saját bevallása szerint az adomagyűjtést tartja pályája egyik legnagyobb érdemének. Már „kecskeméti diák korában saját rajzaival illusztrált humorisztikus folyóiratot ad[ott] ki,”³¹ és Jókai volt az, aki az első hosszú évekig működő illusztrált élclapot, az *Üstököst* megalapította. Ennek a ciklusnak a tartalma véleményem szerint ugyanúgy jellemzi életét és világszemléletét, mint a referencialitáson alapuló szövegek, a közelmúltról való tudósításokkal és emlékiratokkal teli blokkok. Ugyanakkor a kötet összeállításakor a sokszínűség és a változatosság elvét is követte, mint oly sok más novelláskötetében – ahogyan például a *Dekameronnál*, amelyről Szajbély Mihály állapította meg, hogy nem beszélhetünk ugyan kerettörténetről, mint az eredeti Boccaccio-műnél, amelytől a címet kölcsönözte Jókai, de „jellegük szerint csoportosította novelláit (...). Az olvasók számára így mindjárt világossá válhatott, hogy

---

³⁰ „Érezte már a Kisfaludy-társaság a nép teremtő lelkének fontosságát irodalmunkra nézve, a midőn elrendelék, hogy a hazában divatozó népdalok összegyűjtessenek. [...] Hasonló fontossággal bírnak ránk nézve a népi adomái. Semmi népleírás oly jól nem rajzolja egy nemzet életét, jellemét, uralkodó eszméit, mint a hogy képes az önmagát rajzolni – adomáiban.” JÓKAI MÓR, *A magyar néphumorról* = *Uő, Életemből. Igaz történetek. Örök emlékek. Humor. Utleírás.*, 1., Budapest, Révai, 1898 (*Összes Művei* 46), 321.

³¹ MIKLÓSSY, *i. m.*, 957.

mennyire sokrétű és változatos gyűjteménynek juthatnak birtokába.”³² A jellegük szerint való csoportosítás, vagyis a ciklusokba rendezés teszi egyértelművé az olvasók számára az *Életemből* befogadása során is, hogy az egyes szövegekhez milyen olvasási kódot működtessenek.

Az első Kakas Márton-szöveg (*Népszokások a magyar színészek országából*), amely az *Életemből* című kötetben olvasható, eltér a többitől. Nemcsak abban, hogy nem a *Humor* ciklusban szerepel, hanem abban is, hogy semmi jel nem utal arra, hogy Kakas Márton-szövegnek íródott volna. Ami nem meglepő, hiszen a *Népszokások...* eredetileg Jókai Mór név alatt jelent meg a Vasárnapi Ujságban,³³ ráadásul nem is a Tárház című rovatban, amelyben a *Kakas Márton a színházban* című kolumna működött éveken keresztül, és amelynek egy szövege ebben a számban is megtalálható Öreg Kakas Márton aláírással.³⁴ A novella csak két évvel később, 1860-ban került be a *Kakas Márton tolltarajába*, egy kizárólag Kakas Márton-szövegekből álló válogatásba, amely aztán az utóéletét, későbbi olvasatát is megpecsételte. (Hasonló sorsra jutott *A koldus veréb*³⁵ című elbeszélés is, amely szintén Jókai Mór néven jelent meg, és csak később, tematikus kötetbe kerülése után interpretálódott Kakas Márton-szöveggént.) A *Népszokások...* műfaja nem adoma vagy tárcanovella, mint sok más Kakas Márton-szövege, a hangvétele sem kifejezetten satirikus, sokkal inkább egy meghatározó társadalmi kör, a színházi világ (vagy ahogyan az elbeszélő nevezi, egy „kis republika”³⁶) belső struktúráját vázolja fel benne Jókai, végül pedig szembeállítja az irodalmi körrel, ahol „élünk, mint a széthullott kéve, kiki önmagának; három ember nem jön össze, a ki egymásnak, igaz barátja volna, s ha kiki önmagát nem szeretné nagyon, elmondhatná, hogy senki sem szereti. Mi nem szeretjük azt, a kinek jó dolga van köztünk; elfeledjük azt, a kinek rosszul megy a sorsa; a kisebb gyűlöli az erősebbet, a nagyobb megveti a gyöngét, építi a chinai falat minden osztály maga körül, s nem bocsát magához és nem közeledik; még az elhunyt dicsőbb pályatársak magasztalásában is kevesebb a hol-

---

³² SZAJBÉLY Mihály, *Lám megmondtam: perverzión. Csáth-olvasmányok Jókai Dekameronjában*, Tiszatáj 2014/5, 130.

³³ JÓKAI Mór, *Népszokások a magyar színészek országából*, Vasárnapi Ujság 1857. május 3., 146.

³⁴ ÖREG KAKAS MÁRTON, *Kakas Márton a színházban*, Vasárnapi Ujság 1857. május 3., 150.

³⁵ JÓKAI Mór, *A koldus veréb*, Vasárnapi Ujság 1856. február 3., 42.

³⁶ JÓKAI Mór, *Népszokások a magyar színészek országából = Életemből* 1., 112.

tak iránti kegyelet, mint az élőknek tett szemrehányás.”³⁷ Leginkább egy író társakhoz szóló „kiáltványnak” lehetne nevezni a szöveget, amely kifejezi szerzőjének vágyát az iránt, hogyan kellene az irodalmi körben egymással bánni, és a színészi világgal példázza, mi lenne az összefogás módja.

A 23 szöveg közül filológiai és narratológiai szempontból legizgalmasabb a *Ki hát az a Kakas Márton?* című elbeszélés, amely 1860-ban jelent meg először az *Üstökös* című folyóiratban három részletben³⁸ – ekkor azonban a Kakas Márton-álnév már négy éve létezett. Vagyis nem az élc-lapfigura megteremtése után rögtön keletkezett ez a szöveg, amelynek már a címe is előrevetíti „leleplező” tematikáját. A novella kiindulópontja ugyanis éppen az, hogy a felháborodott és évek óta tájékozatlan olvasóközönségnek – amely már roppant kíváncsi,³⁹ ki az a Kakas Márton és miért nem jelenik meg sehol személyesen, miért nem lehet őt felelősségre vonni – kezdi el Jókai mint szerkesztő annak a történetét elbeszélni, hogyan teremtődött meg⁴⁰ „házi szelleme”, akinek ő a „principálisává” vált. Fontos megjegyezni tehát, hogy nem olyan Kakas Márton-szöveg ez – ellentétben a többi általam tárgyalt írással –, ahol álnéven a szerző őt használja szócsoféként, ahol ő a narrátor, hanem amelyben elbeszéli, leleplezi végre, hogyan és miért keletkezett ez a karakter. 1858-ban egyszer már írt egy hasonló „leleplező”-szöveget, amelynek egy részlete így szól:

Azon tisztelt többek nevében hozzám intézett felszólítására, hogy mondanám meg voltaképpen: ki légyen az a Kakas Márton? ezen őszinte és kimerítő felvilágosítással szolgálhatok kegyednek: Kakas Mártont én igen jól ismerem és nagyon régóta: én magam tartottam őt a keresztvízre 1855-ben, június 3-án, a mikor született. Csodagyerek volt, mert szakállal és fogakkal jött a világra s születése első órájában már nekem kritikát írt a Vasárnapi Ujságba. Azóta is

---

³⁷ Uo., 115.

³⁸ JÓKAI MÓR, *Ki hát az a Kakas Márton?*, *Üstökös* 1860. január 21–február 4.

³⁹ Vö. „Jókai sokáig titkolván, hogy Kakas Márton álarc alatt ő maga rejtőzik, e néven közrebocsátott írásai már régen közkedveltek voltak, amikor szerzőjük kilétét a nagy közönség még mindig nem ismerte.” MORLIN Adorján, *i. m.*, 392.

⁴⁰ Vö. „...minden maszk megteremtése a szüléssel és a születéssel kapcsolatos: mintegy szűznemzéssel jön létre önmagából egy másik identitás. A világra segített maszk elválik teremtőjétől, s a megkettőződött identitás viszonyrendszerét hozza létre. Vagyis az identitás hasadtsága a maszk identitásának szerkesztésévé válik, belekomponálódik a róla való tudásba.” NÉMETH, *Maszkok. Álnév és névtelenség az irodalomban*, 42.

én neveltem és tápláltam s még most is házamnál tartom, s minden falatomat megosztom vele; s mikor magam kifáradok, akkor őt ültetem le, hogy dolgozzék tovább helyettem, a mi reám nézve nagy kényelem és könnyebbség.⁴¹

A teremtés részleteibe, amelyet itt csak tényként közöl a szerző, a *Ki hát az a Kakas Márton?* című elbeszélésben avatja be az olvasókat. Ez az elbeszélés ugyanakkor jó példája az általam tárgyalt írásokban többször is megfigyelhető jelenségnek, a „fikció önfeltárásának”: amikor egy szöveg hely a szerző által előzőleg teremtett valóságillúziót eltörli, visszavonja.⁴² Az 1858-as szövegben ugyanis az 1855-ös dátumot jelöli meg az élc-lapfigura keletkezésének, azonban pontosan tudjuk, hogy Kakas Márton első megjelenése a Vasárnapi Ujság felületén volt 1856-ban.⁴³

A narrátor a valóságillúzió megteremtése érdekében úgy igyekszik bemutatni Kakas Mártont, mint egy valóban létező személyt, aki a kiadóval szerződést köt,⁴⁴ aki a Nagy Tükör és az Üstökös tervét kieszeli,⁴⁵ valamint aki állítólag „apjának egyetlen fia, s ő keres az egész háznépre”⁴⁶ – amivel azt igyekszik elhitetni, hogy Kakas Márton egy családdal rendelkező személy:⁴⁷ olyan szerzőtárs, akire a „legnagyobb ostobaságokat”, amik az Üstökösben megjelentek, ráfoghatja. Ugyanakkor fantasztikus elemekkel ruházza fel a figurát:

---

⁴¹ JÓKAI Mór, *Szerkesztői sub rosa*, Üstökös 1858. november 13., 104.

⁴² Vö. Wolfgang ISER, *A fiktív és az imaginárius*, Budapest, Osiris, 2001. Vö. HANSAGI Ágnes, *Tárca – regény – nyilvánosság. Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei*, Budapest, Ráció, 2014, 141–142.

⁴³ MIKLÓSSY, *i. m.*, 963.

⁴⁴ „A harmadik színbírálát után Kakas Mártont szerződteté Heckenast barátom ezerkétszáz forint fizetésre.” JÓKAI Mór, *Ki hát az a Kakas Márton? = Életemből* 1., 432.

⁴⁵ „Egy óra alatt a spiritus familiáris készen volt a Nagy Tükör tervével.” *Uo.*, 433.; „– Próbáljunk újságot kiadni. [...] ez olyan lap lesz, a minek nem árt meg sem az árvíz, sem a jég, sem a diplomácia. Ez humorisztikus lap lesz. [...] A legnagyobb ostobaságokat én írom alá: neked semmi bajod vele.” *Uo.*, 433–434.

⁴⁶ *Uo.*, 435.

⁴⁷ Ezt korábban, 1859-es *Kakas Márton a pokolban* című szövegében is meglegette: „Azt álmodtam, hogy a pokolban voltam. Ott még nem jártam soha. »Jaj, Márton bácsi, mondja el milyen az a pokol?« (hallom hogy kiált felém mindenfelől az én sok apró gyermekem, akiket mesével tartok már – nem tudom – mióta?)” JÓKAI Mór, *Kakas Márton a pokolban = Életemből* 1., 345. – ugyanakkor „apró gyermekeit” olvasóközönségének is értelmezhetjük.

...a tinta beleszáradt a tollamba megint. A kalamárisomba akarom mártani, s íme különös meglepetésemre a tintatartóm tetején egy kis furcsa figurát látok ülni, a ki nem tartozott íróasztalom gnómjai közé. Egy *arasznyi emberke*, finom mókusprémes mentében, sarkantus csizmákkal a lábán, s *piros kakastaréjos fejjel*...⁴⁸

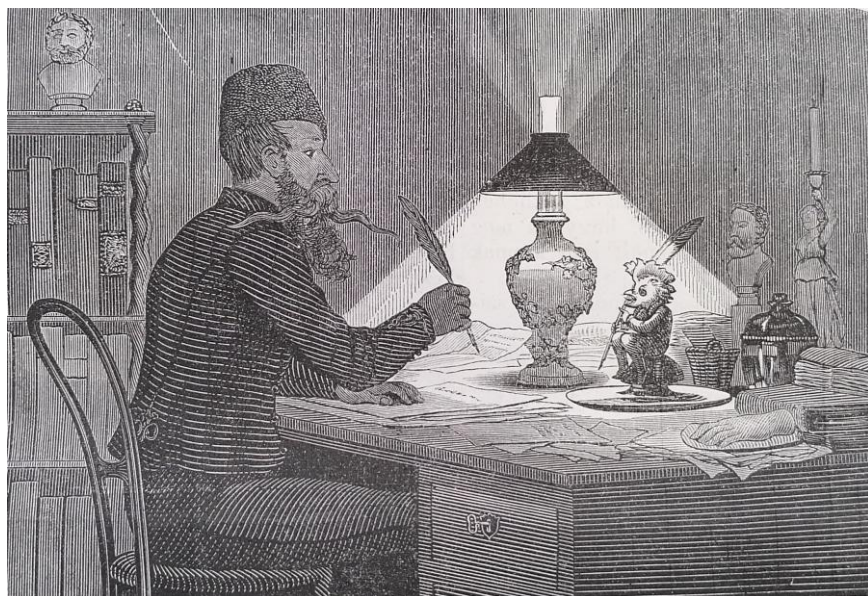
Ez a leírás az első és a későbbi illusztrációkban is mérvadóvá válik. A fantasztikus elemek jelenlétével támasztható alá leginkább az a megállapítás, hogy Jókai nem „rosszindulatú átveréssel” [trap-hoax] él, hanem „játékos átverést” [mock-hoax] működtet Kakas Márton szövegeiben, ezzel párhuzamosan pedig fontos jele mindez a „fikció önfeltárásának” is. Látszólag ugyanis egy olyan személyiséget teremt meg, akinek munkája és családja van, ugyanakkor külalakjának jellemzésével, az illusztrációs melléklettel és bizonyos „elszólásaival” egyértelművé válik, hogy az apró, taréjos karakter csupán egy adott célra létrehozott alteregó, álnév. Ilyen „elszólás” például, amikor arról beszél, hogy saját halálakor Kakas Mártont is magával viszi, addig azonban ott lesz mellette mint szerzőtársa,⁴⁹ illetve a következő mondat: „Egyébiránt ha személyesen kíván vele kegyed találkozni, az egy kissé bajos lesz, mert ő szobámat soha el nem hagyja; én pedig mindég egyedül vagyok.”⁵⁰

---

⁴⁸ JÓKAI Mór, *Ki hát az a Kakas Márton? = Életemből* 1., 430. [Kiemelés tőlem – K. A. K.]

⁴⁹ „Aztán még egyszer alázatosan engedelmet kérek, hogy a világon vagyok, majd egyszer ezt a hibámat is megjavítom, s akkor Kakas Mártont is elviszem magammal” *Uo.*, 435.

⁵⁰ JÓKAI Mór, *Szerkesztői sub rosa*, Üstökös 1858. november 13., 104.

A szöveg első megjelenésekor ez az illusztráció szerepelt az *Üstökösben*.⁵¹

A *Ki hát az a Kakas Márton?* című elbeszélést olvasva könnyen eszünkbe juthat Esti Kornél, főleg a novelláskötet első fejezete, amelyben megismerjük a karaktert: Kosztolányi elbeszélőjét ugyanúgy bajba sodorja és „elkomolytalanítja” jelenlétével Esti,⁵² mint Jókai elbeszélőjét Kakas Márton.⁵³ Még számos feltűnő hasonlóságot fel lehet fedezni a két karakter

---

⁵¹ *Üstökös* 1860. január 21., 19.

⁵² „Állandóan kisebb-nagyobb botrányokba kevert.”; „Az ilyen diákcsínyek hajdan szórakoztattak. Most, férfikorom kezdetén, inkább bosszantottak. Attól tartottam, hogy esetleg veszélyeztetik az én komolyságom is.”; „Fizettem érte. Sokat fizettem. Nemcsak pénzt. Becsületemmel is fizettem. Görbe szemmel néztek rám mindenütt.” KOSZTOLÁNYI Dezső, *Esti Kornél* (1933), kiad. TÓTH-CZIFRA Júlia-VERES András, Pozsony, Kalligram, 2011 (Kosztolányi Dezső Összes Művei), 9, 10, 20.

⁵³ „Jó idő óta, hol levélben, hol galléromnál ragadva, kérdezgetnek itt is amott is, hogy bizonyos Kakas Márton kilétéről és hollaktáról adnék tudósítást.”; „nekem csak az a dolgom volt, hogy a nyugtákat aláírjam s a pénzt elköltszem, és naponként két órát vegyek Keresztessynél a karddal való verekedésnek mesterségéből, mert a jámbor lidércz legalább ötven embert élet-halálra ellemen lázított ez ideig.” „Vettem észre, hogy régibb tudós barátaim nem akar-

között, például, hogy Kosztolányi elbeszélője lényegében ugyanúgy Esti korrekora,⁵⁴ mint Jókai elbeszélője Kakas Mártoné;⁵⁵ valamint hogy Estit is pont olyan dühödten keresik olykor,⁵⁶ mint Kakas Mártont ebben az elbeszélésben.⁵⁷ Ugyanakkor nem lehet a két alteregót szorosán egymás mellett kezelni, hiszen Kakas Mártonnak „piaci” haszna, szerepe van: Jókai, a szerző-újságíró arra használja ezt az álnevet, hogy bizonyos aktuális témákról olyan modalitásban írhasson, ami saját nevének diskurzusába nem férnének bele – Esti Kornél elsősorban azonban irodalmi karakter.

A legtöbb általam tárgyalt elbeszélésben a narrátor minden kétséget kizáróan Kakas Mártonként jelöli meg önmagát. Azonban nemcsak a szövegben olvasható önmegjelölés,⁵⁸ az adott hetilapban való térbeli elhelyezkedés – a Vasárnapi Ujságban és az Üstökösben is rendszerint saját cikksorozataiban volt olvasható tőle szöveg⁵⁹ – és az aláírás paratextusá-

---

nak rám ismerni, kiknek derogál ez a kompánia.” JÓKAI MÓR, *Ki hát az a Kakas Márton? = Életemből 1.*, 428–443.

⁵⁴ „– Az a baj – panaszkodott –, hogy unom, kimondhatatlanul unom a betűket és a mondatokat. Az ember irkál-firkál, s végül azt látja, hogy mindig ugyanazok a szavak ismétlődnek. Csupa: nem, de, hogy, inkább, azért. Ez őrjítő. – Ezt én majd elintézem. Elég, ha beszélsz.” KOSZTOLÁNYI, *i. m.*, 27.

⁵⁵ „Kakas Márton mindennek az oka; ő hiábavalóskodik itten, én magam csak a korrektúrát viszem a lapnál.” JÓKAI MÓR, *Ki hát az a Kakas Márton? = Életemből 1.*, 435.

⁵⁶ „– Hol az a pimasz? – rontott be diákszobámba egy éjjel. – Hol rejtegeted? Hová bújtattad?” KOSZTOLÁNYI, *i. m.*, 15.

⁵⁷ Ld. 53. lábjegyzet.

⁵⁸ Mint például: „– Kakas Mártonhoz van szerencsém? – Nem nagy szerencse. Hanem instálom, tessék belépni innen az ajtóból, mert fűtetek.” JÓKAI MÓR, *Tekintetes koldusné asszonyosság = Életemből 1.*, 345.; „Érdemes munkatársunk, Kakas Mártontól e cím alatt ezer novellából álló gyűjtemény kezdetik meg, mely mind ilyen rövidke lesznek.” JÓKAI MÓR, *Kiliameron = Életemből 1.*, 403.; „Tekintetes szerkesztő úr! Az én nevem Kakas Márton. Ezt azért bocsátom legeslegelőre, hogy egyszerre mindenki hevenyében elmondhassa rá a maga megjegyzéseit, élczeit és mókáit s többet ne bajoskodjunk vele.” JÓKAI MÓR, *Kakas Márton válogatott levelei = Életemből 2.*, 380. stb.

⁵⁹ „Az Üstökös legfontosabb, az aktualitáshoz leginkább simuló közlendőjét az egyes számok élén olvasható Kakas Márton-versek alkotják. Vezércikkek ezek a humor nyelvén, és sokszor a humortól is menten egy humorisztikusnak kreált figura védelmet nyújtó köpenyét kölcsönözve. Kakas Márton szülőházája a Vasárnapi Ujság. Itt tűnik fel 1856-ban rövidesen nagy népszerűsége jutó rozataiban: *Kakas Márton a színházban, Kakas Márton a műtárlaton, Kakas Márton*

ból ismerhetünk rá egy-egy Kakas Márton-szövegre: ezek többnyire gúnyoros társadalomkritikák, leleplező, parodisztikus hangvételű tárcanovellák, politikai és kulturális eseményekre reflektáló, karikatúraszerű elbeszélések (illetve versek, amelyekre azonban most nem térek ki). Sokszor a példázatok okító szándékát fedezhetjük fel bennük: ilyen többek között a *Tekintetes koldusné asszonyosság*, amely arra mutat rá, hogy az úgynevezett „tekintetes urak és asszonyok” milyen módokon koldulnak a becsületesen dolgozó polgároktól, valamint a *Melyik hát a jobbik?* című szöveg, amelyben két unokaöcs közül kell eldöntenie a nagybácsinak, hogy erkölcsileg melyik áll feljebb: a tékozló fiú, aki mindig kölcsönkér tőle, vagy a kuruzsló fiú, aki a kölcsönkért pénzt megkétszerezi. De olyan humoros elbeszélések is származnak Kakas Márton tollából, amelyek különféle aktuális témákra reagálva szatirikus hangnemben igyekeznek szórakoztatást nyújtani az olvasóközönségnek: ilyen például a *Minta színbírálat vagy „ez az út a halhatatlanságra”*, amelyben gúnyosan és leleplezően ír a színész-kritikus viszályokról; a *Kiliameron* négy darabja, amelyek a Nagy Tükörben megjelent ezer rövid novellából álló gyűjtemény kezdő szövegei; a *Mikor ebédre hívsz valakit, megmondd, hogy hová?* című rövid adoma; *A prenumeráció különféle stádiumai*, amelyben az előfizetés hagyományáról ír, illetve annak különböző korszakairól; az *Egy fiatal naptárszerkesztőhöz*, amely tartalmát tekintve leginkább az előbbi szövegre emlékeztet, de talán még gúnyosabb, okítóbb⁶⁰ a hangneme; a szerkesztői munkát parodizáló *Kakas Márton a pokolban* című elbeszélés; a *Kakas Márton a műtárlatban* című szöveg, amelyben eltér megszokott szerepétől (színikritikus) és festményekről kezd el kritikát írni, illetve *Az örök béke! vagy miket fogunk olvasni az európai hírlapokban 1959-ben a midőn száz esztendeig nem volt már háború* című igen elgondolkodtató, ugyanakkor elsősorban szintén a humort előtérbe állító szöveg. Egy olyan (anti-)utópiát fest le ebben, amelyben a száz éve tartó világbéke következményeként túl nagy a népsűrűség, és az elbeszélő elképzeli, hogy a különböző nemzetek milyen bizarr módszerekkel próbálják ezt kontrollálni, kezelni – ritkítani. A *Kakas Márton arczképcsarnokában pályatársairól* ír, a *Kakas Márton levele*

---

imitt-amott.” MIKLÓSSY, i. m., 943.; Emellett a *Kakas Márton emléklapjairól* című (az Üstökös lapszámainak végén elhelyezkedő) rovatban olvashatunk tőle szöveget.

⁶⁰ „Mínthogy azonban látom, hogy ön még fiatal ember és sok oktatásra van szüksége, elmondom önnek azon technikai titkokat, mik az újabbkori irodalmi ipar mezejét felvirágoztatták.” JÓKAI Mór, *Egy fiatal naptárszerkesztőhöz = Életemből* 2., 339.

saját magához pedig már címében előrevetíti, hogy az álnév létrehozása által már megkettőződött szerzői identitás még tovább töredezik – Kakas Márton „kedves öcsém” megszólítással szól Kakas Mártonhoz. Ezen a ponton ahhoz a „párbeszédés narrációhoz” kerül közel a szöveg, amely „radikális megváltozást feltételez egy korábbi és egy jelenlegi én között.”⁶¹ Ugyanakkor komolyabb, személyesebb hangvételi Kakas Márton-szövegeket is bevalogatott az *Életemből* kötetbe Jókai: ilyen például (az eredetileg a *Kakas Márton a színházban* rovattal szereplő) *Liszt Ferencz hangversenye* című írás, amelyben a koncertélmény leírása nem akar parodisztikus lenni, ehelyett inkább költői a hangvétele, kifejezve ezzel a zeneszerző iránti tiszteletét – Kakas Mártonként is.⁶²

A legelső Kakas Márton-szöveg 1856. június 1-jén jelent meg *Kakas Márton válogatott levelei a Vasárnapi Ujsághoz* címmel – érdekes módon azonban ez a *Humor* ciklus legutolsó és nem legelső darabja.⁶³ Itt mutatkozik be és „szerződik le” színbíróként a szerkesztőségbe Kakas Márton. A narrátor egy játékos „kiszólás” keretében az álnév használatát, a szerzőt viszi színre, aki évtizedekkel később fikcionális önéletrajzi regényében, *A tengerszemű hölgyben* külön anekdotában emeli ki, milyen következményei voltak annak, hogy írói pályafutásának elején Szilágyi Lilla színészi tehetségét felmagasztalta, csak mert beleszeretett a színésznőbe.⁶⁴ Kakas Márton itt önmagát ellentétbe állítja „teremtőjével”, Jókaival

---

⁶¹ Sidonie SMITH–Julia WATSON, *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*, Minneapolis, London, Minnesota UP, 2001, 192.

⁶² „Ott láttam őt ülni a nagy koszorúzápor között, a vershófuvatagban, mint egy ezeregyéjszakai bűvész, halvány orcájával, mit hosszú hajzata beárnyal. Mit tudom én, milyenek voltak a koszorúk és a versek? én csak őt láttam és azontúl nem bírtam szemeimet levenni róla. A nagy földi lárma, emberi kiabálás után, mellyel a közönség magát a nagy bűbáj ellen biztosítani törekedett, a nagy mester egy intésére éjféle csendesség támadt. Annyira senkinek éreztem magamat, mint születésem előtt egy esztendővel. Most felnyíltak e hallgató szemek, a kéz egy halk intésére valami zengés támadt, valami olyan hang, a mit minden ember ért, pedig senki nyelvén sem beszél, látja, pedig alakja nincs: támadó hajnal, piros libegő felhőkkel, zöld bokrokon átvilágító napsugár, csengő hajnalharang, egyhangú csermely csörgése...” JÓKAI MÓR, *Liszt Ferencz hangversenye = Életemből 2.*, 327.

⁶³ Bár a későbbi kiadásokban már az *Útiképek* című útinapló is olvasható ez után.

⁶⁴ „Szilányi [!] Lillát magasztaltam fel Smike szerepében, azt írtam róla, hogy »szeretetreméltó csemete«. S fényes jövődöt jósoltam neki a művészi pályán.” JÓKAI MÓR, *A tengerszemű hölgy* (1890), kiad. SZEKERES László, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972 (Jókai Mór Összes Művei: Regények, 55), 48.

(természetesen nem az említett regénybeli imaginárius szerzővel, hiszen *A tengerszemű hölgy* 1890-ben jelent meg – sokkal inkább az ezt a látszólag igencsak meghatározó emléket őrizgető, itt is színre vitt szerzővel), és előre megígéri az olvasóknak, hogy „senkibe sem leszek szerelmes.”⁶⁵ A Nagy Tükör, a Kakas Márton Albuma és az Üstökös megalakulását követően is többször adott helyet egyes szövegeknek a Vasárnapi Ujság, saját rovatai voltak Kakas Mártonnak, többek között *Kakas Márton a színházban* és *Hogyan élünk?* címmel. Ebben a lapban jelent meg például 1863-ban az *Amíg a termő rügyből körte lesz* című elbeszélés is, amely a második olyan elbeszélés, amely nem a *Humor* ciklusban kapott helyet az *Életemből* című kötetben.

Bár néhány szöveg, mint a *Ki hát az a Kakas Márton?*, illetve a *Kakas Márton válogatott levelei a Vasárnapi Ujság szerkesztőségéhez* jelentősek a karakter bemutatásának és megismerésének szempontjából (előbbiben olvasható ugyanis a keletkezésére való „visszaemlékezés”, utóbbiban a karakter első megjelenése), mégis, majdhogynem véletlenszerűnek tartom, mely Kakas Márton-elbeszélések kaptak helyet az önéletírói céllal létrejött novelláskötetben. Ennek oka lehet többek között a hatalmas mennyiségű szöveg és az aközött válogató szerző bőségzavara. Azonban a cél ebben az esetben bizonyára nem is az volt, hogy a legrepresentatívabb vagy a leginkább sikerült Kakas Márton-szövegek egy gyűjteményben szerepeljenek – hiszen Jókai arra több külön kötetet is összeállított, kizárólag Kakas Márton-szövegekből⁶⁶ –, hanem hogy humorának minél több oldalát mutassa meg az olvasóknak önéletírói kötetének erre szolgáló ciklusában.

---

⁶⁵ JÓKAI Mór, *Kakas Márton levelei a Vasárnapi Ujság szerkesztőségéhez = Életemből* 2., 381.

⁶⁶ JÓKAI Mór, *Kakas Márton naptára. Okos emberek számára való kalendárium*, Pest, Landerer és Heckenast, 1859–1864; Uő., *Kakas Márton tolltaraja. Kiválogatott versei, levelei és apróbb elbeszéléseiből*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1860; Uő., *Kakas Márton politikai költeményei*, Pest, Emich Gusztáv, 1862; illetve a *Kakas Márton tolltaraja* új címkidadásban is megjelent: Uő., *Kakas Márton humorisztikus levelei*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1971.

Utóélet

Kakas Márton alakjának utóélete nem merül ki csupán abban, hogy külön gyűjteményes kötetekbe és az *Életemből* című elbeszélés-válogatásba egyes szövegek bekerültek. Az álnév, amelynek kialakult a saját – Jókaiétól nem független, ugyanakkor eltérő – diskurzusa, több róla elnevezett folyóiratban is tovább élt – immár természetesen nem Jókai alteregójaként, hanem újra élclapfiguraként, egyfajta „brand”-ként. Rákosi Viktor (Sipulusz álnéven) 1894-ben saját élclapot indított Kakas Márton címmel, amely 1914-ig működött. Továbbá „1936-ban Akronban a Kakas Márton Lapja, sőt egy osztrák, az 1861-ben, Bécsben induló Kikeriki, a császárváros egyik legjobb vicclapja”⁶⁷ is a figura utóéletéhez sorolható. Ezek a vállalkozások Kakas Márton évtizedekig tartó népszerűségét mutatják. A Rákosi által indított lap első számában megjelent rövid történet szerint, amikor a szerkesztő elment hozzá engedélyt kérni, hogy régi álnevének címén folyóiratot indíthasson, maga Jókai is rácsodálkozott a figura tartós népszerűségére.⁶⁸ Rákosi Viktor engedélykérése és ennek elbeszélése az első számban nemcsak jogi és morális szempontból jelentőségteljes aktus, de példázza azt a foucault-i elméletet is, miszerint „a szerző (...) nem csupán egy könyv szerzője lehet, hanem példának okául egy elméleté, egy tradícióé, egy diszciplínáé, amelyből aztán más szerzők és más könyvek indulhatnak ki majd. Egyetlen szóval azt mondhatnánk, hogy az ilyen szerzők »transzdiszkurzív pozíciót« foglalnak el.”⁶⁹ Ebben az esetben Jókai Mór foglalja el ezt a „transzdiszkurzív pozíciót”, hiszen a Kakas Márton-diskurzust nemcsak ő, de élclap-alapító „utódai” is bővítették, miután ő átengedte álnevét és megvált „házi szellemétől”.

---

⁶⁷ MIKLÓSSY, *i. m.*, 964.

⁶⁸ „Útközben előadtam e kérésemet. A költő rám nézett jóságos, szelid szemével, s szóla: – Hát ti, mai nemzedék, emlékeztek még a Kakas Mártonra? Átengedem, szívesen átengedem...” SIPULUSZ, *Jókai Mór és Kakas Márton*, Kakas Márton 1894. szeptember 30., 2.

⁶⁹ FOUCAULT, *i. m.*, 32.

„NO GYURICA, KELL-E MÉG A SZABADSÁG?” –
A PESTI NAPLÓ GYERMEKROVATÁNAK
FUNKCIÓI (1893–1910)¹

REZÜMÉ

A magyar nyelvű nyomtatott tömegmédiák története a Pesti Napló 1850-es elindulásával vette kezdetét, de az a ténylegesen tagolt sajtópiac, amelyen belül a gyermekolvasó és a gyerekirodalom is megtalálja a maga saját helyét, valójában csak a századfordulóra alakult ki. Az első, tömegmédiában megjelenő gyerekrovat szintén a Pesti Naplóban indult el, ezzel ismét megelőzve versenytársait. A Pesti Napló gyerekrovata nemcsak úttörő szerepe miatt tanulságos: az itt megjelenő tartalmak beszédes körképet kínálnak arról, miként értelmezte a századforduló a gyerek, az irodalom és a gyerekirodalom státuszát, funkcióit. A gyermekrovatnak köszönhetően a századforduló gyermek-társadalma a részévé vált annak a társadalmi nyilvánosságnak, amelyet a tömegmédiák egyidejűleg szólít meg és reprezentál. Bár már korábban is léteztek gyermekeknek szóló folyóiratok, de azok (néhány kivételtől eltekintve) sem az eladott példányszámok, sem a működési időtartam, sem a célközönség korosztályi összetétele tekintetében nem hasonlíthatók a tömegmédiák elviekben a populáció egészét megcélzó platformjához. A Pesti Napló gyermekrovatának megjelenése több szempontból is mérföldkőnek számított a gyermekek társadalmi helyzetének alakulástörténetében: nemcsak a magyar gyerekirodalomra gyakorolt hatást, hanem a gyerekekről alkotott képre és a velük kapcsolatos elvárásokra is, hiszen a szerkesztők egy merőben új kommunikációs csatornát teremtettek a tömegmédiából addig kizárt gyermekpopuláció számára. Az 1893 és 1910 között megjelent 939 szöveget – Hermann Zoltán javaslatát alapul véve – funkcionális szempontból vizsgáltam. A korabeli gyerekirodalmi szövegek szerepének, rendeltetésének vizsgálatával ugyanis képet kaphatunk a századforduló gyerekirodalom-felfogásáról, valamint azokról a tényezőkről, amelyek mentén megragadható a mára kialakult szakadék „felnőtt-” és gyerekirodalom között.

KULCSSZAVAK: gyerekirodalom, Pesti Napló, tömegmédiák, gyermekrovat, századforduló, gyerekirodalmi funkciók

---

¹ A tanulmány az OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projekt keretében készült.

ABSTRACT

„Well, Gyurica, do you still want freedom?” – Functions of the Children’s Column in the Pesti Napló

The history of Hungarian printed mass media started with the first issues of Pesti Napló in 1850, but the media sector offering children’s literature evolved only at the turn of the century. It was also Pesti Napló in which children’s columns appeared first so it was outrunning its rivals in this respect, too. This pioneering role is edifying not only because of the contents of these sections but because it also helps us to identify the status of children and the functions of children’s literature in the early 1900’s. At the turn of the century children got into the attention and interest of mass media as target groups. There existed earlier a few newspapers for children but their quality and quantity was poor compared to the children’s column of Pesti Napló. With some exceptions, they were short-lived, their public small, in a word, they never made it to the centre of the dynamically developing media world. The outset of the children’s section in the Pesti Napló was a milestone in the advancement of children’s social situation; besides its effects on Hungarian children’s literature it also changed public opinion and general expectations about children. The editors of the newspaper created a brand new communication channel in the new column for those who hadn’t been addressed by the mass media before. I chose the function-based analysis – recommended by Zoltán Hermann – for those 939 articles which appeared in the Pesti Napló between 1893 and 1910. Analysing the role and function of the contemporary children’s literature we can create an overall picture about the public approach to children’s literature and about the characteristics already separating literature for children and literature for grownups from each other.

KEYWORDS: Children’s literature, Pesti Napló, mass media, children’s article, the turn of the 1900’s, functions of the children’s literature

A gyermekrovatnak köszönhetően a századforduló gyermektársadalma részévé vált annak a társadalmi nyilvánosságnak, amit a tömegmédiium egyidejűleg szólít meg és reprezentál. Bár már korábban is léteztek gyermekeknek szóló folyóiratok, de azok (néhány kivételtől eltekintve) sem az eladott példányszámok, sem a működési időtartam, sem a célközönség korosztályi összetétele tekintetében nem hasonlíthatók a tömegmédiium elviékben a populáció egészét megcélzó platformjához. A Pesti Napló gyermekrovatának megjelenése több szempontból is mérföldkönek számított a gyermekek társadalmi helyzetének alakulástörténetében: nemcsak a magyar gyermekirodalomra gyakorolt hatást, hanem a gyere-

kekről alkotott képre és a velük kapcsolatos elvárásokra is, hiszen a szerkesztők egy merőben új kommunikációs csatornát teremtettek a tömegmédiából addig kizárt gyermekpopuláció számára. Mivel a 19. század végének és a 20. század elejének sajtójáról, különösképpen a nyomtatott médiában megjelenő gyermekirodalomról nem rendelkezünk kellő mennyiségű és minőségű adattal, a jelen tanulmánynak nem áll módjában más korabeli gyermekirodalmi tartalmakkal (például gyermeklapok, gyermekkönyvek szövegeivel) összevetni a Pesti Napló gyermekrovatának szövegeit. Az itt következő elemzés korábbi tanulmányom folytatásának tekinthető,² amennyiben a korábban csak említés szintjén megjelenő témakörre – a gyermekrovat szövegeinek jellemzőire – itt térek ki részletesen. Ennek megfelelően a dolgozat fő részében a rovat 1893 és 1910 között megjelenő tartalmaival foglalkozom. A vizsgált tizennyolc év valamennyi fellelhető szövegét elolvastam és katalogizáltam, tehát az így létrejött minta reprezentatívnak tekinthető: állításaimat 939 szövegből álló korpuszra alapozom. A szövegeket funkciójuk alapján vizsgáltam, amelyhez Hermann Zoltán javaslatát vettem alapul.³ Hermann a gyermekirodalmi szövegek három funkcióját különíti el: az esztétikai akkulturációs, a pszichológiai és az akkomodációs funkciót, az utóbbi alfajta pedig a társadalmi szocializációs, kulturális szocializációs és nyelvi/retorikai szocializációs funkció.⁴

A korabeli gyermekirodalmi szövegek szerepének, rendeltetésének vizsgálatával képet kaphatunk a századforduló gyermekirodalom-felfogásáról, valamint azokról a tényezőkről, amelyek mentén megragadható a mára kialakult szakadék „felnőtt-” és gyermekirodalom között. Nem az a célom, hogy állást foglaljak a mai gyermekirodalom-definíciókkal kapcsolatos vitában, inkább azokra a gyermekirodalmi szövegekre tulajdonított funkciókra próbálok rámutatni, amelyek mentén elmosódik vagy éppen kiéleződik a határ gyermek és felnőtt olvasóknak szánt szövegek között. Mind a korabeli gyermeklapok/gyermekkönyvek, mind a tömegmédiium gyermekrovata rendelkezett felnőtt olvasóközönsséggel,

---

² A tanulmány előzményeként az a 2019 nyarán megjelent alapkutatás szolgál, amelynek során elkészítettem a gyermekrovat szerzőinek, szerkezeti-formai és tartalmi jellemzőinek katalógusát. VOJNICS-ROGICS Réka, *A „Gyermekszoba” rejtelsei*, *Tempevölgy* 2019/2, 73–95.

³ HERMANN Zoltán, *Vázlat a magyar gyermekirodalom történetéhez = Mesebeszéd – A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, MÉSZÁROS Márton, SZEKERES Nikoletta, Budapest, FISZ, 2017.

⁴ HERMANN, *i. m.*

azonban a befogadás tudatossága és a felnőttek értelmezői pozíciója alapvetően különbözik a két szövegcsoporthoz képest. Míg a kizárólag gyerekeknek címzett kultúrtermékek (tudatosan vásárló, szülőként olvasó) felnőtt befogadói elsősorban kapcsolódási pontként funkcionáltak a szövegek és a gyermek között, addig a tömegmédiában olyan felnőtt olvasóréteggel is számolhatunk, akik nem a gyermekek felől értelmezték és olvasták a szövegeket, hanem önmaguk szórakoztatására, véletlenszerűen futották át a gyermekrovatot. Éppen ezért esett a választásom a Pesti Napló gyermekrovatának korpuszára: tágabb értelmezési keretet kínál a századforduló gyermekirodalom-fogalmának vizsgálatához.

Mészáros Márton szerint „a hálózati modell nézőpontjából a nyomtatás volt az a hiányzó láncszem, amely az addig is létező, elszigetelt kis hálózatokat valószínűtlenül rövid idő alatt egyetlen nagy hálózatba volt képes rendezni.”⁵ Bár a szerző a reformáció korának újjátásával, a nyomtatás megszületésével vet számot, termékeny lehet a Pesti Napló gyermekrovatának megjelenését párhuzamba állítani a fent idézett jelenséggel: a gyermekirodalom tömegmédiában való megjelenése lehet az a hiányzó láncszem, amely az addig elszórtan jelenlévő gyermekirodalmi alkotásokat, szerzőket és a gyermekekről szóló diskurzust beemelte a társadalmi nyilvánosság közegébe. A tömegmédiában képes volt összefogni és egy helyen csoportosítani olyan gyermekekkel kapcsolatos, de igen szerteágazó tartalmakat, mint a reklám, irodalom, könyvpiac, egészségügy, illetően, pedagógiai elvek, ideológiai nevelés, stb.

---

⁵ A következőkben bemutatott hálózatelméleti megközelítéshez: MÉSZÁROS Márton, *Reformáció, közvetítés, nyilvánosság*, Budapest, FISZ–Ráció, 2014, 90.

A gyermekrovat általános jellemzői

A rovat a napilap végén, az oldalak alsó blokkjában, a Pesti Napló rendes vasárnapi mellékletében⁶ jelent meg – átlagosan kétszer fél oldalnyi terjedelemben. A *gyermekszobának* címet viselte egészen 1898 végéig,⁷ azután a szerkesztők a *Tárcarovat*ban kezdték megjelentetni a gyermekirodalmi szövegeket – annak ellenére, hogy sem tartalmilag, sem strukturálisan nem következett be változás. A korosztályi megjelölés nélküli rovatcím azt a tendenciát jelöli, hogy a gyerekolvasónak szánt anyag elvegyült az alapvetően felnőtteknek szóló szórakoztató tárcarovatban, vagyis a szerkesztők ebben az időszakban nem húztak éles határt a felnőtt és gyermek olvasóknak szánt szövegek között. A századforduló után a rovatcímet *Gyermekvilágra* cserélték,⁸ ami mögött akár expanzív törekvést is sejthetnénk – hiszen a szoba világgá tágul –, de a névcseré nem járt együtt olyan változtatásokkal, melyek indokolnák a feltételezést.

A gyermekrovat fél éves önálló működése után jött létre a vasárnaponként megjelenő női melléklet, amelynek tartalma az évek során folyamatosan módosult: a kül- és belföldi hírek mellett (pl. „Innen-onnan” című bulvárrovat) kulturális tartalmakkal (gyermekrovat, tárcarovat, ajánlók, kritikák, regények), tanácsadással (a 20. század első évtizedében megjelent egy szerelmi és illemtani kérdésekben iránymutatást adó rovat) és természetesen rengeteg promócióval találkozhattak az olvasók. (A szerkesztők a gyermek- és női rovatokat a reklámblokk közelében he-

---

⁶ Míg a hatvanas, hetvenes években a lap nem rendelkezett csatolmánnyal, addig a kilencvenes évekre a vásárlók már egy stabil tartalmakkal és állandó rendszerességgel jelentkező mellékletet is kézhez kaptak. A vasárnap a munkásság számára 1891-től vált szabadnappá, így a társadalom egyre szélesebb rétegei érezhették úgy, hogy „a vasárnapok, nem is beszélve az ünnepnapokról, élesen elváltak a szürke és gondokkal teli hétköznapoktól.” FLUCK András, *A gyáripari munkavállalók szabadideje*, Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1940, 9–10. A szülők szabadidejének megnövekedésével gyarapodott a gyerekekkel együtt töltött idő, amit például közös olvasásra használhattak fel. Bár a gyermekek vasárnap is jártak az elemi iskolába, a tanítás naponta csak 4–6 órát vett igénybe, ezért a melléklet vasárnapra ütemezésében a gyermekek nem játszottak szerepet. Vö. KOLLEGA-TARSOLY István, *Társadalomtudományok: Oktatásügy a századforduló körüli évektől a trianoni békeszerződésig = Magyarország a XX. században*, V. kötet, szerk. uő., Szekszárd, Babits Kiadó, 2000.

⁷ Az olyan kisebb változtatásokat leszámítva, mint a névelő és a rag elhagyása.

⁸ 1901. május 5-től jelent meg a rovat *Gyermekvilág* címen.

lyezték el, így a „gyanútlan” olvasókat csak néhány oldal választotta el a vásárlásra ösztönző tartalmaktól.⁹) A felnőtt- és gyermektársadalom tömegmédián keresztüli összekötése átjárhatóságot teremtett a két korcsoport között: a felnőttek nagyobb figyelmet szentelhetnek a gyermekeknek, a gyermekek pedig a felnőttek világának.

A gyermekrovat női mellékletbe helyezésével a szerkesztők összekapcsolták az anya-gyermek hálózatokat: az újságolvasó nők az őket érdeklő tartalmak között célzottan gyermeknevelési és gyermekirolalmi szövegekkel találkoztak, tehát a gyermekrovatot a szülők is olvasták – hiszen az irodalom és a gyermek között szűrőként és közvetítő közegként is a szülő áll.¹⁰ A mese közlésének hagyománya alapján a felnőtt (legyen az szülő, dajka, cseléd, stb.) mondja, a gyermek pedig hallgatja a mesét, vagyis az írástudó felnőtt mediálja/dekódolja az írástudatlan gyermek számára a szöveget. Az alfabetizáció terjedésével a gyermekirolalom a szóbeliség közegével párhuzamosan az írásbeliség közegében is megjelent, de a mesék az élőszóbeli előadás útján mindmáig sikereesebbek¹¹ – főleg, ha a mesélés emlékezetből történik. Ezt támasztja alá Gyulai Pál

---

⁹ A századforduló után egyre több hirdetés jelent meg a lapban, a 20. század első évtizedére a reklámok már az irodalmi és bulvárcikkek közé is beékelődtek, ráadásul a századforduló után kifejezetten gyermekekre irányuló hirdetéseket is közölt a lap – főleg az ünnepek közeledtével. VOJNICS-ROGICS Réka, *Karácsony a Pesti Naplónál I. – A hirdetési láz*, 2019. december 16. <https://gyermekszobarejtelmei.blogspot.com/2019/12/karacsony-pesti-naplonal-i-hirdetesi-laz.html> (Letöltés: 2020. április 1.)

¹⁰ Bár az alábbi idézet a mai gyermekkönyvekkel kapcsolatos, az állítás igazsága a korabeli sajtóban megjelenő gyermekirolalomra is érvényes. „[A] szülő az, aki bevezeti a gyerekeket a könyvek világába, és még ha a könyvek együttes nézegetése, olvasása során fel is fedezzük az iskolaorientált családokra jellemző tudatos „tanító-gyakoroltató” tevékenységeket, sokkal inkább közös élményről, játékról van szó, amelyben a jól megválasztott gyerekkönyv kétfajta befogadót céloz meg egyszerre: a gyermeket és a szülőt.” SZINGER Veronika, *Olvasóvá nevelés újszülött kortól kezdve*, *Studia Litteraria: Gyerekvilágok*, 2019/1–2, 148. A 19. század végén a kezdetleges iskolarendszer miatt még nem beszélhetünk iskolaorientált családmoddellről, a tanító-nevelő jelleget az iskola mellett a sajtó fóruma képviselte.

¹¹ A nonverbális kommunikációs elemek, például a tekintet, mimika, gesztusok, testtartás stb. a mesemondás nélkülözhetetlen eszközei, hiszen növelik a mese gyermekekre gyakorolt hatását. TANCZ Tünde, *Népmesék az óvodai anyanyelvi-kommunikációs nevelésben*, *Anyanyelv-pedagógia* 2009/2. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=161> (Letöltés: 2020. április 18.)

Egy anya című novellája is, amelyben a címszereplő kénytelen a sajtóban megjelenő gyermekirodalmi szöveget fejből megtanulni, hogy a mesemondás aktusát élvezhetővé tegye a felolvasás közben unatkozó gyermeke számára, és így megszüntesse „versenyhátrányát” a meséket fejből szavaló dajkával és obsitossal szemben.¹² Tehát azok a szülők is a gyermekrovat célközönségét képezik, akik a szövegeket megtanulják/újratanulják, hogy később élőszóban adhassák tovább, hiszen a repertoárjukat mondókákkal, mesékkel és gyermekjátékokkal bővítik.

A felnőttek azonban nem kizárólag szülői feladataik okán kerültek a célközönség soraiba. A gyermekrovat alábbi méltatása a felnőtteket a gyermekirodalmat esztétikai értéke miatt olvasó publikumnak tekinti:

Nagy irodalmi és pedagógiai értéke van annak a rovatnak, amely egyenesen a gyermekszobának szól, s amelyben Móka bácsinak, a nagynevű, kitűnő mesemondónak gyermekmeséi mellé gyermekjátékok leírásai, versikék és sok egyéb olyan kedves kis dolgok sorakoznak, amelyek nemcsak a gyermekvilág kedélyét nemesítik és gyarapítják, hanem *bennük rejló poézissal megkapják a felnőttek lelkét is*.¹³

A Pesti Napló a korszak meghatározó tömegmédiánaként központi szerepet töltött be a sajtóiparban,¹⁴ ezért hálózatelméleti nézőpontból a lap nagyszámú kapcsolattal rendelkező összekötő pontként funkcionált, azaz *társadalmi hídként* „olyan értékes kapcsolatot jelent[ett], amely döntő jelentőségű a szociális értelemben egymástól elkülönülő közösségek, csoportok összeköttetésének megteremtésében.”¹⁵ Barabási felhívja a figyel-

---

¹² Idézi GULYÁS, *i. m.*, 296. vö. GYULAI Pál, *Egy anya: Beszélyke*, Vasárnapi Ujság 1866/10, 110–113.

¹³ Kiemelés tőlem, *Szarvas és Vidéke*, 1894. április 1., 3.

¹⁴ Az információ áramlási iránya a „nagytól a kisebb” felé halad, tehát ahogyan a budapesti lapok a német és francia napilapok tartalmából merítettek ihletet, addig a vidéki lapok a fővárosi sajtó információit, olykor teljes szövegeit vették át. A Pesti Napló magyar viszonylatban nemcsak szellemi, hanem földrajzi értelemben is központi szerepet töltött be: szerzők és szövegek tömkelege áramlott a szerkesztőséghez, míg a napilap tartalmi Budapestről kiindulva jutottak el Magyarország egész területére.

¹⁵ KITTA Gergely, *A blogok és a politikai marketing hálózati összefüggései = Századvég Műhelytanulmányok* 3, 3. A társadalmi híd fogalma Mark Granovettertől származik, aki olyan összekötő fórumot ért alatta, mely egymástól elszigetelt csoportokat is képes összekapcsolni. Mark GRANOVETTER, *A gyenge kötések ereje: A hálózatelmélet felülvizsgálata*, ford. MOLNÁR Attila, Szociológiai Figyelő 1988/3, 39–60.

met a hálózatok egyes törvényszerűségeire: 1) a régebbi pontok exponenciálisan nagyobb eséllyel szereznek kapcsolatokat, mint az újabb pontok.¹⁶ Az olvasók szemében biztonságosabb választásnak tűnhetett a gyermekrovat – a már 1850-től működő Pesti Napló platformján való megjelenés miatt –, mint a sokszor csak időszakosan, határozatlan ideig működő gyermekirodalmi sajtókiadványok. 2) A népszerűségi mutató szerint minél populárisabb egy hálózati pont, annál kelendőbbek az általa megjelentetett hivatkozások, vagyis a lapban megjelenő tartalom és azok szerzői is. A Pesti Napló népszerűsége tehát a gyermekirodalom presztízsére is hatással volt. A gyermekrovat sikerének szempontjából kulcsfontosságú lépés volt egyes közismert gyermekirodalmi szerzők megnyerése és a közvélemény által méltányolt gyermekirodalmi értékek, pedagógiai elvek közvetítése. A gyermekkönyveket (is) kiadó intézmények számára szintén prosperáló volt egy olyan sajtótermék, amely kedvet csinál a gyermekirodalmi szövegek olvasásához, megvételéhez. 3) Az alkalmasság elve biztosítja azt, hogy a hálózat megfelelően működjön: ha a centrumhelyzetben lévő pont elveszíti alkalmasságát (nem képes ellátni a feladatát, nem tud megújulni, stb.), akkor a hálózat elemei másik középpontot választanak.¹⁷ A gyermekrovat képes volt a napilap alkalmasságának biztosítására, hiszen a 19. század végére a Pesti Naplónak számos konkurens sajtótermékkel szemben kellett megtartania az előnyét. Egy tömegmédiум arra hivatott, hogy a társadalom minél szélesebb rétegeit megszólítsa,¹⁸ ezért az új tartalmak (gyermek- és női rovat) tökéle-

---

¹⁶ BARABÁSI Albert László, *Behálózva*, Budapest, Magyar Könyvklub, 2003, 118–119.; idézi MÉSZÁROS, *i. m.*, 87.

¹⁷ MÉSZÁROS, *i. m.*, 88. A Bianconi–Barabási modell a csúcok előregedésére mutat rá. Vö. Ginestra BIANCONI, BARABÁSI Albert László, *Competition and multiscaling in evolving networks*, *Europhysics Letters* 54, 2001.

¹⁸ A gyermekrovatot olvasók létszámának meghatározásához az előfizetők száma nem ad pontos képet, ugyanis számolni kell az alkalmi vásárlókkal és a kölcsönadás/továbbadás jelenségével, így jelentős különbség van a vásárló- és az olvasóközönség mérete között, illetve az is nehezen lenne mérhető, hogy az olvasók a napilap mely tartalmait olvasták el vagy ugrották át. A barátok és a családtagok között is körbejárt a napilap, így például egyetlen öttagú család esetében is az olvasóközönség száma a vásárlóközönség számának minimum ötszöröse lesz. Igen nehéz lenne konkrét olvasószámot megállapítani a Pesti Napló esetén, hiszen „[a] közhiedelemmel ellentétben az egy példányra jutó olvasószám nem egy szorzószám, amelyet az értékesített vagy a nyomott (!) példányszámmal beszorozva megbecsülhető a kiadvány olvasottsága, hanem a reprezentatív kutatás eredményeként adódó átlagos olvasószámból számít-

tesen biztosították a lap sajtóiparban elfoglalt pozícióját. A rovat szerzői a korszak meghatározó gyermekkönyvkiadójához, a Singer és Wolfner stratégiájához hasonlóan¹⁹ igyekeztek az olvasóközönség minél szélesebb rétegeit a laphoz vonzani, vagyis a gyermekrovat létrehozása mögött az olvasóközönség bővítésének szándéka állt. A mondókák, gyermekjátékok és műmesék többnyire a bölcsődés, óvodás és kisiskolás korúaknak,²⁰ míg a népmesék, mondák, történelmi tárgyú elbeszélések és legendák az elemi iskola alsó és felső tagozatosainak szóltak (a felnőtt olvasók mellett). A rovat kezdetben a gyermekek minél szélesebb korosztályi csoportjait igyekezett megszólítani – például a rovat első éveiben néhány csecsemőknek és „bébéknek” szóló szöveg is megjelent – de a századforduló után a műfaji változatosság csökkenésével együtt a célközönség is leszűkült: a szerzők leginkább a kisiskolások számára írtak meséket.²¹

A családra és háztartásra szorító női szerepkörnek a mesemondás mindig is része volt, azonban az oktatás liberalizációjáig a nők főként a szóbeliség közegére specializálódtak, a sajtó platformja – az írásbeliség kulturális tőkéjével nagyobb mértékben rendelkező – férfiak világa maradt a 19. század végéig.²² A (középosztálybeli) nők éppen ezért a szá-

---

ható.” *Médiaismeret: Reklámeszközök és reklámhordozók*, szerk. HORVÁTH Dóra, NYIRŐ Nóra, CSORDÁS Tamás, Budapest, Akadémiai, 2016.

¹⁹ „az olvasni még nem tudó gyermektől fel a serdültebb ifjuig, leányig, minden korbéli megtalálja kiadványaink közt a neki valót.” *Singer és Wolfner könyvkiadó cég összes kiadványainak jegyzéke*, Budapest, Singer és Wolfner, 1896, 37.

²⁰ A mondókákat és rövidebb verseket legtöbbször gyermekjátékokba ágyazva jelentették meg, óvodás- és kisiskolás korúaknak nyújtva ötleteket szabadidejük eltöltésére. A szerkesztők a szövegek több használati módját is lehetővé tették: a gyerekek csoportjáték közben mondhatták a versiket, míg a legkisebbeknek a szülei olvashatták fel.

²¹ Indulásának kezdeti időszakában a rovat mögött nem állt tudatos szerkesztési stratégia (például Halász Ignác távozása után fél évig egyáltalán nem jelentettek meg a gyermekrovatot). Feltételezésem szerint a szerkesztők a szerzők személye mellett a rovat céljáról és célközönségéről sem alakítottak ki előre meghatározott programot.

²² Bár a nők a 19. század közepétől már fokozatosan bejuthatnak a szerkesztőségekbe, ritka volt az „autonóm, sőt főszerkesztői hatalommal is bíró női újságíró. Többségük egyszerre írogató (tehát ilyen-olyan színvonalú) szépíró és valamelyik lapnál alkalmazotti állásban lévő újságíró. Jellemző ez esetben is, hogy családirag kellőképpen beágyazódnak az újságíró-társadalomba apjuk, férjük vagy mindkettőjük révén. Az újságírói karrier előszobája lehet egyébként a gyors- és gépírás, amely szinte az első percben kifejezetten női hivatás-

mukra is megnyíló napilap-írói pályán elsődlegesen a gyermekirodalom terén helyezkedtek el, hiszen a 19. században uralkodó nézet szerint a mese a művelt nők biológiailag és társadalmilag meghatározott karakterének megfelelő műfaj.²³ Ez a tendencia a gyermekrovat szerzői²⁴ esetében

---

ként jelenik meg [...]” GYÁNI Gábor, *Társadalmi nemek a munkaerőpiacon a polgári Magyarországon*, Rubicon 2009/4.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/tarsadalmi_nemek_a_munkaeropiacon_a_polgari_magyarorszagon/ (Letöltés: 2020. április 24.) Vö. SIPOS Balázs, *„Időben élni”: Hivatásos újságírók szerepei Magyarországon a XX. század első felében = Nők és férfiak..., avagy a nemek története*, szerk. LÁCZAY Magdolna, Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, 2003.

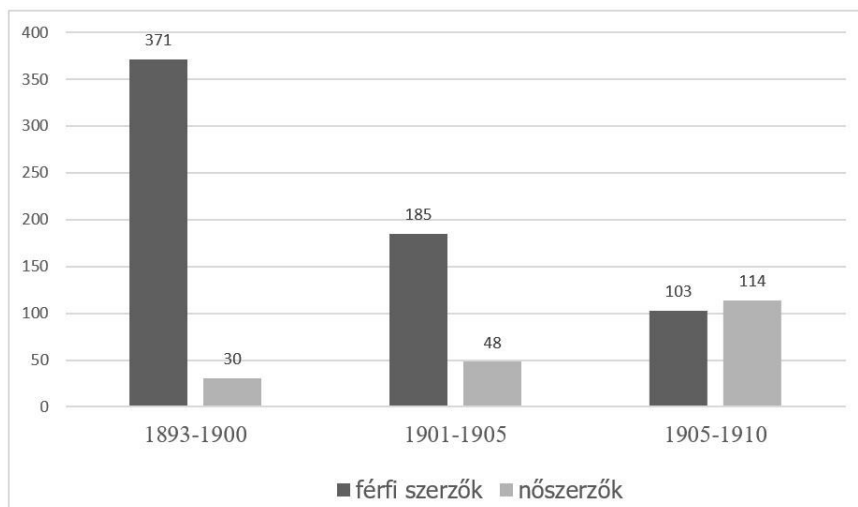
²³ GULYÁS Judit, *Női műfaj volt-e a mese? = Nőszervezők a 19. században: lehetőségek és korlátok*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Budapest, Reciti, 2019.

²⁴ A gyermekrovat szerzőit három, nagyjából egyforma időintervallumra osztva vizsgálom (1893–1900, 1901–1905 és 1906–1910) a századfordulón bekövetkező változások átláthatósága érdekében, ugyanis a rövidebb periódusok mikroelemzése és összehasonlítása többszemponútú vizsgálatra ad lehetőséget. A gyermekrovat szerzői nem mindig a teljes nevükkel jelentették meg szövegeiket: a felsorolásban normál betűtípussal szedtem a saját teljes nevükkel publikálókat, dőlt betűvel pedig az írói álneveket, becéző formulákat és monogramokat. A kötőjel az adott szerzők különböző publikálási neveit kapcsolja össze. A kérdőjeles szerzői nevek biográfiaileg nem azonosítható személyeket jelölnek: ezekben az esetekben csak feltételezésekre támaszkodhatunk. A szerzők különböző publikálási nevei után megtalálható zárójeles számok az adott néven közölt szövegek számát mutatják meg.

1893-tól 1900-ig huszonegy szerző írt a rovatba: Halász Ignác – *Móka bácsi* (175), Tábori Róbert (97), Benedek Elek – *Elek apa* (35), Sas Ede (4) – *Edus bácsi* (18), Londesz Elek (4) – *Elek bácsi* (12), Dancsházi Oláh Ida – *Terka néni* (1) – *Lux Terka* (9) – *L. T.* (5), Zöldi Márton (9), Goldschmidt Etel (7), Pósa Lajos – *Pósa bácsi* (7), Táboriné Tutsek Anna (3), Dr. Sebestyén Gyula (1), Mauks Kornélia (1), *Jóka bácsi* (1), Telkes Simonné (1), Andrassy Lídia – *Lidó* (1), *Berta néni* (1), Martos Ferenc (1), Püspöky Grácián (1), Pásztor Árpád (1), Dingha Béla (1) és Rákosi Viktor (1). VOJNICS-ROGICS, *i. m.*, 85–86.

1901 és 1905 között huszonhét/huszonnyolc szerző publikált a rovatban: Tábori Róbert (91), Londesz Elek (37) – *Mesélő bácsi?* (76), Konrádné Kelen Jolán (16) – *Jolán néni* (4), Táboriné Tutsek Anna (20), Csergő Hugó (5), Pósa Lajos (3) – *Pósa bácsi* (1), *Gyuri bácsi* (3), Tompáné-Szentkirályi Lenke (3), Pásztor Mihály (2), Vértes József (1), Kőrösi Henrik (1), Bárdos Lilly (1), Lándor Tivadar (1), Sas Ede (1), Thirring Gusztávné (1), Garai Ferenc (1), *Nora néni* (1), Lampérth Géza (1), Bánfi Pál (1), *Gábor diák* (1), *András diák* (1), Fülei Sz. Lajos (1), *Tanító néni* (1), Szabó Sándor (1), Gaál Mózes (1), Szilasi Béla (1) – *Béla bá-*

is megfigyelhető: bár a tizennyolc évet együttesen vizsgálva a 32 férfi szerző majdnem négyszer annyi szöveget publikált (669 szöveg), mint a 17 nőszerző (186 szöveg), a századforduló után megszűnt a rovat indulásának első nyolc évére jellemző férfidominancia, 1906 és 1910 között már a nők közöltek több művet.²⁵

A gyermekrovat szerzői csak félig-meddig illeszkednek bele a Gulyás Judit által felvázolt 19. századi magyar mesemondó sztereotípiákba, hiszen a hagyományos mesemondók, mint az idős parasztember/asszony, a dajka/szolgáló vagy a világot látott kalandor (diák/katona) nem juthattak el a publikálásig: a gyermekrovat íróinak többsége művelt, középosztálybeli férfi vagy nő volt, akik kapcsolati tőkéjüknel fogva – amivel az írástudatlan mesemondók nem rendelkeztek – lettek részesei a sajtóipar hálozatának. A közegváltás – vagyis a gyermekeket (is) célzó műfajoknak

---

csi? (1) és Lengyel Laura (1). (Tizenhat lapszám melléklete hiányzik az 1901 és 1905 között megjelenő szövegkorpuszból.)

1906 és 1910 között pedig tizenegy szerző közölt szöveget a rovatba: Gáspárné Dávid Margit (97), Londesz Elek (12) – *Mesélő bácsi?* (92), Tábori Róbert (9), Konrádné Kelen Jolán (8), Thirring Gusztávné (5), Tutsek Anna (2), *K. Gy.* (1), Holló Sári (1), *Tódor bácsi* (1), Prepeliczay Eleődne (1) és Radó Vilmos (1). (Harminchat lapszám melléklete hiányzik az 1906 és 1910 közötti időszakból.)

²⁵ A női munkák számának növekedésében Tábori Róbert 1906-os halála is közrejátszott, hiszen Tábori gyermekrovatban betöltött pozícióját (a publikálás intenzitását tekintve) egy nő, Gáspárné Dávid Margit vette át.

az irodalmi nyilvánosságban való megjelenése²⁶ – nem írta felül a mesemondás évszázados-hagyományait, inkább a szóbeli és írásbeli trendek egymásba fonódásáról van szó.²⁷ Például a gyermekirodalmi szerzők körében divat lett olyan álneveket használni, amelyek a hagyományos mesemondó karaktereket imitálják.²⁸ A magyarországi gyermekirodalom presztízisének növekedéséhez nagyban hozzájárult, hogy sikerült népszerű szerzőket (Pósa Lajos, Halász Ignác, Benedek Elek, Tutsek Anna)

---

²⁶ „a romantika néphagyományt előtérbe helyező, azt felfedező korszakában inkább a szellemi örökség magas kultúrába való beemelése volt a cél, a folyamatot a felsőbb körök érdeklődése motiválta, más szóval, a 19. század végére, részben a [Habsburg Birodalommal szemben tanúsított – beszúrás tőlem] ellenállás egy formájaként a népi kultúra divatját az arisztokrácia teremtette meg.” NAGY Gabriella Ágnes, *Magyar (nép)mese: Lélektan – kultúra – értelmezés*, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2018 (Tempevölgy Könyvek 26), 37.

²⁷ „a kultúrák nem egymásra következve, egymást kizárva léteznek, hanem egymásra rétegződve, egyidejűként vannak jelen. A különböző gondolkodásformák és médiumok működése nem felel meg az antihumánus, technokrata modellnek, miszerint minél újabb, minél összetettebb technológiailag egy kultúra és eszközei, annál fejlettebb kultúráról beszélhetünk, és úgy haladja meg az előzőeket, hogy kizárja őket: ami egyszer megformálódott, semmiképpen nem tűnhet el. Olyan egymásra rétegződésről lehet beszélni, amelyben tehát például a szóbeliség kultúrájára rárejtegződve megtalálható az írásbeliség kultúrája.” *Uo.*, 113–114.

Domokos Mariann a ponyvamesék vizsgálata kapcsán állapítja meg, hogy „a népköltészet és a nyomtatott írásbeliség nemcsak egy irányban (írásbeliségből szóbeliségbe vagy szóbeliségből az írásbeliségbe), hanem oda-vissza kölcsönös egymásrahatásban állottak.” DOMOKOS Mariann, *Olvasástörténet és folklórisztika. Közéletések a ponyvamesék 19. századi paraszti recepciójához = Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószögei*, szerk. SASFI Csaba, UGRAI János, Budapest, Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, 2017, 471.

²⁸ A mesemondó szerep felvétele „hitelességi eszköz is lehetett: záloga annak, hogy ősi, romlatlan, tiszta hagyomány hordozóitól rögzített szövegek kerülnek az olvasók elé.” GULYÁS, *i. m.*, 301. A „bácsi”, „apa” vagy „néni” megjelölést tartalmazó írói nevek a mesemondás élőszóbeliségére és közösségi élményére játszanak rá: a Lúdanyó-hagyományt idézi fel például Nora néni, Tani-tó néni és Berta néni neve, míg Elek apó, Edus bácsi, Mesélő bácsi, Móka bácsi, stb. neveinek említésekor a falusi mesemondók juthatnak eszünkbe. András diák és Gábor diák a tapasztalt, világot látott vándordiákok képében ír mesét, de találkozhatunk a tradicionális szülőszerepre utaló „Egy anya” aláírással is.

megnyerni a rovat számára, a gyermekirodalomhoz való viszonyulás megváltozása azonban nem jelentette a szövegek minőségének javulását. A többségben alacsony esztétikai minőségű művek két dolgot jeleznek a századforduló gyermekirodalmáról: 1) a magyar irodalmi diskurzusba egy újonnan belépő művészeti területről van szó, ami újdonságánál és a kritikai közeg hiányánál fogva vonzotta az avatatlan (dilettáns) szerzőket, valamint publikálási lehetőséget nyújtott olyan kísérletező kedvű, köztisztelőben álló személyeknek is, akik elsődlegesen nem a gyermekirodalom terén tevékenykedtek. 2) A magyar szellemi elit (hatására pedig a közvélemény is) a gyermekirodalmi szövegeket nem az esztétikai minőségük, hanem pedagógiai hasznuk alapján ítélte meg.²⁹

A gyermekrovat funkciói

Esztétikai akkulturáció

Az *esztétikai akkulturációt* vizsgáló kutatások eredményeként mára már a szépirodalom-olvasás tanulási fázisaként is számon tarthatjuk a gyermekirodalmat: az írni-olvasni tudás és a szövegértés fejlődése, valamint a szókincs bővülése is a komplexebb olvasmányok megértésének irányába vezet.³⁰ Akkulturációs funkciót – még ha nem is tükröz konkrét szerzői szándékot – minden (gyermek)irodalmi szöveg betölt, függetlenül az alkotás jellegétől. A gyermekrovat szövegei – az olykor túlzottan didakti-

---

²⁹ Benedek Elek 1887-es parlamenti állásfoglalása is azt támasztja alá, hogy a gyermekirodalmat olyan platformként azonosították, aminek elsődleges funkciója a nevelés volt. „Gyermekirodalomról pedig Magyarországon évtizedek óta hallani sem lehet. A nevelésre legalább annyit kellene költenünk, mint a hadseregére.” Vö. KOCSY Anikó, *Forgó bácsi, Benedek apó meg a többiek: A gyermek- és ifjúsági lapokról röviden*
<http://ki2.oszk.hu/3k/19972006/valcikkek/valcikkek0203/kocsy.html> (Letöltés: 2020. április 8.)

³⁰ „A gyermek számára a korai olvasmányélmények formája a legfontosabb tapasztalati forrás a bontakozó írásbeliséghez. Azok a gyermekek, akiknek sokszor olvastak otthon, hamar megértik, hogy a nyomtatott szöveg jelentést hordoz, és viszonylag könnyen tanulnak meg olvasni, amikor iskolába kerülnek.” SZILÁGYI Mária, *A mese szerepe a gyermeki személyiségfejlődésben*, Könyv és Nevelés 2007/3.,
<https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-neveles/a-mese-szerepe-a-gyermeki-szemelyisegfejlodesben> (Letöltés: 2020. április 14.)

kus jelleget leszámítva – pedagógiailag „előnyösnek” tekinthetők: kutatók bizonyítják, hogy azok a gyermekek hamarabb elsajátítják az írás-olvasás képességét, akiknek a környezetében a kulturális tevékenységek spontán módon jelennek meg, hiszen a gyermekek mindig szüleik tevékenységét utánozzák. A Pesti Naplót vásárló szülők (még ha nem is tudatosan) jó példát mutattak gyermekeiknek, bevezették őket az újságolvasás kultúrájába, ráadásul a gyermekrovat hozzájárult ahhoz, hogy a gyermek maga is tevékenyen vehessen részt a napilap olvasásában: „a gyermek tudása az őt körülvevő világról a tevékenységekben való aktív részvétellel, és nem pusztán a felnőttek utánzása vagy gépies tanulás révén fejlődik.”³¹ A gyermekrovat változatos szövegkorpuszt tárt az olvasók elé, melynek köszönhetően minden korosztály megtalálhatta az életkorának és érdeklődési körének megfelelő szövegeket. A próza mellett kis számban vígjátékok, verses mesék, mondókák, imák és verses gyermekjátékok is megjelentek, amelyek szintén a gyermekolvasók irodalmi nevelését segítették elő azáltal, hogy a gyermekek már életük korai szakaszában több műnemmél, műformával is megismerkedtek.³²

A századforduló környékén megszűnt a népköltészeti szövegek korábbi dominanciája az irodalmi népmesékkal, majd a műmesékkal szemben. Mivel a korszakot „a népmese mindenek fölött való elterjedése s uralma, hatása jellemzi”,³³ kevés verses alkotással találkozhatunk a rovatban, és azok sem esztétikai minőségűek. A gyermekolvasók felfedezésével párhuzamosan terjedt el az a téves nézet, miszerint a gyerekirodalom nyelvének szükségszerűen egyszerűbbnek kell lennie, mint a felnőttek irodalmának, ezért a népköltészeti szövegek célközönségének változásával párhuzamosan azok nyelve is módosult.

Pósa bácsi és utódai vígan lubickoltak „költészetük” békalencsés állóvizében, s nemzedékek fejét – gyanútlan gyerekfejeket – nyomták az undok lé alá, kor-

---

³¹ SZINGER, *i. m.*, 148–149.

³² Az elbeszélő műfajok mellett rendkívül fontosak a ritmikus, énekes szövegek kisgyermekkorban: „A kisgyermeknek a vers iránti fogékonysága azon alapszik, hogy a ritmus és a hangzás, amely megragadja, ugyanahhoz az érzékletes, érzelmekkel átszőtt, élményközeli sémához tartozik, mint a mozgás, amelyet helyettesít és hangulat, amelyet kifejez.” MÉREI Ferenc–BINÉT Ágnes, *Gyermeklélektan*, Budapest, Gondolat, 1972, 236.

³³ DRESCHER Pál, *Régi magyar gyermekkönyvek*, Budapest, Magyar Bibliophil Társaság, 1934, 48. <https://mek.oszk.hu/03100/03165> (Letöltés: 2020. április 23.)

tyoltatván belőle nagyokat, s a gyerekek ittak, nem lévén más italuk. Jobb nem gondolni gyerekköltészetünk őskorára.³⁴

A korszak stílus- és témaelvárásait előtérbe helyező költők a 20. század gyermekirodalmának szemléletváltásával párhuzamosan veszítették el népszerűségüket: a mesterkéltné, patetikus hang és a gügyögő, bugyuta rímelés később már nem bizonyult elegendőnek a gyermekirodalmi kánonban maradásukhoz. A Pesti Napló polgári gyermekolvasóknak címzett műmeséi azt a (korszakra általánosan jellemző) beszédmódot képviselik, melyet Mikos Éva így ír le: „kissé modorosán cinkoskodó, ugyanakkor leereszkedő, néhol sziruposan kedveskedő gyermekirodalmi stílus [...]”³⁵ Tehát a műmesék átvettek bizonyos népmesei elemeket, de a népmesék nyelvezetére jellemző stílusjegyek nem jelentek meg bennük.

Az esztétikai akkulturációt vizsgálva a gyermekrovat nem tükröz egységes koncepciót: egymásra nem épülő, szerzők szerinti „mini-korpuszokról” beszélhetünk, vagyis nincs a szövegek mögött egy olyan előre megfontolt szándék, amely akár a gyermekek olvasási készségének fejlesztését tűzte volna ki célul. A célközönség és a műfajok heterogeneitásából adódóan találkozhatunk könnyebben és nehezebben befogadható szövegekkel is: a szerkesztők a rövid versikéket és mondókákat könnyű memorizálhatóságuk és ritmikusságuk okán a bölcsődés és óvodás korosztálynak szánták, a bonyolultabb, hosszabb lélegzetvételű szövegekkel pedig az idősebb korosztályt célozták meg. Például Tábori Róbert serdülőknak írta a huszonhárom fejezetből álló folytatásos regényét (annak témája és nyelvezete miatt), de a sok ismeretlen szó miatt a magyar népmesék vagy akár Mesélő bácsi³⁶ keleti meséi is a nehezebb szövegek közé tartoznak.

A rovat 1893 és 1910 között mindössze egy alkalommal közölt illusztrációt, pedig a 19. század végének gyermekkönyvei és gyermeklapjai

---

³⁴ KORMOS István, *A vasmozsár törője alatt*, Budapest, Szépirodalmi, 1982, 156. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/KORMOS/kormos00001_kv.html (Letöltés: 2020. április 23.)

³⁵ MIKOS Éva, *Nem folytatott típusok. A csillagszemű juhász (AaTh/MNK 858) meséjének folklorisztikatörténeti tanulságai*, *Ethnographia* 2016/4, 573.

³⁶ Egyes írói álnevekkel foglalkozó kiadványok Londesz Elekhez kapcsolják ezt az álnevet, azonban találkozhatunk olyan jegyzékekkel is, melyek *Mesélő bácsit* Londesz Tivadarral vagy Lándor Tivadarral azonosítják. Vö. Tolnai Világlapja 1910. 12. 25, 3010; Corvina 1904. 01. 30, 15.

szinte meg sem jelenhettek képek nélkül.³⁷ Az illusztráció hiányára két magyarázat is szolgálhat: egyrészt a korszakban még igen költséges képek nem illeszkedtek bele a magát olcsónak tituláló napilap profiljába,³⁸ másrészt a rovat nem a vizuális tartalmakat jobban igénylő bölcsődéseknek és óvodásoknak szánta a tartalmait, hanem a náluk idősebbeknek.³⁹ A felsorolt tényezőkből adódóan a gyermekrovat esztétikai akkulturációs funkciója inkább indirekt módon érvényesült, nem pedig a szerzők tudatos munkájának volt köszönhető, hiszen az elsősorban esztétikai akkulturációt célzó, fejlesztő, gyermekeknek szóló kiadványok (ábécéskönyvek, olvasókönyvek) gyakorlatával szemben a gyermekrovat szövegeiben előforduló gyakori nyomdahibák (elütések, tördelési hibák, helyesírási problémák stb.), az illusztráció hiánya és a betűk apró mérete nehezíti az olvasás gyakorlását.

Pszichológiai funkció

A gyermekirodalom az esztétikai akkulturáció mellett a *pszichológiai funkció* miatt válik nélkülözhetetlenné: a szövegek jótékony hatást gyakorolnak a gyermekek mentális, érzelmi és szociális állapotára. Fejlődik a problémamegoldó és a koncentrációs készségük, valamint élénk fantáziára tesznek szert azáltal, hogy a mesehallgatás vagy meseolvasás során

---

³⁷ Például a kifejezetten gyermekkönyv-kiadásra szakosodott Singer és Wolfner kiadó mindegyik könyvkiadványa tartalmazott illusztrációt, csakúgy, mint az általuk indított *Az Én Újságom* című „képes irodalmi gyermeklap”. NÉMETH Luca Anna, *A Singer és Wolfner Kiadó gyerekkönyv-kiadási és hirdetési tevékenysége a századfordulón*, Magyar Könyvszemle 2018/4, 424, 429.

³⁸ „A Pesti Napló Magyarországon a legolcsóbb, legtartalmasabb és legszebben kiállított napilap [...]” *Előfizetési felhívás*, Pesti Napló 1893. 06. 25, 21. „A Pesti Napló, noha nagyobb alakjánál és fényes kiállításánál fogva eltér a legtöbb napilaptól, a legolcsóbb napilapok közé tartozik.” *Előfizetési felhívás*, Pesti Napló 1896. 09. 30, 5.

³⁹ Nyitrai Ágnes a bölcsődések játéktevékenységét vizsgálva a következőt állapítja meg: „Legnagyobb gyakoriságúak azok a kategóriák, melyek a képnézetéssel kapcsolatos tevékenységeket jelölik: a gyermek lapozgatja a könyvet, nézegeti a képeket, hallgatja a gondozónó képekről szóló meséjét, vagy egyedül képeskönyvet nézeget. Ez azt bizonyítja, hogy a képeknek, az illusztrációknak kiemelkedően fontos szerepe van ebben az életrésztében, részben önmagukban is élményforrások, részben az élményszerzést segítik a szemléletes-konkrét gondolkodás, az emlékezet és a képzelet fejlődésének kezdeti stádiuma miatt.” NYITRAI, *i. m.*, 196.

saját képzeletükre, egyfajta szimbolikus képi világra támaszkodnak.⁴⁰ A szövegek mellett maga a közeg/cselekvés (a mesemondás aktusa) is fejleszt a gyermek személyiségét, hiszen a meséket, mondókákat általában egy felnőtt (szülő, dajka, tanár) közvetíti a gyermekeknek, így a közös olvasás a szociális kötelékeket mélyíti. Az életkori igényekhez különböző gyermekirodalmi műfajok alkalmazkodnak: a gyermekek először taktilis, mozgásfejlesztő mondókákkal, versikékkal találkoznak, hiszen ezeknek a műfajoknak a kötődés kialakítása és az intimitás megteremtése az egyik legfontosabb feladatuk, míg óvodás kortól kezdve a mesék kerülnek hangsúlyosabb pozícióba. A gyermekrovat műfajai közül a népmesékben, mondókákban és gyermekjátékokban érvényesül leginkább a pszichológiai funkció. A tizennyolc év legtöbb népmeséjét közlő szerző Móka bácsi (Halász Ignác), Elek apa (Benedek Elek) és Mesélő bácsi voltak.⁴¹ Az utóbbi szerző keleti népmeséket, míg az előbbieket magyar népmeséket publikáltak. A népmesék pszichológiai hatása vitathatatlan:

A népmeséssel elsődlegesen nem ismereteket adhatunk át, hanem heurisztikus élményt nyújthatunk. [...] A mese képekre, szimbólumokra, akciókra fordítja le a világ jelenségeit, s így kínál lehetőséget a tudattalan feszültségek elaborációjára. A mesehallgatás során a belső kép-teremtés révén a gyerek tudattalan szorongásait, feszültségeit képes feldolgozni a mese cselekményének átélésével.⁴²

A népmeséssel szemben a gyermekrovat műmeséinek nem tulajdoníthatók efféle pozitív hatások: az egy kaptafára gyártott, sablonos, leegyszerűsített mesék „sokkal inkább frusztrálóak, mivel a gyerekek érzik a diszsonanciát saját vágyaik, s a történetek által megfogalmazott elvárás között. Ezek a történetek azt üzenik, hogy mindig csak jót és szépet szabad gondolni, érezni, jóllehet a gyereket, teljesen normálisan, negatív tartalmú érzések, indulatok is feszítik.”⁴³ A népmesék absztrakt színterei és

---

⁴⁰ SZILÁGYI, *uo.*

⁴¹ Halász Ignác szövegkorpuszának egészét, Benedek Elek és Londesz Elek korpuszának jelentékeny részét alkották népmesék. Rajtuk kívül is előfordultak népmeseközlők, de ők egy vagy csak néhány népmesével jelentkeztek: Pósa bácsi (Pósa Lajos), Goldschmidt Etel, Kornélia néni (Mauks Kornélia), Telkes Simonné, Lidó (Andrássy Lídia) és Radó Vilmos.

⁴² ZÓKA Katalin, *A meseválasztás kérdései az óvodában. A népmese helye az óvodai irodalmi-anyanyelvi nevelésben*, Elektronikus Könyv és Nevelés 2007/2., http://www.tanszertar.hu/eken/2007_02/zk_0702.htm (Letöltés: 2020. április 25.)

⁴³ *Uo.*

időszámítása, a morális rend, valamint a tipikus népmesei alakok (reális karakterek, fantázia szülte lények, antropomorf állatok és növények) ugyan megjelennek a gyermekrovat műmeséiben is,⁴⁴ de jóval több realista mozzanatot tartalmaznak, és a valóság hangsúlyozására törekcsenek.⁴⁵ „Mint minden irodalmi műnek, így a mesének is alapvető dichotómiája az esztétikum és etikum érvényesítése,”⁴⁶ így a Pesti Napló népmesei pszichológiailag azért is értékesebbek a rovatban megjelent műmeséknél, mert a műmesék szerzői túlhangsúlyozzák a tanulságot: az etikumot az esztétikum fölé rendelik.

A *gyermekszoba* rovatban húsz csoportos gyermekjáték-leírás olvasható, amelyek a szabadidő szórakoztató és hasznos felhasználására ösztönözték az óvodás- és iskoláskorú gyermekeket. A népi játékok kategóriái közül mozgásos, párválasztó és szellemi (rejtő-kereső, kitalálós) játékokkal találkozhatunk a rovatban, melyeket minél nagyobb csoportban érdemes játszani. A játék a nevelés egyik leghatékonyabb eszköze, ugyanis a „fiziológiai hatáson kívül olyan pedagógiai, erkölcsi, szellemi tulajdonságokat fejleszt, amelyek a mindennapi életben, a társadalomba való beilleszkedéshez nélkülözhetetlenek”,⁴⁷ vagyis az elsődlegesen pszichológiai funkciót képviselő gyermekjátékokban többé-kevésbé az összes vizsgált funkció érvényesül. A népmeséhez hasonlóan a csoportos népi játékok is lehetőséget adnak a gyermek vágyainak kiteljesülésére a szerepjáték révén, a megvalósítási módban azonban különbségek rejlenek: „a játék cselekvő, utánzó, a mese passzív, képzeletbeli beleélést kíván”, illetve a

---

⁴⁴ A műmesék szerzői számos elemet vettek át a népmesékből, például a szereplők vagy a csodás kalandok szintjén. Ezekben a történetekben gyakran találkozhatunk tündérekkel, manókkal, törpékkal vagy királyi családok sarjaival fantasztikus helyszíneken (Cukorország, Hangyaország, Állatok országa, Me-seország stb.), illetve gyakoriak a népmesékre jellemző fordulatok, csodás elemek (átváltozás, varázserővel bíró tárgyak, fantasztikus képességek stb.)

⁴⁵ Számos műmese végződik azzal a csattanóval, hogy a gyermek a valóság helyett csak képzeletében élte meg a csodás eseményeket, a szerzők így hangsúlyozzák a fantasztikum „meseszerűségét.”

⁴⁶ ERDÉLYI Margit, *A mesék hozadéka*, Képzés és Gyakorlat 2012/3–4, 153.

⁴⁷ „a játék, a játékfolyamat a felnőtt életre való felkészülés egyik legfontosabb terepe, területe. A játékok által nemcsak a gyermek motorikus képességei, hanem azok a morális vonásai is kialakulnak, amelyek jellemzőek lesznek rá a felnőtt életében is.” Dr. BÍRÓ Melinda–JUHÁSZ Imre–SZÉLES-KOVÁCS Gyula–SZOMBATHY Kálmán–VÁCZI Péter, *Mozgásos játékok*, Eszterházy Károly Főiskola Sporttudományi Intézet Eger, 2015, 12–13. https://uni-eszterhazy.hu/public/uploads/mozgasos-jatekok_5551e3be52c44.pdf (Letöltés: 2020. április 25.)

„szimultán tudat a játékban is megjelenik, de a mesétől eltérően a feszültség levezetése a cselekvéssel történik, míg a mesehallgatás során a képzeletet az akadályozott mozgás stimulálja.”⁴⁸

Akkomodációs funkció

Az akkomodációs funkció esetében a szövegek elsődleges megítélési szempontja a hasznosság elve, a mű nevelő hatása. A vizsgált időszak társadalmi a maitól eltérő szempontokat vett figyelembe egy-egy gyermekirodalmi alkotás megítélésekor: a magyar közvélemény és kritika a sajtóban megjelenő gyermekirodalmi szövegektől nem várt el esztétikai minőséget, ezért a könyvpiacra érvényesülni nem tudó szerzők többsége kihasználta a tömegművelés piacának alacsony elvárásait. A szerzőktől a gyermekek hasznos állampolgárrá nevelését, erkölcsös és „felnőtt” magatartásra okítását (társadalmi szocializáció), a magyar nyelvi hagyományok átörökítését (nyelvi/retorikai szocializáció) és bizonyos ismeretek, műveltség továbbítását (kulturális szocializáció) várták.

a) Nyelvi/retorikai szocializáció

Az akkomodáció ezen alfunkciója szinte elválaszthatatlan a társadalmi szocializációs funkciótól, hiszen a rovat folklór szövegei mögött az anyanyelvi nevelés, az ízlésformálás és a nemzetnevelés szándéka áll. A 19. század eleji Magyarországon önálló magyar nyelvű gyermekirodalom helyett inkább magyar-német kétnyelvűségről beszélhetünk.⁴⁹ A korabeli olvasók magyar nyelvű gyermekirodalmi művekkel csak a magyar nyelv népszerűsítésének közegében találkozhattak (például divatlapokban, iskolai tankönyvekben), így a század közepétől a német nyelvi környezet ellenhatásaként egyre jobban növekedett az eredeti, magyar nyelvű munkák presztízse. A századfordulóig néhány ritka kivételtől eltekintve csak magyar szerzők magyar nyelvű munkái jelentek meg a rovatban.

Az erős német nyelvi és kulturális befolyásra adott válasznak is tekinthető a második időszak [a 19. század második felétől tartó időszak – beszúrás tőlem] gyermekirodalmának erőteljes nemzeti tematikája, amely a gyerekkönyvkultúrát domináló, a magyar folklórhoz tartozó műfajokban (mesék, mondák), il-

---

⁴⁸ ZÓKA, *i. m.*

⁴⁹ HERMANN Zoltán, *Szerény javaslat, Szépirodalmi Figyelő* 2012/5, 20.

letve a magyarság történetével foglalkozó ismeretterjesztő munkákban mutatkozott meg.⁵⁰

Németh Luca Anna állítását a Pesti Napló gyermekrovatában közölt szövegek is alátámasztják, hiszen a rovat első három évében kizárólag népmeséket, mondókákat és a népköltészethez szintén kapcsolható énekes-verses gyermekjátékokat publikáltak az 1900-as évek elejéig fellelhető néhány legenda és monda mellett. A 19. század végi gyermekrovat népies nyelvezete és műfajkínálata a következő folyamatból is fakadhat: az 1848–49-es forradalom és szabadságharc utáni megtorlást, majd a Habsburg Birodalom neoabszolutizmusát átélt magyar társadalom a kiegyezést követően minden téren, így a kulturális életben is nagyobb szabadságot kapott. Mivel egyre több magyar fordítás, anyanyelvű gyermeklap és eredeti magyar nyelvű gyermekkönyv jelenhetett meg, a Pesti Napló szerkesztősége sem nélkülözte a magyar nyelven író gyermekirodalmi szerzőket. A nyelvi/retorikai funkció azonban csak a gyermekrovat kezdeti időszakában, 1893 és 1897 között kapott központi szerepet, mivel ebben az időszakban a szerkesztők Benedek Elek 1888-ban megfogalmazott gyermekirodalmi ars poetikája nyomán a népnemzeti elvárásokat tartották szem előtt: „magyar lélek, magyar sziv nyilatkozik meghamisítatlan magyar nyelven.”⁵¹

Bár a nyelvi/retorikai szocializációt betöltő szövegek dominanciája jelentősen csökkent a századfordulóra,⁵² még a század elejének gyerekirodalmi szövegeiben is található osztrákellenes utalások, illetve a haza és hazafiasság elsődlegességét hangsúlyozó nézetek.⁵³ Például Tutsek Anna gyerekfőszereplői a játszópajtásokkal vívott csataszimuláció során akár az életük árán is megvédenék a magyar zászlót.⁵⁴ A Pesti Napló több

---

⁵⁰ NÉMETH, *i. m.*, 415–416.

⁵¹ Benedek Elek képviselőházi beszéde, <http://nevelestudomany.elte.hu/index.php/2014/08/85-eve-hunyt-el-benedek-elek/> (Letöltés: 2020. április 23.) Vö. BAUER Gabriella, *Gyermekirodalmi szöveggyűjtemény*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996, 240–246.

⁵² Olyannyira, hogy az egyik legtetemesebb korpuszt Mesélő bácsi hozta létre orientális népmeséinek közlésével.

⁵³ „De Gika igazán rossz néven vette, hogy a magyarságát kétségbe vonják. Nem is gondolkozott sokat, hanem odaugrott Janihoz, a két vállán megragadta, s úgy megrázta, mint egy kis lisztes zsákot. – Nana, nana, te rossz fiu, te! Szégyeld magad, hogy nem akarsz magyar lenni!” TÁBORINÉ TUTSEK Anna, *Hogyan lett oláh Janiból magyar fiu?*, Pesti Napló 1901. 07. 21, 17.

⁵⁴ TÁBORI RÓBERTNÉ, *India királya a mustos kádban*, Pesti Napló 1901. 09. 08, 17–18.

szerzője úgy próbálja erősíteni a gyerekek magyarságtudatát, hogy mesékben a cselekmény magyar helyszínen játszódik, a magyar jelképek és nemzeti szokások pedig fontos szerepet kapnak a szüzsében: Tündérország fehéregerei a Rákóczi-indulót fújják, a magyar nemzet őrangyala felsejlik az alföldi látóhatáron, az Éjkirály és a Napkirály a Jánoshegyen küzdenek meg egy magyar kislányért, a tündérek aranykertje pedig természetesen Magyarországon van elrejtve.⁵⁵

b) Kulturális szocializáció

Mivel a kulturális szocializáció a tudás átadására irányul, a különféle tudományos és kulturális ismereteket közvetítő szövegek tartoznak ide. Tágabb értelemben az akkomodáció ezen alfajtájához sorolhatók azok a(z) – elsődlegesen nyelvi/retorikai funkcióhoz tartozó – népköltészeti vagy a néphagyomány elemeiből építkező műfajok, amelyek kulturális tradíciókat adnak tovább. A népmesék, népi játékok és mondókák feladatkörébe tartozik a hagyományápolás is: az olvasók a szövegeken keresztül betekintést nyernek népük kulturális múltjába. A kulturális szocializáció a Pesti Napló mondáiban, legendáiban és egyes elbeszéléseiben még nagyobb súllyal jelenik meg, hiszen a magyar történelmi múlt hagyományainak ismerete az általános műveltség részét képezte.⁵⁶ Amíg azonban a nemzeti tematikát megjelenítő gyerekkönyves és gyermekirodalmi olvasmányokká alakított folklórszövegek határozottan jelen voltak a 19. századi magyar könyvpiacon,⁵⁷ addig a gyermekrovatban kevés „történelmi tematikájú” szövegre bukkanunk: a vizsgált 939 szövegből mindössze 10–15 narratíva dolgoz fel magyar történelmi múlttal kapcsolatos ismeretet, mint például a következő mondák: *A tihanyi kecskekörmök*, *A honalapító Árpád idegen követeket fogad*, *Hogyan lett Mátyás király? Lehel, a novícius*. A kulturális szocializációt szűkebb értelemben csak azok a szövegek segítik elő, amelyeknek valódi célja az ismeretközlés. Tehát az elemzett funkció a kulturális tudást átadó szövegek mellett a tananyag-szerű történeteket is magába foglalja.

---

⁵⁵ TÁBORI RÓBERTNÉ, *Mese a fehér egerekről*, Pesti Napló 1901. 02. 03, 9–10; TÁBORI-NÉ TUTSEK Anna, *Hogyan lett oláh Janiból magyar fiu?*, Pesti Napló, 1901.07.21, 17; CSERGÓ Hugó, *Baby*, Pesti Napló 1902. 03. 23, 16–17.

⁵⁶ BÁRDOS József, *Egy működő gyermekirodalmi kánonért*, Fordulópont 2010/4, 9. http://www.fordulopont.hu/FP-50_bardos-50.pdf (Letöltés: 2020. április 29.)

⁵⁷ HERMANN, *Mesebeszéd ...*, 20.

Legtöbbször a tárcarovatban és a női melléklet tematikus rovataiban („Konyha”, „Gyermeknevelés”, „Kertészet” stb.) jelentek meg ismeretterjesztő cikkek. Azt gondolhatnánk, hogy a gyerekolvasók miatt sok tudománynépszerűsítő, ismeretközlő szöveg jelent meg a gyermekrovatban is, azonban efféle tartalmak csak elvétve, egyedül Tábori Róbertnek köszönhetően láttak napvilágot. A tudománynépszerűsítő szövegek kis számának oka a műfaj jellegében és az olvasóközönség összetételében keresendő: az ismeretterjesztő cikkek mindig csak egy-egy korosztály tudásszintjének fejlesztését képesek megcélózni, ebből fakadóan egy szűk réteghez szólnak. A korszak gyermekeknek szóló ismeretterjesztő munkáira jellemző paternalista hangvétel és redundancia miatt az ismeretterjesztő gyerekkönyvek és -sajtókiadványok olyan termékcsoporthoz tartoztak, amelyet szinte csakis a gyermekek olvasnak. A Pesti Napló gyermekrovata pedig a már említett vegyes célközönségéből adódóan nem volt érdekelt kizárólag gyerekeknek szóló tartalom gyártásában.

A gyermekrovatban megjelent ismeretterjesztő munkák nem tudományos igényűek, inkább irodalmi intencióval íródtak: a gyönyörködtetni akarás jegyében, a mesemondás/elbeszélés keretében bukkan fel a didaktikus szándék. A korszak tömegműveinek tárcarovatában megjelent tudományos népszerűsítő munkák legfontosabb jellemzői az aktualitás, a tömörség és az irodalmiság,⁵⁸ azonban a gyermekrovat kulturális szocializációt szolgáló szövegei ellentmondanak az első két kritériumnak. A szerző nem a legújabb kutatási eredményekről, álláspontokról „adott hírt”, hanem például a víz körforgásának tananyagát mesélte el egy hópihe utazásán keresztül, a skandináv éghajlat és kultúra jellemzőit mutatta be, vagy egy négyrészes sorozatban híres feltalálók életét beszélte el.⁵⁹ A tömörségre pedig azért nem volt szükség, mert a tárcarovattal ellentétben a gyermekrovat több oldal terjedelemben jelent meg.

c) Társadalmi szocializáció

A gyermekrovat szövegeinek túlnyomó része didaktikus jellegű (az esztétikai minőség rovására), tehát illeszkedik ahhoz a 19–20. század forduló-

---

⁵⁸ SZABÓ Katalin, *A tudományos ismeretterjesztés lehetőségei a „Fővárosi Lapok” tárcarovatában a XIX. század második felében*, Ponticulus Hungaricus 2011/10.

http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/fovarosi_lapok.html (Letöltés: 2020. április 29.)

⁵⁹ TÁBORI Róbert, *Téli mese*, Pesti Napló, 1905. 01. 22, 25; TÁBORI Róbert, *Mesék a nagy feltalálókról: Fulton Róbert és I. Napoleon*, 1906. 04. 15, 45.

ján általánosan elfogadott koncepcióhoz, miszerint a gyermekirodalom elsődleges célja a gyermekek nevelése. A társadalmi szocializáció vizsgálatával megtudhatjuk, hogy a szerzők (és a korabeli társadalom) milyen elképzelések és elvárások mentén rajzolták meg az ideális gyermek képét, azonban a gyermekrovat érték közvetítéséről igen nehéz általános érvényű kijelentéseket tenni, mivel minden egyes szerző a saját maga által fontosnak vélt magatartásmintákat vetette papírra. Bár a szerzők nem egyazon stratégia mentén alkalmazták a társadalmi szocializációs funkciót, a gyerekekkel szemben támasztott elvárások mégis harmonikusan viszonyulnak egymáshoz: a szerzők a korszakban mérvadó nevelési elveket vették alapul, csupán más-más aspektusait emelték ki. A didaktikus történetek egy része fennkölt eszméket, követendő értékeket tár az olvasók elé (hazaszeretet, szülők iránti tisztelet, istenfélelem, munkaszorgalom, stb.), míg más szövegek a célközönség (esetünkben a gyerekek) viselkedési mintáinak, magatartásának és egyúttal személyiségének formálására is törekcszenek.

Mesélő bácsi keleti tanmeséi az adakozás, az ima, a szerénység és a felebaráti szeretet fontosságát hangsúlyozzák. Történeteinek főszereplői általában olyan gőgös és fősvény emberek, akikre egy éppen arra tévedő dervis gyakorol jó hatást egy-egy tanulságos mese elmondásával.⁶⁰ Egyes szerzők a keresztény hit fontosságát állították előtérbe, például Pósa Lajos egy alkalommal három rövid imát tett közzé,⁶¹ míg a többi, vallásos buzgalmat szorgalmazó író legtöbbször a Tízparancsolat második és negyedik törvényét („Isten nevét hiába ne vedd!” és „Atyádat és anyádat tiszteld!”) fogalmazták meg látens módon. Amellett, hogy a gyerekeket a szülők iránti tiszteletre és feltétlen engedelmességre buzdítják („Ugy-e, édes kicsi olvasóim, nincs csúnyább dolog a veszekedésnél? Ugy-e, anyuskátok is mindig békességre int benneteket?”),⁶² a történetek felnőtt-karaktereit – a rovatot olvasó idősebbek számára hízeltgő módon – pozitív szereplőként ábrázolják.⁶³

A helytelen viselkedés korrekciójára irányuló szövegek legnagyobb korpuszát a „rossz gyerekek megjavulásáról szóló történetek” alkotják, közöttük meséket, elbeszéléseket és vígjátékokat is találunk. Az ide tarto-

---

⁶⁰ Mesélő bácsi, *A dervis meséje*, Pesti Napló, 1905. 03. 26, 14–15.

⁶¹ PÓSA Lajos, *Pósa bácsi imádságos könyvéből*, Pesti Napló, 1894. 12. 23, 19.

⁶² GÁSPÁRNÉ DÁVID Margit, *A béke galambja*, Pesti Napló, 1909. 05. 30, 39.

⁶³ Az anyaság magasztalása számos szövegben visszatérő motívum. TÁBORI Róbert, *Mese az angyalvirágról*, Pesti Napló, 1901. 12. 22, 17–18; TUTSEK Anna, *Édes anyám lelkem...*, Pesti Napló, 1903. 09. 20, 21–22.

zó magatartáskorrekciós szövegek egy-egy gyermekekre gyakran jellemző tulajdonságot állítanak be kiküszöbölendő problémaként. Számos történet a gyerekszereplő egyetlen hibáját állítja fókuszba. A rovatnak az elítélendő magatartást illetően sincsen egységes koncepciója, minden szerző más-más szokásról próbálja lebeszélni az olvasókat. Ebből adódóan sem a felnőtt-, sem a gyermekközönség számára nem egyértelmű, melyik szerző viselkedési előírását szívleljék meg és valójában melyik a helyes magatartásforma. Ezen kívül az is összezavarhatja az olvasót, hogy azonos el/megítélés alá esik egy másik élőlény szándékolt veszélyeztetése (állatkínzás) és egyes ártalmatlan gyermeki tulajdonságok (cserfesség, kíváncsiság). A gyermekek „megjavítását” célzó szövegek némelyike követendő példát állít fel az olvasók számára, de a szövegek többsége az adott minta be nem tartásának negatív következményeire helyezi a hangsúlyt.⁶⁴ A mesék főszereplői óvodás vagy kisiskolás korú gyerekek, akik negatív személyiségjegyeik okán személyre szóló büntetésben részesülnek: a fecsegő szájkosarat kap, a duzzogónak elefántorra nő, az állatkínzó a bántalmazott állattá változik.⁶⁵ A fegyelmezés típusa alapján megkülönböztetünk reális (vagyis fantasztikumtól mentes, a valóságban is elképzelhető) büntetésformákat, például elzárás, éheztetés, fizikai abúzus, lelki bántalmazás.⁶⁶ A másik típus olyan büntetési módokat jelöl, amikor

---

⁶⁴ „A kis Gyurinak egy szép napon az a gondolat ötlött az eszébe, hogy miért nem járhat-kelhet ő olyan szabadon, mint a bátyja. [...] Apja hazaérkezése után kevés időre behívták őt a szobába. Így szólt hozzá a mamája: – No, Gyurica, teljesült a kívánságod. Holnaptól kezdve azt teheted, amit akarsz. [...] Szülei éppen akkor léptek be a kapun s alig tudtak hova lenni a bámulattól, mikor megpillantották a szerecsenné vedlett, rongyos ruhájú Gyuricát, ki zokogva futott feléjük s mind a két kezét odanyomta fájós homlokára. – No, Gyurica, kell-e még a szabadság? – kérdezte tőle az anyja. A kis fiu szégyenkezve sütötte le a szemét.” Mesélő bácsi, *A kis Gyuri vasárnapja*, Pesti Napló, 1901. 08. 11, 17.

⁶⁵ „Volt egyszer egy kisleány, aki nagyon, de olyan nagyon kíváncsi volt, hogy mindenbe beleütötte az orrocskáját. Hiába mondta neki az édesmamája, hogy egyszer megjárja majd a kíváncsiságával, mit sem használt az intés. [...] Ott is maradt az az orr egészen. Lecsípte tisztán a hirtelen becsukódó kapu. A kis lány ordított, összeszaladtak a házbeliek, összeszaladtak a falubeliek, eljöttek a kis lány szülői és hoztak doktort, de hiába! Az orrot nem lehetett többé visszarágasztani, már csak azért sem, mert egészen kijött a formájából.” TÁBORI Róbert, *Mese az ezüstorru kisleányról*, Pesti Napló, 1902. 04. 06, 18.

⁶⁶ Néhány konkrét példa a fizikai és lelki büntetésre: kinevetés általi megszégyenítés, ketrecbe zárás, szobafogság, éheztetés, sarokba állítás.

különbéle fantasztikus események vezetik rá a főszereplőt (közvetetten pedig az olvasót is) hibáinak korrigálására. Tipikus példa az alakváltás: például a tiltás ellenére ollóval játszó lány „Klik-klak kisasszonyként” olló alakban találja magát.⁶⁷ A mese tanulságos végkifejletéhez képzeletbeli helyszínek és szereplők is hozzájárulhatnak: a nyalánságokat előszeretettel fogyasztó gyermek a Cukorszigetre jutva megcsömörlik az édességektől,⁶⁸ a túl sokat kérdező kislányt pedig „Kérdőjel kisasszony” (egy kérdőjel alakú fantázialány) beszéli le a folytonos tudakolózásról, saját szomorú élettörténetének elmesélésével.⁶⁹ Azonban a gyermek akár képzeletbeli, akár reális büntetésben részesül, a mesék ugyanúgy végződnek: a főszereplő viselkedése a negatív esemény hatására megváltozik, hibáiból tanulva engedelmes gyermek lesz belőle.⁷⁰

A tanulást és az iskolába járás fontosságát sok műmese és elbeszélés mellett a rovat hét vígjátéka is hangsúlyozza, amelyek Tábori Róbert tollából származnak. A didaktikus szövegek ugyanarra a sablonra épülnek: a Dezsőke nevű kislány elszökik az iskolából, hogy valamilyen felnőtteknek való szakma után nézzen: beáll katonának, kipróbálja a léghajózás mesterségét, vagy képviselőként harcol az örökös vakációért. A „Dezsőke-vígjátékok” 1903-ban önálló kötetben is megjelentek, így a rovat kiváló reklámfelületként szolgált Tábori frissen megjelenő könyve számára.⁷¹

---

⁶⁷ TÁBORI Róbert, *Klik-Klak kisasszony*, Pesti Napló 1904. 05. 29, 23–24.

⁶⁸ Uő, *A Cukorsziget*, Pesti Napló 1904. 03. 20, 24–25.

⁶⁹ Uő, *Kérdőjel kisasszony*, Pesti Napló 1905. 05. 21, 35–36.

⁷⁰ A Pesti Napló nevelési koncepciója megfelleltethető Az Én Ujságom elveinek: „Alapvetően Az Én Ujságomban a jól nevelt, engedelmes és illedelmes gyermek ideálja rajzolódott meg. A gyermeklap hangsúlyozta, hogy a gyermek, mint individuum, olyan emberi lény, aki nem félkész felnőtt, hanem kompetens szereplője a társadalomnak, szemlélője, értelmezője a világnak. Alapmotívumként találkoztam azzal a gondolattal, hogy a gyermek születésétől fogva jó, s az a vágy fejeződött ki, hogy maradjon a gyermek gyermek, maradjon távol, ameddig lehet a felnőttek gondterhelt életétől.” BALOGHNÉ PUZSÁR Zsuzsanna, *Gyermekfolyóirat Magyarországon a századfordulón: Az Én Ujságom (1890–1914)*, Könyv és Nevelés 2011/4. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-neveles/gyermekfolyoirat-magyarorszag-a-szazadfordulon> (Letöltés: 2020. május 20.)

⁷¹ TÁBORI Róbert, *Dezsőke pályát cserél*, Singer és Wolfner, Budapest, 1903. „Mutató a »Dezsőke pályát cserél« című kötetből, amely legközelebb fog megjelenni Singer és Wolfner kiadásában. Egy kislánynak viszontagságait írja le, akinek mindenféle összekülömbözései vannak az iskolával és egyre pályát cserél. De

A vígjátékok állandó karakterei a Dezsőnek munkát adó felnőttek, akik megleckéztetik az egyik foglalkozáshoz sem értő kisiút:

Szabó: S mit mondott a tanító ur, amikor te szigetet csináltál Amerikából? *Dezső:* Röviden ennyit: számár. Egy fiúnak azt mondani, akinek szive tele van ábrándokkal, a lelke ambícióval, aki egyébről sem álmodik, mint Kolumbuszról és Marryot kapitányról! Igazán, Magyarország ifjúságának nevelése rossz kezekben van. *Csudai:* Ezt látom. A régi időben ezek a kezek mogyorófa-palcát suhogtattak volna. Kár, hogy a te tanítód nem nyúlt vissza a régi időkhöz és a pálcához.⁷²

A történetvezetés, a karakterek és a téma egyhangúsága mellett a tanulás is mindig ugyanaz: Dezsőke ráébred saját tudatlanságára, és visszatér az iskolapadba.

Ez a tengerészlet kezdete és a legfontosabb is benne: a többi a könyvekből tanítják. *Dezső* (csüggedten): Könyvekből?... Ha így áll a dolog, miért szöktem én meg az iskolából? Ott, az igaz, összeszamaraz néha a tanító bácsi, de barackot még sem nyom a fejembe. (Erős elhatározással): Megyek vissza és kibékülök vele. (Az ajtó fele indul).⁷³

Tábori Róbert olyan meséket, elbeszéléseket is papírra vetett, amelyek a jó uralkodó ismérveit taglalják: az ország vezetője igazságos, adakozó, békeszerető és bátor legyen. A történetek főszereplője általában egy elkényeztetett királyfi vagy egy gonosz, zsarnok király (néha antropomorfizált állat formájában), aki a mese végére erényes, szeretett királlyá válik:

Jenő herceget megkoronázták királynak. S mikor régi magyar szokás szerint a törvény iránt való hűségét megpecsétlendő, a karján eret nyitott, nem hófehéren, hanem vérpirosan bugyogott ki a vér. Piros vér, életerő. A cukros kis hercegből nagy és hatalmas király lett, aki igazságos volt mindenki iránt. Nem kívánta azt sem, hogy kávéscsuporral és adóval járuljanak elébe mindennap a szomszéd népek, hanem megadta mindenkinek azt, ami őt megillette.⁷⁴

Az ide tartozó nyolc történet azokat az ambivalens érzéseket dolgozza fel, amelyek a korabeli magyar társadalom jelentős részét foglalkoztatták

---

nem nagy szerencsével, mert mindenütt kiadják neki az utat." *Uő, Az új inas*, Pesti Napló 1903. 04. 05, 17.

⁷² *Uő, Dezsőke kapitány akar lenni*, Pesti Napló 1906. 01. 07, 18.

⁷³ *Uo.*

⁷⁴ *Uő, Mese a cukros királyfiról*, Pesti Napló 1902. 07. 13, 16.

az uralkodó személyével kapcsolatban. Ugyanaz a Habsburg Monarchiát vezető Ferenc József verte szét a magyar szabadságharcot és hozta létre a neoabszolutizmus rendszerét, mint aki aztán megteremtette a magyar gazdaság, kultúra és politikai élet fellendülésének alapjait. Tábori a fiatal generáció politikai neveléséből veszi ki a részét, amikor a zsarnokság ellen hangolja olvasóit: nem a monarchikus berendezkedés vagy Ferenc József személye ellen lázítja a fiatalságot, csupán a politikai nyomásnak és önkényuralomnak nem engedelmeskedő, a zsarnokságnak ellenálló nemzedékben látja az ország jövőjét.

Konklúzió

A szövegek funkciók szerinti csoportosításánál nem érdemes konkrét számokban beszélni, mert a felvázolt kategóriák nem választhatók el élesen egymástól, egy szöveg egyszerre több funkciót is szolgálhat, ráadásul a pszichológiai és esztétikai akkulturációs funkciók indirekt módon is érvényre jutnak. Emiatt akár az utóbbi funkciók dominanciájáról is beszélhetnénk, de a gyermekrovat szerzőinek döntő többsége nem az olvasók készségeinek fejlesztését, hanem a gyermekek személyiségének és viselkedésének „megjavítását” tűzte ki célul. Ha a gyermek- és felnőttirodalmat elválasztó határt keressük, akkor érdemes feltenni az alábbi kérdéseket: mely funkciók jelennek meg a gyermekrovat szövegeiben, ezek milyen arányban és milyen módon érvényesülnek? Mi volt a szerzők célja a szövegekkel, és milyen hatást gyakoroltak a közvetített szövegek az olvasóra? A gyerekirodalmi szövegek mely funkciója/funkciói azok, amelyek kizárólag gyermekeknél érvényesülnek? A 939 szövegben mindegyik funkcióra találunk példát, de legtöbbször a társadalmi szocializáció, legkevésbé pedig a kulturális szocializáció érvényesül. Ha a Pesti Napló célközönségét a társadalmi szocializációs funkciója felől vizsgáljuk, akkor a magatartáskorrekciós történetek mentén húzhatunk egy elmosódó határt a gyermek- és felnőtt olvasók között: a tömegmédiум szerzői kizárólag gyerekek okulására szánták a habitus megváltoztatására irányuló történeteket, a felnőtt olvasóknak sokkal implicitebb módon fogalmazták meg elvárásait, amelyek inkább általános ideák voltak. Azonban a Hermann Zoltán által felvázolt öt gyerekirodalmi funkció részletes elemzése során egyre inkább az derült ki számomra, hogy nem állapítható meg a felnőtteket a gyerekirodalomtól élesen elválasztó vonal, vagyis a bemutatott funkciók valójában nem feltétlenül „gyerekirodal-

mi” eredetűek. Mind az esztétikai akkulturáció és pszichológiai funkció, mind az akkomodáció kulturális és nyelvi/retorikai szocializációs funkciója esetében a gyermek mellett aktív társként, csatornaként a szülő is jelen van, sőt: haszonélvezője a gyerekirodalom olvasásának. A szöveg esetenként szórakozást nyújt, fejleszt, ismeretet ad át vagy éppen tanítja, neveli a felnőtteket – csakúgy, mint a gyermekolvasókat.

MI MINDEN TÖRTÉNT 1914-BEN? –
AZ *EST* CÍMŰ BULVÁRLAP
SZERKEZETE, ROVATAI, CIKKTÍPUSAI

REZÜMÉ

1914-ben olyan világméretű konfliktus kezdődött el az emberiség történetében, melynek hatása nem csak a frontvonalakon volt érzékelhető, hanem a hadviselő felek hátszágában is, az élet minden területén. Az egyik ilyen terület a nyomtatott sajtó, ami a 20. század elején még gyakorlatilag az információszolgáltatás egyedüli közege volt. A 19. század második felétől a 20. század első évtizedéig gyökeres változások játszódtak le a sajtókiadásban, ezeknek háttérében az üzleti szempont és a technikai modernizáció felerősödése állt, ami olyan új laptípusok kialakulását eredményezte, mint például a bulvársajtó. Emellett a törvényi szabályozás modernizálására is történt kísérlet: az 1914-es, rövid életű sajtótörvény például az 1848 utáni több mint fél évszázad sajtóviszonyaira próbált megoldást nyújtani. Ám a háború kirobbanásával hadicenzúra lépett életbe, ami a szabályozási folyamatokat félbeszakította, és a lapok működését is nagyban befolyásolta az elhúzódó háború. Ilyen körülmények között sikertörténetként tekinthetünk a Miklós Andor által alapított, *Az Est* című napilapra, ami már indulásakor hatalmas népszerűséget szerzett újtásainak: a korszak egyik legnagyobb bulvárlapjává nőtte ki magát, és még a háborús évek alatt is képes volt olvasóbázisának növelésére. A jelen tanulmány azt vizsgálja, hogyan hatott a háború kirobbanása és a hadicenzúra bevezetése *Az Est* működésére, szerkezetére illetve hogy hogyan tudta a lap mégis megőrizni minőségi bulvárjellegét, népszerűségét, példányszámát. A kérdés megértéséhez elsősorban az 1914-es év lapszámait volt érdemes áttekinteni.

KULCSSZAVAK: sajtótörténet, *Az Est*, bulvárlap, I. világháború, 1914-es sajtótörvény, hadicenzúra

ABSTRACT

What Happened in 1914? - Structure, Columns and Types of Articles in the Tabloid Az Est

In 1914 a world-wide conflict unfolded in the history of mankind, a conflict affecting not only the front lines but felt in the heartlands of the powers at war, in all the aspects of everyday life. One of these aspects was printed media, practically the sole vehicle of spreading information at the beginning of the 20th century. From the mid-nineteenth century onwards up to the first decade of 20th century fundamental changes took place in the media world, urged on by technical development and by business considerations. As a consequence new types of newspapers, tabloids among them appeared. There were attempts to modernize legal conditions as well: the short-lived press law of 1914 for example tried to find solutions for the press problems of the half century after 1848. But with the outbreak of war, wartime censorship was initiated which cut short the efforts of legislation and highly affected the work of the press. The daily paper *Az Est* (founded by Andor Miklós) could become a success story even among these circumstances, it could achieve tremendous popularity right after its start and it could increase the number of readers in the war years as well. My paper examines the effects of the outbreak of war and of war censorship on *Az Est*, on its daily work, on its structure, and explores how it managed to keep its quality tabloid character, its popularity and its circulation numbers against all odds. The 1914 issues of the newspaper helped to elaborate the topic.

KEYWORDS: media history, tabloid, First World War, press law of 1914, war censorship

1. Felmerülő kérdések, kutatási lehetőségek

Az I. világháború brutalitásának mértékét csak a porosz–francia háború (1870–71) vagy az amerikai polgárháború (1861–65) eseményei vetíthették előre, ám ezeket a konfliktusokat is felülmúlva az I. világháború felfoghatatlan anyagi és véráldozattal járt, hatása a hátszágban élő civil lakosságot is elérte. A lakosság nem csak a becsapódó bombákon, a fegyverek közeli hangján vagy a vonuló csapatok láttán keresztül élte át a háborút, hanem különféle hírforrásokból naponta értesült a hadieseményekről, és a családok személyes veszteségek formájában is érintettek voltak. A háború a sajtóban is központi helyre került. Így történt *Az Est* című lap esetében is, miközben működését a hétköznapi élet területét érintő szabályozások szintén nagymértékben befolyásolták. Az újság

bulvárjellegéből fakadóan joggal merülhet fel a kérdés: a változások hogyan befolyásolták a lap működését? Sikerült-e előtérben tartania az üzleti és a populáris szempontokat, ötvözni őket a harci eseményekről szóló tájékoztatással, vagy a háborús körülmények mindent felülírtak és az újság teljes alkalmazkodásra kényszerült? E kérdések megválaszolása segíthet megérteni, hogyan maradhatott *Az Est* a háború alatt is sikeres napilap, noha a problémák eredményezhették volna akár az olvasottság csökkenését is.¹ A lap bulvárjellegének, történetének és szerkezeti jellemzőinek vizsgálata információkat nyújthat arra nézve is, hogy milyen események, hírek érdekelték a 20. század elején élő embereket, milyen hétköznapi problémákkal küzdöttek, milyen közéleti események zajlottak, a szerkesztőségek milyen üzleti módszereket, technikai eszközöket alkalmaztak az olvasottság növelésére. A lap ezáltal nem csak irodalomtörténeti, hanem társadalom-, gazdaság-, vagy médiatörténeti szempontból is érdekes lehet.

2. Az *Est* születése és a lap újításai

A napilap 1910. április 16-án jelent meg először. A tulajdonos és szerkesztő Miklós Andor² ezt megelőzően jelentős előkészületeket tett: beharangozásképpen mindenhol a megjelenést hirdető plakátokat, pecsétet helyezett el, ebből is látható az a tudatosság és szervezettség, ami majd az újság szerkezeti ismertetésénél is szembeötlő lesz. *Az Est* programja is céltudatosságot sugall:

---

¹ A problémák (gazdasági, politikai, társadalmi) szempontjából gondolhatunk a háború elhúzódásával bekövetkező, növekvő pénzhiányra, a szabadidő csökkenésére (frontszolgálat, hadiipari szükséglet- és termelésnövekedés következtében munkaidő-növekedés), vagy a különféle nyersanyagok, élelmiszerek hiányára, ami befolyásolhatta a lakosság életmódbeli prioritásait, így a lap-eladásra is hatással lehettek.

² Miklós Andor egy szegény zsidó család elsőszülött gyermeke volt, aki már 15 éves korában dolgozni kényszerült. Nyomdai kifizetőként kezdte, majd fokozatosan lépdelt előre a ranglétrán a Pesti Naplónál. Miután egy vita miatt elbocsátották a közgazdasági rovatból, elindította saját lapját, amivel hatalmas népszerűsége tette szert. A világháború után más lapok felvásárlásával tovább tudott terjeszkedni a sajtópiacon. Ld: BUZINKAY Géza, *Kis magyar sajtótörténet*, Haza és Haladás Alapítvány, Budapest, 1993, 50–51.

Ma délutántól kezdve egy szóval hangosabb a budapesti utca, a rikkancsok rohanó táborában először harsan fel a kiáltás: *Az Est*. Az utca újságja akarunk lenni, mert az utca mindenkié, az utcán mindenkinek át kell haladnia, azon fordul meg minden szomorúság és oda ragyog minden napfény. Ízléses, bátor, szabad és becsületes lesz *Az Est*. Új színekkel, új formákkal vágunk utat az események áradatában s mindenütt ott leszünk, ahol szükség van a gyöngesség vagy el nem ismert érdem védelmére, s az álarcos bűnök leleplezésére. Mi mindent odaadunk, amit független, tisztakezű és a nagy emberi ideálokért küzdő újságírók odaadhatnak: szívünket, eszünket, munkánkat, – érte cserébe csak a közönség szeretetét kérjük.³

Műfaja szerint *Az Est* bulvárlap volt, és ez önmagában nem lett volna újdonság, hiszen már a századelőn is jelentek meg ilyen kiadványok (pl.: *A Nap*, *Magyar Nemzet*, *Esti Újság*), több tízezres példányszámmal. Miklós Andor *Az Est*tel tehát már létező laptípust újított meg, továbbfejlesztve a bulvárlapok amúgy is nagy népszerűségét.⁴ Az újítások közül elsőként érdemes megemlíteni a lap tipográfiáját. Ha megnézzük az 1914. január 1-i számot, akkor az első oldalon legfelül látható a lap neve, egyedi stílusban. A fejléct Falus Elek tervezte, de nevéhez köthető a tipográfiai elrendezés, a rovatcímek és a választóvonalak megszerkesztése is. Falus fejlécét, tervezői stílusát így méltatta Bálint Aladár:⁵

[...] [N]em csavarja ki olcsó hatás kedvéért a betűk kezét-lábát [...] Sohse erőszakoskodik, sohse pózol az olvashatóság rovására. [...] A betűk szerelmese ő. Verzálisai gyöngéd odaadással, szeretettel rajzolt mesterdarabok, ahogy egy sort megold, az annyira masszív és kifejező, hogy gyakran másképp el sem tudjuk képzelni. [...] Sohse hangsúlyoz egy betűt egy másik betű rovására.⁶

A korabeli lapokhoz képest tehát minőségibb, bonyolultabb – és a nyomdászati költségek szempontjából drágább – formavilág a más lapoknál megszokott, szabályos címekhez képest mozgékonyt, játékos, szabadságot sugall. A fejléc így kapcsolatba hozható a lap programjával,

---

³ *Az Est* 1910. április 16., 3. Idézi BUZINKAY Géza, *Bulvárlapok a pesti utcán*, Budapesti Negyed 5(1997)/16–17. (Tematikus szám: *Tömegkultúra a századfordulás Budapesten*), Budapest Főváros Levéltára, Budapest 41.

⁴ *Uo.*, 40.

⁵ Bálint Aladár, író, újságíró, képzőművészeti és zenei kritikus. A Nyugat egyik meghatározó munkatársa volt, de a Népszavának is dolgozott. DÉVÉNYI Iván, *Bálint Aladár*, *Művészet* 7(1966)/7, 17.

⁶ BÁLINT Aladár, *Falus Elek*, *Magyar Nyomdászat* 1910/12, 389. Idézi: ZETELAKI Orsolya, „...arcképvázlat Falus Elekről”, *Orteze Kiadó*, Szentendre, 2008, 24.

az olvasók számára nyújtani kívánt újszerűséggel; az olvasók a bulvárhírek érdekességét, izgalmasságát könnyen összekapcsolhatták az egyedi újságcímmel. Falus Elek nevét természetesen nem lehetett szorosan *Az Esthez* kötni, és a korabeli olvasók közül is csak kevesen tudták, hogy kinek köszönhetőek a lap látványelemei, mivel neve sehol sem volt feltüntetve. Falus neve elsősorban a Nyugattal forrt össze, ő alkotta meg a Nyugat-könyvek borítóterveinek jelentős részét, illusztrációt készített például Babits Mihály *Levelek Irisz koszorújából*, illetve Móricz Zsigmond *Hét krajcár* című művéhez is. A Nyugat lapszámaiban a nevét vagy monogramját is feltüntették, bár alig olvasható méretben.⁷

Az *Est* újítása volt a négyhasábos felépítés is, mivel a korabeli lapok háromhasábos beosztással jelentek meg (pl. Pesti Napló, Vasárnapi Ujság, Népszava).⁸ A vizsgált, 1914. januári lapszám első oldalán, de egészében is szembeötlő az eltérő stílusú (félkövér, dőlt), méretű (apró, kicsi, nagy) és típusú (talpas és talpatlan) betűk használata. Ez a technika a tájékozódást segítette, hogy az olvasó tudja, meddig tart egy cikk, illetve érzékelheti, hogy mi a fontos információ az adott témában és mi az, ami csak mellékes. Az elrendezés és a címadás révén az olvasó azt is eldönthette, érdekl-e a cím alatt található szöveg. Ezért kulcsfontosságú a megfelelő, figyelemfelkeltő címadás: az első oldalon olvasható például egy rövid cikk *Öngyilkos mérnökne* vagy *A gömöri vadászó* címmel, a hatodik oldalon pedig a következő cím áll: *Fragson* *lelőtte az apja*. A lap igyekezett tehát szenzációt kelteni, a címek pedig nem csak az olvasói figyelem felkeltésére voltak alkalmasak, hanem az utcai terjesztést is segítették. A kiegyezést követően fokozatosan terjedt el a kolportázs intézménye, amit rikkancsok végeztek: a tartalom, illetve a hangzatos címek kikiabálásával próbálták meg növelni a lapeladást. Az újságok lapterjesztési tevékenységét a kiegyezés utáni évtizedekben többször is szabályozták. Ugyanis egyre több lap foglalkoztatott rikkancsokat és egyre élesebb verseny alakult ki közöttük, így a másik legyőzése és az eladás növelése érdekében akár a közönséget félrevezető információk közlésére is sor kerülhetett.⁹

---

⁷ LENGYEL Géza, *Falus Elek és a Nyugat*, Nyugat 25(1932)/7, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> – Utolsó elérés: 2020. 11. 13. Falus Elek grafikusai, könyvtervezői munkáján túl színpadi díszlettervezőként, iparművészként, lakástervezőként is tevékenykedett.

⁸ A háromhasábos felépítésre példa: Pesti Napló 65(1914)/1, 1.; Vasárnapi Ujság 61(1914)/1, 2.; Népszava 42(1914)/1, 1.

⁹ BUZINKAY, *Bulvárlapok ...*, i. m., 34–37.

Az újságban szereplő cikkek rövidek és lényegretörőek, ezzel *Az Est* szerkesztősége a 19. század második felében elindult társadalmi, gazdasági, technológiai változásokhoz próbált meg alkalmazkodni. A második ipari forradalom életmódbeli változásokat eredményezett szinte minden társadalmi osztályban. A munkásosztályt tekintve például az élet felgyorsult, a munkaidő hossza megnövekedett, ezért széles körben vált napi problémává az idő beosztása. Ez pedig a szabadidő eltöltésére, illetve az olvasási szokásokra is hatással volt: nőtt az emberek információéhsége, az újdonság iránti vágya, bővült a korábbi olvasmányainak köre, ugyanakkor csökkent az olvasásra szánható idő; ezért az újságolvasó minél gyorsabban, minél rövidebben és lényegretörőbben, de minél hitelesebben szeretett volna tájékozódni a legfontosabb történésekről, a munkába indulván, vagy onnan hazafelé tartva.¹⁰ Hasonló méretű információéhség jellemezte a magasabb társadalmi osztályokat, például a polgári középosztályt, melynek tagjai gyakran a kávéházban olvasták a lapokat: a kávéivás és újságolvasás ez esetben együttesen fejezte ki a polgári középosztályhoz tartozást.¹¹ *Az Est* széles társadalmi közeget igyekezett elérni: tömör, velős cikkeivel, riportjaival tájékoztatni, szórakoztatni szeretett volna, illetve nem túlterhelni az akkori „rohanó” világ munkásosztály-beli, vagy polgári középosztály alatti olvasóit, míg a kávéházba járó polgári réteget, illetve a magasabb társadalmi osztályokat szépirodalmi tartalmával, a világról való folyamatos jólétesültségével próbálta megszólítani.

A lapban számos illusztráció, kép is megjelent a hírek mellett, például egy gyilkossági ügygel kapcsolatban a lehetséges tettesről, Kóbory Rózsi-ról látni ábrázolást a január 14-i szám 8. oldalán, míg a május 20-i lapszám 7. oldalán egy hadügyi vitához kapcsolódik kép. A rajzokat Vadász Miklós készítette, aki a háború kitörése után a frontot bemutató képekkel fogja ellátni majd az újságot, de előtte is a lap kiemelkedő grafikus volt.

A szenzációhajhász címekhez a tartalom is igazodott. A politikai vezércikkek lerövidültek, csak egy hasábot tettek ki, és kikerültek a központi szerepkörből: nem feltétlenül az első oldalon jelentek meg. Ezzel a lap lemondott a politikai irányadás elsődleges feladatáról, aminek hátterében

---

¹⁰ LIPTÁK Dorottya, *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában: Bécs – Budapest – Prága*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2002, 31–33., 38–39., 44., 147; BUZINKAY, *Bulvárlapok..., i. m.*, 37, 44.

¹¹ A kávéházak korabeli jelentőségéhez: GYÁNI Gábor, *Az utca és a szalon: Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 85–96.

az a felismerés állt, hogy az elérni kívánt olvasóközönség más érdeklődési körrel, műveltséggel rendelkezik, nem elsősorban és kizárólagosan a politika érdekli. Az olvasóbázis átalakulásához és igényeinek megváltozásához az oktatás színvonalának és az oktatásban résztvevők körének növekedése is hozzájárult: az analfabetizmus aránya a 6 éven felüli lakosság körében 1869-ben még 65% feletti is lehetett, ez az arány 1890-re 47%-ra mérséklődött, 1910-re pedig 33%-ra csökkent.¹² A polgárságot, a kereskedőket, munkásokat, szegényebb rétegeket sokkalta inkább érdekelték a közvetlenül körülöttük zajló események, gyakorlati problémák, az életközeli jelenségek, mert ezek közelebbről érintették őket, és személyes tapasztalatuk lehetett róluk. Ezért az első oldalon másfajta hírek, rovatok jelentek meg: szenzációk, érdekességek, a legfontosabb napi történések. Az újtások közé tartozott például a tőzsdei hírek vagy a rendszeressé váló időjárás-jelentések első oldalon szerepeltetése.¹³

Az *Est* elismert közgazdasági rovattal rendelkezett, erre látunk példát az 1914. január 2-i szám 11. oldalán. A rovatban – annak ellenére, hogy komoly gazdasági kérdésekkel foglalkozik – szintén megjelenik a figyelemfelkeltő címadás, elég ha a *Kábelkartel van alakulóban*, vagy a *Morganék kiléptek a banktrösztből* címre utalunk.¹⁴

Jelentős újtás volt az egész oldalas sportrovat, például a január 1-i lapszámban labdarúgásról, úszásról, atlétikáról, evezésről, de az olimpiáról is esett szó.¹⁵ A szórakozóhelyek rovat¹⁶ különféle hirdetéseket tartalmazott: szállodákról, vendéglőkről, színházi előadásokról lehetett olvasni. Az újságban a legkülönbözőbb gyárak, illetve termékek hirdetési is megjelentek, az apróhirdetés rovatba pedig a jókívánságoktól kezdve a munkakeresésen át a termékadási hirdetéseikig bármi bekerülhetett.¹⁷

---

¹² ROMSICS Ignác, *Magyarország története a XX. században*, Osiris Kiadó, Budapest 2010, 42.

¹³ A lap történetének rövid áttekintését ld.: <https://mediatoritenet.wordpress.com/2014/11/30/az-est-1910-1939/> Utolsó elérés: 2020. 05. 08.

¹⁴ Az *Est* 1914. jan. 4., 12.

¹⁵ Természetesen a sportesemények mennyiségétől függött a rovat terjedelme, a január 1-i lapszámban csak kb. fél oldalt, azaz két hasábot tesz ki, viszont a január 6-i számban már háromnegyed oldalt.

¹⁶ Az *Est* 1914. márc. 1., 12.

¹⁷ A nagy hirdetések között láthatjuk például a Pfaff varrógépek, a Pannonia Szálloda, vagy épp a Virágbokor Vendéglő vázába helyezett virágcsokorra emlékeztető reklámját. A gyárak reklámanyagára példa a Renault autobilokról szóló hirdetés, vagy a Hirmann Ferenc Fémöntöde és Rézárugyár

Hatalmas népszerűséget hoztak a lapban megjelenő riportok, amik szólhattak tárgyalásokról,¹⁸ politikai kérdésekről, lehettek beszélgetések jelentős személyiségekkel,¹⁹ vagy akár hétköznapi problémák.²⁰ Sikereségét a lap elsősorban a szerkezeti, formai, tartalmi változtatásainak köszönhetette, ám fontos tényező volt a magas, állandó, egyenletes minőség is. Ezt a lapnál dolgozó kvalifikált, rátermett szerzők, riporterek biztosították. Az *Est* munkatársai közül kiemelendő Kéri Pál, Adorján Andor, Tarján Vilmos és Fényes László, akik a korszak neves riporterei közé tartoztak.²¹ Határozott fellépésüknek köszönhetően olyan meghatározó személyiségeket tudtak elérhető közelségbe hozni, akiket a köznap ember elérhetetlennek tartott. Az olvasók politikai vezetőkkel, később tábornokokkal, katonai vezetőkkel folyó beszélgetéseket olvashattak rendszeresen az újság lapjain. Erre lehet példa Adorján Andornak a volt bolgár miniszterelnökkel, Aleksandar Malinovval való beszélgetése, melyben a volt vezető a március 8-i választásokról, illetve a törökökkel való ellenséges viszony kapcsán Bulgária nemzetközi és belpolitikai helyzetéről fejtette ki álláspontját.²² A cikk Malinov zárómondata miatt lehet említésre méltó: „Mert minden jel arra vall, hogy már Macedóniában is készül valami s a meg nem olvadt havat tavasz jöttével újra meleg vér olvasztja majd az idén pocsolyába.”

Ebből, illetve Malinov egész véleményéből is érzékelhető a Balkán-félszigeten élő népek között kialakult vitás, feszült helyzet, melynek hátterében nagyhatalmi érdekek is meghúzódtak.²³ Ezek az ellentétek, aho-

---

hirdetése. A lapszám apróhirdetése között olvashatunk eladó zongorákról, gyorsírási/gépirási tanfolyamokról, eladó kutyákról, vagy épp egy horvát nyelvtanárt kereső személyről. E hirdetések megtalálhatók *Az Est* január 1-i lapszámának 12–16. oldalain.

¹⁸ *Feljegyzések a rutén tárgyalásról*, *Az Est* 1914. jan. 1., 3.

¹⁹ *Andrássy, Justh, Károlyi és Apponyi válaszolnak Tisza újevi beszédére*, *Az Est* jan. 3., 2., illetve *Beszélgetés gróf Tisza Istvánal*, *Az Est* jan. 8., 3.

²⁰ *Riport a sötétségről*, *Az Est* 1914. jan. 22., 2. A riportban a várost elborító és nagy sötétséget okozó hófelhők kapcsán megszólal a meteorológiai intézet, illetve dr. Buzáth János tanácsnok, a világtáji ügyosztály vezetője.

²¹ BUZINKAY, *Bulvárlapok ...*, i. m., 41.

²² *Az Est* febr. 3., 8.

²³ A Balkán-félszigeten az 1910-es években állandó jelenség volt a háború: 1912 és 1913 között zajlott az első, 1913 júniusa és 1913 augusztusa között a második Balkán-háború; az első a londoni egyezmény zárta le 1913. május 30-án, a másodikat a bukaresti béke 1913. augusztus 10-én. A konfliktusok elégtelen rendezése hozzájárult az I. világháború kirobbanásához. A Balkán-háborúk

gyan Malinov sejtette, háborúhoz vezettek (még ha nem is tavasszal, hanem 1914 nyarán).

A rendkívüli események közelhözásában is tehetségesek voltak a riporterek, többségük a kirobbanó háború frontvonalairól való haditudósítást is vállalta. A lapnak kiterjedt tudósítói, levelezői hálózata volt, így a hírek gyorsan futottak be a szerkesztőségébe, Európa bármely pontjáról. Ezt bizonyítja Adorján Andornak a görög királynál, I. Konstantinnál tett látogatásáról szóló beszámolója, mely mellett a lap június 28-i lapszámában tudósítás történik az osztrák trónörökös boszniai hadgyakorlaton tett látogatásáról is.²⁴ A július 29-i lapot áttekintve a háború kirobbanásának lehetősége kapcsán a hírek több helyről futottak be *Az Est* szerkesztőségébe. Tudósítások érkeztek többek között Bécsből, Párizsból, Berlinből, Pétervárról, Londonból, Újvidékről és Rómából.²⁵ A világháború kirobbanását követően tovább erősödött *Az Est* saját tudósítói hálózata, amit a nemzetközi (elsősorban német, angol, francia) együttműködésen alapuló hírtovábbítás megszűnése eredményezett.²⁶ A saját hálózat fejlesztését az indokolta, hogy az MTI hírei csak késve tudtak volna megérkezni a lap koradélutáni megjelenéséhez képest. A tudósítók határozott utasítást kaptak arra, hogy mit, mikor és hogyan táviratozzanak. *Az Est*nek saját tudósítója működött például Rotterdamban, mivel a londoni Reuters ügynökségből először ide futottak be a kontinensre a hírek.²⁷ A rotterdami tudósító feladatvégzéséről az alábbiakat érdemes tudni:

[...] éjfélkor kezd dolgozni, mert a Londonban este tizenegy órakor kiadott „távirati” jelentések, melyek oda az öt világrészből összegyűlnek, éjfélkor már Rotterdamba érkeznek, s ettől kezdve félóránként követik egymást Londonból Rotterdamba az egyes táviratcsoportok. A rotterdami tudósító 12 óra 15 percor feladja első táviratát s azután tíz-tizenöt percnyi időközökben a többi táv-

---

problematikájához: DEMETER GÁBOR, *Az 1913. augusztus 10-i bukaresti béke közvetlen hatásai a nagyhatalmi politikára és Bulgária külpolitikai orientációjára* = KÚT: az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola [negyedévente megjelenő] kiadványa, 2007/ 6 (1–2), szerk. HORN Ildikó, ELTE BTK, Budapest, 75–93. http://real.mtak.hu/8940/1/demeter_KUTkonfketet.pdf – Utolsó elérés: 2020. 07. 23.; Christopher CLARK, *Alvajárók: Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé*, Park Könyvkiadó, Budapest, 2015, 263–270, 296.

²⁴ *Az Est* jún. 28., 2–3.

²⁵ *Az Est* júl. 29., 2–3.

²⁶ SIPOS Balázs, *Az első világháború médiahatásai*, Médiakutató 11(2010)/1 (tavasz), 103–108.

²⁷ SZABÓ László, *A modern újságírás*, Dick Manó, Budapest, 1916, 44–45.

iratait; [...] Ha nincs semmi zavar, akkor az éjfél és hajnali három óra között feladott tizenöt-húsz távirat délelőtt kilenc és tizenkét óra között megérkezik Budapestre. Reggel félnégykor a rotterdami tudósító már mehet aludni.²⁸

A gyors információáramlást, hírgyártást a lap szerkesztőségének magas technikai felszereltsége is segítette. Már az indulásakor létezett szerkesztőségi telefon a lapnál, illetve Miklós Andor gépirókiasszonyokat is foglalkoztatott a hírek lejegyzésére. Az *Est* volt az első olyan lap, ahol a munkatársaknak arra is lehetőségük nyílt, hogy cikkeiket telefonba diktálják. Emellett a szerkesztőségbe bárki betelefonálhatott egy kis honorárium reményében, ha érdekes, szenzációs hírrel rendelkezett, de a lap sikerét elsősorban a megbízható szakembergárda jelentette.²⁹ A már fentebb említett szerzők közül két főt kiemelve, Fényes László³⁰ leleplező, feltáró jellegű riportjaival vált ismertté, melyekben az országban tapasztalható áldatlan állapotokkal, hivatali vagy kormányzati visszaélésekkel, vagy épp kötelességmulasztással, egyéb problémás helyzetekkel szembeállította az olvasóközönséget. Néhány írását említve: 1914-ben írt egy katonaeletrajzi mulasztásáról, aminek következtében egy közhuszár öngyilkosságot követett el,³¹ bemutatta a gömör megyei szolgabíró okmányhamisítási botrányát,³² illetve Einfall Kálmán halálesete kapcsán az országban kialakult elmebeteg-kezelés rossz állapotával és az „elmeórházak”

---

²⁸ *Uo.*, 45–46. Hasonlóan fontos tudósítói feladatot végzett *Az Est* berlini, stockholmi tudósítója, de más központokban is voltak saját munkatársak (pl. a svájci Lugano kisvárosban, Bukarestben, Szófiában és Szalonikiben.)

²⁹ BUZINKAY, *Bulvárlapok...*, i. m., 41.

³⁰ Fényes László életrajzának rövid összefoglalásához: KENYERES Ágnes főszerk.: *Magyar életrajzi lexikon.*, elektronikus változat: <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/f-7547C/fenyas-laszlo-755E8/> – Utolsó elérés: 2020. 07. 25.

³¹ *Az Est* febr. 15., 7. A *Közhuszár Emerich Kerekes* című riportból megismerhetjük Kerekes Imre esetét, aki katonának vonult be Aradra, egy gyakorlat közben megsérült, ám ezt sem az ezredorvos, sem felettesei, katonatársai nem hitték el neki, szimulánsnak tartották. A férfi fájdalmai nem múltak, a katonaeletrajzi nehézségei tovább súlyosbították helyzetét, így végül levélben búcsúzott családtagjaitól és öngyilkosságot követett el. Fényes László a történet igazolásához riportjában az esethez kapcsolódó leveleket is közli.

³² *Az Est* febr. 22., 3. A *Mi az a „szemtelenség”?* című cikkből megtudhatjuk, hogy miért és hogyan követett el okmányhamisítást sikeres egyetemi végzése igazolása érdekében dr. Kubinyi László, és lebukása, illetve lemondása után hogyan tudott mégis újból ugyanarra a pozícióra jelentkezni és Gömör megye rendőri büntetőbírójává válni.

hiányával ismertette meg az olvasókat.³³ Tarján Vilmos³⁴ rendőri, bűnügyi riportjaival vált ismertté *Az Est* hasábjain, a háború kitörése után pedig a harctéri tudósítások mellett a hadiszállításokkal kapcsolatos bűnügyekről is írt. 1914-ben többek között beszámolt Turcsányi Emília meggyilkolásáról,³⁵ rendszeresen hírt adott az oroszokkal vívott harcokról. Októberben például a Verecke³⁶ vagy a Máramarosziget³⁷ környéki küzdelmekről írt.

A lap szépírókat, költőket is foglalkoztatott, akiket részben itteni írásaiknak köszönhetően ismert meg a nagyközönség. Rendszeresen írt az újságba például Pásztor Árpád, aki a magyar riportirodalom egyik megteremtője volt. Több verseskötetet, regényt, illetve a tengerentúli utazásairól szóló útleírást írt. Egyik cikke éppen 1914 januárjában jelent meg a lapban *A westvirginiai szénbányákban* címmel.³⁸ A korszak akkor már neves írója, Ambrus Zoltán rendszeresen írt a lap színházi rovatába.³⁹ Munkásságát tekintve részt vett az Új Magyar Szemle című lap szerkesztésé-

---

³³ *Az Est* júl. 21., 9–10. *Az Elmebajos a járványkórházban* riportból megtudhatjuk, hogy Einfall Kálmán főszakácson egy napon kitört az elmebetegség, elhelyezése komoly gondokba ütközött a környékbeli elmekórházak túlszűfolttsága miatt, így átmenetileg Csorba község járványkórházába vitték be. Azonban itt a falusiak ellenséges viszonyulása miatt kegyetlenségeket, bántalmazást kellett elszenvednie és végül annyira elhúzódtott a hivatali levelezés és az elhelyezése körüli probléma, hogy a kegyetlen bánásmódba belehalt.

³⁴ Tarján Vilmos életrajzának rövid összefoglalásához: KENYERES, *i. m.*, elektronikus változat:

<https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/t-ty-780F8/tarjan-vilmos-78181/> – Utolsó elérés: 2020. 07. 25.

³⁵ *Hogyan fojtották meg Turcsányi Elzát. A gyilkosok vallomása. Az Est* 1914. jan. 14., 7–10. *Az Est* a gyilkosság körül zajló vizsgálatokról rendszeresen beszámolt, mivel Turcsányi Emília (másik nevén Mágnás Elza) a pesti éjszaka egyik ünnepektől alakja volt, halála nagy port kavart a napisajtóban. A gyilkossághoz és Emília életéhez: KABA Eszter, *De ki is az a Turcsányi Emília? – pénz, pompa, prostitúált,*

<http://elsovh.hu/de-ki-is-az-a-turcsanyi-emilia-penz-pompa-prostitualt/> – Utolsó elérés: 2020.07. 25.

³⁶ *Az oroszok betörése és kiveretése Vereckénél, Az Est* 1914. okt. 3., 1.

³⁷ *Hogyan jöttek be az oroszok Máramarosba, Az Est* 1914. okt. 13., 1.

³⁸ *Az Est* jan. 8., 11. Pásztor Árpád rövid életrajzi összefoglaláshoz: KENYERES, *i. m.*, elektronikus változat:

<https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/p-77238/pasztor-arpad-7734D/> – Utolsó elérés: 2020. 05. 12.

³⁹ *Az Est* jan. 28., 10. Itt például a színdarabfordítás nehézségeiről ír.

ben, illetve több lap (pl. Pesti Napló, Nyugat, Magyar Figyelő) munkatársaként is tevékenykedett, tárcákat, novellákat, de fordításokat is készített (pl. Flaubert: *Bovaryné*). 1915 és 1917 között a Nyugatban jelent meg munkásságának egy kevésbé emlegetett része *Háborús jegyzetek* címmel.⁴⁰ Fontos megemlíteni, hogy a 20. század elején még az újságírás, az értelmiségi munkavégzés többnyire csak a férfiak előtt állt nyitva, így ebben az időszakban ritka volt a női újságíró.⁴¹ Ezért figyelemreméltó Vészi Margit újságírói tevékenysége, aki szintén a lap munkatársa volt.⁴² Kiemelendő az 1914–1918 között folytatott haditudósítói tevékenysége is *Az Est* európai utazó tudósítójaként. Háborús élményeit könyv formában is megjelentette *Az égő Európa* címmel.⁴³

A szépírók foglalkoztatása az újságoknál nem volt újszerű jelenség, mivel már a 19. század folyamán is számos olyan lap működött, aminek a tulajdonosa és/vagy szerkesztője szépíró volt (pl. Arany János, Kemény Zsigmond, Vajda János, Jókai Mór), illetve csaknem minden író, költő dolgozott szerkesztőként vagy újságíróként egy-egy lapnál (pl. Mikszáth Kálmán vagy Ambrus Zoltán). Azonban egy bulvárlapnál nem magától értetődő a szépírók szerepeltetése, ez a lépés az üzleti szempontoknak és az olvasóközönség igényeinek a figyelembevételét tükrözi. *Az Est* azáltal, hogy szélesebb olvasóközönséget próbált megszólítani, kénytelen volt más típusú lapokkal versenyezni, azok cikktípusait is átvenni és ötvözni a saját igényeinek megfelelően. Így alakulhatott ki az a sajátos szerkezet, melyben bulvár és szépirodalmi tartalom egyesült és együtt töltötte ki az újságot. A tartalmat böngészve így az eltérő érdeklődési körrel, műveltséggel rendelkező olvasóközönség bármelyik tagja megtalálhatta a számára érdekes olvasnivalót. A művelt írók, szakemberek alkalmazása ugyanakkor a magas szintű nyelvi megfogalmazást is biztosította egyszerű, fogyasztható formában.

---

⁴⁰ Ambrus Zoltán életrajzához: FALLENBÜCHLNÉ Ambrus Gizella, *Ambrus Zoltán, Irodalomtörténet* 49(1961)/2, 141–154.

⁴¹ A nők önállósodását, szerepeik átalakulását és az emancipációhoz vezető utat nagyban segítette az első világháború, melyből ők is kivették a részüket, például a gyári munkában, ápolónőként a frontvonalakon, tanítónőként a férfi tanítók helyett. A nőtörténetről ld. PUKÁNSZKY Béla, *A nőnevelés története*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2013, 133–154, 156–158, 163–166.

⁴² *Az Est* aug. 25., 8. Itt például Ferenc József születésnapjáról jelent meg egy cikke *Királyunk születésnapja Berlinben* címmel.

⁴³ Ld. TELLER Katalin, *A haditudósító Vészi Margit*, *Filológiai Közlöny* 61(2015)/3, 369–381.

3. A közérthetőség és a bűnügyi riportok kapcsolata

Bűnügyekkel foglalkozó cikkek, riportok nagy számban jelentek meg a napilap oldalain (nem csak Tarján Vilmos tollából, hiszen Fényes László is problematikus eseteket tárt az olvasók elé). Ebből pedig le lehetne vonni azt a következtetést, hogy a kriminalisztikus hírek és a lapeladás növekedése között összefüggés áll fenn, mivel az ilyen híreknek köszönhetően tudott a napilap több százezres olvasótábort kialakítani. Azonban ennél az összefüggésnél sokkal fontosabb annak a kérdésnek a tisztázása, hogy miért éppen ez a témakör tudott ekkora népszerűsége szert tenni az olvasóközönség körében. A válaszhoz érdemes idézni Lengyel András megállapítását:

Valójában azonban látnunk kell, jóval több történt meg ezekben a szándékuk szerint csupán „szenzációkat” hajszólo írásokban: a kisebb-nagyobb társadalmi sérelmek, traumák egyféle kollektív földolgozása ment végbe általuk. A „bűn”, mint a társadalom normál üzemmódjának kiiktathatatlan eleme, megőrizve erkölcsi anomális-voltának tudatát, elbeszéltté lett, magyarázatot és „megértést” nyert. Közös tapasztalattá szerveződött.⁴⁴

Kulcsfontosságú volt tehát a közönségközeli témák beiktatása és kiemelése, olyan szituációk, történések felidézése, aminek részese lehetett a társadalom bármelyik osztályának tagja. Másodsorban a közlésmódnak volt döntő szerepe. Tarján a riportjait tárgyilagosan fogalmazza meg, eseményeket sorol bennük, konkrét leírásokat ad.⁴⁵ A részletes leírás a helyszínről, a szereplőkről, a körülményekről az ismerősség, illetve a valószínűség érzését keltik, amit csak fokoz, hogy a riportter még a szereplők, a rendőrök, a helyszínek nevét is megadja. Sok esetben a rendőrök beosztása, a szereplők külső jellemzői is a megemléített adatok között vannak. A riportokban nincs állásfoglalás, a történetek értelmezésére sem kerül sor, az elbeszélés szikár és tényyszerű. Tarján Vilmos és a fentebb felsorolt írók munkáin keresztül is láthatjuk, hogy *Az Est* hogyan igyekezett az üzleti szempontokat és a minőségi követelményeket összehagolni

---

⁴⁴ LENGYEL András, *A „bűn” elbeszélhetősége: Tarján Vilmos, Az Est és a modern bűnügyi riport (1910– 1919)* = *Uő., A mindennapok szemüvegkészítői: Sajtótörténeti tanulmányok*, Nap Kiadó, Budapest, 2013, 87–88.

⁴⁵ „A tárgyias konkrétság pedig az az írásmód, amely, legalább potenciálisan, a legnagyobb olvasóközönséget képes elérni.” *Uo.*, 78.

mind nyelvi, mind műfaji, mind kulturális szempontból, és sikerének ez is egyik titka.

4. A kihívások éve: 1914

Több tényező összege kellett ahhoz, hogy *Az Est* tartós, magas létszámú olvasóbázisra tegyen szert, ám az olvasókat nem csak megszerezni volt nehéz feladat: meg is kellett őket valahogy tartani. A fentebbiekben arra láthattunk példát, hogy milyen módszerekkel, szerkezettel, tartalommal, stílussal sikerült egy népszerű bulvárlapot elindítani, azonban 1914-ben több külső probléma is felbukkant, ami veszélyt jelentett a kialakult koncepcióra, ezekre pedig a lap szerkesztőségének válaszokat kellett találnia. Miklós Andornak és lapja munkatársainak az 1914-es esztendőben az volt a legfőbb célkitűzése, hogy a lap olvasóbázisa megmaradjon, illetve a bizalomra és a kialakított módszerekre építve tovább növekedjen. Vajon sikerült ezeket a célokat megvalósítani? A továbbiakban a lap működése elé akadályt görgető két fő problémáról, a sajtótörvényről és az I. világháborúról, illetve a lap által a kihívásokra adott válaszokról lesz szó.

4.1. Az 1914-es sajtótörvény

A sajtót szabályozó új törvényt 1914. április 11-én hirdették ki, létrejötte kielezett politikai vitákat szült. A törvénytervezet 1913 októberében került az országgyűlés elé, tárgyalása alatt folyamatos tüntetésekre, tiltakozó akciókra került sor, emellett a sajtó és annak jövője kérdéséről tudományos gyűléseket is tartottak, például a Társadalomtudományi Társaság ülését *A sajtó társadalmi jelentősége* címmel november 25-én.⁴⁶ A politikai csatározásokról és a törvény körüli fejleményekről *Az Est* rendszeresen beszámolt.⁴⁷ Hasonlóan tettek a kor legnagyobb példányszámban megjelenő polgári napilapjai, a Pesti Hírlap, a Pesti Napló vagy a Magyar Hírlap is. A törvénnyel szembeni elégedetlenség kifejezésére és a javaslatról szóló széleskörű egyeztetés érdekében a lapok címlapjukon közöl-

---

⁴⁶ BUZINKAY Géza, *Harc a sajtóreform körül, 1914.* = PUSZTAI Bertalan (szerk.), *Médiások, történetek, használatok – Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*, Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Szeged, 2012, 285–286.

⁴⁷ A sajtótörvényről olvashatunk a január 15-i, a január 23-i, vagy a január 25-i szám első oldalán is.

ték Kóbor Tamás *A sajtó az ország közönségéhez!*⁴⁸ című felhívását, amit az Otthon Kör megbízásából készített.

Az új törvény jelentősége abban rejlett, hogy egy hosszú időszakot zárt volna le, melyben a sajtó szerepét, helyzetét nagyban befolyásolta a Magyar Királyság és Ausztria között fennálló államjogi viszony. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverését követően az 1848. évi XVIII. törvénycikkben megfogalmazott sajtótörvény hatályát veszítette, Ferenc József pedig 1851. december 31-i pátensével egyértelműen kinyilvánította, hogy az uralkodói abszolutizmus jegyében kíván kormányozni.⁴⁹ A kiegyezésig a sajtó szabályozására az 1852 májusában kiadott osztrák sajtópátens volt érvényben a Magyar Királyság területén.⁵⁰ A sajtótörvény átalakítására több tervezet is született az 1860-as években, például Forgách Antal tervezete, amit 1863 februárjában küldött el a kancelláriához véleményezésre és az 1848-as magyar, illetve az időközben a birodalom nyugati tartományaiban bevezetett 1862-es ausztriai sajtótörvényből indult ki. Gróf Zichy Hermann kancellár 1864 decemberében terjesztett egy javaslatot az uralkodó elé, ami szintén az 1862-es ausztriai sajtótörvényre, illetve Forgách javaslatára épült, a vitatott elemek korrekciójával, a magyar 1848-as sajtótörvény pedig már nem volt fő vonatkoztatási pont benne.⁵¹ Azonban végül a tervezetek egyike sem valósult meg, mivel 1865 januárjától Ferenc József egyre inkább hajlott a kiegyezésre, lassú politikai tapogatózás kezdődött el közte és a Deák Ferenc vezette liberális politikai elit között. Ennek következtében félbeszakadtak a bírósági reform előkészületei és az ideiglenes magyar sajtószabályozás munkálatai is. A függőben maradt helyzetben az 1852-es ausztriai sajtópátens maradt érvényben.⁵² Változás 1867-ben a kiegyezés által valósulhatott meg: 1867. március 17-én újból az 1848. évi XVIII. tc. lépett életbe a sajtó szabályozására, módosításokkal.⁵³ Azonban az újból életbe léptetett sajtótörvény a 19. század végére már elavultnak számított, készítőinek még nem kellett számolniuk a modernizációval együtt megjelenő új kihívásokkal, amik a

---

⁴⁸ BUZINKAY, *Harc a...*, i.m., 287. A felhívások az 1913. november 9-i lapszámok címlapján jelentek meg. A felhívás megtekintéséhez ajánlott egyik újság: Pesti Napló 1913. november 9-i szám 1. oldal.

⁴⁹ DEÁK Ágnes, *Suttogások és hallgatások – Sajtó és sajtópolitika Magyarországon 1861–1867*, Osiris Kiadó, Budapest, 2018, 11–12.

⁵⁰ BUZINKAY, *Kis magyar...*, i.m., 25.

⁵¹ A tervezetekhez: DEÁK, i.m., 41–56.

⁵² Uo. 52–53.

⁵³ BUZINKAY, *Kis magyar...*, i.m., 35.

médiát is átalakították: már nem néhány száz vagy ezer előfizetővel működő lapok, folyóiratok uralták a piacot, hanem több tíz- vagy százezer példányszámos napilapok, újságok jelentek meg, amiket az utcán árúsítottak. Szaporodott a lapok, de a nyomdák száma is: az 1880-as évek elejére már több mint 300 nyomda működött Budapesten. A hírekről már sokkal gyorsabban lehetett értesülni a távírón, telefonhírmondón keresztül, 1914-re a mozizás is elindult. Ennek következtében érthető, hogy igény mutatkozott egy újfajta szabályozás kidolgozására, ami számol a megváltozott viszonyokkal, az új hírközlési eszközökkel. Emellett az 1884. évi XVI. tc. bevezetésével létrejött szerzői jogi törvény is a kialakult joggyakorlat módosítását sürgette.

A törvénnyel szemben több érv is olvasható Kóbor Tamás felhívásában. A sajtó munkatársai kifogásolták, hogy a tervezet

[...] a büntető törvénykönyvbe való. Mindent büntetnek. Deklarálják a sajtószabadságot, de aki él vele, minden tollvonásnál, minden irodai intézkedésnél kihágásba, vétségbe és bűncselekménybe, botlik.

Úgy érezték, hogy a lapok ellenőrzése, napi működésük szabályozása az olvasókat károsítja meg. Ennek oka:

Már pedig a dolog természete szerint kiadó és szerkesztő kénytelen lesz a büntető alkalmakra gondolni s nem jut sem ideje, sem módja, hogy mint eddig, lapja tökéletességére és belső fejlesztésére törekedjék.

A legfőbb problémát a helyreigazítási jogban látták a lapok, mivel a törvény biztosította, hogy egy hivatal vagy magánszemély helyreigazítást kérhessen, ha úgy vélte, hamis tényeket közöltek róla. Ha a lapban megjelentek miatt a sértettet anyagi vagy nem anyagi kár érte, akkor akár pert is indíthatott a lap ellen. A rendelkezések azért érintették a szerkesztőségeket, mert nem kockáztathatták meg a bevételkieséseket, az extrakiadásokat, így sok esetben előzetes belső cenzúrát végeztek: jogászok nézték át a lapokat megjelenés előtt, nehogy jogsértés történjen. A törvény csak néhány hónapig volt érvényben, alkalmazására alig jutott idő, mivel a háború kirobbanásával hadicenzúra lépett életbe. Emiatt nem lehet megállapítani, hogy milyen hatásai lettek volna a törvénynek a már átalakulóban levő, üzleti alapú sajtóra.⁵⁴

---

⁵⁴ TAKÁCS Róbert, *Sajtó és propaganda a háború idején = Háborús mindennapok – mindennapok háborúja: Magyarország és a Nagy Háború – ahogy a sajtó látta:*

4. 2. A háború és hatása Az Estre

1914. június 28-án Gavriilo Princip szerb diák merényletet követett el az osztrák–magyar trónörökös, Ferenc Ferdinánd ellen. A hírt a lap június 29-i rendkívüli kiadása a főoldalon közli, de a lapszám tartalmilag is többnyire ezzel a témával foglalkozik: a trónöröklés problematikájával, a szerb helyzettel. Ezután a hadüzenetekig rendszeres téma volt a háború lehetősége, illetve a nemzetközi események ismertetése. Ennek ellenére azonban továbbra is változatlan maradt a lap szerkezete, rovatai tovább működtek, tartalmilag pedig megmaradtak a szenzációhajhász hírek. Még ekkor is olvashatunk olyan címet, hogy *Columbus két csontváza*⁵⁵ vagy *Merénylet a hentesüzletben*.⁵⁶ Hasonlóan érdekes hír lehetett a kor olvasójának a *Merénylet a közúti villamos palotájában*⁵⁷ vagy a *Tolvaj a szállodai ágy alatt*.⁵⁸

(1914–1918), szerk. KABA Eszter, Politikatörténeti Intézet – Napvilág Kiadó Kft., Budapest, 2017, 13–14; BUZINKAY, *Kis magyar... i.m.*, 35–37.

⁵⁵ Az *Est* júl. 19., 6. A hír egy Santo Domingóban állítandó emlékmű kapcsán arról szól, hogy az építkezéssel kapcsolatban egy kérdés is felmerült: hol vannak Kolumbusz csontjai? A Santo Domingóiak és a spanyolok is azt vallják, hogy náluk vannak a felfedező földi maradványai. Tehát neki egyedülálló módon két csontváza is lenne?

⁵⁶ Az *Est* júl. 21., 6. Az eset egy iszákos férfiról szól, aki a szabadkai vágóhídon dolgozott. Az előző nap ittas állapotban, a helyi húsboltba betérve pénzt kért a tulajdonostól. Az nem adott neki és ki akarta tessékelní az üzletből. A helyzetből dulakodás lett, végül a rendőrség letartóztatta a részeg férfit. A kijózanodása után elengedték és eljárást indítottak ellene.

⁵⁷ Az *Est* júl. 22., 11. Az eset Legény János lakatossegédéről szól, aki revolverével rátámadt Kovacsevics Gyula közúti vasúti hivatalnokra a villamos-vasút-társaság épületében. A támadás oka Legény elbocsátása volt, a férfi szerette volna visszazerezni munkáját, amit mulatozás miatti távolmaradása következtében veszített el. Sikertelen kísérlete miatt Kovacsevicsot okolta, aki mielőtt beengedte volna a főmérnökhöz, hosszasan beszélt vele valamiről. Legény János pedig úgy gondolta, hogy Kovacsevics arra beszélte rá a főmérnököt, hogy ne vegye vissza munkahelyére.

⁵⁸ Az *Est* júl. 23., 11. A hír egy tolvajról szól, aki korábban a Royal szálló alkalmazottja volt, ám elbocsátották, megbetegedett és a lopáson kívül nem volt más ötlete bevételszerzésre. Lebukásához az vezetett, hogy láthatóan olyan személy követte el a bűncselekményt, aki jól ismerte az épületet, második kísérleténél pedig még a kalapját is a tetthelyen felejtette, amiben benne voltak a

A változás a nemzetközi helyzet súlyosbodásával kezdődött el, 1914. július 27-én rendkívüli intézkedések léptek életbe. Ezekről a lap július 26-i száma a 11. oldalon tájékoztatta az olvasóközönséget. Az intézkedések bevezetésére az 1912. évi LXIII. tc. („a háboru esetére szóló kivételes intézkedésekről”) biztosított jogalapot.⁵⁹ A törvény értelmében lehetséges volt kormánybiztosok kinevezése, akik a kivételes jogokat gyakorolhatták és a közigazgatási feladatok végrehajtására voltak felhatalmazva.⁶⁰ Fegyverhasználati tilalmat is be lehetett vezetni,⁶¹ a közigazgatási hatóság központilag is megállapíthatta egyes fogyasztási cikkek árát,⁶² illetve a gyülekezési, sztrájkjog is korlátozásra kerülhetett. A munkavállalók védelme érdekében a munkások kizárása büntethetővé vált hadiállapot beállta esetén,⁶³ illetve az útlevelkiállítás, az utazás is korlátozás alá eshetett.⁶⁴ A sajtót szintén érintették a szabályozások: a törvénycikk 8. és 11. §-a tartalmazta a sajtóra érvényesíthető rendelkezéseket. A 8. §. által lehetőség nyílt a postai, távirdai és távbeszélő forgalom és érintkezés korlátozására,

---

neve kezdőbetűi. A kezdőbetűket a volt dolgozók névsorával összevetve pedig már nem volt nehéz feladat megtalálni a lehetséges tetteket.

⁵⁹ A teljes törvénycikk megtekintéséhez ld. az *Ezer év törvényei* oldalát: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91200063.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fextraparams%3D%7B%2522Year%2522%3A%25221912%2522%2C%2522Kibocsato%2522%3A%2522TV0%2522%2C%2522ID%2522%3A%2522FullTextSearch%2522%7D> – Utolsó elérés: 2020. 08. 20.

⁶⁰ 1912. évi LXIII. tc., 4. §.

⁶¹ 1912. évi LXIII. tc., 7. §, 1. bekezdés: „A ministerium korlátozhatja, sőt egészen eltilthatja oly tárgyak tartását, használatát és forgalomba hozatalát, a melyek a hadviselés érdekeinek vagy a közrendnek és a közbiztonságnak veszélyeztetésére használhatók (fegyverek, lőszer, lőpor, robbantó anyagok, stb.) és az ily tárgyak beszolgáltatását elrendelheti.”

⁶² 1912. évi LXIII. tc., 7. §, 4. bekezdés: „A hol attól lehet tartani, hogy a fogyasztási cikkek árai a nem tényleges állományu legénységnek nagyobb számban történő bevonulása következtében aránytalanul és pedig nem indokolt mértékben fel fognak szökni, elrendelheti a ministerium, hogy ott a legszükségesebb élelmészeti cikkekért követelhető legmagasabb árakat a közigazgatási hatóság megállapítsa.”

⁶³ Az 1912. évi LXIII. tc., 9. § szabályozta az egyesületek alakítását, a 10. §. vonatkozott a gyülekezési lehetőségekre, a 20. §. foglalkozott a sztrájkra és a munkások/munkaadók kizárására.

⁶⁴ Az 1912. évi LXIII. tc., 6. §-a szabályozta az útlevelkiállítást.

ellenőrzésére.⁶⁵ A 11. §. az időszaki lapokra és más sajtótermékekre vonatkozott, az első bekezdésből kiderül:

A ministerium elrendelheti, hogy az időszaki lapoknak és más sajtótermékeknek a sajtóügyi közvadászhoz benyújtandó sajtórendészeti köteles példányait a szétküldés előtt kell a legközelebbi kir. ügyészségnek, illetőleg rendőrhatalóságnak kézbesíteni és hogy a szétküldés, a mennyiben a kir. ügyészség vagy a rendőrhatalóság korábban meg nem engedik, időszaki lapoknál csak a sajtórendészeti köteles példány kézbesítésétől számított három óra múlva, más sajtótermékeknel a kézbesítés napjától számított egy hét múlva veheti kezdetét.

A cenzúra is megvalósulhatott a törvény keretein belül, ugyanis a negyedik bekezdés értelmében

[...] A ministerium intézkedhetik, hogy egyes belföldi időszaki lapoknak, a mennyiben közleményeik a hadviselés érdekeit veszélyeztetik, megjelenése és terjesztése eltiltassék.

Az ötödik bekezdés a külföldi sajtótermékekre biztosította a cenzúra lehetőségét:

A ministerium intézkedhetik, hogy a külföldről érkező sajtótermékek rendeltetési helyükre juttatás előtt, ellenőrzés alá vétessenek és a mennyiben tartalmuk a hadviselés érdekeire veszélyes, lefoglaltassanak. Külföldi időszaki lapoknak behozatala és terjesztése egészen is eltiltható. [...]

A törvény megszegése esetén a szankciókat és a korábbi irányadó törvényeket a 25. §-ban foglalták össze. Ennek értelmében a különböző súlyosságú esetek 3–5 évig tartó fegyházzal, három évig terjedő államfogházzal, négyezer koronáig terjedő pénzbüntetéssel voltak büntethetők.⁶⁶ A cenzúra bevezetésével szemben több lap, köztük *Az Est* is kifejezte nemtetszését:

Néhány nap előtt megírtuk már, hogy munkánk, amellyel az ország és a nagyközönség érdekeit a leglelkismeretesebben ki akarjuk szolgálni, úgy hogy már mi magunk minden egyes szót, amelyet közlésre szántunk, a lehető

---

⁶⁵ 1912. évi LXIII. tc., 8. §. 1. bekezdés: „A ministerium a nemzetközi egyezmények korlátai közt megteheti mindazokat az intézkedéseket, a melyek szükségessé avégből, hogy a postai, távirdai és távbeszélő forgalom és érintkezés a hadviselés érdekeinek megóvása céljából ellenőrzés alá vétessék.”

⁶⁶ 1912. évi LXIII. tc. 25. §.

legjobban megfontolunk – ez a munkánk teljesen megbénult. Csakis olyan híreket közölhetünk, amelyeket vagy a hivatalos könyvnyomatos útján ad ki a vezetés, vagy pedig megjárta a szigorú cenzúráját. Kötelességszerűen hajlunk meg ez idők mindenekfelett álló parancsa előtt, de lehetetlen elfojtani csodálkozásunkat, hogy a tilalom olyan hírekre is kiterjed, amelyek csak a lelkesedést és önbizalmat fokoznák, anélkül, hogy bármilyen hadmozdulatról, vagy csapatelhelyezésről tennénk említést. [...]»⁶⁷

A cenzúra kevésbé volt szigorú mint 1848 előtt, ám ennek ellenére a lapokban szemmel látható nyomai voltak: számos esetben fordult elő, hogy üres hasábkokkal jelentek meg, vagy pedig egész oldalak maradtak fehérek. Ezzel a szerkesztőség tiltakozását is ki tudta fejezni a sajtórendelkezésekkel szemben. A cenzúrára *Az Est* lapszámaiban is találunk példát: az 1914. szeptember 17-i lapszám főoldalán a sikeresen visszavert szerb offenzíváról esik szó:⁶⁸ az osztrák-magyar csapatok felülkerekedtek a szerb Timok-divízió, ami szeptember 6-án indított támadást. A szerb divízió szinte teljesen megsemmisült, átkelése a Száván sikertelen volt. A tudósítás az okozott veszteségeket és hadizsákmány mértékét is ismereteti, de a hírben egy cenzúrázott rész is látható. Ebben a kis részben valószínűleg olyan hadieseményekről eshetett említés ami „csorbította” volna a győzelmet, ugyanis szeptember 6-án a vereség ellenére Mitrovicától keletebbre a szerbeknek két helyen, Skelánál és Novoselónál sikerült hivat verve átkelniük a Száván.⁶⁹ A Timok-hadosztály kudarcáról *Az Est* legelőször az 1914. szeptember 9-i számának első oldalán adott hírt, de itt sem írt a két ponton történt átjutásról, csupán ennyit közölt:

[...] A szerbek átkelő csapatai a Timok-hadosztályhoz tartoznak. E hadosztály egyik része Mitrovicánál teljesen megsemmisült, a másik része, a mely a Száva felső folyásánál kelt át, válságos helyzetbe került és csapataink annyira szorongatják, hogy rövid időn belül ezeket is katasztrófa éri. Csapataink kitűnő harci kedvben folyton támadják és szorongatják őket, úgy hogy a legrövidebb időn belül újabb szerb pusztulásról várhatunk értesítést. [...]

---

⁶⁷ A hír olvasható a lap 1914. augusztus 5-i számának 7. oldalán a „Hírek” rovatcím alatt, illetve TAKÁCS, *i. m.*, 40.

⁶⁸ *Az Est* 1914. szept. 17., 1.

⁶⁹ BÁNLAKY József, *Az 1914. évi osztrák–magyar–szerb–montenegrói hadjárat*, Magyar Kir. Hadtörténeti Levéltár, Budapest, 1926, 110–113.

A szerbek kudarcáról a Pesti Napló szintén beszámolt, legelőször a szeptember 8-i számában,⁷⁰ hasonló módon bemutatva a sikert és a hadizsákmányt. A szeptember 17-i számában azonban megemlíti a szerbek két ponton történő betörését, de az esemény jelentőségét kicsinyíti a szövegkörnyezet:

[...] Ugy jártunk el velük, mint Mitrovicánál a Timok-divízióval. Engedtük, hogy gyülekezzenek, fölfejlődjenek, azután az India és Ruma közötti téren közrefogtuk őket és Péterváradról érkezett csapaterősítés segítségével tönkrepesztítettük őket.[...]"

Néhány sorral később pedig ez olvasható a hírben:

[...] A mi hadvezetőségünk nyugodt, a győztes biztonságáról tanúskodó magaviseletét jellemzi, hogy mindezekről a küzdelmekről, amelynek pedig minden egyes momentuma a mi győzelmünket jelentette, semmiféle részletes hirt nem adott. [...]"⁷¹

Látható tehát, hogy a cenzúra nem csak nyilvánvaló módon, sorok kihúzásával működhetett egy-egy lapban, hanem rejtettebb módon is, úgy, hogy bizonyos történekekről nem lehetett teljeskörűen beszámolni, a negatív hírek súlyát pedig enyhíteni kellett, elfedve a valóságot. Hasonlóan háborús hír kerülhetett cenzúra alá *Az Est* szeptember 18-i lapszámának 2. oldalán a nyugati front történéseivel kapcsolatban. *A nagy párisi csata* című cikk kemény harcokról számol be a mintegy 250 km-es arcvonalon, de azt is állítja, hogy a harcok mérlege összességében a németeknek kedvez. Említést tesz egy francia offenzíváról is, amit a francia haderő szélsőbal szárnya kezdett el és ideiglenes visszavonulásra készítette a német csapatokat, de csak súlyos veszteségek árán sikerült minimális előrehaladást elérniük. Ráadásul a franciáknak a szeptember 14-i újabb támadásuk által sem sikerült a tervüket megvalósítaniuk, hogy „Kluck és Bülow seregeit északkelet felé nyomják vissza.” Ám a valóság egészen másképpen festett, a szeptember 10–14. között zajló harcok végkifejletét a franciák csak úgy emlegetik, hogy „csoda a Marne mentén”. Szeptember elején Párizs fenyegető közelségben állt a német seregek számára, mely miatt a francia kormány Bordeaux-ba menekült és még arra is történtek előkészületek, hogy az Eiffel-tornyot, illetve a Szajna-hidakat felrobbantsák. Ám erre végül nem lett szükség, ugyanis az előrenyomuló német csapatok

---

⁷⁰ Pesti Napló 1914. szept. 8., 1.

⁷¹ Pesti Napló 1914. szept. 17., 1.

arcvonalában egy 40 km széles rés maradt von Kluck tábornok 1. hadserege és a von Bülow tábornok 2. hadserege között. A helyzetet a franciák azonnal megpróbálták kihasználni, így jöhetett létre az a képtelennek tűnő kép, hogy „párizsi taxik százai hosszú konvojokban szállították a friss katonákat a frontra.”⁷² Végül pedig megfordítani is sikerült a harcok menetét, a németek kénytelenek voltak visszavonulni a front stabilizálása érdekében. A francia siker meghiúsította a németek legfőbb tervének, a Schlieffen-tervnek (illetve a terv Moltke által átdolgozott változatának) a megvalósítását. Ennek következtében pedig épp ezen a napon, szeptember 14-én mozdították el posztjáról Helmut von Moltkét,⁷³ a német hadsereg vezérkari főnökét.⁷⁴ Erről természetesen nem jelenhetett meg hír *Az Est*ben sem ekkor, sem pedig később.⁷⁵ Oka a cenzúra lehetett, ugyanis *Az Est* október 15-i számában egy rövid cikket lehetett olvasni *Rövid kivonat a francia és angol lapok meséiből* címmel. Itt az egyik hír Moltke leváltására vonatkozott, a francia Temps című lap október 6-i számára hivatkozva:

Az első hír arról szól, hogy a Wolff-ügynökség jelentése szerint a német nagyvezérkar főnöke, Moltke tábornok visszavonul és állását Voigts-Rhetz vezérőrnaggyal töltik be.⁷⁶

Berlinben, ahol a Wolff-ügynökség működött, volt munkatársa *Az Est*-nek, így a tudósítónak lett volna lehetősége arra, hogy a német hadsereg személyi változásairól tájékozódjon. Erre láthatunk is példát, amikor a Wolff-ügynökségre hivatkozva épp a szeptember 18-i számban esik szó Stein és Einem tábornokok előléptetéséről.⁷⁷ Így elmondható, hogy a

---

⁷² Stephan BURGdorff, Klaus WIEGREFE szerk., *Az első világháború: A XX. század őskatasztrófája*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2010, 63–64.

⁷³ Szokás „Az ifjabb” Moltkénak is hívni, ugyanis unokaöccse volt az 1870/71-es francia-porosz háborúban kiemelkedő szerepet játszó Moltke tábornagnak.

⁷⁴ A nyugati front 1914. évi történéseihez: Stephan BURGdorff, Klaus WIEGREFE szerk., *i. m.*, 59–64.

⁷⁵ Fontos hozzátenni, hogy Moltke a leváltása előtti utolsó parancsában a német csapatok visszavonulását az Aisne folyóig rendelte el, a csapatok itt ásták be magukat. Ezzel pedig véget ért a mozgóháború és megkezdődött az állóháború, mely hozzájárult a világháború több éves elhúzódásához. Természetesen 1914 szeptemberében még senki sem sejtette, hogy milyen következményei lesznek a francia győzelemnek.

⁷⁶ *Az Est* 1914. okt. 15., 6.

⁷⁷ *Az Est* 1914. szept. 18., 7. *Nagy változások a német tábornoki karban* című cikk.

szeptember 18-i számban megjelenő, a Párizs környéki harcokról szóló cikk meglehetősen enyhe módon ábrázolja a történéseket, a cenzúrázott rész pedig valószínűleg sokkal inkább árnyalta volna a harcokról szóló leírást. A cenzúrára szélsőséges példa lehet *Az Est* december 5-i számának 7. oldala, amin egy teljesen fehér lap látható. A lap szerkezetét tekintve a „Hírek” rovatból hiányozhat egy oldal, a hírek pedig háborús tartalommal rendelkezettek. Az eddig felsoroltakon túl a cenzúra jeleit fedezhetjük fel a november 18-i, 22-i és 29-i, illetve a december 6-i lap-számokban is.⁷⁸

A Pesti Napló szintén írt a Párizs környéki harcokról, szeptember 18-i számában az első oldalon hangzatos mondatok szerepelnek: *Milliók csatája Párisért; A franciák támadásai mind meghiusulnak; A német sereg mindjobban előrenyomul*. Alatta pedig egy *Népek csatája* című cikk olvasható, aminek az eleje foglalkozik a Párizs környéki harcokkal. A cikk említi a német seregek néhány hét alatt végrehajtott, elsőprő erejű előrenyomulását, Franciaország legyengültségét, hogy csak idő kérdése a német hadsereg győzelme, ami a német vezérkari jelentések fényében rövidesen bekövetkezhet.⁷⁹ Azonban nem esik szó a német csapatok visszavonulásáról, amire *Az Est*-ben viszont történik utalás. Az újságban ugyanakkor nincsenek üres lapok, cikkhelyek, melyek egyértelműen cenzúrára utalnának. A két lap esetében más jellegű cenzúra jelenik meg, melynek oka: *Az Est*-ben valószínűleg félre nem érthető módon írhattak az eseményekről, emiatt kellett sorokat „kihúzni” (tehát látható formában is megjelent az olvasók számára a cenzúra), míg a Pesti Napló esetében a cenzúra azt jelentette, hogy a leírás nem állt összhangban a valósággal.

A háború miatt *Az Est* szerkezetében is szemmel látható változások történtek. Ha megnézzük az augusztus 5-i lapszámot, akkor láthatjuk, hogy az első oldalról eltűntek a tőzsdei hírek és az időjárás-jelentés. Tovább lapozva eltűnt a közgazdasági, sport és szórakozás rovat, csökkent a hirdetések száma és azok tematikája is megváltozott. A szerkezeti változás következtében a terjedelem rövidült, és ennek folyamata jól nyomon követhető: az 1914-es év első felében, január 1-jétől július 26-ig a lap 16 oldalas terjedelemmel jelent meg. Kivételt csak két rendkívüli kiadás jelent: a június 29-i, ami a trónörökös elleni merénylettel foglalkozik, il-

---

⁷⁸ A hadicenzúrához ld.: TAKÁCS, *i. m.*, 15–16.

⁷⁹ A győzelembe vetett hit, illetve a csata jelentősége is sugárzik a cikkből: „Nemcsak minden német alattvaló, hanem mi magyarok is elfojtott lélekzettel várjuk a nagyszerű hirt, mely a német fegyverek győzelmét adja majd tudunkra.” Pesti Napló 1914. szeptember 18-i szám 1. oldal.

letve július 26-án a rendes szám mellett egy 4 oldalas mellékletet is beiktattak, ami azzal foglalkozott, hogy *Szerbia nem teljesíti a monarchia feltételeit*,⁸⁰ így akár a háború is küszöbön állhat. Ezután a július 27-i szám már csak 12 oldalnyi terjedelemben jelent meg, hiányoztak az újságból a nagy hirdetések, csak egy oldalnyi apróhirdetés jelent meg.⁸¹ A hónap hátralévő számait megfigyelve látható, hogy a terjedelmi rövidülés elsősorban a hirdetéseket érintette: a július 28-i és 29-i számban 3 oldalt tettek ki a nagy reklámokat és az apróhirdetéseket együttvéve,⁸² ezután pedig július 30-án és 31-én már csak 8 oldalon jelent meg a lap, 1 oldalnyi hirdetéssel, mely egyesesen tartalmazott nagyobb méretű reklámokat és apróhirdetéseket.⁸³ Ezután az év második felében már többnyire az 1–2 oldalas hirdetési terjedelem érvényesült az év első felét jellemző 4–5 oldallal szemben.

A második félévben *Az Est* három száma tér el az általánossá vált 8 oldalas terjedelemtől. Az első egy augusztus 5-i esti (7 órai) kiadás volt, ebben bemutatták Vilmos császár táviratait, melyekben az orosz cárral próbált megállapodni a háború elkerülése érdekében, de erre csekély esély mutatkozott a kialakult érdekkellentétek, hatalmi szövetségek következtében.⁸⁴ Emellett szó esett a francia hadbalépés és mozgósítás első pillanatairól⁸⁵ (ami augusztus 1-jén történt meg), az USA rendkívüli intézkedéseiről, illetve Hollandia semlegességre törekvéséről is.⁸⁶ A második eltérést mutató szám a szeptember 30-i ingyenes, egy oldalas kiadás volt, ami a német és osztrák–magyar csapatok sikeres egyesüléséről és győzelméről számolt be, melynek köszönhetően több orosz lovashadosztály visszavonulóban volt Galíciában a Visztula folyó felé.⁸⁷ A harmadik kivételt a december 25-i szám jelenti, melynek terjedelme a 8 oldal helyett az év elejéhez hasonlóan, 16 oldal volt. Ebben a számban 3 rajz is megjelent a háborús események illusztrálására, az embert próbáló küzdelme-

---

⁸⁰ *Az Est* júl. 26. (rendkívüli kiadás), 1.

⁸¹ *Az Est* júl. 27., 12.

⁸² *Az Est* júl. 28., 10–12. és júl. 29., 10–12.

⁸³ *Az Est* júl. 30., 8. és júl. 31., 8.

⁸⁴ *Vilmos császár a cárt vádolja a háborúért: A császár közzétette táviratváltását a cárral*, *Az Est* aug. 5., 1.

⁸⁵ *Uo.*, 3. *Egy francia szenátor a francia hadsereg készületlenségéről*, illetve *Páris a szakítás perceiben* című cikk.

⁸⁶ *Uo.*, 4. *Az Unio rendkívüli intézkedései és a Hollandia semlegessége* című cikkek.

⁸⁷ *Az Est* szept. 30., 1.. A hír címe: *Nagy győzelem Galíciában! Az egyesült osztrák–magyar és német seregek megverték az oroszokat.*

ken túl pedig arról is szó esett, hogy ennek a háborúnak más áldozatai is vannak: állatok. Közülük is kiemelendők a lovak, mivel nekik köszönhetően képesek a csapatok gyors mozgásra, ők húzzák az ágyúkat, szekereket a kemény, sok esetben lábszárközépig érő, sáros terepen. Az állatok háborús helyzetéről Kéri Pál a *Hogy viselik az állatok a háborút* című cikkében, Bródy Sándor pedig a *Ló-kórházban* című cikkében írt.⁸⁸ A lapszám foglalkozott a háborús mezőgazdasággal is, illetve az iskolák, színházak helyzetével.⁸⁹ A hirdetések tekintve a terjedelem megközelítette az év eleji szintet: 3 oldalt tett ki.⁹⁰

A változásokat tartalmi oldalról nézve egyértelműen látható, hogy az újságban előtérbe került a háborús tematika: a lakosság folyamatosan és hitelesen tájékozódhatott a konfliktus menetéről. Az újságban szerepeltek hírek a sikeres frontvonal-áttörésekről,⁹¹ riportok a katonai vezetőkkel vagy a háborúban részt vevő, a háborút támogató fontos személyekkel. Az egyes frontokról szóló híreket a katonának bevonult, frontra küldött riporterek biztosították: a már korábban említett Adorján Andor többek között a németek által megszállt Belgiumból,⁹² később pedig a keleti frontról közölt híreket.⁹³ Kéri Pál a keleti orosz–lengyel hadszíntérről írt.⁹⁴ Tarján Vilmos a szerbiai eseményekről, majd ő is a keleti frontról készítette riportjait.⁹⁵ Fényes László az egészségügyi ellátásról tudósított, illet-

---

⁸⁸ Az *Est* dec. 25., 5., 10. A lovakon túl természetesen más állatok is részt vettek a háborúban: kutyák, macskák, galambok...

⁸⁹ *Uo.*, 2., 4. *Beszélgetés Jankovich kultuszminiszterrel: iskolákról és színházakról, illetve A földművelésügyi kormány nyilatkozik a háborús mezőgazdaságról: A jövő évi kenyér biztosítása van* című cikkek.

⁹⁰ *Uo.*, 14–16.

⁹¹ Az *Est* szept. 1., 1. *Áttörtük az orosz vonalát* című cikk.

⁹² Az *Est* nov. 16., 5. Az *Adorján Andor a német keleti harctéren* című híradásból kiderül, hogy a tudósítót Németországba küldték, hogy tudósításokat készítsen, a német nagyvezérkar pedig a keleti frontra rendelte ki. Azonban a hadműveletek megkezdéséig engedélyt kapott, hogy a meghódított Belgiumról írjon. A területről írt például Az *Est* november 20-i számának 3–4. oldalán *A belga határon* címmel, de a hónap folyamán később is jelentek meg írásai a térségről.

⁹³ Erre lehet példa Az *Est* december 10-i számának 2–3. oldalán megjelent *Hadi-naplóm a német–orosz harctérről* című tudósítása.

⁹⁴ Az *Est* aug. 26., 3. *Német léghajóval kémlelték az orosz–lengyel harcteret, illetve Az Est* nov. 2., 3. *A bogár halottnak tettei magát – Przemysli epizód.*

⁹⁵ A szerbiai eseményekről szóló riportok olvashatók Az *Est* augusztus 2-i számának főoldalán *Csatározások Belgrád alatt – Magyar katonák hősie viselkedése*

ve a szerbiai harcokról.⁹⁶ A riportokra, beszélgetésekre lehet példa a december 29-i lapszámban a Frigyes főherceggel készített interjú,⁹⁷ vagy a szeptember 15-i szám 8. oldalán olvasható riport a Vöröskereszt tevékenységéről, eredményeiről *A Vöröskereszt munkája – Beszélgetés báró Feilitzsch Bertholddal* címmel, amit Fényes László készített. Vészi Margit a november 28-i számban a cattarói öbölből írt tudósítást *Hogyan élnek katonáink a Fekete-hegyek között* címmel.⁹⁸

A híreket térképekkel szemléltették, hogy a lakosság követni tudja a frontvonalak állását, ismerje a zajló hadműveleteket,⁹⁹ de sok rajz jelent meg a háborús hétköznapokról is. Ezeket Vadász Miklós, a lap munkatársa készítette, aki szintén a fronton szolgált.¹⁰⁰ A képek tartalmilag több szempontból mutatják be a háborút, megjelennek például a katonák számára a fronton hétköznapinak számító események: a harcok szünetében a sátrában írja levelét az egyik katona az édesanyjának, vagy egy menetoszlop vonul a przemysli országúton. A rajzok között látunk példát a háború következményeire otthonukat vesztett, menekülő galíciai családok képében, másutt egy romos utcát mutat a kép a belgrádi Konak (kormányzósági épület, palota) előtt. De az ellenség ábrázolása is megjelenik szerb hadifoglyok képében.¹⁰¹ Ezek a rajzok nem a lap bulvárjellegét

---

címmel, illetve az augusztus 4-i szám főoldalán *Az első belgrádi harcok* címmel. A keleti frontról szóló egyik tudósítást olvashatjuk *Az Est* szeptember 3-i számának 3. oldalán *Magyar katonák között Krakóban – „vörös ördögök” hőstettei – Győzedelmes rohamok – Oroszok kegyetlenkednek sebesültjeinkkel – Sebesült oroszok Krakóban – Részlet a knaszni kiállításból* címmel.

⁹⁶ Az egészségügyi ellátásra példa *Az Est* szeptember 7-i számának 8. oldalán olvasható *A főváros hadikórházában – Ahogy született. – A csodakocsi. – Egy sátrorlakó* című, vagy a szeptember 18-i szám 4. oldalán olvasható *Szabadka kórház-város* című cikk. A szerbiai harcokról tudósít *Az Est* október 8-i számának 2. oldalán az *Utban a rajvonal felé* című, vagy a november 3-i szám 3. oldalán a *Hogyan harcolunk a Macsvában – A küzdelem munkája* című cikkében.

⁹⁷ *Az Est* dec. 29., 7. *Beszélgetés Frigyes főherceg tábornaggyal.*

⁹⁸ *Az Est* 1914. nov. 28., 4.

⁹⁹ Részletes térképek vannak például az augusztus 31-i szám utolsó oldalán, a szeptember 6-i szám 4. oldalán és a november 15-i szám 2. oldalán.

¹⁰⁰ Háborús pillanatokat megörökítő képeket látni *Az Est* augusztus 24-i számának 3. oldalán, a szeptember 9-i szám 3. oldalán, az október 5-i szám 3. oldalán. Képek vannak az október 12-i, 26-i, a november 2-i, 9-i, 16-i, december 14-i, 21-i, 25-i, 30-i lapszámokban is.

¹⁰¹ Az előző lábjegyzetben említett lapszámok közül az alábbiakban találhatók meg az egyes képek (a képleírások sorrendjének megfelelően): szeptember 9-i,

erősítik, hiszen hiába szólnak mindenkit érdeklő, „hétköznapi” témáról, semmilyen szenzációs hírhez nem kapcsolódnak, csupán a háborús eseményeket szemléltetik, dokumentálják reálisan.¹⁰² Ezért jelentőségük, hatásuk sokkal inkább érzelmi jellegű: reményt, hitet adhatnak az olvasóközönségnek, pozitív irányban befolyásolhatják a közhangulatot, mivel a meghozott áldozatok és a pusztítás mellett a katonák helytállásáról, hétköznapijairól, a győzelmekről és a fronton való haladásról szólnak. Ebből a szempontból a legerősebb üzenettel a decemberi képek szolgálhatnak: például a matrózok pihenője egy dunai kórházahajón, vagy a kimerült, alvó népfölkelő.¹⁰³ A képeket műfajilag is több csoportba lehet sorolni: vannak közöttük portrék, tájképek, fényképszerű pillanatképek.

A képeken túl az olvasóközönség moráljának fenntartása érdekében versek is megjelentek a lapban, például Szép Ernő *Imádság* című költeménye,¹⁰⁴ Kiss József *Ballada* című alkotása,¹⁰⁵ de hírekbe, cikkekbe ágyazva is olvashatók ilyen szövegek: egy tartalékos zászlós mozsarakról szóló verse¹⁰⁶ vagy Fényes László *A görbedi lévita* című cikkében Laczkovics László verse.¹⁰⁷

A háborús erőfeszítések elősegítésére megjelentek a hadikölcsönről és annak jegyzési lehetőségéről szóló hírek is.¹⁰⁸ A hirdetésekben szintén fontos szerep jutott a háborúnak: például a tél közeledtével ott láthatók a lapban a meleg, vastag téli ruházat frontra küldésére buzdító hirdetések,¹⁰⁹ védőruházat-hirdetések (pl. acélpáncél),¹¹⁰ kórházi berendezések hirdetései (ágyak),¹¹¹ egyenruhavételi lehetőségek hirdetései¹¹² vagy az olyan hirdetések, melyek a hátországbeli lakosságot arra buzdították,

---

november 9-i, november 16-i, december 14-i, december 21-i szám, mindenütt a 3. oldalon.

¹⁰² Természetesen a rajzok esetén is érvényes a cenzúra, a háború szempontjából érzékeny témák (katonai veszteségek, kudarcok) kerülése.

¹⁰³ *Az Est* dec. 25., 7. illetve dec. 30., 3.

¹⁰⁴ *Az Est* szept. 17., 3.

¹⁰⁵ *Az Est* okt. 5., 2.

¹⁰⁶ *Az Est* okt. 28., 6. *Kuplé az ágyuról* című hír.

¹⁰⁷ *Az Est* nov. 2., 2.

¹⁰⁸ A hadikölcsön-pénztár felállításáról olvashatunk a lap szeptember 21-i számának 4. oldalán. A magyar hadikölcsön-jegyzésben a lap is részt vett 100.000 korona értékben, mint arról a lap november 8-i számának 2. oldala tudósít.

¹⁰⁹ *Az Est* szept. 27., 8.

¹¹⁰ *Az Est* nov. 8., 8.

¹¹¹ *Az Est* nov. 10., 8.

¹¹² *Az Est* dec. 21., 8.

hogy küldjenek ezüstözött fenyőágacsát a fronton harcolóknak.¹¹³ Az apróhirdetések között ugyanakkor rokonok, családtagok keresik a harcokban eltűnt hozzátartozójukat,¹¹⁴ de a háború előtti hirdetéstípusok is megmaradtak, melyekben a tulajdonosok különféle portékáikat próbálták meg értékesíteni.¹¹⁵

A háború nem várt elhúzódása, a harcok fokozódása és a növekvő terhek megviselték a lakosságot, ezt a lap érdekes, reménykeltő hírekkel, illetve a magyar katonák hősiességét bemutató cikkekkel igyekezett el-
lensúlyozni. A november 30-i számban például arról olvashattak az emberek, hogy *Hogy fogott el háromszáz katonánk kilencszáz orosz*.¹¹⁶ Az október 20-i számban *A szerb hadsereg veszteségei* cím alatt arról van szó, hogy a szerb hadsereg összeomlóban van, szinte mindenkit behívtak harcolni, a lakosság hangulata pedig háborúellenes.¹¹⁷ Az 1914. évi utolsó két lapszám első oldalán is bizakodó, reménykeltő cikkeket látunk. A december 30-i számban *Kárpátok taraja* cím alatt a „mindent felemésztő” oroszokkal szembeni hősiesség, emberpróbáló küzdelemről olvashatunk a haza és „a jól tele lévő spájz” érdekében.¹¹⁸ Az évváró szám első oldalán *A lámpák* című cikk egyértelműen szimbolikus jelentésű: a reményt sugallja. Ezt a tartalom is megerősíti: a lakosság eddig sok áldozatot hozott (a városok, köztük Budapest elsötétítése, a Nemzeti Színház bezárása), de jövőre felgyuladhatnak a fények, és a színház is megnyithat. A katonák hősiességét áldozatáról is szó esik: a fronton harcolók a hátszág zavartalan működéséért küzdenek, a sérülteket hősiessé váltják fel a kötelességtudó ifjú harcosok. A harc sikeres, hisz a főváros üzemei működnek, az élet nem állt meg. A lámpák fényének felvillanásán túl a hit fénye sem aludhat ki, mert a jövő pozitív változásokat fog hozni.¹¹⁹ Az ilyen jellegű hírek a remény mellett a hitet is felébreszthették az olvasóban, hogyha tényleg meggyengült az ellenség, le lehet győzni, a háború nyerhető, csak még egy kis erőfeszítést kell tenni. Ezt erősítheti az a tudat, hogy a katonák felszereltsége megfelelő, jók a körülmények is.

---

¹¹³ *Az Est* dec. 23., 8.

¹¹⁴ *Az Est* nov. 2., 8.

¹¹⁵ *Az Est* november 12-i számában például bérautót, eladó bútorokat ajánlanak, lakhatást keresnek, munkát kínálnak.

¹¹⁶ *Az Est* nov. 30., 6.

¹¹⁷ *Az Est* okt. 20., 2.

¹¹⁸ *Az Est* dec. 30., 1.

¹¹⁹ *Az Est* dec. 31., 1.

4. 3. Hírek a háború későbbi éveiből

Azonban senki sem tudhatta, így a lap szerkesztői sem, hogy valójában mi fog következni további években. Azt sem sejtették, hogy a lakosság még súlyosabb veszteségeket, nélkülözést fog elszenvedni, a lap pedig sok más újsághoz hasonlóan súlyos nehézségekbe fog ütközni: papírhiányba. A hiány kapcsán vezércikk is megjelent *Az Est* 1916. augusztus 17-i számában, melynek kiváltója az volt, hogy a lap terjedelemcsökkentésre kényszerült, több mint egy hétig csak négy oldalon tudott megjelenni.¹²⁰ Am ezek ellenére tovább működött, hasonló szerkezettel és tematikával, mint amit a szerkesztőség a háború kirobbanása idején kialakított: továbbra is a háború maradt az előtérben, történéseiről továbbra is térképek,¹²¹ rajzok,¹²² riportok¹²³ és versek¹²⁴ jelentek meg. A versek, irodalmi alkotások nem csak a frontvonalakon születtek, hanem a hátorszában élő írók, költők is írtak a lapokba. Egyre gyakoribbá váltak a hátországot érintő élelmiszerhiányról, árdrágulásról és az árdrágítással

---

¹²⁰ A papírhiány kérdéséhez: TAKÁCS Róbert, *i.m.*, 32–34, illetve *Az Est* 1916. aug. 17., 1. A vezércikkben a lap saját „háborús” szerepvállalására is felhívja a figyelmet metaforikus soraival: „Az újság a mai nehéz napokban a hadsereg része és aktív katona. Az újság küzdő harcos, az ő muníciója a papír.”

¹²¹ *Az Est* 1915. április 25-i számának 5. oldalán egy térképet láthatunk, ami a *Harmadik orosz offenzíva* eredményeit összegzi. A keleti fronton 12 hónap alatt lezajlott változásokat 12 térképrészletből álló sorozat összegzi *Az Est* 1915. július 29-i számának 2. oldalán.

¹²² *Az Est* 1915. ápr. 18., 5. Itt a háború pusztító erejének egy részletét láthatjuk Vadász Miklós *Sebesült vak katona a menyasszonyával* című rajzán, ugyanis az I. világháborúban mindkét fél vetett be harci gázokat, például mustárgázt, ami súlyos károkat okozott a harcolókban (látásvesztés, tüdőroncsolódás stb.). Természetesen a gáz hatása az állatokat is érintette, így a katonák mellett őket is próbálták gázmaszkkal, illetve a fronton rendelkezésre álló eszközökkel megvédeni. Hasonlóképpen a pusztítással szembeállítja az olvasót *Az Est* 1915. január 4-i számának 3. oldalán megjelent *Becsapott a gránát* című Vadász Miklós-rajz.

¹²³ *Az Est* 1915. április 7-i számának 3. oldalán Pásztor Árpád interjút közli *Beszélgetés Goltz tábornaggal Budapesten* címmel. Az interjúban Goltz tábornagy a Dardanellák környékén zajló harcokról, illetve az általános háborús helyzetről fejt ki röviden a véleményét, ugyanis az interjúra csak néhány perc állt rendelkezésre, mivel a kérdések feltevésére akkor került sor, amikor Goltz az automobilját várta a továbbutazáshoz.

¹²⁴ *Az Est* 1915. április 18., 7. Ezen az oldalon olvashatjuk Kiss József *Ballada a lábakról* című költeményét.

ügyeskedőkről szóló hírek. Az áremelkedés következtében kialakuló megélhetési gondokkal Az *Est* vezércikkében is foglalkozott, az 1915. június 1-i szám *A drágaság* című vezércikkében például az extrém burgonyaárakról, illetve arról ír, hogy rövid időn belül már az alapvető élelmiszerek (főzelékfélék, tej, zsír, liszt, hús stb.) árát is karátban kell mérni. 1915 szeptemberében a *Száműztük* című vezércikk arról szól, hogy a lemondásnak is vannak határai, amin túl már az emberi szervezetre is veszélyes az ellátás hiánya. Pedig nem magasak az elvárások: csak az alapvető élelmiszerekből legyen elég, illetve a kormányzat gátolja meg az árakkal való spekulációt.¹²⁵ Nem meglepő, hogy ilyen körülmények között a hírekben az árdrágítással kapcsolatos bűntények is megjelentek, például az 1915. július 14-i számban az olvasóközönség arról olvashatott, hogy *Letartóztattak egy csaló mészáros és a feleségét.*¹²⁶

Emellett a bulvárjelleg megőrzésére is láthatunk példát, szenzációhajtás hírek a háború éveiben is jellemezték a lapot. 1915-ben például az olvasóközönség olvashatott az *Ál-Rétey*¹²⁷ ügyről, megismerhette *Egy kocsai korponai szilva pesti kalandjai-t*,¹²⁸ ami az árdrágítás visszáságaival

---

¹²⁵ Az *Est* 1915. szept. 17., 1. A liszt árát sikerült viszonylag megfelelő módon rendezni és szabályozni, de továbbra is gondok voltak cukor és a zsír árával, amin továbbra is megpróbáltak egyesek nyereszkeskedni.

¹²⁶ Az *Est* 1915. júl. 14., 5. Otrókocsy-Végh Dániel miskolci mészáros és felesége letartóztatásra került, mert a hadseregnek szállított hússal csalást követett el: rossz húst szállított, a szállítmányhoz burgonyalisztet kevert, emellett még a mennyiséggel is csalt.

¹²⁷ Az *Est* 1915. ápr. 7., 6. Brunovszky Mihályné (született Szemesi Julianna) a Rétey-család tagjának kiadva magát szeretett volna kölcsönt felvenni, vagy eladni a tulajdonrészét, mindezt a család kárára. Azonban a család egyik tagja tudomást szerzett róla, hogy valaki kölcsönt akar felvenni a házukra, a szélhámós végül lebukott.

¹²⁸ Az *Est* 1915. okt. 4., 5–6. Egy korponai gazda úgy döntött, hogy felviszi a szilváját Budapestre, mivel hallott róla, hogy milyen drágaság, élelmiszerhiány van, abban bízott, hogy itt jó áron el tudja adni portékáját. Azonban mivel túl drágán árulta a szilváját (80 fillérért), a rendőrség súlyos bírságot szabott ki rá árdrágítás miatt, a gazda a rendőrségről szabadulva pedig hazafelé indult. Ám a helyi kofák alkudozni kezdtek vele, hogy megvegyék tőle a szilvát 50 fillérért, hogy majd aztán tovább árusíthassák a városban. Azonban a lakosság meglátta az úton a szilvásszekeret, alkudozni kezdett a szilvára, amit a kofák már elkeltnek tekintettek. Végül a segítségül hívott rendőrség elrendelte a kiárusítást 40 filléres áron. A kofák azonban nem hagyták magukat, egyikük elküldte a gyermekét mérlegért és tálért, hogy elkezdjék a szilva árusítását. Azonban csaltak a súllyal, mivel a nehéz tálát is belevették a mérésbe. Ezt ész-

szembesítette az olvasóközönséget. Az 1916-os esztendőben azzal a kérdéssel kapcsolatban olvashattak gyilkossági hírt az olvasók, hogy *Miért lőtte le a rendőr a huszárt?*,¹²⁹ illetve értesülhettek arról, hogy *Lopás miatt letartóztattak egy miniszteri segédfogalmazót.*¹³⁰ 1917-ből a szenzáció-jellegű hírekre példa *A gyilkos szakácsné*¹³¹ esete, vagy az *Elmebeteg vagy csak ingerlékeny*¹³² figyelemfelkeltő című hír. De még 1918-ban is jelentek meg érdekes hírek: a fokozódó problémák és élelmiszerhiány ellenére *Egy holtrészeg községről*¹³³ esik szó, melyből megtudhatták az olvasók, hogy a királyi ügyész egy orosz hadifogoly, Klimanszó meggyilkolása miatt kezdett nyomozásba és Zalaszentbalázásra ment. A községben azonban érdekes látvány tárult az ügyész szeme elé: a férfilakosok részegek voltak, még a

---

revette az egyik asszony, így megingott a vásárlók bizalma, a maradék szilvát pedig sikeresen fel tudták vásárolni a kofák a kedvező 40 filléres áron. Utána pedig sikeresen tovább árusították 56–60 fillérért vagy még drágábban. Ami biztos, hogy ezután már nem próbálkozott többet a korponai gazda a szilvájának fővárosi értékesítésével.

¹²⁹ Az *Est* 1916. márc. 7., 3. Az egyik kávéházban Csillag István rendőr igazoltatni akarta Ölvedi Gábor civilben lévő huszárt. Azonban Ölvedi megtagadta a rendőr kérését, mivel durva hangon beszélt vele. Az ügy dulakodássá fajult, a rendőr pedig végül a revolverét használta. Többször rálőtt Ölvedire, amikor a férfi összeroskadt, akkor pedig még egy utolsó, hatodik lövést is leadott rá. Az ügy kapcsán több szemtanú is elmondta, hogy mit tapasztalt, hogyan látta a rendőr és a huszár viselkedését.

¹³⁰ Az *Est* 1916. máj. 20., 3. Dr. Rónay György kereskedelemügyi miniszteri segédfogalmazó letartóztatásra került, mivel lopott a debreceni MÁV üzletvezetőségének kézipénytárából, illetve Antalffy József könyvkereskedőtől is tárgyakat, pénzt lopott, miután a bizalmába férkőzött. Rónay lebukásához az vezetett, hogy nála találtak meg egy 20 koronás bankjegyet, aminek sorszáma korábban feljegyzésre került, az ügy kapcsán pedig Antalffy is gyanút fogott Rónay megbízhatóságát illetően.

¹³¹ Az *Est* 1917. jún. 14., 5. Tál Mária szakácsné azt hitte, hogy a házmesterné, Ecker Lőrincné őt üldözi, ezért amikor legutóbb találkoztak és összevesztek, a szakácsné pisztoly rántott és többször rálőtt a menekülő házmesternére és az egyik lövés végzetesnek bizonyult. Tál Mária először három, végül pedig négy év börtönbüntetést kapott.

¹³² Az *Est* 1917. nov. 3., 3. Fischer Ernő már többször állt bíróság előtt, beszéde alapján a külső szemlélő számára örültnek látszott, ezért többször is vizsgálták elmeállapotát, de nem minősítették elmebetegnek. Ez érdekesnek tűnhetett az olvasók számára, mivel Fischernek azért kellett bíróság elé állnia, mert saját magát jelentette fel királysértésért.

¹³³ Az *Est* 1918. febr. 3., 7.

hivatalos személyek is, így senki sem tudott segíteni a nyomozásban. A kérdésekre csak annyit voltak képesek válaszolni, hogy: „Igyunk!”. Végül annyit tudtak a csendőrök kideríteni, hogy a gyilkosságot négy helybeli követte el, akik azt hitték, hogy a hadifogoly a pincékbe akar betörni. A tettesek részegek voltak tettük elkövetésekor, de az áldozat sem volt józan halála előtt, mivel az egyik pincében leitatták. A hír lezárása akár egyfajta ítéletként, szemrehányásként is értelmezhető, érződik belőle az eset szokatlansága, és 1918-ban kirívónak számító volta: „Így él Zalában egy falu, a világháború negyedik évében.” A fokozódó nehézségekre (a közállapotok romlására) mutat rá a *Meggyilkoltak egy földbirtokost*¹³⁴ című hír, melynek áldozata, Bobay Géza csak a földterületén zajló tömeges falopásokat próbálta meg felszámolni, ám ez az életébe került. Ezekben a hírekben a bulvárjelleg, a háború hátországra gyakorolt hatása és a kriminalitás ötvöződik. A figyelemfelkeltő, bulváros címadást követi az esetek ismertetése, melyek többsége valamilyen bünténnyel függ össze, ám ennél sokkal többről van szó: az egyes társadalmi osztályok problémáiról, egymással szembeni ellentéteikről és a háború alatti boldogulási kísérleteikről. Az eseteket olvasva magára ismerhetett a szegényebb munkás vagy gazda, a hivatali munkát végző polgár, vagy éppen a saját birtokkal rendelkező arisztokrata: a háború mindenkit érintett valamilyen módon.

Összegezve látható, hogy 1914-ben, illetve a háború későbbi éveiben is számtalan akadály állt *Az Est* szerkesztőségének útjában, amiknek leküzdése nem volt egyszerű feladat. Ám Miklós Andornak és munkatársainak sikerült olyan újszerű és sokszínű bulvárlapot létrehozniuk és működtetniük, ami mind szerkezetét, mind tartalmát tekintve meg tudta őrizni egyediségét és a háborús viszonyokhoz alkalmazkodva tovább tudta növelni népszerűségét. Az alkalmazkodáson túl több tényező is hozzájárult a sikerhez: a szerkesztőség magas szintű technikai felszereltsége, a köz-

---

¹³⁴ *Az Est* 1918. okt. 3., 5. Bobay Géza az Alménes község határában frissen vásárolt birtokára költözve szembesült azzal, hogy tömegesen lopják a fát a területről. Az egyik notórius tolvaj Horga Lázár volt, akit éppen sikerült tetten érnie a fával megrakott szekerenél. Bobay kísérője, egy 15 éves román fiú, aki tolmácként ment a földbirtokossal, felszólította Horgát, hogy adja át a fejszéjét, amire ő hajladónak is mutatkozott, ám hirtelen a földbirtokos felé ütött fejszéjével. Ezután a két férfi dulakodni kezdett, a Bobayt kísérő gyermek pedig a faluba rohant segítségért. A segíteni igyekvő falubeliek azonban azzal szembesültek, hogy Bobay halott, fejét kettévágta Horga a fejszéjével, oldalfegyveréssel pedig gyomron szúrta. Horgát végül elfogták a csendőrök, aki cinikusan beismerte tettét.

érdeklődésre számot tartó témák bemutatása és a munkatársak elhivatottsága: a szívüket, eszüket, munkájukat, latba vetve tájékoztattak, tudósítottak. Mindez pedig nem csak közérthető formában, a szavak erejével történt meg, hanem sok egyéb illusztráció, kiegészítő elem segítette az olvasóközönséget a hírek mélyebb és gyorsabb megértésében. Az előzetesen célként kitűzött magas minőséget végig sikerült fenntartani. A háború évei alatt is ötvöződött a bulvár és a szépirodalmi tartalom, mely által a társadalom szélesebb körben megszólított tagjai könnyen magukra ismerhettek, rájöttek, hogy nincsenek egyedül problémáikkal, sőt nem csak ők, hanem más társadalmi osztályok is problémákkal küzdenek, így a lap egyfajta társadalomrajzot is képes volt adni olvasói számára. Ezeknek a tényezőknek az ismeretében érthető, hogy hogyan tudta elérni Miklós Andor lapja azt a bravúros eredményt, hogy éppen a háborús évek alatt sikerült a legtöbb példányt értékesítenie: a lap eladási száma 1910 és 1918 között 200 ezer és 476 ezer példány között mozgott.¹³⁵

---

¹³⁵ BUZINKAY, *Kis magyar...*, i. m., 56.

TARTALOM

Inter culturae

Mina ĐURIC: Fennállásának százhatvanadik évfordulója felé – A Belgrádi Egyetem Filológiai Karának Szerb és Délszláv Irodalmi Tanszéke	7
Tatjana JOVIĆEVIĆ: Az integrális irodalomtudomány útján és tovább, a kultúratudományok felé (A belgrádi Irodalmi és Művészeti Intézet)	25
ÖTVÖS Péter: Szerelem és idegenség – Magyarok egy német verskötetben (Martin Opitz)	37
SZÁSZ Géza: Hogyan olvassunk útleírást?	53

Inter (con)textus

MAJOROS Viktória: Egy cenzúrázott <i>Cupido</i> -kézirat 1764-ből	83
GYIMESI Timea: Tolnai Ottó művészetének francia kötődései. Geofilozófiai artikulációk	101
TERNOVÁČZ Dániel: A kulturális hibriditás krónikája – Böndör Pál prózája	117

Inter disciplinae

BARTHA-KOVÁCS Katalin: Az esetkezelés könnyedsége és a tünékenység esztétikája	141
OWAIMER Oliver: „S nem akad ember, ki meg tudná mondani, milyen volt végórája?” – Korai elméletek Petőfi Sándor eltűnéséről	167
SZABÓ-REZNEK Eszter: Az erdélyi hivatásos színjátszás centenáriumi <i>Emlékkönyve</i> – Színház és fényképezés a 19. század végi Kolozsváron	213
KOVÁCS Krisztina: „Enyészet és feltámadás” (Megjegyzések a szegedi nagyárvíz történetéhez)	227

Inter media

KISS A. Kriszta: Egy „nyelvi álarc” születése és kiteljesedése: Kakas Márton, Jókai „házi szelleme”	255
VOJNICS-ROGICS Réka: „No Gyurica, kell-e még a szabadság?” – A Pesti Napló gyermekrovatának funkciói a századfordulón (1893–1910)	277
KOZMA Dávid: Mi minden történt 1914-ben? Az Est című bulvárlap szerkezete, rovatai, cikktípusai	305

CONTENTS

Inter culturae

- Mina ĐURIĆ: Department of Serbian Literature with South Slavic Literatures, Faculty of Philology, University of Belgrade towards the Occasion of the 160th Anniversary 7
- Tatjana JOVIĆEVIĆ: Towards Integral Science of Literature and, Further, Towards Cultural Studies (Institute of Literature and Art, Belgrade) 25
- Péter ÖTVÖS: Love and Strangeness – Hungarians in a German Book of Poems (Martin Opitz) 37
- Géza SZÁSZ: How to Read Travel Narratives? 53

Inter (con)textus

- Viktória MAJOROS: A Censored *Cupido* Manuscript from 1764 83
- Timea GYIMESI: For a Geophilosophical Articulation of Otto Tolnai's Work – About French Connection 101
- Dániel TERNOVÁ CZ: The Chronicle of Cultural Hybridity – The Prose Works of Pál Böndör 117

Inter disciplinae

- Katalin BARTHA-KOVÁ CS: The Lightness of the Brushwork and the Aesthetics of Evanescence 141
- Oliver OWAIMER: „And is there no one who could say how his last hour was?” – Early Theories about Sándor Petőfi's Disappearance 167
- Eszter SZABÓ-REZNEK: The Centenary Album of Professional Hungarian Acting in Transylvania – Theatre and Photography in 19th-century Kolozsvár 213
- Krisztina KOVÁ CS: „Decay and Resurrection” (Notes on the History of the Great Flood of Szeged) 227

Inter media

- Kriszta KISS A.: Birth and Growth of a „Language Mask”: Kakas Márton, the „resident spirit” of Mór Jókai 255
- Réka VOJNICS-ROGICS: „Well, Gyurica, do you still want freedom?” – Functions of the Children's Column in the Pesti Napló 277
- David KOZMA: What happened in 1914? – Structure, Columns and Types of Articles in the Tabloid Az Est 305

SZERZŐINK

BARTHA-KOVÁCS Katalin
PhD, hab. egyetemi docens, SZTE BTK Francia Tanszék
E-mail: kovacs[k[at]lit.u-szeged.hu

Mina ĐURIĆ
dr., egy. docens, Belgrádi Egyetem, Filológiai Kar, Szerb Irodalom és Délsláv
Irodalmak Tanszéke (Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра
за српску књижевност са јужнословенским књижевностима)
E-mail: minadjuric87[at]gmail.com

GYIMESI Timea
PhD., hab. egyetemi docens, SZTE BTK Francia Tanszék
E-mail: gyimesi[at]it.u-szeged.hu

Tatjana JOVIĆEVIĆ
tudományos főmunkatárs, irodalom- és sajtótörténész (18–19. század), Irodalmi
és Művészeti Intézet, Belgrád (Институт за књижевност и уметност, Београд)
E-mail: tbjovicevic@gmail.com

KISS A. Kriszta
SZTE BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Klasszikus magyar irodalom
képzési program
E-mail: kiss.a.kriszta[at]gmail.com

KOVÁCS Krisztina
PhD, egy. adjunktus, SZTE BTK, Magyar Irodalmi Tanszék (Modern magyar
irodalom)
E-mail: karanovo[at]gmail.com

KOZMA Dávid
SZTE BTK, Magyar Irodalmi Tanszék, magyartanár szakos hallgató
E-mail: kdavidos97[at]gmail.com

MAJOROS Viktória
SZTE BTK, Magyar Irodalmi Tanszék, magyartanár-könyvtárostánár szakos hall-
gató
E-mail: viktoma98[at]gmail.com

OWAIMER Oliver
SZTE BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Klasszikus magyar irodalom
képzési program
E-mail: owaimer.oliver[at]gmail.com

ÖTVÖS Péter
egyetemi magántanár, irodalomtörténész, SZTE BTK, Magyar Irodalmi Tanszék
(Régi magyar irodalom)
E-mail: otvos.peter[at]gmail.com

SZABÓ-REZNEK Eszter
PhD, tudományos segédmunkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Iroda-
lomtudományi Intézet, Budapest
E-mail: szabo.reznek.eszter[at]gmail.com

SZÁSZ Géza
PhD, egyetemi docens, SZTE BTK Francia Tanszék
E-mail: szaszgeza[at]gmail.com

TERNOVÁ CZ Dániel
SZTE BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Modern magyar irodalom kép-
zési program
E-mail: dternovac[at]gmail.com

VOJNICS-ROGICS Réka
SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék, magyartanár szakos hallgató
E-mail: rekavojnics[at]gmail.com

Készült:
Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu
<https://www.facebook.com/Innovariant>